Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

1655

1656
1657
1658

2011

Անիծեալն

ՀԵՂԻՆԱԿ

* * * Ա.ՐՌԱԾ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՏԻՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ՏԻԳՐԱՆ ԾԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

ՉՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

1875

371
8

ԱՆԻԾԵԱԼՆ

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԵՐԻՑԱՏՈՒՆ ՄԸ ԼԵՐԱՆ ՎՐԱՑ

Ա.

ՔԱՂՈՒԱԾ ԺՈՒԼԻՕՑԻ ՑԻՇԱԴԻՐՆԵՐԻՆ

Օքսֆորտ 1859

Ա.մեն մ՚ի վերջ՝ սէնթ-Ավանտէնի երիցատունս հաստատուած եմ. փոքրիկ է և աղքատիկ. բայց յուսամ որ պիտի սովորիմ։ Թարեսիրտ պառաւ կինն մ՚որու պարկեշտութեան բոլոր գիւղացիք կ՚վկայեն, ամէն օր պիտի դայ իմ կերակուրս պատրաստելու և իմ անշուք բնակարանս կարգադրելու։ Պարզ են իմ պիտոյքս. միշտ դոհ պիտի լինիմ։

Ա.յս երկու բաները կանոնաւորելէն ետև՝ աւասիկ ազատ եմ։

Ի՛նչ զարմանալի ճակատագիր՝ իրրև մրրկէ մը շարժեալ՝ կ՚փոխադրէ զիս մեծ քաղքի մը ժիր և մտացի կենցաղավարութենէ

լերան մը խեղճ անակի մը կենայ: Բարի՛ Նախախնամութիւն, քեզ չպիտի ամբաստանեմ: Միթէ ամէն բանի մէջ խորհրդով չէս գործեր: Եւ ինչ ապշութիւն է մտնալն որ մեղնէ լաւ գիտես թէ ինչ տաժանելի կամ դիւրին ձամբով մը ուխտաւորութիւնը պիտի կատարի այս աշխարհիս վրայ: Օրհնեալ ՏԷր, ո՛ Աստուած իմ:

Ա՛յլ սակայն քանի՛ դեղեցիկ է իմ լեռս, որչափ պիտի սիրեմ զայն: Կարող եմ իմ ձաշակիս համեմատ բնական դիտութեանց հետեւիլ: Ի՛նչ հետաքրքրական ուսմունք կան ընելու: Գիտեմ որ Պիրենեան բոյսերը հին աշխարհիս հարուստ բոյսերէն են: Երկու տարուան մէջ ընտիր բուսարան մը պիտի ունենամ: Իմ ձմերուան երկայն դիշերներուն համար ինչ աղուոր աշխատութիւն: Պէտք է դասակարգել, նշանակել այս ամէն փոքրիկ դանձերը. բրգաձեւ քարբեկէն սկսեալ զոր հաւաքել կ'սիրեմ ժայռերուն կողերէն իր վարդագոյն լայն տերեւներով, թօմոնթէյլէն սկսեալ, այս շնորհալի գարնան ծաղիկը, որ կ'մերժէ, դուռը, մեր աղուոր ածուներու մէջ բուսնիլ, մինչեւ ուռենին, յետին տունկն որ սառնալեռի մօտ կ'բուսնի:

Ասկից նոր տեսակ կեանք մը պիտի սկսիմ. Աստուծոյ հետ, բնութեան հետ, անձիս հետ աւելի՛ մօտաստ պիտի խօսիմ: Աստուած, որ իր բարութիւնը չկնայեր դառնուկին, բնութիւնը, որ իր շքեղութիւններն այս տեղ կ'պարզէ, անձս, որ այժմ աշխարհային հաղար տեսակ կապերէ ազատ է, և որ առանձնութեան մէջ բոլորովին խորհրդածութեամբ պիտի անցընէ:

Իմ առաջին այցելութիւնս Լուշօնի երէցին ըրի. չափազանց լեցուած դատ զինքն ինձի դէմ: Մեր կղերական դասուն մէջ՝ բաւական չէ ղոհերը հարուածել, կ'ախորժինք նաև զանոնք արատաւորել: Առաջնորդն անոր գրած պիտի լինէր այն կեղտոտ դառնուկին վրայ խնդրելով որ անոր վրայ հակէ որպէս զի իր հաղորդակցութեամբն հօտը չձաբակի: Լուշօնի երէցն արդէն իր պաշտօնը վարելու սկսեր էր: Սէն-Մամէի և կասքարիլլի երէցներն արդէն իր քովն էին: Ատոնք իմ դասընկերներս են: Հաղիւ թէ զիս բարեւեցին, և իրենց չփոթութենէ դիտցի, որ եթէ իշխէին,

պիտի ըսէին թէ զիս չեն ճանչեր: Բացայայտ է որ իմ ամենէն փոքրիկ գործերս պիտի լրտեսեն: Աւասիկ արքեպիսկոպոսական բարձր ոստիկանութեան հակողութեան ներքեւ կ'գտնուիմ:

Որովհետեւ անկեղծ եմ այս թղթիս հետ որու մէջ իմ ներքին զգայումներս կ'թափեմ, պարտիմ խոստովանիլ որ այս յաձողութեանց դէմ սաստիկ ատելութիւն մը կ'զգամ: Ժուլիօ, մի՛ տարակուսիր, այսուհետեւ Տ . . . ի կղերին քաբէսը պիտի դառնաս: Այս մտածմունքն որ առաջին անգամ զիս գրաւեց անպատում դառնութեամբ լցուց սիրտս: Բայց վերջապէս, հալածելոյն դերն աւելի ազնիւ է քան թէ լրտեսին: Այս մտածութեամբ կշտեցի այս խեղճ անձինքն և հանդարտութիւնս գտայ:

Երբ Լուշօնի երէցը չկարենայ իմ ընթացքիս վրայ տեղեկութիւն ընել, պատրաստ եմ մանրամասն նկարագրել անոր ինչ որ ըրեր և ըսեր եմ: Պարտաւոր է մարդ իր բանտապահին հետ լաւ վարուիլ, անոր բուն արժէքը գիտնալով:

Եթէ իմ պաշտօնակցացս մէջ սառնասրտ սրտեր գտայ, իմ սիրական լեռնականներս բոլորովին տրամադիր կ'թուին զիս իրենց լաւագոյն բարեկամը նկատել: Իմ հաստատութեանս օրն լերան ամէն կողմերէն եկեր էին: Գահերէյին միտիքական և մնոտի ձաւէն եաք՝ որ եպիսկոպոսին կողմէ այս փոքրիկ արարողութեան ներկայ կ'գտնուէր, ես սրտի և մտքի վրայ խօսեցայ այն ընտանեաց որու հայրը կարգուեր էի: Իմ պարզ և անկեղծ խօսքերս մեծ տպաւորութիւն ըրին այս ժողովրդեան վրայ որ չէր կարող իմ հալածիչներուս ատելութեան մասնակից գտնուիլ: Աբարոզութենէ եաք՝ Պ. գահերէյը, որպէս թէ ժանտախտահարէն խոյս տալու համար, ըստ կարի քաղաքավարութեամբ մերժեց այն համեստ նախաձաշիկը զոր մեզի պատրաստեր էր մայր Մարթան, և մեկներ էր:

Ես ո՛չ չափազանց փաղաքուշ և ոչ պարծուկ եղայ անոր հետ. կան մարդիկ որոց միայն արժանապատուութեամբ կարելի է յաղթել, բայց անոնց վրայ կ'տիրենք երբ սահմանք զիրենք որ մեզի համար յարգ ունենան: Կ'յուսամ որ գահերէյն այս վճռակից պիտի բերեմ:

Ծերունիները, պիւղին նահապետները, իրենց գլուխն ունենալով շահասը, կէս քաղաքաւոր և կէս գեղջուկ մարդ մը, որ ինձ բարեսիրտ մարդ մ'երևցաւ, եկեղեցիէն ետք՝ ինքնայորդոր եկան ինձ շնորհակալ լինելու որ իմ խօսքս իրենց բարիք ըրաւ։

Քանի մը ծերունիները ըսեր էին. Երթանք պ. երէցը բարևելու և անոր ըսելու թէ ուրչափ պոհ ենք. միւսներն ալ ասոնց հետևեր էին, և շահասն ալ ասոնց միացեր էր։ Պաշտօնական գոյեւեստներէ կ'ստակամ։ Իմ բարի լեռնցիներուս գովեստը սրտէ կը գոլնէր. շնորհապարտ եղայ։ Բայց բանէ մը չեմ վախնար։ Անվրիպելի գաղտնիք մ'ունիմ. անոնց համար բարի պիտի լինիմ. պիտի սիրեն զիս։

Վէրտլօն ինձ գրեց։ Իր նամակը զարմանալի, շփոթ է։ Լուիզի վրայ կ'խօսի, նոյնպէս Քլավիէրի քաղցր զուարճութեանց վրայ, և այն երջանկութեան վրայ որով առաջին անգամ Լուիզը տեսեր էր այն տեղերը։ Եւ շատ մը շրջանաւոր խօսքերու մէջ, ինչպէս որ փաստաբանները պատրաստ ունին ամէն պարագայի համար, գրեթէ ամուսնութեան խորհուրդ մը կ'գտնեմ իմ քրոջս հետ։ Այս ամենը բացորոշ գրուած է, միայն ամուսնութիւն բառը գրուած չէ։

Ո՛հ, այս նամակն ուրչափ ծանր եկաւ ինձ։

Ահա կենացս ծանր վիշտերը կ'սկսին։ Ափսո՛ս, անոյշ երազ մը տեսեր էի, մանկական սիրտ ունեցողներուն երազը, որով մտքի հեշտութիւնները զգայարանաց հեշտութիւններէն նախադաս կ'համարին և գիտեն որ կան սէրեր որ հոգւոյ պիտոյքը կ'ընուն, նոյն իսկ հարսանեկան առագաստէն դուրս։ Յօժարակամ ընդունեցայ ամուրիութեան ծանր զրկանքը մտածելով եղբօր ու քրոջ մէջ գտնուած բարեկամութեան մ'անուշութիւնները կրնան ընտանեկան անուշութեանց զոհողութիւնը փոխարինել։ Միթէ այս երջանկութիւնն որու յոյսը տասն տարիէ 'ի վեր կ'տածէի, պիտի զուի երթայ ինձի համար։

Հապա եթէ Վէրտլօն կ'սիրէ Լուիզն ինչպէս որ արժանի էր։ Բայց ո՛չ. այս նամակին մէջ, և ոչ կղերանոցէն ելնելու ատեն ինձ մտերմօրէն ըրած խօսքերուն մէջ, չեմ տեսներ ձշմարիտ սէր

յայտնող նշան մը. կարծես թէ կ'վախնար չափէն աւելի խօսք տալու։ Բայց երբ Վէրտլօն Լուիզը կ'տեսնէ 'ի Քլավիէր, այս իր խոհեմ ընթացքն անշուշտ կ'մոռնայ։ Ստոյգ եմ որ ինքզինքը կ'սիրցընէ, և փոխադարձ խօսքի տեղ՝ ակնարկի համր համաձայնութիւն մը կ'սիրէ իրենց մէջ, որու մասին սիրոյները չեն խօսիր։

Այո՛, Լուիզ կ'սիրէ Վէրտլօնը։ Այժմ կ'բացատրեմ այն խօսքերը, այն յաւերը, այն անորոշ տրտմութիւնն որ երևան 'ի Քլավիէր մեր ունեցած երկայն հրաժարական բարևներու միջոցին։ Շատ պաղ երևցաւ ինձ, երբ ըսի անոր որ իմ քովս կրնայ միշտ պատսպարան մը գտնել։

Աստուածդ իմ, ուրչափ կ'տառապիմ։ Ի'նչպէս ընդ միշտ կ'նուաղին իմ յոյսերս։

Ես անմիտս, իմ տղայական երևակայութեամբս, իտէական սէր մ'երազեր էի աշխարհիս մէջ ամենէն աւելի սիրած անձիս հետ։ Բան մը միայն մոռցեր էի, այս է թէ քոյրս այս իտէական սէրէն պիտի գոհ լինէր թէ ոչ։ Գժբաղդ Լուիզ, այս եղբօրդ սիրոը կ'խորտակես, որ չէ կարող իր կեանքը տանիլ առանց քեզի։

Սակայն, անարդ եսասէր մարդ մը չեմ։ Եթէ Լուիզ Վէրտլօնը կ'սիրէ, ի'նչ իրաւունք պիտի ունենամ իմ պարսաւածս անոր արգիլել։

Եթէ սիրտը դեռ եւս սէր չզգար, եթէ Վէրտլօն իրեն հետ ամուսնանալ ուզէ, իմ բարեկամիս այս նախապատուութեան անզգայ պիտի ձնայ, միթէ չ'պիտի հրապուրուի անոր աշխարհային աղօր կայտութենէ, այն ընկերական բարօրութենէ որ այնքան հաճելի է նորահաս կանանց։ Միթէ կարող եմ՝ դէմս նկատումներով, այսպիսի օրինաւոր տեղւանաց ամենաթեթև արգելք մը դնել։

Բայց Վէրտլօն Լուիզը կ'նուաթեան պիտի խնդրէ՞։ Նա պիտի իմ երկիւղս հօրքրոջս ստացուածոց յափշտակութեան մասին ժեղվելու ձեռօք։ Միթէ այս չէ՞ իր վարանմանց պատճառը։ Ո՛հ, եթէ այս է, Լուիզն արժանի չէ նա, նա պիտի զգայ այս բանս, և այն ատեն . . .։

Ո՛հ, այո՛, եսասէր եմ, չափազանց եսասէր. ինչ որ թերևս

քրոջս սիրտը կրնայ խորտակել ինձի համար յոյս կ'պառնայ : Եւ ինքզինքես կ'ամչնամ : Ո՛ իմ սիրական Լուիզ, երջանիկ եղիր, և եթէ այս բանիս համար սիրտս ձգմել հարկ լինէր, ո՛չ, Լուիզ, չպիտի մերժէի քեզ այս զոհողութիւնը :

Ասկից զատ՝ փայլուն ապագայի մը փոխարէն ինչ կրնամ ընծայել իմ քրոջս : Այս տխուր երիցասունն իր հատաքարէ պատեռով, այս աղքատիկ սրահն ուր ձաշը կ'պատրաստուի և դաղնապէս սեղան կ'դրուի, այս ցած ու մութ սենեակներէն մին, տեսակ մը բանտ, ուր զիս պիտի անիծէ որ իմ եսասէր սիրոյս զոհեցի զինքը :

Ո՛չ, իմ քրոջս բանտապահը չպիտի լինիմ : Ես իմ բռնաւորներէս կ'տրտնջամ, ինչու համար անոր բռնաւորը պիտի լինիմ :

Բ

ԺՈՒԼԻՕՅԻ ՑԻՇԱԳԻՐՆԵՐԷՆ ՈՒՐԻՉ ՀԱՏՈՒԱԾ ՄԸ

ՍԷՊՏԵՄԲԷՐ 1860

Իմ հովուական կեանքս իր սիրուհին ունի : Տղիտութիւն, աւելորդապաշտութիւն, դեհկիկ սովորութիւն, ահա ասոնք դասդերը այս խեղճ ժողովրդեան մէջ եկայ : Այս է Սէնդ–Ավանտէնի իրարու յաջորդող քահանայական սերունդին ինձ կտակած ժառանգութիւնը, տասն տարիէ ի վեր : Կ'յուսամ որ փոքր առ փոքր այս բաները պիտի արմատաքի խլեմ : Իմ բարի լեռնականներս կ'վարժեցնեմ որ բան սորվին, և կ'տեսնեմ որ իմ պարզ լեզուս ուշադիր մտիկ կ'ընեն և դոհ են : Անոնց դաղափար մը միայն կ'ներկայացընեմ, զայն տարբեր տարբեր դէմքով կ'բացատրեմ : Այս մարդիկը կ'կրթեմ, ինչպէս կ'կրթեն տղաքը . . . իմ հրա-

հանգս շատ կարճ են : Տեմոսթէնէսին ձառերն երկրիս ամենէն ուշիմ ժողովրդեան ուղղեալ, կէս ժամէն աւելի չէին տևեր : Ի՛նչպէս իմ Պիրէնեան վայրենիներս երկար ձառեր պիտի կարենային տանիլ :

Անցեալ հինդշաբթի օր, պաշտօնական հայկերոյթ կար երէկին տունն ի Լուշօն : Թեմին պաշտպան սուրբին տօնն էր : Ես ալ պայի : Գաւառին կղերը ներկայ էր : Դիտեցի որ ամենուն ուշադրութեան առարկան էի : Այս դումարումներն առ հասարակ ղառաթի կ'լինին : Ճաշի ատեն, որ երեք ժամ տևեց՝ իմ պաշտօնակիցներուս ղառաթութեան մասնակից եղայ : Շատ կերան, շատ խմեցին, շատ պոռացին : Ես սեղանին ծայրը նստեր էի, իրեւ ամենէն դեռատին և նորեկը, Լիսի հովտին երէցին մօտ, իմինիս պէս՝ փոքրիկ աննշան պիւղ մ'որ Պիրէնեան լեռներու միւկն մէջ կորսուած է : Անոր հետ խօսեցայ, բոլոր ընկերութեան անդամներէն աւելի պարզսիրտը, ուղիղն ու լաւն երևցաւ ինձ նա : Ինձի պէս խեղճ տարապիր մ'է : Ի Սէն–Պէրնար ուր փոխանորդ էր, ելեր առ Մարիամ կոյսն չափաղանց ջերմեռանդութեան դէմ քարոզեր էր, քարոզեր էր կրօնամոլ կանանց յաճախակի խոստովանութեանց դէմ, որ քահանային ժամերը կ'պրաւեն չափէն աւելի, բայց և այնպէս ոչ աւելի ներողամիտ կ'լինին իրենց նմանին համար, և ոչ հոգատար ընտանեկան պարտուց : Գաւառութիւն մը կաղմուեցաւ անոր դէմ : Երէցն որ կրօնամոլութեան հակամէտ է, առաջնորդին սոսկալի տեղեկագիր մ'ուղղեց այս մասին : Ջփոխանորդն իրրև տեսակ մ'աղատ խորհող և ամբարիշտ նկարագրեց որ Մարիամ կոյսին դէմ կ'յարձակէր նոյնպէս բարեպաշտական պարտուց դէմ : Փոխանորդը Տ . . . կ'կոչուի, մեծ սաստը կ'լսէ և իսկոյն լեռը կ'ղրկուի, որպէս զի անոր հասկըցընեն որ այնուհետև կրօնամոլները չպարսաւէ, և Մարիամաց պաշտութիւնը վար չդարնէ :

Ճաշէն ետք՝ պահ մը պարտէզը զիրար դտանք : Ինձ հասկըցուց որ ինձի պէս չարասէր հսկողութեան ներքև կ'դտնուի : Ամենուրեք ժառանգաղուրկ և տարապիր մարդիկ իրարու ձեռք կ'կարկառեն : Իրարու խօսք տուինք երբեմն տեսնուելու, Ճամբաներու-

դժուարութեանց չնայելով՝ որ Արպուստի հովիտը Լիսի հովտէն կ՚զատեն։ Բայց իմ բուսաղննութեանս մէջ այս ճամբան երկար չպիտի երեւի ինձ։ Ասկէ զատ՝ բացարձակ առանձնակեցութիւնը զիս կրնար սպաննել։ Գիտեմ որ բարեկամի մը պէտք ունիմ.

. . . . . .

Սէնդ–Ավանտէնի յիշատրին մէջ մէկ քանի ամիսուան պակաս կայ։ Ուրիշ հատուածներ կ՚գտնենք որ 1860 ապրիլի թուականը կ՚պահեն, և որոց մէջ իր պատմութիւնը կ՚շարունակէ։

« Հիմա կ՚ընդունիմ հետեւեալ նամակը.

Տ . . . ի աբէպիսկոպոսէն

« Պարոն երէց,

« Սէնդ–Ավանտէնի թեմին՝ Տ . . . ի վիճակին մէջ՝ ամենէն աւելի շատ հոգեւոր ուսումնարութենէ զրկուած թեմերէն մին է։ Քու նախորդդ ապիկար ծերուն մ՚էր որ երբէք պաշտօնէ քաշուիլ չուզեց։ Շատ երեսի վրայ Թողուց իր ժողովրդեան կրթութիւնը։ Տ . . . ի Ֆրանչիսկեան հարք տրամադիր են պէտք եղած տեղերը քարոզութեան շրջելու։ Որոշեցի անոնցմէ մին Սէնդ–Ավանտէն առաքելու, այս է հայր Պաղիլը։ Աստուծոյ մարդ մ՚է նա, շատ առաջ գացած է հոգեւորականութեան մէջ և դիւղային քահանայութեան շատ յարմար է։ Մայիսի առջի օրն այդը պիտի հասնի, որպէս զի Մարիամ կուսին ամիսուան նախատօնակը կատարէ։ Բարեհաճէ լմնայ առաջ հօտիդ որ այս վերապատուելի հայրը ձեր եկեղեցւոյն մէջ պիտի քարոզէ՝ ամէն իրիկուն՝ բոլոր ամիսուան մէջ և յորդորէ հաւատացեալներդ որ այս փոքրիկ առաքելութեան չնորհքէն օգուտ քաղեն։

« Կ՚յուսամ նաև՝ պարոն երէց, որ վերապատուելի Պաղիլ հօր քահանայական վարքը նորատի հովուին ալ օգտակար պիտի դառնան. նոյնպէս աներկիւղ եմ որ ծերուկի քարոզիչը քու կողմէ իր հասակին և բնաւորութեան վայել յարգն ու պատիւը պիտի ստանայ։

« Մնամ մնաւնար որ ձեր եկեղեցին կ՚գայ նա յանուն ձեր եպիսկոպոսին։

« ԲԻԷՐ–ՖՐԱՆՍՈՒԱ Տ . . . ի »

« Այս նամակն՝ որու մէջ չերևիր բնաւ առաքելոց յաջորդի մը բարեսրտութիւնը, խստասիրտ չպահանջելուն, հանդարտիկ պիտի սպասեմ վերապատուելի հայր Պաղիլին։ Շատ կ՚վախնամ որ այս մարդը հոգեւորականութեան մէջ յետին ծայր յառաջ գացած, չնչին բարեպաշտական կրթութեանց որոմը չնետէ բնտանեաց հօր գաշտին մէջ։ Բայց կ՚յուսամ նաև, շատ լսած ենք վկայութիւններ պիտի բերէ, որ իր վիստիքականութեան ամպերուն մէջ պիտի կորսնցընէ ինքզինքը, և իր չուէն եաք՝ պիտի գտնեմ իմ ժողովուրդս, որ հաւանօրէն, ինչպէս ուրիշ տեղ, նոյնպէս այս տեղ վանականաց համար չէն բորբոքիր, որ սրամտիդը են լսելու խնդութեամբ իրենց բարեկամին՝ նորատի քահանային խօսքը։ Ուրեմն Թող տանք որ անցնի վերապատուելի հայրը»։

Գ.

ԵՐԿՈՒ ՅԱՆՁԱՒՈՐՆԵՐ

Ֆրանչիսկեան կրօնաւորին պալատեան լուրը Սէնդ–Ավանտէն հասնելէն օր մ՚եաքը, երիցատան մէջ սարօրինակ դէպք մը կը պատահէր։

Արեւուն մարը մտնելէն ժամ մ՚առաջ, նորատի օրիորդ մ՚որ քսան քսան երկու տարու կ՚երևէր Լուշօնէն Սէնդ–Ավանտէն տանող գարուվար ճամբան կ՚հետևէր, որ Էսքիէրի լերան վրայէն Ուի հովիտը կ՚տանի։ Այս օրիորդը տեղացոց զգեստը հագած էր, բայց աւելի ճոխ. կտաւը բարակ էր և ձևը վայելուչ։ Ուրեմն մեծատուր հովիտներու պիրէնեան օրիորդ մ՚էր։ Քանի մը լեռնականներ անոր անցնիլը տեսան, սակայն ոչ ոք ճանչցաւ զանի։ Ա՛նպէս երևցաւ իրենց որ այս օրիորդն իր դէմքը պահելու կ՚ջանար։ Իր ընթացքը շատ ծանր էր, որպէս թէ բեռ մը կը

կրէը : Եւ սակայն միայն կարմիր կտաւէ հովանոց մը բռնած էր ձեռքն և թեթև լաթէ ծրար մը :

Այս օրիորդը բաւական ատեն կեցաւ դիւղին բերին վրայ, ուր կ'դտնուի Սէնդ–Ավանտէնի փոքրիկ մատուռը, որու առջևի կողմը բաց է, հատաքարէ նստարան մը կայ, ուր ծունը կ'դնեն այս երևելի ուխտատեղին եկող բարեպաշտ անձինք :

Շատ անգամ այն նստարանին վրայ վառուած մոմեր կ'երևին, և ձմեռը՝ մրրկալի հովերու ատեն՝ անցորդները կ'պատսպարին մատրան տանիքին ներքև որ պատշգամի ձևով կ'յառաջանայ և այսպէս տեսակ մը դաւիթ կ'յօրինէ : Նաև ստէպ այս պաշտպան սեղին վրայ կ'նստի աղքատն և ցնցոտիներուն մէջէն ձեռքը կարկառելով՝ ուղևորներէն ողորմութիւն կ'հայցէ, սովորական պաղատանքն ընելով. « Ողորմեցէք, յանուն Աստուծոյ » :

Նորատի Պիրէնեան օրիորդն այս պաղ քարին վրայ ընդ երկար ծունը դրած կեցաւ, իբրև խորին տրտմութեան մէջ ընկղմեալ : Երկու դիւզացի կանայք որ զանի այս անշարժ վիճակին մէջ տեսան, լսեցին անոր հառաչանքն ու հեծկլտանքը, և կարծեցին թէ հոգեվար մօր մը համար ուխտ մը կ'կատարէր :

Օրիորդն ոտք ելաւ, տկարութենէ կ'երերար, և սկսաւ հետևիլ այն ուղիղ ճամբան որու վրայ ճամբորդ մը չկրնար մոլորիլ : Ա-րևը մարը մտեր էր երբոր դիւղը հասաւ : Առանց մարդու մը հետ խօսելու, առանց չորս կողմը նայելու՝ եկեղեցւոյ դրան կողմը գիմեց, ներս մտաւ, որպէս թէ իր ճամբորդութեան բուն նպատակն այս եկեղեցին լինէր : Թէև տաճարը շատ ուշ էր, ոչ ոք ուշադրութիւն ըրաւ այցելու օրիորդին, վասն զի Սէն–Ավանտէնի եկեղեցին շատ ուխտաւորներ կ'յաճախէին :

Քիչ տեղէն ամէն ընտանիք իր լեռնային դործերէն դառնալով, որ էր փայտ կտրել, երեկոյեան ընթրիքն ուտելու նստաւ, և օտարական աղջկան գալուստը մոռցուեցաւ :

Սակայն գիշերն և շատ մութ գիշեր մը վրայ հասեր էր : Հովին շատ տեղերը տակաւին ձիւնով ծածկուած էին : Միայն ապրիլի արևուն ներքև երկար ժամեր մնացող բլուրներուն ձիւները հալեր էին : Ուի լճակին բարձունքէն չոր և սուլիչ հով մը կը

փչէր, և նոյն դիշերուան և հետևեալ աւուր համար սաստիկ սաոսյց կ'սպառնար : Գիւղին աղմուկը դադրեցաւ, ջրարբէն այլ ևս դարձող արջառներ չկային, և ոչ յարաժամ հաչող շուներ : Հեռուանց հեռու արձագանգը կ'կրկնէր Արպուսոյ քարավազին խուլ և մենակերպ խոխոչները, որոնք ժայռէ ժայռ կ'հոսէին հովտին խորը՝ Սէնդ–Ավանտէնէն երկու հարիւր կանգուն բարձրէն :

Մարթան ամէն ինչ կարդադրեր էր երիցատան մէջ և իր տունը դացեր էր : Ծուլիս առանձին էր : Մտածեց եկեղեցին երթալ դուռը դոցելու և խորանին առջև վառող կանթեղին մէջ իւղ դնելու :

Երբ ծունը դրաւ սրբավայրին դրան վրայ զոր փոքրիկ լապտերի մ'երերուն լուսով կ'լուսաւորէր, Ծուլիս կարծեց թէ աղօթքի և հառաչանաց մրմունջ մը լսեց : Նախ շատ չզարմացաւ : Երբեմն բարեպաշտ կիներ իրենց օրուան դործն աւարտելէն ետև, շատ անգամ ալ, ափսո՛ս, աւելի դառն նեղութիւններէ ետև՝ կ'դային իրենց սիրտը բանալ Աստուծոյ աղօթելով այս եկեղեցւոյն մէջ և աղքատ ու վշտալի կենաց տառապանքը մոռնալ :

Երբ Ծուլիս կանթեղը վառեց որ քիչ մ'աւտեն բաւական պայծառ լոյս սփռեց բակին մէջ, տեսաւ զօրիորդն որ ծունը դրած արուեստաշէն վանդակը բռներ էր, որ գասը վարի բակէն կ'գատէ :

Նորատի Հովիւը բացաւ վանդակը, նայեցաւ օտարականին, և հասկըցաւ որ խեղճ աղջիկն Աստուծոյ կ'պատմէր սրտի վիշտ մը : Եղկելին դունատ էր. իր կէս սրբուած արտասուքը՝ մարմարի փայլին պէս՝ կանթեղին աղօտ նշոյլները կ'բեկբեկէին :

Ծուլիս վախցաւ որ այս օրիորդին խորին վիշտը չվերդովէ. կայ աւաւ : Սակայն արդէն դիշերն սաոաժամ լինելով՝ յետին ծայր անդորշ ձայնով՝ համարձակեցաւ այս ծնրադիր կինան լսելու.

— Կ'փափաքի՞ս դուռը դոցել, կ'ուզե՞ս դուրս ելնել :

— Պ. Երէց, չեմ կարող, այս տեղ մնկուն կ'սպասեմ :

Այս խօսքը դողդոջուն ձայնով մ'արտասանեց օրիորդը, որ բուռն անհանգստութիւնը կ'յայտնէր : Եւ խեղճ աղջիկը բնազդաբար մը դէպ 'ի դուռը կ'դարձնէր պլուխը, որպէս թէ ամէն վայրկեան, անձկանօք սպասած անձը դունէն ներս պիտի մտներ :

— Մ'թէ մէկուն կ'ապասես, աղջիկս:

— Ո՛հ, այո, պարոն երէց:

Եւ նորաստ աղջկան սիրտը զեղջով սկսաւ հեծկլտալ, որպէս թէ իր հոգին պիտի խորտակէր ամօթալի խոստովանութեամբ մը:

— Աղջիկս, այդպէս մի յուսահատիր: Ես քահանայ եմ, բայց թէև նորաստ՝ պիտեմ, ծերունիներուն պէս՝ թէ ինչ է վիշտը: Իմ վրայ վստահութիւն ունեցիր: Աստուած քու առջևդ է, և այս սեղանին վրայ կ'երդնում որ քեզի չպիտի մատնեմ:

— Անկարելի՛, պարոն երէց, անկարելի բան: Ո՛հ, ես ամէն բան կրնամ ըսել քեզի, և այս պիտի լինի իմ երջանկութիւնս . . . խղճի խայթս զիս կ'խղդէ:

Եւ նորաստ օրիորդը լուեց:

Ապա շարունակեց.

— Բայց իմ սպասած մարդուս անունն երբէք չպիտի ըսեմ. լաւ ևս ունիմ ոտիցդ առջև մեռնիլ քան թէ անունը տալ: Ո՛ Աստուած իմ, ինչ դժբաղդութիւն:

Եւ Պիլէնեան օրիորդը շուարեալ իր դլուխը կ'դարձընէր դէպ 'ի դուռը, նոյն միջոցին սպասած մարդուն դալուստը փափաքելն յայտնելով և միանգամայն ծուլիօէն Ճանչցուելու երկիւղը:

Նա շարունակեց.

— Կ'աղաչեմ, պ. երէց, յանուն Աստուծոյ, յանուն սուրբ Կուսին որուն անունն ես մեղաւորս պէտք չէ որ արտաբերեմ, կ'աղաչեմ յարկէ իմ բռնազբօսիկ լռութիւնս, մի՛ չանար մեր գաղտնիքը թափանցելու: Նա, ուրիշներուն պէս չէ . . . չէ կարող մեր սէրը խոստովանիլ . . . : Պ. երէց, մեր վրայ դթա՛: Թերևս չափէն աւելի ըսի քեզի: Եկեղեցին բայց թող տուր, և երբ մեկնինք . . . :

— Բայց, աղջիկս, մեկնիլ. այս մութ դիշերով, այս սոսկալի հովով ո՞ւր պիտի երթաս. չես ուզեր որ Ճանչցուիս. միթէ միայն այս գիւղը կենալ չէ՞, այլ Ճամբադ շարունակել կ'ուզես:

— Ո՛հ, անատարակոյս, պ. երէց: Պէտք չէ որ Ճանչցուինք: Աւելի աղէկ որ դիշերը խաւարին է, աւելի աղէկ, ոչ ոք կրնայ մեզ տեսնել: Արդէն Հովսէփ Ճամբան պիտի բռնենք: Ասկից դատ՝ միասին պիտի դանուինք և եթէ կորսուինք . . . :

— Ի՛նչ կ'ըսես, խեղճ աղջիկ: Մտիկ ըրէ ինձ, զաւակս, կ'ըսեմ որ երկու պարագաներ ունիմ կատարելու, մին, և այս ամենէն սոսկալինն է, ձեզ երկուքնիդ ալ ազատելն է, միւսը՝ այս եկեղեցւոյն սրբապիծը յարգել տալ որպէս զի անվայել ժամադրութեան վայր մը չդառնայ: Կ'խոստանամ քեզ եկեղեցւոյն դուռը վայրկի մ'ևս բայ թողուլ. բայց անկեղծ եղիր, ըսէ ինձ ուսկից կ'դաս:

— Լիսի Հովսէն. Լուշօնի Ճամբան բռնեցի:

— Հապա նա՛:

— Նա շեղակի Ճամբով պիտի դայ, Սուբէր—Պանյէր լեռը պիտի անցնի, Սէնդ—Ավանտէնի դիմացը պիտի իջնէ, հեղեղատէն պիտի անցնի կամրջով և ապա պիտի դայ զիս աստ դտնելու:

— Բայց պիտի կորսուի:

— Ո՛հ, բնաւ, շատ քաջ դիտէ լեռը:

— Բայց դիշերը շատ սոսկալի է: Ասկից զատ՝ աղջիկս, եթէ Լիսի ձորին դալևանդին վրայ ձիւները հալած են, հիւսիսային կողմը դանուող լեռը դեռ ևս ձիւնապատ է: Որոշ շաւիղ մը չկայ, այլ ձիւներու կոյտեր որ սոսկալի սառոյցներ դարձած են: Ասկից զատ՝ հեղեղը սաստիկ յորդած է: Կամուրջի խօսք կ'ընես, պիտես որ ծառի կոճղ մ'է և բազմայոյզ հեղեղին շղթին անդադար խնամութիւն մը կ'պահէ անդ, որ այս ցրտաշունչ հովով սառնի կ'փոխուի:

— Այդ բանին վրայ չմտրհեցանք: Ո՛ Աստուած իմ, ողջասէ զինուը:

— Այս ևս կայ որ դիշերը սաստիկ մութ է այս պահուս, ջրերը իջած սառնն իսկ՝ դեղեցիկ օրերն՝ վտանգաւոր է հեղեղէն անցնիլը:

— Ի՛նչ ընեմ, Աստուած իմ, ինչ ընեմ: Ինք խլնէ առաջ պիտի դտնուէր աստ. եկեղեցին պիտի ապասէր ինձ արևը մարը մնանելէն քանի մը վայրկեան եաքը:

— Ասահիկ կէս ժամէն աւելի է որ դիշերն հասաւ. վտանգի մէջ է նա լերան վրայ: Լաւ ուրեմն, աղջիկս, ժամադանց անցնել պէտք չէ. դու աղջիկ մ'ես ես մարդ եմ: Մտիկ ըրէ ինձ.

նայէ ինչ պիտի ընեմ: Եկեղեցւոյն դուռը կ'գոյեմ, դու երիցա-
ւունը կ'գաս: Մեծ լապտեր մը կ'առնում և մոլորած ուղևորը
գիմաւորելու կ'երթամ: Եթէ հեռուէն լոյսը տեսնէ, դէպ ինձ
պիտի գայ: Երկայն և զօրաւոր չուան մը պիտի առնում հետս
և հեղեղէն անդին պիտի նետեմ: Եկնէ՛նք, և Աստուած մեզի օգնէ:

Ծուլիս պատասխանի չսպասեր քնաւ: Կ'վազէ եկեղեցւոյն դուռն
որու ահագին սպարզունակները կ'քաշէ, և իր փոքրիկ լապտերը
բունելով՝ օրհոդը կ'առնէ և երիցատան վարի սենեակը կ'առաջ-
նորդէ, ուր աղօր կրակ մը կ'փայլէր: Կանթեղ մը կ'վառէ,
մեծ կօշիկներ կ'հագնի, հաստ մախրադոյն կաուէ թիկնոցով մը
կ'փաթթոտի, գլուխը մեծ թաղեայ փեղոյր մը կ'դնէ, և իր հետ
չուաններ, երկաթապատ գաւազանն ու լապտերն առնելով Ճամբայ
կ'ելնէ:

— Շնորհակալ եմ, գոչեց Պիրէնեան օրհոդն այլայլութեամբ,
Թող Աստուած քեզ վարձատրէ. դու իմ աղատարարս պիտի լի-
նիս:

Ծուլիս երիցատունէն դուրս կ'ելնէ և առապար ժայռերու վը-
րայ բացուած Ճամբով դէպ 'ի Արպուստի հեղեղը կ'դիմէ:

— Իւաւական է որ ժամանակին հասնիմ և գժբաղդ երիտա-
սարդն այս լոյսը հեռուէն տեսնէր:

Եւ ամէն վայրկեան լապտերը կ'դարձընէր՝ իր ուսին վրայ բար-
ձրացընելով որպէս զի մոլորեալ ուղևորին նշան մը երևի:

Այն միջոցին որ Ծուլիս կամրջէն հարիւր կանգուն հեռու վայր
մը կ'հասնէր, տեսակ մը դարաստանի վրայ կ'պտռուէր սեպաձև
ժայռերէ շինուած որոց մէջէն հեղեղատը կ'անցնի: Իրեն այնպէս
երևցաւ թէ մարդու անորոշ ձայն մը կ'լսէ և հեծեծելով հեռուն
կ'կորսուի:

— Այն է, այն անխոհեմն է: Ո՛հ, ինչ յիմարութիւններ
գործել կ'տայ սէրը: Ո՛ւնչ անմտութիւն է այս եղանակիս մէջ
ձիւներու մէջ թափառիլ:

Ծուլիս վերջապէս ականջ կախելու կ'պատրաստուէր, բայց քունա-
շունչ հով մը Էսքիւէրի լերանց բարձունքէն իջնելով՝ այնպիսի
սրտմամբ զարկաւ այս սոսկալի կրճին որ եթէ՝ բարեբաղդաբար

եթէ Ծուլիս ժայռերու ներքև պատսպարուած չլինէր անտարակոյս
անդունդին մէջ պիտի ղլորէր: Այս պահուան ժայռին կռթնե-
լով և պետնէն բունող հաստ թփեր բունելով՝ կարող եղաւ քա-
նի մը վայրկեան այս բուռն հովին դիմադրել, որու ցնցումները
դեռինը կ'սարսեցին:

Սակայն ինչ ընել պէտք էր: Իրեն այնպէս կ'երևէր որ մրրկին
շաւաչումներուն մէջ մարդու ձայնի հեծեծանք կ'լսուէին, ինչպէս
որ արդէն լսած էր: Եթէ ատելի յառաջանար, եթէ հեղեղատին
եղբն իջնէր, անվրէպ մահուան պիտի դիմէր, այն միջոցին որ
սոսկալի հովը նեղ ձորը կ'ատլէր կ'սրբէր:

— Բայց եղկելի՛ տղան. կարելի է որ յուսահատութեան յե-
տին տաղնապը զինքը դրաւած է:

Ծուլիս այլ ևս իր անձնական պահպանութեան բնազդումը մոռիլ
չըներ, բնազդում որ հզօր է մարդուս վրայ և ամենէն անվեհերը
մարդիկը կ'վհատեցընէ, իր հոգին Աստուծոյ կ'յանձնէ:

— Եղբայր մ'ունիմ աղատելու, քալե՛նք:

Եւ իր երկաթապատ գաւազանին կռթնելով ուժգին, հագուստը
սեղմելով որպէս զի կատաղի հովին չտուի և ընթացքը չարգիլէ,
ամուր քայլով մը կ'հասնի դէպ 'ի փոքրիկ խորշը, որ հին ծառե-
րու վարակոտ կոճղերով զարդարուած է, և ուր կ'պտնուի հեղե-
ղատին վազած անձուկ փորուածը: Աւասիկ այն փոքրիկ կամրջին
առջևն է, որ քաւակուսի եղևնի փայտէ շինուած է, որմէ յան-
դուգն լեռնականներ խաղալով կ'անցնին, երբ իրենց գաշտերն
աշխատելու կ'երթան:

Ծուլիս կ'մնաւնայ. փոթորիկը միշտ սոսկալի է, դիշերը սաս-
կիկ մութ: Այս ղայրագին բնութեան առջև ահաբեկ կ'մնայ
Ծուլիս, կարծես թէ հովը պիտի առնու տանի զինքն իբրև աւա-
զի հատ մը: Ինչ որ իրեն երկիւղ պատճառեր էր իր աչքին կը
զարնէ և կ'սարսափի: Ծառի կոճղն, որ կամրջի տեղ կ'ծառայէ,
սառնով ծածկուած՝ հսկայաձև նետ մ'է բիւրեղեայ, որ հազար
տեսակ գոյներով կ'փայլի լապտերին լուսովը:

Սակայն կատաղի հովն ատեն ատեն կ'դադարի: Փրփրագէղ
հեղեղն իր մունչիւնները փոքր ինչ կ'դադրեցընէ և մարդկային

ձայնը՝ զոր Ժուլիօ արդէն լսեր էր՝ այս անգամ յստակ կ'հասնի իր ականջին։ Ուղեւորն է. այլ ևս կասկածելու տեղի չկայ։

— Տէ՛ր Աստուած, ինչ ընեմ։ Եթէ երկու քայլ առնում այս սահուն կոձղին վրայ որ հեղեղին ցնցումէն կ'շարժի, անտարակոյս մահու պիտի դատապարտուիմ։

Եւ սակայն՝ փոթորիկը փոքր ինչ կ'հանդարտի։ Եթէ հնար լինէր միւս եզրը հասնիլ՝ չուանին օգնութեամբը . . .։

Լուսաւոր դաղափար մը Ժուլիօյի միտքն ընկաւ։ Քանի մը վայրկեան կ'մտածէ նա կամրջին միացող առասպար շաւղին վրայ, և բաւական ծանր ու անկիւնաւոր հատաքարի կտոր մ'առնելով չուանին ծայրէն կ'կապէ։

Երբոր ստուգեց որ հանգոյցները հաստատուն են, լաստերը ծառի մը խոռոչին մէջ դրաւ։ Բոլոր ոյժն այսպէս կեդրոնելով՝ հեղեղատին միւս ծայրը լուսաւորեց։

Ա՛յն ատեն Ժուլիօ բոլոր քաջութիւնն ամփոփելով, այն անկիւնաւոր կոյտն ուժգին արձակեց որ գնաց կամրջին դիմացի կողմը կեցաւ և ժայռերուն մէջ մխուեցաւ։

— Խե՛ղճ եղբայր, դու ո՛վ որ լինիս, քեզ պիտի ազատեմ։

Ա՛յն ատեն իր բոլոր ուժովը չուանը կարկառեց և վարակոտ ծառին շուրջը կանգուն մը բարձրէն կապեց։ Ապա մնացած չուանն երկու կտոր ըրաւ, իր մարմինն անով փաթթեց, միտքը դնելով լարած չուանէն կախուիլ սահուն հանգոյցի մը միջոցաւ, դրեթէ դէտէ մ'անցնող նաւակներուն նման, որ երկու եղերքը միացնող պարանի մը վրայ եղող սահուն լիսեռնիկի մը միջոցաւ յորձանքին կ'դիմադրեն։ Չուանին միւս մասը մեծ զգուշութեամբ մէջքէն կապեց, նոյնպէս լաստերն որ այնքան մեծ արժէք ունէր սոյն ծանր վտանգին ժամանակ։

Ա՛ռ մեծագոյն խոհեմութեան, սառնասիրտ կամրջին վրայ քալելու տեղ, վրան հեծաւ, սրունքովը սեղմելով զայն, ծանր ծանր սահելով, և ձեռները լարուած չուանին վրայ յենլով։ Ընդունայն բաւական բուռն հով մ'եկաւ ցնցելու այսպէս անդնդին վրայ կախուած քաջասիրտ ազատարարը. չուանը դիմացաւ, և քիչ ատենէն Ժուլիօ կամրջին անցաւ։ Խնդոյն մարմինը պատած չուանը

հանեց և դառնալու համար պէտք եղած կերպով մը շտկեց։ Այս վտանգաւոր արշաւանքին ատեն՝ Ժուլիօ անհաւատալի պաղարիւնութիւն մը կ'ցուցընէր. իր երկաթասպառ դաւազանը կռնակէն անցընելու չէր մոռցած։ Վասն զի կամրջէն անդին ձիւները կ'ըսկսէին, որոց մէջէն աստ և անդ լերան եղևինները կ'ելնէին և նոր ընկած հիւսան մը բեկորները։

Ժուլիօ՝ իր շրջապատութեանց ժամանակ, երկու երեք անգամ հեղեղատին ծայրն եկեր էր՝ Սէնդ–Ավանտէնի ափանց կողմը, բայց անկից անդին չէր անցած։ Ուստի այն կողմը բոլորովին անծանօթ էր իրեն։ Ցոյս ունէր միայն, կամ լերան կողմին վրայ մոլորած Ճամբորդէն տեսնուիլ կամ անոր աղաղակները լսել, եթէ անդնդի մը մէջ ընկած էր։

Բարեբաղդօրէն լեռնականներէն սորվեր էր երկաթասպառ դաւազանը գործածել ձիւներուն մէջ։

— Շո՛ւտ, ըսաւ նա իւրովի, վայրկեան մը չկորուսանենք։ Հովը կ'հանդարտի, հեղեղատին ձայնը կ'արգիլէ բան մը լսելու. բայց աւելի բարձրէն ելլենք։

Տեղ մ'երկիրը ցած տեսնելով կարծեց թէ Սուբէր–Պանյէրի ձիւնապատ Ճամբան է այն։ Որչափ որ զառիվեր շաւիղը ցից էր, հասաւ նա կատար մ'ուր եղևնի թանձր անտառ մ'իրեն պատսպարան մը կ'ընծայէր։ Տեսակ մը դարաստան էր այն ինչպէս որ լեռներու վրայ շատ տեղ կ'դտնուին։ Դիտեց որ կամրջին միւս կողմը դտնուող դարաստանին չափ, ուսկից մարդու հեծեծում լսեր էր, բարձր էր իր դտնուած տեղն ալ. միտքը դրաւ քանի մը վայրկեան մնալ անդ, որպէս զի ամենէն թեթև աղմուկները լսէ։

Բայց իր ուշադիր ականջին բան մը չզարկաւ։

— Աւելի ևս վեր ելլենք, ըսաւ նա։

Եւ շարունակ իր երկաթասպառ դաւազանին օգնութեամբը՝ սկսաւ վեր ելնել։ Մինչ ցայն վայր մարդու ոտից նշան մը չէր տեսած ձիւնին վրայ։ Բայց յանկարծ կարծեց դիտել մուճակի մը հետքը ձիւնապատ դարուփոսի մը վրայ, որ իրեն Սուբէր–Պանյէրի Ճամբան կ'թուէր։ Տասն երկու քայլափոխ առաւ նոյն հետքին շտկու-

թեատրը, քովէն քննեց իր լապտերոնն և կարող եղաւ այս մուճակին նշաններէն, որ լեռնականներու մուճակէն աւելի բարակ էին, որոշել որ իրօք օտարական մը՝ բարձունքէն իջնելով՝ այդ ճամբէն անցեր էր։

Բայց ինչպէս իր քայլերուն հետքն որոնել. վասն զի այն տեղն անհետ կ՚լինէր և ստորև այնպիսի խորութիւն մը կար որ՝ թանձր խաւարէն՝ անհնար էր դուշակել թէ արդեօք ուղևորն աւելի հեռու քշած էր իր ճամբան կամ թէ վէմի մը մէջ ընկած էր։

Այս վերջին ենթադրութիւնն ամենէն հաւանականն էր։

— Ասա կեցած պիտի լինի նա. աւասիկ իր դրոշմած վերջին քայլափոխները ձիւնոտ կոյտերուն վրայ։ Անտարակոյս ձիւներն ալ բրդած են... տարակոյս չկայ որ խեղճ երիտասարդն այս տեղ ընկած է...։

Այն ատեն ուժգին աղաղակներ արձակեց. բայց անորոշ աղմուկ մը, հեծեծանք մը լսելի չեղաւ։ Սառնաբոյր լռութիւն մ՚որ գինքը սարսափեցուց պատասխանեց իրեն ամէն անդամուն որ այս խօսքերն արտասանեց քաջահնչիւն ձայնով մը.

— Ուղևո՛ր, միթէ՞ ձա՞ս ես...։ Եկած եմ քեզ ազատելու։

Միջոց մը միայն կար, այս է լեռնամէջն իջնել, ուր անշուշտ ուղևորն ընկած պիտի լինէր։

Բայց ինչպէս իջնել, բայց ո՛ր ուղղութիւնը բռնել որպէս զի նոյն վիճակին չհանդիպի և այս ահարկու կրճին մէջ երկու դիակ չմնան։

Ժուլիոյի սիրտը խորին անձկութիւն մը կ՚համակէ։ Իր կեանքը վտանգի մէջ դնելէն եւս չզրտահար մարդ մը գտնել, կամ կատարեալ անկարողութեան մէջ, Սէնդ–Ամանուէն դառնալ և խեղճ աղջկան ըսել.

«Գտայ անոր հետքը, բայց հաւանօրէն ձիւներուն հետ անդունդը կլորած է»։

Այս երկու պարագաներն ալ ահռելի էին իրեն համար, երկուքն ալ իր արիութեան և վճռականաձն բնաւորութեան ծանր կ՚ենթեւէին։

— Ամէն ինչ պիտի փորձեմ, ըսաւ նա խրոխտ։

Եւ երկրին արտաքին ձևին վրայ ունեցած ծանօթութեանց շնորհիւ, հետևցուց արագ խորհելէն եւս որ պէտք էր վերստին կամրջին դառնալ, հեղելին երկայնքն երթալ և ուղիղ անկիւնով յառաջանալ այն վայրն ուր երթը էր և ուր կ՚գտնուէր այն լայն խորտուբորտ տեղւանքն որ լերան շղթային նախկին ուղղութեան յաջորդ եկած էին։

Ժուլիո չէր սխալած։ Հեղեղն՝ ի վեր երթալէն ետև՝ քիչ առեներն դատ բայց կիրճ մ՚որու մէկ կողմը սեպաձև ժայռեր կային և միւս կողմէն լերան թերթաքարի զառիթափ հողեր։ Ահա այս դարուփոս տեղերէն էր որ ուղևորը կրճին խորը դլորեր էր։

Արդարև դժբաղդ մարդն անդ էր, անշարժ, դէմքը դունատ և վիրաւոր, բայց ծանր հարուածի մը նշանը չունէր։

Ժուլիոյի առաջին հոգն եղաւ սառուցել թէ արդեօք տակաւին կ՚շնչէ։ Սիրտը կ՚բաւէր, կխոբայ բերանը թեթև շունչ մը կը հանէր, անդամները դուրս էին. քանի մը վայրկեան ևս և ուղևորն անշուշտ հոգին պիտի փչէր։

Ժուլիո երիցասունէն իր հետը բերեր էր օղիի սրուակ մը։ Օտարականին բերնին տարաւ զայն և այս անգին ըմպելիէն քանի մը ումպ անոր կոկորդէն վար թափեց, նոյնպէս քանի մը կաթիլ ձեռայ մէջ առաւ, շնչել տուաւ, ձեռներն ու քունքն անով շփեց, և քիչ ատենէն՝ խորին քունէ մ՚արթնցող մարդու մը շարժման պէս շարժումի մը, իմացուեցաւ որ մարդը վերակենդանութիւն կ՚գտնէ։

Փոքր առ փոքր պատանին սթափեցաւ. Ժուլիո անոր օղնեց որ ոտք երթէ։

— Միթէ մարմնոյդ վրայ վէրք մը կ՚զգաս։

— Ո՛չ, ըսաւ օտարականը բոլորովին կանգնած կենալով։ Ա՛ն տարակոյս ձիւնն իմ անկմանս բռնութիւնը մեղմացուց։ Շատ բարձրէն ընկած պիտի լինիմ։ Կ՚յիշեմ միայն որ ոտքս սահեցաւ և խորունկ վայր մը դլորեցայ։ Ցուրտէ քան թէ ցաւէ բոլորովին այժմ կորուսի։ Կ՚երևի ինձ որ այժմ բոլոր այժմ գտայ։

— Այս սրուակէս քանի մը կաթիլ օղի ևս խմէ, ըսաւ Ժուլիո, և մեկնելու փութանք։ Աղտոր կրակ մը կ՚սպասէ մեզ՝ Սէնդ–Ամանուէն։

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ, հազար անգամ շնորհակալ եմ, ըսաւ օտարականը։ Դու ո՛վ որ ես, իմ ազատարարս ես։ Բայց այս վայրի կըռճին մէջ ի՞նչպէս եկար լապտեր մ՚ի ձեռին։

— Խարեկամ, քեզ կ՚փնտռէի։

— Ո՛հ, այն ատեն ամէն բան պիտես։ Միթէ նէ՞ ըսաւ քեզ . . .։

— Այ՛ո, բարեկամ, ամէն բան ըսաւ ինձ, և նախախնամութիւնն այնպէս բերաւ որ աստ գտնուիմ այն միջոցին որ յիմարութիւն մը դործելով պիտի կորսուէիր, այն խեղճ աղջկան հետ, անպատուութեամբ և ամօթով։

— Ուրեմն իմ անունս պիտե՞ս։

— Անունդ չհարցուցի։ Ին ալ չեմ դիտեր։ Բայց, շուտով Ճամբայ ելլենք։ Այս միջոցիս օդը քիչ մը հանդարտ է։ Ո՛վ ախ-ներամ որ չսկսին այն սոսկալի հովերն որ մեր հովիտներուն մէջ կ՚փչեն և որոց բռնութեան դէմ դնել կարելի չէ։ Պէտք է որ հեղեղատէն անցնինք։ Անխոհեմ, ինչպէս պիշերային լեռն ելլելու յանդգնեցար։ Բայց քիչ առենէն պիտի պատմես ինձ ամէն բան. հիմակ մեկնինք։

Օտարականն հովտին խորը հասնելու համար բաւական աղէկ քալեց Ճամբան, բայց երբ կամուրջը հասաւ, իր անկման պատՃառաւ ղպացած ցնդումներէն ըղեղը բաւական յողներ էր և սրընթաց հեղեղին առջև, ժայռերէն փրփրադէզ հոսող ջրերուն թնդիւնէն՝ թաղուկ եկաւ իր վրայ և ըսաւ որ անկարող պիտի լինի սառնամած նեղ տախտակին վրայ ելնել և միւս կողմն անցնել։

— Գլուխս կ՚դառնայ ուժգին, և քանի որ պիտի մեռնիմ, աւելի աղէկ ունիմ այս ծանր հոդեվարքով մարիլ աստ։ Կարող պիտի լինիմ հոգիս Աստուծոյ դթութեան յանձնել։ Քանի՛ յանցաւոր գտնուեցայ անոր առջև։ Բայց, դոնէ կ՚փափաքիմ խնամալ այն սրտոտ մարդուն անունն որ իր կեանքը վտանգի մէջ դնելով եկաւ ինձ օգնելու այս սոսկալի ժայռերուն մէջ։

Ծուլիս բնաւ կրօնաւորի երես չունէր։ Իր ահագին մոխրագոյն թաղեայ դլխարկը զոր ծնօտէն կապեր էր, իր հասա չուխայէ թիկնոցը զոր վղէն մինչև գօտին կոճկեր էր, իր կաշիէ երկայն

ճօշիկները, բոլորովին ուրիշ մարդ մը կ՚յայտնէին քան թէ դիւղի մը համեստ հովիւը։

Սակայն օտարականն անոր երեսը կ՚նայէր ուշադիր, լապտերին լուսին որ ծուլիսի անոյշ և գունատ դէմքը կ՚լուսաւորէր։

— Ո՛հ, պարոն, կ՚երևի ինձ որ քեզ ուրիշ տեղ մը տեսեր եմ։ Ներպարանք, ձայնդ . . . ո՛չ, դու ինձ անծանօթ չես, և երթէ իմ տկար և մոլար մտքիս մէկ ցնորքը չէ կ՚ըիշեմ որ ներար տեսած ենք։

Ըստ կարգի ծուլիս այս մարդուն կ՚նայէր։ Այնպէս երևցաւ որ առյդ հասակին մէջն է և երեսուն տարեկան։ Իր դէմքսաները դիւրակեցութեան նշաններ ունէին. իր ձերմակեղէնը բարակ էր, դրեթէ նոր թիկնոց մը հագեր էր, մուխ կապոյտ մեծ վերարկու մը. սև տափատ և բաւական մաքուր մուՃակներ. իր մօրուքն ածիլուած էր։

— Ես ալ քեզ տեղ մը տեսած եմ, դոչեց յանկարծ ծուլիս. ձայնդ, և դէմքդ բոլորովին կ՚ըիշեցընեն ինձ թէ դու ով ես։ Գրկէ զիս։ Դու իմ եղբայրս ես, Լուպէր աբեղան, Լիսի հովտին երէցը։ Քեզ Լուշօնի երիցատունը տեսայ. և ես ծուլիօն եմ, Սէնդ-Ավանտէնի երէցը։

— Ո՛ Աստուած իմ, դոչեց Լուպէր, քանի՛ առատագութ ես. ինձ քահանայ մը կ՚ղրկես։ Հայր իմ, շուտով ինձ արձակում տուր։ Իմ սոսկալի յանցանքս դիտես։ Այդ միայն ունիմ խղճիս վրայ, և բաւական նողկալի է. զայն Աստուծոյ և քեզի կ՚խոստովանիմ։ Այն խեղճ աղջիկը Լուշօն ղրկէ, որու պատիւն արատեցի։ Պարկեշտ անձի մը, շահապին աղջիկն է . . . բարեբաղդօրէն դայթակղութիւն չկայ։ Ոչ ոք դիտե մեր փախուստը։ Աղջիկը Ճամբայ ելաւ ՚ի Տ . . . հօրքոյր մը տեսնելու պատրուակաւ։ Թող այդ ուղևորութիւնն ընէ և իր անունն անարատ կ՚մնայ։ Եւ որովհետև Աստուծոյ արդարութիւնը պէտք է որ կատարուի, մեկնէ, աւելի ևս վտանգի մէ՛ն ենթարկեր կեանքդ . . . կ՚զդամ որ . . . մնաս բարեաւ, ներողութիւն . . . թշուառ քահանայիս . . .։

Եւ խորին նուաղում մ՚եկաւ իր վրայ որ մահուան բոլոր երևոյթներն ունէր։

Ժուլիօ այս սոսկալի վայրկենին, սիրտն Աստուծոյ բարձրացուց, անորմէ այժ և արիութիւն հայցեց, և բունելով խեղճ քահանան որ յանկարծ դետինն ընկաւ, նոր տապալած քարերու կոյտի մը վրայ զանի երկնցուց:

Այս նուաղման դէմ արդէն գործածած դեղերը գործածեց: Շփեց անոր սիրտը, անոր քունքն և ձեռայ ափերն, այնպէս որ փոքր առ փոքր կենսական ջերմութիւնն սկսաւ դալ. օդնին մանր կաթիլներ բերանը թափելով՝ նուաղեալ մարդն արթնցաւ:

Ժուլիօ այս մարդուն վրայ բարոյապէս ալ ներգործել ուզեց:

— Բարեկամիդ իմ, իմ ամենասիրելի եղբայրս, աղաւեցար: Ոյժդ վրադ կ'դայ, արիացիր. մտիկ ըրէ ինձ. միջոց մը գտայ քեզ հեղեղէն անպրնելու: Աղէ, դու ինքնին խմէ սա սրուակին օդնէն: Լաւ ուրեմն... աւելի աղէկ ես, այնպէս չէ՞:

— Այո՛, քիչ մը շունչ կ'առնեմ... բայց կ'աղաչեմ, թո՛ղ որ մեռնիմ: Ո՛հ, այո՛, մահը, այս ալդպէս պատուհաս մ'է: Աստուա՛ծ իմ, պէտք է ինձ այս թշուառ մահուամբ քաւել...:

— Ո՛չ, բարեկամ, ո՛չ, չպիտի մեռնիս: Ես ինքս Ժուլիօ կ'ըսեմ քեզի այս բանս: Քեզ ազատել չկարենալուս սոսկալի վիշտը մի՛ թողուր ինձ: Մտածէ անդամ մ'այն յուսահատութեան օրերուն զոր չափէն աւելի սիրեցիր: Այո՛, եղբայր իմ, աստ յանցանքդ, բայց սիրէ միշտ այն անձն որ վերջապէս Աստուծոյ աչքին ներքև քու կողակիցդ եղաւ, քու քահանայական կարգիդ հակառակ: Ապրէ՛ որ անոր սոսկալի խղճի խայթ չպատճառես:

Իր ղոհին յիշատակը՝ յանցաւոր քահանային յիշելով, իր կաղմուածքին վրայ օգտաւէտ ներգործութիւն մ'ունեցաւ:

— Այո՛, Ժուլիօ, անոր առջև վատութիւն մը պիտի դործեմ, իսկ քու առջև ապերախտութիւն մը: Լաւ ուրեմն, ինքզինքս կ'թողում քու հիանալի դթասիրութեանդ: Երանի թէ Աստուա՛ծ ինձ քիչ մ'ոյժ տար:

Ժուլիօ վայրկեան մը չկորնչցուց: Հոգւոյ ներգործութիւնը ֆիզիքական ոյժին վրայ միշտ երկար չաւեր: Սոսկալի հովը կըրնար վերադառնալ, օդը կծու էր, թէև բաւական հանդարտ. բայց հեղեղին փրփրադէզ ալիքը սոսկալի էին և թերևս նորէն

Թալուկ պատճառէին օտարականին և՛ի վերջ անոր կենաց թելը կտրէին:

Ժուլիօ իր դրպանէն մեծ Թաշկինակ մը հանեց: Իր դրպանին մէջ Թղթի կտորներ գտաւ, գանոնք պատռեց, Թքովը Թրջեց, և իր բարեկամին ականջին մէջ դրաւ. ապա աչերը կապեց և բոլոր դլուխը փաթթեց:

— Թո՛ղ որ քեզ հիմակ առաջնորդեմ, ըսաւ Ժուլիօ, և բնաւ մի՛ երկնչիր: Ո՛չ քեզի և ոչ ինձի համար վտանգ մը չկայ, եթէ իմ հրահանգացս հետևիս: Քեզ ինձի պիտի կապեմ ամրապէս չուանով մը: Երբ երկուքնիս ալ կամրջին վրայ հեծնենք, մէկ ձեռքով գնս պիտի բռնես, միւսով չուանը, որ ինձ յենակետի տեղ պիտի ծառայէ: Կամաց մը սառնապատ կամրջին վրայ պիտի սահիմ, բաւական է որ փոքր ինչ ծռիս իմ վրայ որպէս զի իմ մարմնոյս շարժումներէն քուկդ ալ շարժի:

Ահա կ'իմացընեմ քեզի որ եթէ կամրջին մէջ տեղն հովը մեզ փոքր ինչ ուժգնութեամբ ցնդէ, վտանգի հանդիպելու վախ չունինք, վասն զի չուանն ամուր կապուած է հեղեղին միւս կողմը գտնուած ծառի կաճղի մը: Հիմակ այս կողմէն ալ նոյնչափ ամուր պիտի կապեմ... յուսամ որ հասկըցար:

Երբոր չուանը բոլորովին ամրացուց, Ժուլիօ ընկերին ձեռքէն բռնեց, ճարպիկութեամբ մը կամրջին ծայրը նստեցուց, ինքն ալ լիսեռնիկի պէս սահելու սահմանուող չուանի կտորին փարեցաւ, և իր բարեկամը կապեց մարմնոյն կէսէն:

— Հիմակ, հաստատապէս կեցիր և Աստուծոյ պահպանութեան ապաւինէ:

Այս ուղևորութիւնն իրենց ակնկալութենէ աւելի յաջողութեամբ կատարուեցաւ: Քիչ առեն երկու քահանայք հեղեղին ձախ կողմը հասան. երկու չուանները քակեցին, և սրուակին շնորհիւ որ Ժուլիօյի և բարեկամին նոր ոյժ տուաւ, բաւական հաստատ քայլով Սէնթ-Ավանտէն տանող զառիթմը ճամբան բռնեցին:

Ճամբան՝ անբաղդ քահանան պարզմտութեամբ պատմեց Ժուլիօյի իր պատմութիւնը, սրտի կապակցութեան մը, զուտ սիրոյ մը, որու բոլոր վտանգը չէին դուշակեր, յաջորդեր էր յանցա-

Աւոր սէր մը նորատի աղջկան և քահանային մէջ։ Այս իրենց բուռն տուփանքը նոյնպէս խղճի խայթը խոյս տալու միջոց էին ղրենք, որպէս զի իրենց ամօթն և վշտալի վայելքը ծածկեն իրենց բոլորովին անծանօթ երկրի մը մէջ։

Ժուլիօ նախախնամութեան դործիքն եղած էր զիրենք առաքինութեան բերելու։

Հետևեալ օրը, արևն էլնելէն երկու ժամ առաջ՝ Ժուլիօ քահանան արթնցնելով՝ Լուշօն երթալու համար ճամբայ կ'հանէր ուսկից Լիսի հովիտը պիտի դառնար։ Նորատի օրիորդը՝ այն ինչ արևուն առաջին ճառագայթները ծագեցան, երիցատունէն ելաւ։ Խնդրեց նա որ Ժուլիօն զինքն եկեղեցին տանի, և անդ՝ այն երկաթէ վանդակին առջև ուր այնքան աղօթեր, խղճի խայթէն տագնապեր էր, նորատի քահանային առջև ծունր դնելով, և իբրև վշտալին երազէ մը սթափելով այն տուփանաց մոլորութենէ որ այնքան դառնացուցեր էր իր սիրտը, խոնարհաբար ներում խընդրեց սխալանացն համար, և դթած քահանային, յանուն Աստուծոյ, արձակումն ընդունեց։

Ժուլիօ զանի վեր վերցուց, իր վերջին քաջալերական խօսքերն անոր ուղղելով։

— Մեկնէ, դնա, աղջիկս։ Շնորհը մաքրեց ինչ որ սիրոյ անկարգութիւններն արատեր էին։ Զօրացուր հոգիդ, քանի մը օր՝ ի S . . . մնալով, հօրբրոջդ տունը, խաղաղաւէտ առանձնութեան մէջ։ Մտածէ որ քեզի համար սիրահար եղողը՝ քու եղբայրդ կ'մնայ։ Բայց երկուքնիդ ալ ղպայարանաց փորձութեան դէմ զօրաւոր եղիք։ Այս սիրոյն մէջ զԱստուած դրէք և այդ սէրը միշտ մաքուր պիտի լինի։

Դ

ՖՐԱՆՉԻՍԿԵԱՆ ԿՐՕՆԱՒՈՐԸ

Ժուլիօ՝ մայիս ամսէն շաբաթ մ'առաջ՝ իր ժողովրդեան խմացուց երկակի օր մ'որ չորս շաբաթի չափ՝ հայր Պազիլ քարոզ պիտի տայ, հայր Պազիլ զոր առաջնորդը զղկեր էր իբրև նուիրակ։ Այս ծանուցումը համառօտակի ըրաւ որպէս զի իր հօտը հասկընայ որ ինք մեծ կարևորութիւն մը չէր ընծայեր այս կրօնաւորին հոգևոր խրատներուն. սակայն առաջնորդին հրամանը ճշդիւ կատարեց։

Այս պաշտօնն աւարտելէն ետև՝ Ժուլիօ՝ որ վանականաց քարոզները մեծ բանի տեղ չէր դներ, անհոգ մնաց և վերապատուելի հօր սպասեց։

Ֆրօդշըմիւն բառը Ֆրանսայի շատ վիճակներու մէջ և ի մասնաւորի Հարաւային դաւառները, ուր կրօնական արարողութիւններն աւելի լաւ պահուած են, միշտ մեծ տպաւորութիւն ունի ժողովրդոյ մէջ. « Պէտք է քարոզութիւնը շահիլ », այս է նուիրագործեալ բացատրութիւն մը, և այս խօսքը գիւղ գիւղ կրկնուելով բոլոր վիճակը կ'բորբոքէ։ Անտարբերը, յետամնաններն անգամ քարոզին կ'հասնին մարդկային յարգանքէն մղեալ. չեն կամիր որ մատով ցուցընեն զիրենք։ Այն գեղջային երիւրներուն մէջ ուր հաւատքը փոքր ատ փոքր մարեր է, թեթև հաւատք ունեցողներն եկեղեցի քիչ կ'երթան, որպէս զի՝ իբրև կրօնամոլ՝ ծաղր չլինին։ Այս ալ՝ շատերու մէջ՝ նոր ապացոյց մ'է որ հասարակաց կարծիքն աշխարհիս թագուհին է, քեզ իբրև կրօնաւէր կամ անաստուած վարուելու կ'ստիպեն։

Վերջապէս երևեցին հայր Պազիլ S . . . ի կառքով հասաւ,

հետը բերելով շատ մը վարդարաններ, ֆոթոներ, մեծ ու պզտիկ պոյպոյդոյն նկարներ և փոքրիկ գրքեր բաշխելու համար։ Լուշօնի երիցատունն իջաւ, և ամենէն առաջ դահերէցին իր ղարմանքը յայտնելու համար ըսեր է թէ Սէնթ-Ավանտէնի նորատի երէցը կառատունը չէ գայեր ղինքն ընդունելու։

— Ի՛նչ ընենք, վերապատուելի հայր, ըսաւ երէցը, նոր դաղափարներու պտուղն է։

Իրաւի նոր դաղափարներն ըսելու տեղն էր։

— Իրաւունք ունիս, պ. դահերէց, մեր ատեններն աւելի կը յարգէին ծերերը։

— Ո՞ր պիտի երթանք, վերապատուելի հայր։

— Աշխարհ շատ հիւանդ է։

— Բարեբաղդաբար, վերապատուելի հայր, կրօնական ուխտերն իրենց շնորհ կ'տարածուին ամենուրեք. Ֆրանսան պիտի փրկեն։

— Անթա՛ղդ Ֆրանսա։

Այս խօսակցութեան ժամանակ, Լուշօնի երիցատան տնտեսուհին, մեծահասակ չոր աղջիկ մը, լալկան աչքով, որ եկեղեցւոյն և հովուին ձերմակեղէնը կ'կարկտէր և դռեհիկ խոհարար կնկան մը հրամաններ կ'տար, Ֆրանչիսկեան կրօնաւորին համար նախաճաշիկ մը պատրաստելու փութացեր էր։ Եկաւ, խոնարհաբար վերապատուելին ողջունեց և անոր ըսաւ, իրրև բարեկիրթ օրիորդ մը.

— Ձեր Վերապատուութեան սեղանը պատրաստ է։

Մեր պաղիլ հայրը մեծահասակ օրիորդին ապուխտը ջարդեց, նոյնպէս քարայծի խորտիկ մը, որմէ դահերէցը շատ կ'ախորժէր։ Նաև բաւական կերաւ ոչխարի տապակած ուսէ մ'որ սեղանին աննպարար կերակուրն էր։

— Միթէ Ձեր Վերապատուութիւնը խահվէ կ'խմէ, եկաւ հարցընելու մեծահասակ օրիորդը խորհրդաւոր կերպով մը։

— Ինչո՞ւ չէ, ըսաւ վերապատուելի հայրն որուն՝ Սէն-Պէրթրանի դինին ղուարթութիւն տուեր էր։ Այն վատահամբաւ Վօլդէր՝ ըստ իս՝ սիրուն ոտանաւոր մը միայն յօրինած է։

Դու ինչո՞ւ երէնայէն ասուծ, որու անոյշ ըմպելին,

Օդնէ ինձ, պ. դահերէց, մնայածը մոռցայ . . . ա՜հ, դտայ։

. . . . . և ենկը կ'ապրէ սրտին։

— Ի՛նչ խորիմաստ մարդիկ են այս վերապատուելի հարք, կ'ըսէր մեղմիկ երէցը. ես Վօլդէրի և ոչ մէկ ոտանաւորը կըրնամ յիշել։ Այս հարք ամէն բան դիտեն։

Այս խորին մտածութեան առեն՝ քարոզիչ հայրը խահվէի լիաբերան թաս մը պարպեց, և որու մէջ վերապատուելի հայրը բաւական Արմանեակ գրեր էր զոր իրեն մեծարեր էին ափսէի մը մէջ շաքարով։

— Վերապատուելի հայր, ըսաւ իր ամենէն անոյշ ձայնով դահերէց ժողովրդապետը, ինչ տաժանելի ձամբայ մ'է տ . . . էն մինչև Լուշօն. ինչո՞ւ համար երկրորդ անդամ թաս մը խահվէ չառնես։

— Կարելի է իրաւունք ունիս, պ. դահերէց, թէ՛ղ երկրորդ խահվէ մ'ալ բերեն։

Եւ այն ինչ մեծ օրիորդն երկրորդ անդամ քարոզիչ հօր խահվէն մեծարեց, որ՝ հովուին ըրած մէկ մատնաւոր նշմայրին վրայ՝ անոր մտեցաւ, փոքրիկ բանալի մ'առաւ, դողտրիկ ըմպելեաց բանալին, և սեղանատան մէկ պահարանէն դնաց բերաւ շիշ մը, օղի զոր միայն մեծ պարագաներու մէջ կ'հանէին։

— Ճաշակէ նայիմ այս ըմպելին, վերապատուելի հայր իմ, ըսաւ երէցը։

Եւ քարոզիչ հայրն իր թասը լեցընելով ըսաւ.

— Ա՛հ, պ. երէց, պատուական բան է։

— Ո՛հ, անտարակոյս։

— Լաւ ուրեմն, հիմակ պիտի ըսես թէ ինչ լուրեր ունիս տ . . . էն։

— Աստուածմ, ամէն բան յաջող է. մեր ուխտը կ'յառաջանայ։ Նոր նոր կալուածներ ընդունելեանք։ Ստակը փոքր առ փոքր կ'հասնի, նոր շէնքեր կառուցանելու պէտք ունինք. մեր տեղը շատ նեղ է։

— Ո՛հ, այո՛, Տ. . . հարուստ քաղաք մ՛է։

— Ձափաղանց առատապուխտ քաղաք մը, Պ. դահերէց։ Բազմաթիւ են պատուական ընտանիքները։ Հին ցեղերէ կ՛իջնեն, դիտե՞ս։

— Այո՛, լուսաւորութենէ առաջ ծնող ընտանիքները, վրայ բերաւ դահերէցը, ինքն ամենէն առաջ ծիծաղելով իր նենգալի պատասխանին վրայ։

— Սակայն ամէն բան կ՛խանգարի, հաւատա՛։ Ձշմարիտը շատ շահամերձութիւն կայ։ Ձէզվիդները մեղի մեծ ինաս կ՛հասցընեն։ Ասասիկ հիմակ նոր շէնք մ՛ալ կ՛շինեն որ փառաւորութեան կողմանէն պիտի լինի։ Թերզաքաղաք մ՛է, Լուվը մ՛է, Վատիկան մ՛է։ Խօսքը ձեր մէջ, Պ. դահերէց, և պէտք չէ ըսել այս աշխարհականաց առջև, կրօնական ուխտերուն այս ընթացքին մէջ հին հիմնադրութիւնեաւ ոգին չկայ։ Մեր սուրբ Նահապետը կ՛ուզէր որ մեր միաբանութեանց մէջ ամէն բան աղքատիկ լինի։ Սուրբ Բլէր, իր սիրեցեալ դուստրը, բոլորովին մերժեց Գրիգոր Թ պապին իրեն տալիք մեծագումար եկամուտները։ Հա՛, հա՛, հա՛, ժէզվիդները բան մը չեն մերժեր, հաւատալ ես։ Ամենուն յայտնի է որ ձեռքէ ձեռք ահագին դումարներ կ՛ընդունին։ Տ. . . ի մէջ կաակներ կ՛կորզեն, ժառանգութիւններ ձեռք կ՛ձգեն, աղաւոր դրամներու և կալուածոց կ՛տիրանան։ Տէր իմ Աստուած, ամէն ինչ պատուական է իրենց համար, սիրելի Պ. Դահերէց։ Այս խօսքերը, հարկաւ, մեր մէջ պիտի մնան։ Այս ուխտը կ՛յարգենք, աղէկ կողմն ունի. կ՛խոստովանինք միայն որ բոլորովին անիրաւ չեն անոնք որ զանի կ՛ամբաստանեն իրենց յափշտակիչ։

— Այդ իրաւ է, վերապատուելի հայր։ Բայց ինչ օգուտ. ամէն բան իր ինաստակար կողմն ալ ունի, և նոյն ինք արևն իր բիծերն ունի։

— Ո՛հ, Պ. դահերէց, մեր ըսածը բնաւ չդպչիր անդամոց արժանեաց, բայց կ՛հաւաստեմ քեզ որ այդ տրտունջները կ՛գրգռէ։ Ձարտար մարդիկ են, բայց ամէն ինչ երևան կ՛ելնէ։ Քիչ առենէն իրենց ստանալիք մեծ հարստութիւնն է Պ. Մասօլ նահապետինը, տիկին Քլավիէրինն որ օր ըստ օրէ կ՛ընկճի, և որ՝

Պուալօի խօսքին նայելով՝ Աստուծոյ կ՛ուզէ հատուցանել ինչ որ իր աներն աշխարհէս կորզեր էր։

Իսկ մենք, ափսո՛ս, մենք մի միայն յարգելի օրիորդ Քլօտաբի նուէրը պիտի ստանանք։ Երէք ամիս կայ որ այս սուրբ աղջիկը մեռաւ, լեցուն հասակով և բարեպաշտական գործերով։ Թող Աստուած ողորմի հոգւոյն։

Եւ վերապատուելի հայրն իր ձառը բորբոքեց երկրորդ բաժակ մ՛ալ պարպելով, և այս ձառին մէջ՝ ակամայ ցոյց կ՛տար կրօնական ուխտերու իրարու դէմ տածած նախանձը, զոր ամենքը համաձայն Ցիսուսեան կրօնաւորաց դէմ կ՛տածեն, քանի որ ասոնք միայն սեղանին փշրանքը հաւաքելու կ՛թողուն իրենց Գրանսայի մէջ։

— Հասյա Բարիզի գործերը, հապա Հռոմ։

— Իտալիայէն եկած լուրերը վատ են. ամէն ինչ կ՛շարժի։ Գժոխային օձն որ աշխարհական պապականութեան կորուստը վըճռեց, Մածծինիներու, Կարիպալտիներու, և բոլոր Քարպօնարիներու խմբին հետ, շարժման մէջ է. ապագային համար ծանր երկիւղներ կ՛գրաւեն ամենուն միտքը։

— Իրա՞։

— Այո՛, անշուշտ։

— Բայց Հռոմ կանգուն է, Հռոմ անսասան կ՛մնայ և Գրանսայի պաշտպանութեամբը. . . ։

— Օ՛ն անգր, Պ. գահերէց։ Բայց այս պաշտպանութիւնն է որ Պապին վիշտ կ՛պատճառէ և բարեմիտ մարդոց յուսահատութիւն կ՛ազդէ։ Մխիթ բոլոր տրուած խոստումները պահեցի՞ն։ Ահա Ռօմանյը կորաւ, միւսներն ալ պիտի հետևին։ Գաղղիական բանակ մ՛ի Հռոմ. Տէր Աստուած։ Ձեմ ուրանար թէ յանկարծական յափշտակութեան մը չպիտի դիմադրէ. բայց քանի մը լաւ վարձատրուած քաջ կամաւորներ, լաւ Աստրիացիք, լաւ Իրլանտացիք միթէ աւելի մեծ արժէք չունի՞ն քան քու գաղղիական բանակդ որ մեծաւ մասամբ անհաւատ են։ Կ՝նայիս որ քաղաքականութեան մասին շուտով չեմ բռնուիր։ Շատ առենէ՝ի վեր մեր հարց ըսի. Ֆրանսա մեղի աղաւոր խաղ մը պիտի խաղայ։

Մեր ուխտին գործոյ համար Իտալիա ուղևորութիւն մ՛ըրի։

Հռոմ ամիս մը նստայ. կ'ուզես որ բացէ՛ ի բաց ըսեմ միտքս։

Եւ ծերունին՝ որու դլուխն արդէն տաքցեր էր, երրորդ բաժակ մ՛ալ առնելով, շարունակեց.

— Այն քու դժոխային պաղլնացիքդ Հռոմի մէջ ուրիշ բան գործ չունին բայց միայն հռոմայեցի կանանց ետևէն վազել, և ասոնք ալ արդէն շատ տկար են։ Ասոր կ'ըսեն բնակութեան բանակը։ Աղտոր անուն, սիրելիդ իմ պահերէց. կարող են վաղը մեկնիլ, կ'հաւաստեմ քեզ որ ամբողջ սերունդ մը պիտի թողուն նոյն իսկ աղնուական հռոմայեցւոց պալատներուն մէջ։

— Ո՛հ, չարամիտ ես, վերապատուելի հայր իմ։ Կ'ըսեն թէ գաղղիացիք շատ կ'անհանգեն Ս. Պապէն։ Քանի՛ երջանիկ կ'լինեն երբ անորմէ յիշատակ մը, վարդապան մը, շիղդ մը կ'ընդունին։

— Այդ մասին, բարեսիրտ մարդիկ են. իրենց սիրտը դէշ չէ, ծունր կ'դնեն մեր քահանայապետին առջը, բայց իրկունն, ուրիշ կերպ կ'վարուին . . . Կ'նայիս մեղի բան մը չեն սորվեցըներ։ Քեզի կ'ըսեմ որ այս ամենն յոռի բաներ են։ Կարտինալ Անդռնէլլին որ յիմար մարդ չէ, կ'փափաքի որ ամէն գաղղիացիք Հռոմէն հազար մղոն հեռու գտնուին։ Իսկ եթէ իմ կարծիքս կ'հարցընես աստրիացի զինուորներու վրայ, աղջիկներու պէս համեստ են։ Բայց քու գաղղիացիքդ . . .։

Երէցը բուն խնդրոյն դարձուց վերապատուելի հայրը։

— Ուրեմն կարծես թէ ամէն բան ծուռ պիտի բուսնի։

— Ո՛հ, շատ ծուռ, շատ ծուռ։ Մեր Հարք կ'ըսեն թէ ամէն բան սեաղոյն կ'տեսնեմ, կարելի է. բայց Փրանսայի մէջ հանդարտ են։ Ես երկար տարի Իտալիա բնակեցայ. դիտեմ թէ այս հրաբուխին մէջ ինչ կ'եռայ։ Սոսկալի փոթորիկ մը պիտի ծագի։ Եւ սակայն այս բաները դուշակուած են։

Այս է, այս խնդիրը, սիրելիդ իմ պահերէց։

Բայց զիս շատ խօսել տուիր։ Աստենն է որ իմ դիւղս դառնալու համար ճամբայ ելլեմ, ուր իմ քարոզս պիտի տամ։ Ա՛հ, նայիր, ինչ է Սէնդ–Ավանտէն։ Ի՞նչ դիտես երէցին վրայ։ Այդ երիտասարդը լաւ յիշատակագիրներ ունի առաջնորդարանի մէջ։

— Ի՛նչ ընենք, վերապատուելի հայր, նոր նոր դաղափարներ քու մէջ ընկած է նա, կ'ուզէ նա եկեղեցին վերաշինել։

— Ի՛նչ ցաւալի մարդ։

— Աղէկ խօսեցար, վերապատուելի հայր իմ։ Վիճակիս հասմար բաւական լաւ են. առաջուան պէս կրօնական արարողութիւնները պահուած են. ծերունիները յարդանաց մէջ կ'պահեն երիտասարդները. բայց մեծ տգիտութիւն կայ. վերապատուելի հայր, շատ մեծ օգուտ պիտի հատուցանես երիտասարդաց։

— Աղօթէ, պ. դահերէց, և վիճակիդ բոլոր բարեպաշտ հոգիներն աղօթել տուր իմ առաքելութեան յաջողութեան համար։ Նա մանաւանդ անարատ Կուսին յանձնարարենք այս խեղճ ժողովուրդը, որպէս զի պաշտպանէ գինքն այն իրեն հովիւ եղող թեթեւամիտ երէցին վտանգաւոր վարդապետութեանց դէմ։ Վատն գի, դու քաջ դիտես, առաջնորդարանը դոհ չէ անոր քարոզներէն։ Կ'վախնան որ այս թեմին իր մոլոր կարծիքներով չվնասարէ։ Ժողովուրդը դիւրաւ կ'զգածուի։ Ասկէ զատ՝ ուրչափ ծանր բան է հաւատը։ Լաւ ևս է եկեղեցիին փտուն անդամ մը հեռացընել, քան թէ բոլոր հօտն այն համաճարակ հիւանդութեան ենթարկել։ Բայց Նորին Գերապատուութիւնն իր քահանայից նկատմամբ շատ բարեսիրտ է և համբերող։

— Ո՛հ, այո՛, ըսաւ դահերէցը, շատ բարեսիրտ, շատ համբերող։ Կ'խոստովանիմ որ լաւ ևս ունէի որ այն Թշուառ երէցն ուրիշ դաւառի մէջ դտնուէր քան թէ այս տեղ։ Վախնամ որ ինձ մեծ նեղութիւն պիտի պատճառէ։ Արդէն քսան տարի կայ որ Լուշօնի երէց եմ. և եթէ պատմեմ թէ ինչ նեղութիւններ կրեցի Նորատի քահանայից երեսէն, ինչ դայթակղութիւններ պատժելու սահմանեցայ, դաղտնի յարաբերութիւններն որոց վրայ աչք դոցելու հարկ եղաւ, վերջը չեմ բերեր։ Կ'հաւաստեմ քեզ որ բարձր պաշտօնեաներն իրենց առաւելութիւնները ունին, յարդ և պատիւ կ'ստանայ մարդ անոնց մէջ. բայց Նորատի քահանայից հակոդութիւն ընելն ինչ ծանր բան . . .։

— Կ'խոստովանիմ որ ծանր պաշտօն մ'է այդ։

— Վերապատուելի հայր, Սէնդ–Ավանտէն հետիոտն դնալու միայն ունի։

— Անտարակոյս։

— Բայց Լուշօնէն շատ հեռու է, դրեթէ ութ հազարամեդր։ Ճամբան աղետր է, իրաւ։ Բայց դարձեալ կառք մը բռնել աւելի խոհեմութիւն է։ Այդ տարիքովդ, այդ դիրութեամբդ, վերապատուելի հայր իմ. . . ։ Ասկից գաս՝ մեր հովիտներուն մէջ սոսկալի հովիւ յորձանքներ կան. . . սլիտի տաքնաս. . . սառ ա՜րիւն. . . ։ Կեանքդ քանի՛ անգին է եկեղեցւոյն համար։

— Պէտք է խոհեմ մարդոյ խորհրդին հետեւիլ, Պ. դահերէյ։

— Երթամ քեզի կառք մը պտնեմ։

Եւ մեր խոշոր Ֆրանչիսկեան կրօնաւորը, մեծափոր և պալարուտ կրօնաւորներու տիպարը, առաջ նախաճաշիկ մ՚ընելէն և քանիցս խահվէ և օղի ըմպելէն ետեւ՝ ծանր կառքի մը մէջ մտաւ, որ Լուշօնի շրջակայքը կ՚երթեւեկէր։

Ե

ԼՈՒԻԶԻ ԵՒ ՎԷՐՏԼՕՆԻ ՍԷՐԸ

Լուիզ և Վէրտլօն ղնրար կ՚սիրէին, երբէք այս սէրն իրարու չէին ըսած. բայց այս սէրը՝ ինչպէս ամէն սէր, ամէն անոյշ այլայլութիւններ, երկիւղներ, յոյսեր պիտի կրեր, մինչև որ սրտակցութեան ժամը հասնէր. երբ երկու լիուլի սրտերու մէջէն այս անդիմադրելի աղաղակն արձակուի. Կ՚սիրեմ քեզ։

Ի Քլավիէը էր որ՝ առաջին անգամ զնրար տեսեր էին այս երկու սիրահարները, երբ դեղեցիկ հովանիներուն ներքև՝ գարնան առաջին օրերուն հոտաւէտ քամին ծծելով իրարու մօտ կը շրջէին՝ երբեմն մնոտի խօսքեր իրարու ուղղելով, այս օձուտ ուղիներուն մէջ։

Վէրտլօն՝ որ այնքան պատկառոտ էր, Վէրտլօն՝ որ պաղ բա-

նականութեան կ՚անսար միշտ, որպէս թէ ծերունի մը լինէր, Վէրտլօն՝ հզօր հրապոյրներ ունեցող դեղեցիկ օրիորդին առջև՝ ակամայ սիրեցեալ կինջ ակնարկէն հոսող մագնիսական զօրութենէ ընկճելով, զգայ որ մարդ է։ Պատահեցաւ ժամ մը, կենաց յիշատակներուն մէջ նուիրական ժամ մը, երբ Լուիզին ձեռքը առաջին սեղմելով Վէրտլօն վերջին կայծն ընդունեցաւ, երբ երկու զգլխներն իրարու կողմն հակեցան, առանց կամայ կանխակալ դիտութեան, երբ երկու շրթունք, սրտի հրատապ բաղձանայ այս գործին, իրարու տուին այն արբեցուցիչ առաջին համբոյրը, որու գաղափարը դեռ ևս կ՚վհատովէ, նոյն իսկ գոհունակ սիրոյ երկարատև վայելքէն ետքը։

Երջանկութիւնը նկարագրել կարելի չէ։ Իր նկարագիրը քանի մ՚ամենապարզ տողերով կրնայ գծուիլ։ Ուստի պէտք չունինք երկարօրէն խօսիլ առաջին սիրոյ մը խնդութեանց վրայ, որոյ Լուիզ, իր խեղճ եղբօր պէս սիրող ծնած լինելով, իր հոգին բոլորովին նուիրեց։ Բարեբաղդօրէն տիկին Քլավիէը շատ համակրութիւն ունէր Վէրտլօնի համար, և այս պարագան շատ նպաստաւոր էր երկու սիրահարներու ազատութեան որով իրարու սիրտ կ՚բանային։ Այն առեններն որ Թուլիոյի բարեկամն ՚ի Քլավիէը քանի մ՚օր անցընելու կ՚դար կարծես թէ այժ կ՚ազդէին պատաւ կնկան վատոյժ կազմուածքին, որու մօտալուտ քայքայումը դիւրին էր դուշակել։

Հետեւապէս Վէրտլօն իր այցելութիւններն ՚ի Քլավիէը անարդել կ՚շարունակէր, թէև ասոնք քիչ կ՚երևէին Լուիզի հրաւառ սիրոյն և պատաւ հօրքրոջն մանկային խնդութեանց համար։

Նորատի փաստաբանը բոլորովին որդիական յօժարամտութիւն կ՚յայտներ տիկին Քլավիէրի, և Պ. Դուբնիշօն զինքը զոհ չէր ըներ թղթի խաղերով, որ պատաւ կանանց յետին կիրքն է։

Ասկէ զատ՝ Վէրտլօն ու Թուլիօ անընդհատ թղթակցութիւն մ՚ունէին և Լեռնէն եկած նամակները խօսակցութեան կարևոր նիւթ կ՚դառնային այս երեք անձերուն համար, որոց միւն շունչ մ՚ունէր միայն երկրիս վրայ, և միւս երկուքն երիտասարդական խանդավառ աշխոյժով և երջանկութեան բոլոր երաշներով կենաց

մէջ կ'մտնէին։ Սրբակեաց կինը պահանջող չէր բնաւ։ Պէտք է անշուշտ որ աղաք պտըտին կ'ըսէր նա։ Մտքէն չէր անցներ քնաւ որ իրենց խօսակցութիւնը կրնայ ուրիշ առարկայ ունենալ քան բարի հօրաքոյրը, Ժուլիոյի բարեկամը, կարմիր ձկներն և ծաղկանց անուառակները։

Ասկից զատ՝ պառաւ կինն աղօթքներ, խորհրդածութիւններ, վարդապահներ ունէր, որոց ենթարկած էր ինքն երևելին Պրիֆար իր վերաքննած, սրբագրած և աւելցած կանոնադրութեամբը, քանի որ իր ապաշխարող կնկան մտայ վրայ աղդեցութիւնն աւելցընելով անոր կամաց վրայ սիրեր էր։ Երբեք իր խոստովանահօր հրամանները զանց չէր ըներ, և շատ անգամ՝ Թղթի հրապուրելի սեղանը Թողլու համար կ'պարտաւորէր այնքան մեծ զոհողութիւն ընել որչափ կ'ընէր Լուիզ երբ իր հօրքրոջ համար կ'զրկուէր այն սրտակցական խօսակցութիւններէն ուր նախանձոտ ժամանակը կարծես Թէ սիրահարներու ժամերը կ'սեղմէն և վաղանցուկ ժամերու կ'փոխէն։

Թէև պատշաճութեանց և որդիական յարգանաց պատճառաւ երկու սիրահարներ շատ անգամ չէին կարող սրտակցութեամբ խօսիլ, սակայն դարձեալ ժամանակ կ'գտնէին հազար անգամ մշատաև սիրոյ երդումներ կրկնելու, այն պարբերներուն ներքև որոց աւելի խնամք կ'տարուէր քանի որ Լուիզի աչաց երջանկութեան բնական խորհրդաւոր եղեմը դարձեր էր։

Ասկից զատ՝ որովհետև մարդկային սիրտն ապագային տենչանօք կ'տապրի, երկու սիրահարներն 'ի Տ . . . փայլուն կեանք մը վարելու համար ամէն բան կարդադրեցին, երբոր իրենց երդումներն եկեղեցւոյ խորանին առջև նուիրագործուին։ Լուիզ իր սիրտը յուսադիր խնդութեանց, կողակցի և մօր փառաց կ'բանար, ինչպէս որ նորատի նշանած մը կ'երևակայէ, որպէս զի արդարացընէ իր խղճին առջև՝ սրտին հոսած անոյշ խոստովանութիւնները, գողար հառաչներն և հմայքն որ սիրոյն մը խենթքը միտքը կ'առնուն։

Թէև վէրտլօն խանդագին կ'սիրէր Լուիզը, բայց իր հողին այս հմայելի կենաց դաղափարով չէր պաշարեր։ Իր պաշտօնին պարտաւորութիւնները ղինքն 'ի Տ . . . կ'կոչէին։ Իր փառասիրութիւնը, իր Թղթակցութիւնը, իր յարաբերութիւնները միտքը կ'զբաղեցընէին և հանդարտութեան կ'բերէին ղինքը, հանդարտութիւն՝ որու հակամէտ էր իր բնութիւնն և զայն կ'վըդովէին միայն սիրոյ յանկարծական յարձակումները՝ որոց դէմ իր հասակի մարդ մը չկրնար դիմադրել։

Դարձեալ վէրտլօն՝ անժխտելի տաղանդի տէր փաստաբան մը, իր զօրութեան զգայումն ունէր։ Իր առջև պայծառ ապագայ մը կ'երևէր։ Իր հոգին՝ որ ձշմարիտ սէր զգալու կարող էր, աւելի փառասիրութեան հրապուրելի տենչանօք կ'վառէր։ Լուիզ մի միայն պաշտեալ սիրահար մը կ'տեսներ 'ի վէրտլօն, մինչդեռ վէրտլօն Լուիզին շքեղափայլ դեղեցկութիւնը կ'դիտէր, կ'տեսներ անոր սրտին անգին ձիրքը, և իր կարծածէն աւելի կ'կշռէր Քլավիէրի ըստանեաց աստիճանը, որ երբեմն անուանի պերդաստան մ'էր իրաւաբանութեան դասուն մէջ, նոյնպէս այն փառաւոր ժառանգութիւնն որ Լուիզի պիտի մնար տիկին Քլավիէրի մօտալուտ մահուանէ ետև։

Զ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՖՐԱՆՉԻՍԿԵԱՆ ԿՐՕՆԱԻՈՐԸ

Մեծամարմին Ֆրանչիսկեան կրօնաւորը կրող խարխուլ և կրընչղող կառքը Ժուլիոյի երիցատան դրան առջևը հասաւ։ Օգը սքանչելի էր, դեղեցիկ արև մը հովային ձիւները կ'հալեցընէր և իր Ճառագայթները կերդոնելով ընդարձակ ձագարին մէջ որ Սէնդ-Ավանտէնի հողը կ'կազմէ, բոլոր երկիրը տեսակ մը ջերմ երկիր կ'դարձընէր սառնալեռներու և ձիւնապատ լեռնադաշտներու մէջ որ բաւական ժամանակէ հետէ անհպելի էին։

Ժուլիօ այս ղմայլելի օրն յարմար դասեր էր ելնել իր բուսաբանական և հանքաբանական հետազօտութիւններն ընել: Իր երկաթապատ դաւազանն առեր, կօշիկներ ու իր հատ վերարկուն հագեր էր, ուսին վրայ դնելով թանագէ տուփ մ'որպէս զի օդին պահպանէ հաւաքելիք բոյսերն և ապա բերէ թարմ թարմ բուսարանը դնէ: Գօտիէն երկայնաձև պարկ մը կախեր էր, որ հանքաբանական մուրճը կ'պարունակէր աղիւններ կոտրելու, նոյնպէս մերկ ժայռեր ծածկող հաղուագիւտ լօռերը խլելու համար մկրատը: Այսպէս լեռներն 'ի վեր կ'ելնէր մինչև այն տեղերն ուր տակաւին ձիւները բուներ էին:

Իր արշաւանաց առեն՝ շատ անգամ իր թեմականները կ'տեսնէր իրենց դործոց զբաղած: Անոյշ ընտանութեամբ անոնց կ'մօտենար, անոնց ինքնասիրութիւնը կ'դգուէր ամէն բանի վրայ հարցումներ ընելով, և երկրին վրայ, կլիմային, բոյսերուն, հողին վրայ, մշակութեան միջոցներուն վրայ, արջառասպահութեան վրայ ամեն մեներ տեղեկութիւններ ընդունելով: Հովիւներուն հետ կը խօսէր և կ'հարցընէր թէ ինչ անուն կ'տան այս կամ այն բոյսին իրենց բարբառովը:

Աղքատները, ծերունիները Ժամբուն վրայ կ'կեցընէր և մխիթարական խօսքեր կ'ուղղէր: Ամենուն ալ ցոյց կ'տար Հայրն որ երկինքն է որ իր արարածներուն մէջ կ'երևէր, և իր օրհնութիւնները կ'թափէր մարդուս աշխատութեան վրայ և բարեյօժար հողիներու Ճգանց վրայ որ ղինք կ'փնտռեն և կ'սիրեն բարիք դործելով:

Ժուլիօ՝ կ'դրէր առ Լուիզ որ երկու բեմ ունէր, մին Սէնդ-Ամանտէնի եկեղեցին էր, ուր կիրակի օրեր կ'քարոզէր, միսն երկինց կամարն որու ներքև բոլոր շաբաթ կ'քարոզէր, դաշտերու մէջ, արահետին վրայ, մանր ուղիներու վրայ և ամէն աղքատիկ խրճիթներու սեմին վրայ, և կ'յաւելուր թէ իր ամենէն պաղաբեր քարոզները բաց օդին խօսածներն են:

Նաւիրակ կրօնաւորն երիցատան դուռը զարկաւ, այլ ոչ ոք պատասխանեց: Անկից անցնող բարի կինն մ'անոր լսացուց որ Պ. Երէցը բացակայ էր, բայց քաղաքավարութեամբ պնդց Մարթա ամենուհին կանչել որ երէցին տունը կ'հոդար: Կրօնաւորը շնորհակալութեամբ ընդունեց:

Սակայն Մարթան կ'ուշանար: Օդն աղօր դանելով լեռը դայլեր էր վայր ժողվելու: Ծերունի կրօնաւորն որ յաճախոտ էր, սկսաւ նեղանալ, երբ Ժուլիօ, իր պտոյտէն դառնալով՝ երիցատան դիմացն երևցաւ, իր հանքաբանական դանձերով բեռնաւորեալ:

— Եթէ այս դիւղէն ես, ըսաւ անոր կրօնաւորը, որ զանի իբրև եկեղեցական չճանչնց, ցոյց տուր ինձ յարմար տուն մ'ուր կարող լինիմ մնալ մինչև Պ. երէցին դալուստն, որ տարակայ կ'պանուի:

— Ներս մտէք, վերապատուելի Հայր, ես եմ երէցը:

Եւ բանալի մը հանելով՝ Ժուլիօ երիցատան դուռը բացաւ:

— Բնաւ եկեղեցականի կերպարան չունիս, ըսաւ կրօնաւորը:

— Ո՛հ, համբերեցէք, պատասխանեց Ժուլիօ շուտ ընդ փոյթ, մեկ վայրկենի մէջ պիտի առնում այդ կերպարանը: Գիտէք, Հայր վերապատուելի, որ զդեստը մարդս կրօնաւոր չըներ:

— Ասոնիկ զուարթաբան մը, ըսաւ վերապատուելի Պաղիլ կամացուկ մը, իմ ներկայութենէս բնաւ երկիւղ չզդար:

— Հաճեցէք նստելու, Հայր իմ, պահակէ մը պիտի դամ:

Եւ Ժուլիօ հանդարտիկ դետինը դրաւ՝ հիացած կրօնաւորին առջև, բոյսերով լի կլոր տուփն և կտաւէ պարկն որու մէջ հանքային նիւթերը կային: Ապա՝ իր սենեակն անցնելով՝ դնաց եւ կար պարեգօտ մը հագաւ և իր ծանր մուճակները հանեց: Վերջը ետ դարձաւ, զուարթ դէմքով, սիրուն ժպիտով մը:

— Սէնդ-Ամանտէնի երէցը պատիւ ունի իր յարդական նուէրը մատուցանել վերապատուելի Հայր Պաղիլին, վասն զի կարծեմ թէ Նորին Վերապատուութիւնը ձեզի համար դրած էր ինձ:

— Այո՛, ինձի համար, Պ. Երէց:

— Բարի աւաքեցաք, Հայր իմ:

Եւ անոր ցոյց տուաւ յատկացեալ սենեակը: Կրօնաւոր Հայրն իր օրհնեալ բաներուս բեռը սենեակը դրաւ: Յետոյ Ժուլիօ անոր զվայրացիչ ըմպելիներ մատուցեց: Հայր Պաղիլ մերժեց Լուշօնի երիցատան մէջ ըրած նախաճաշիկը պատճառելով, ըստ որում,

պեռ մարսողութիւնը չէր ըրած, և յայտնեց թէ Ճաշի համար կ'ուզէր պահել իր բոլոր ախորժակը։

— Հայր իմ, ըսաւ անոր Թուլիս, պիտէք որ այս տան մէջ ես տէր եմ։ Ուրախ եմ որ ձեզ կ'հիւրընկալեմ։ Բայց նախ մեր կանոնագիրը շնինենք։ Կ'առաջարկեմ ձեզ միակ յօդուածի մը մէջ ամփոփել, այս է. — Մեղնէ իւրաքանչիւրն իր կատարեալ աղատութիւնը պիտի վայելէ — ։ Միթէ ձեր բանին կ'գայ այս առաջարկս ։

— Բոլորովին, ըսաւ կնդղակիր կրօնաւորը, թէև տ . . . վիճակին աղքատիկ մէկ պիւղի երէցին վրայ այսչափ աղատախօսութիւն և աղնուապետական ձևեր տեսնելու չէր յուսար ։

— Ժամը տասին պիտի նախաճաշ ընենք և հինգին պիտի Ճաշենք։ Ասոնք են երիցատան սովորութիւնները, որ Մարթա խաթունին ալ գործին կ'գան ։

— Շատ աղէկ, պ. երէց ։

— Ձեր քարոզներուն համար ծանուցում ըրի որ ամբողջ ամիս մ'արևը մարը մտնելէն ետև պիտի տրուին որպէս զի ամէն մարդ տունն երթալ երեկոեան ընթրիքն ընելու ժամանակ ունենայ ։ Այս միջոցին միայն խեղճ դիւղացիք քիչ մը պարապ ժամանակ ունին ։ Եթէ ձեր հովևոր խօսակցութիւնները շատ երկայն չլինին՝ ամէն ինչ կանուխ կ'լրանայ ։ Այն ատեն աւելի լաւ պիտի ըմբռնեն ձեր միտքը, աւելի շատ ընտանիք պիտի յաճախեն եկեղեցի, և դիշերային ժողովումներու անպատեհութիւններէ վախնալու տեղի չպիտի ունենանք, ըստ որում այսպիսի ժողովումներ՝ տեղւոյն բազմաթիւ երիտասարդաց նայելով՝ միշտ անվտանգ չեն ։

Հայր Պաղիլ կ'պարմանար Թուլիսի աղնիւ ընթացքին և խելացի խօսիլ վրայ ։

— Այո՛, այդպէս լաւ պիտի լինի ։ Երբեմն երկարաբան եմ, . . բայց . . . ։

— կարծեմ թէ, հայր վերապատուելի, համառօտութիւնը յաջողութեան անհրաժեշտ պայման մ'է ձեզի համար. բայց ազատ էք դարձեալ ձեր դիտողութիւնս ալէս ընել ։ Ես պարզօրէն և անկեղծօրէն իմ կարծիքս կ'յայտնեմ ։ Թէ այս և թէ ուրիշ բանե-

րու մէջ մեր պայմանապրին միակ յօդուածն է, ազատութիւնը ։ Այս ազատ կենաց օրինակը ձեզի տալու համար, այնպէս որ ձեզ հիւրընկալելու ատենս՝ բոլորովին հանգիստ անցընենք, հիմակ պիտի սկսիմ ։

Եւ իր սենեակը դառնալով՝ Թուլիս իր հագած պատմուճանը հանեց ։ Ցետոյ սրահը մտաւ լայն պարեգօտ մը հագած, որ բամբակամած էր, անհրաժեշտ զգեստ մը ցուրտ կլիմայի մը համար, ուր օդի փոփոխութիւններն յանկարծակի կ'պատահին ։

Թուլիս՝ սրահին մէջ տեղը փոքրիկ սեղան մը դրաւ և անոր վրայ տարածեց իր հանքային նիւթերը. յետոյ գզրոցէ մանրադիտակ մը հանեց և սկսաւ զանազան կտորները զննել որպէս զի սահմանէ և դասակարգէ ։

— Հայր իմ, այս տեղ շատ հանքեր ունինք ։ Պիրենեան լերներն Ապենինեան լերանց հետ՝ կեղևային շրջանին վերջերը բարձրացած լինելով՝ գրեթէ բոլոր հրեղէն և սիկային այլ և այլ յօրինուածոյ ժայռերը կ'պարունակեն ։

Հետևապէս այս սիրական լեռները գրեթէ երկրային կեղևին յաջորդական դարերու պատմութիւնն ինձ կ'ներկայացընեն ։ Սէնդ—Ավանտենի մէջ գրեթէ շղթային կեդրոնը կ'գտնուի ։ Բաւական է ինձ Արպուստի հեղեղին հետևիլ, Սէբուլէտօ լճակն՝ ի վեր ելնել և Էսբինիօի սարը հասնիլ, որ իրենէ այնքան հեռու չեն և սահնակաւոր չունենալով վտանգաւոր չեն երևիր. այսպէս Ֆրանսայի և Սպանիայի մէջ շղթային պատկերն վրայ կ'գտնուի ։

Շատ անգամ՝ ծովէն վեր երեք հազար մետր բարձրութեան հասնող լեռներու մէջ այն ահագին ժայռ որ երկրային կեղևը խորտակեց ուժգին լայն պատառումով մը, բարձրացուց ինչպէս՝ ի Մաղօրէ, կիրային ահագին կոյտերը որ ծովային քանի մ'աւազաններ կ'յօրինէին ։ Այս խաւերը կ'տեսնուին իրենց հորիզոնական դիրքով, որպէս թէ ջրային կոյտերն այն բարձր լեռանց վրայ դոյացած լինէին ։ Շատ անգամ շղթային կեդրոնը սոսկալի թանձրութեամբ հատաքարի կոյտեր կ'ներկայացընեն ։ Ի'նչ սոսկալի պատառում տեղն պիտի ունեցած լինի որ այսպէս երկրաղունդը տակնուվրայ կ'ընէր, և ջրերէ ծածկուած լայն դաշտ մը՝

հատաքարէ հօկայաձեւ ամբարտակի մը կ'փոխէր, ալ ու ձախ դիէն թողլով ահագին ժայռի բեկորներ։

Ասկից կ'իմացուի, հայր իմ, որ ամէն տեսակ ժայռեր ունենանք, ինչպէս դեղեցիկ հատաքարերն որով Լուշօնի ահագին ջերմուկները շինած են։

Այսօրուան ըրած խուզարկութեանցս արդիւնքը ձեղի սիրտի բացատրեմ։

Եւ ամէն մէկ հանքի կտոր իր խոշորացոյցին ներքև դնելով կրօնաւորին կ'ցուցընէր։

— Աւասիկ դեղեցիկ երակով հատաքար մը, ֆոքսն ու ֆլիսն համեմատաբար շատ կատարեալ են։

Աւասիկ հրաբխային ֆոքսի բեկոր մ'որ չափազանց յստակութիւն ունի։ Ոսկերակէ մը կ'պայ որ այս լերան մէկ դարափուլէն կ'իջնէ։ Դիտեցէք, հայր իմ, խոշորացոյցին օգնութեամբ, այս ամէն սև բիւրեղներուն նրբութիւնը . . . ։

Բայց, հայր իմ, կարելի է այս շատախօսութեամբս ձեզ ձանձրոյթ կ'պատճառեմ։

— Ամենևին, պատասխանեց հայր Պազիլ, որու ականջին բաբեղենեան արձանակիրներէ առնուած բառերու պէս կ'հնչէին շատ հանքային քարերու անուններ։

Ապա հայր Պազիլ կ'ըսէր իւրովի.

— Միթէ պէտք է զարմանալ երբ այս երիտասարդներն իրենց քիմը դիտութեան մէջ մղելէն ետև՝ Ս. Օգոստինոսի ըսածին պէս, փառամոլ կենդանիներ կ'դառնան և իրենց գոռոզութեան մէջ Եկեղեցին վերաշինելու կ'երթնեն։

Ո՛ տուրբ տգիտութիւն, դու ո՛րչափ աւելի մեծ արժէք ունիս։

Սակայն կրօնաւորը չուզեց պահել այնպիսի լռութիւն մ'որով թերևս խոստովանած սիրտի լինէր թէ ինք բան մը չդիտէր, և այս ալ իրեն ամօթալի էր։ Կրօնաւոր մը պէտք է որ ամէն բան դիտնայ։

Ուստի իր խելապատակին ամենէն մութ խորշերուն մէջ փնտռեց աշխարհի թուականին և չգտնելուն վրայ ոտն քալմէտի մեկնութեանց ընթերցանութենէն մնացած քանի մը յիշատակներ, և ծռելի խօսելցաւ այս բաներուս վրայ իբրև Ճշմարիտ Ֆրանչիսկեան մը, յամառ և կուռաբար։

— Ուրեմն կ'հաւատաս մեր երկրագնտին նշանակեալ յաջորդական դարերն դիտնոց կողմէն, ըսաւ նա ծուլիօյի։

— Այո՛, պատասխանեց նա, վասն զի անոնց կ'դպիմ և կ'տեսնեմ։

— Անոնք դրութիւններ են, Պ. երէց, մի միայն դրութիւններ։

— Անշուշտ դրութիւններ են՝ բայց իրողութեանց վրայ հաստատած։ Հետևապէս դիտութեան առջև իրականութիւններ են։

— Կ'տեսնես որ բոլոր այս բաներն անհաւատները հնարած են կրօնի դէմ։

— Բայց ամենևին, հայր իմ, կրօնը վերաբերութիւն չունի առնոց հետ։ Ի՞նչ յարաբերութիւն կրնայ լինիլ կրօնի և երկրագնտին ցրտութեան միջոցին տեղի ունեցած երևոյթներուն հետ, որպէս զի իր հրաշէկ վիճակէն այնպիսի օդի մ'անցնի որ կարող լինի կենդանեաց և բուսոց կենդանութեան յարմարիլ։ Այս բաներուն վրայ տարօրէն կարծիքներ ունիք։

— Բայց վերջապէս ինչո՞ւ համար Մովսէսի պատմածէն հեռանալ։ Միթէ Մովսէս երկրային այս արարչագործութեան միայն վեց օրուան միջոց չը՞նծայեր։ Միթէ չէս կարծեր որ Աստուած բոլոր արարածները մէկ րոպէի մէջ կարող էր ստեղծել։

— Ո՛հ, անշուշտ. այս մասին տարակոյս չկայ։ Բայց խնդիրն այդ չէ։ Իրողութիւնները քննելուէ պէտք է հասկընալ թէ Աստուած երկիրը շինեց իր հանքային կեղևով, իր բոյսերով, իր կենդանի արարածներով, քանի մ'օրուան մէջ կամ բիւրաւոր դարերու մէջ։ Իրողութիւններով ապացուցուած է որ երկարատև շրջաններ անցած են երկրային խաւերուն յաջորդական կազմութեան համար։ Իրողութիւններու դէմ ըսելիք մը չկայ։ Իրարու վրայ դրուած մինչև քսան եօթն խաւ կ'հաշուեն, որոց նիւթերուն բնութիւնն իրարմէ բոլորովին որոշ է։ Այս ուսումը Մովսէսի ժամանակ չէր եղած, բոլոր խնդիրն այս է։

— Սակայն, Պ. երէց, Աստուածաշունչը բացորոշ կ'ըսէ թէ աշխարհ վեց օրուան մէջ ստեղծուեցաւ. և երկնաշունչ դիրքը չկրնար սխալմունք պարունակել։

— Կ'ցաւիմ, Հայր իմ, որ չէք հասկրնար թէ Աստուածաշունչը յայտնեալ դիրք մը լինելով չկրնար Ճշդիւտ բնագիտութիւն մը պարունակել։

Նոյն պահուն՝ կնդղակիր կրօնաւորը լատիներէն վկայութիւն մը մէջ բերելու առիթը գտաւ։

— Աստուածաշունչ դիրքը բացորոշ կ'յայտնէ. Factum est vespere et mane dies unus. (Ինչ որ առաւօտ և իրկուն ունի, մարիններուն պէս օր մ'է). և անհերթեր պիտի լինէր ըսել. Հարիւր հազար տարուան իրկուն ու առաւօտը։

Ահա այս բանս, սիրելի Պ. Երէց, դիտութիւնը պիտի ընդհատ միշտ։ Աստուածաշունչը կայ ու կ'մնայ, Աստուածաշունչէն չհեռանանք։

— Գիտնական և յայտնեալ Ճշմարտութեանց բնութիւններն իրարմէ լիովին տարբեր են։ Յայտնեալ Ճշմարտութեանց կարգին մէջ Աստուածաշունչն երկնային է։ Հարկ չկայ որ երկնային լինի գիտնական Ճշմարտութեանց կարգին մէջ, ինչպէս որ անվրիպելի չէ մարդկային բացատրութեանց կիրառութեան մէջ։ —

Ամէն սրբազան մատենագիր ոամկին պէս խօսեցաւ, անոր գարձուածները փոխ առաւ, նոյնպէս ժողովրդային հաւատոյ վերաբերեալ ձևերը։ Անշուշտ չէք պնդեր որ այս ամէն բաներն երկնային են։ Սրբազան հեղինակն իր ժամանակին աշխարհագրութեան, աստղաբաշխութեան, բնագիտութեան համեմատ գրեց։

Երբ Ս. Օգոստինոս կ'յայտներ թէ 'ի հակոտնեայս հաւատն հերետիկութիւն մ'էր, աշխարհագրութեան մէջ իր գարուն ունեցած տգիտութիւնը կ'ապացուցանէր, այլ ուրիշ բաներու նկատմամբ իր կատարեալ ուղղափառութեան չէր դպեր։ Ո՞վ մտածեց երբէք իբրև վարդապետական ուսում առանձել սուրբ գրոց մեղի տուած բնագիտական անորոշ ծանօթութիւնները։ Մարդ կատարեալ քրիստոնեայ կրնայ լինիլ և խոստովանիլ թէ Մովսէս չէր գիտեր Պ. Էլի Պօմպնին պէս երկրաբանութիւնը։

Երբ Ս. Գրիգոր պապն իր մէկ քարոզին մէջ ասն այսպէս կը սահմանէր «Ջրի և կրակի խառնուրդ մը», պարտիք խոստովանիլ որ իր բնագիտութիւնը շատ բարբարիկ էր։ Իր ժամանակին

այս տգիտութիւնն ամէն իրաց բնութեան վրայ, իր քարոզած վարդապետութեանց վնաս մը կ'բերէր։

— Վտանգաւոր նրբութիւններու մէջ կ'մտնես, Պ. Երէց։ Հաւատա ինձ որ հին կարծեաց պարզութիւնն աւելի ապահով է։ Բոլոր այս աղէտ տեսութիւնները ղէնք մ'են թերահաւատներու ձեռքն որպէս զի քիչ քիչ կրօնը տապալեն։

— Ո՛ Հայր իմ սուրբ, դուք և ես թէ հաւատանք և թէ չհաւատանք արդի գիտութեան դասերուն, այս գիտութեան ըրած անդիւտ ստացութիւններէն կէտ մ'անդամ փոխելու իշխանութիւն չունինանք։ Եթէ Պապը վաղը իրեւ հաւատոյ մաս հրատարակէր որ արարչութեան շրջանները մեր գիտցած քսան և չորս ժամերը կ'պարունակեն, դարձեալ Ֆրանսայի և Նավարայի յետին ուսանողն իր ուսուցիչներուն երկրաբանական դասերէն չպիտի հրաժարէր։

— Սակայն թէ որ Պապն այդպէս հրատարակէր, պէտք էր հաւատալ, կաթոլիկ մնալու համար։

— Ո՛չ, Հայր իմ։ Եւ եթէ հրատարակէր որ երկու երկու ալ երսուն կ'ընէ, պէտք էր ուրեմն հաւատալ, կաթոլիկ մնալու համար։

— Այդպիսի յիմարութիւն մը չպիտի հրատարակէր։

— Ուրեմն միւսն ալ չհրատարակելու իրաւունք պիտի ունենայ։

Երբ Ժուլիօ իր հանքային տպրիններուն յատուկ նշաններով որոշեց, տարաւ դղրոցի մը մէջ շարեց, ինչպէս որ սովոր էր պահելու ամէն օր լեռնէն հաւաքած մանր մունր դանձերը։

Յետոյ մոխրագոյն թղթի տետրակ մ'առաւ, և իր բուսաբանի տուփը բանալով՝ թղթի թերթերուն մէջ զետեղեց՝ գարնային նոր բածիլ բոյսերը, խնամօք տարածելէն՝ և անոր ծաղկին մէջ իւրաքանչիւրին անունը, ընտանիքը վնտռելէն ետև։ Ապա անունները կ'նշանակէր թղթի մը վրայ զոր կ'կցէր բոյսին։

Այսպէս անցաւ երեկոյն երիցատունը։ Ժուլիօ աղնուաբար վարուեցաւ իր տան մէջ։ Նորատի հովիւն իր յարդը պահեց, քարոզչի կրօնաւորին ասպնջական ալ ցոյց տալով։

Ի

ՄԱՐԻԱՄՈՒ ԱՄԻՍԸ

Հայր Պազիլ Սէնդ–Ավանտէնի երէցին ձաշն ախորժանօք կ'ե-բաւ, ինչպէս ձաշակեր էր Լուշօնի գահերէցին նախաձաշիկը: Ճաշն՝ ինչպէս նաև միւսները՝ շատ զուարթ եղաւ: Կրօնաւորն ե-բիցատան դինին պատուական կ'գտնէր:

Երբ իրիկուն եղաւ, հայր Պազիլ աղաչեց Թուլիօն որ իրեն Թողու աւանդատան բանալին, վասն զի սովոր էր նա գիշերն եկեղեցին երթալ:

Մարդկային մտայ այլանդակ անհեթեթութիւններ: Այս կրօ-նաւորն որ շատ կերակուր կ'ուտէր, ամենէն վշտալի, ամենէն սոս-կալի զրկանաց իր անձը կ'ենթարկէր: Անդ՝ եկեղեցւոյն մէկ ա-թոռը նստած, իր խորհրդածութիւններն և ձայնական աղօթքն ը-նելէն ետև՝ այն աթոռին վրայ կ'քնանար, երբ բնութեան դէմ բունօրէն վարուելով՝ նա անոր իրաւունքը կ'ստանձնէր: Ոտքն ե-կեղեցւոյ պաղ յատակին վրայ կ'դնէր, անշարժութենէ անդամնե-րը կ'ցաւէր, և բոլոր գիշերը խոնաւ ու վատառողջ մթնոլորտի մը մէջ մնալէն ետև, առտու՝ դեռ արևը չելած կ'արթնար՝ որ իր աղօթքն ընէ, բոլորովին սառած, խորտակած, ոտքը ցրտէն կարկամած, և երկարատև հսկումէն արիւնը սաստիկ տաքցած:

Իր գիշերներն ահռելի էին: Հին եկեղեցիներուն լռութիւնը, բոլորն ալ Ճիւաղներով լեցուն, և սեղանին կանթեղին նուաղուն լուսէն կիսովին լուսաւորուած, անբնակ շէնքերու մէջ գտնուող կրծան որդերուն ձայնը, բուերուն սուր աղաղակը, որ շրջանակ-ներու մէջ սքլած են և բացուած որմածակներէն ու դմբեթներէն վար կ'իջնեն, հովին մշտատև մրմունջներն որ արտաքին

մոլեռները կ'զարնեն, և կապարեայ ապակիներն որ ստէպ կոտրած են, կ'սարսին, հազարաւոր անտեսանելի արարածներու այն ծանր տրտունջներուն և սուր շշունչներուն արձագանքն որ դմբեթին բո-լոր խորշերէն կ'լսուին, կրօնաւորին դլխուն սարսափ կ'ազդէին:

Իր երակները սոսկալի էին: Երբեմն իր աթոռին վրայ կ'գա-լարէր, լուսնոտի մը պէս կ'փրփրէր, իր մօտը դտնուող բազմոց-ները բունովը կ'զարնէր, բարձր ձայնով սուրբ կոյս իրեն օգ-նութեան կ'կոչէր, և յանկարծ խաւարին մէջ կ'արթնար, և կանթեղին լուսէն այն ինչ կ'յիշէր որ նողկալի Սատանայի մը երեքժանիով ցիցն եղած չէր, կամ բոլորովին պետրոն երկնցած չէր Սադայէլին հնոցին մէջ ողջ ողջ այրելու համար:

Շիտակ նստելու պարտաւորած լինելով, որպէս զի անասունի պէս խոնաւ քարերու վրայ չդլորի, շատ դժուարաւ կ'մարսէր, իր ստամոքսը, իր աղիքը միշտ դրդման մէջ էին: Հրաստաշ ծարաւէ մը կ'պապակէր: Իր խմած առատ դինին այս ջերմութիւ-նը մեղմելու համար անհամ ըմպելի մը կ'երևէր իրեն: Թէ դի-նին և թէ խահվէն իր մաշած դործարաններու վրայ տկար ազդե-ցութիւն մ'ունեցան. իրեն օղի պէտք եղաւ, սոսկալի օղին, և ամենէն զօրաւորը, այն որ կ'կրծէ և ջիղերուն կաւլանեան շար-ժում մը կ'տայ, բարբարոս և անբնական կենդանութիւնէ մը դրդռուելով:

Եթէ հայր Պազիլ կամենար կարող էր անապատական Ս. Ան-տոնինոսի ցնորքը պատմել. նկարագրել սատանան, հետզհետէ կամ հրապուրելի օրիորդ մը դարձած որ իր շուայտ շրթունքն իր կրծքին վրայ կ'դրոշմէ և զդայարանքը կ'գրգռէ, կամ քամնելի հրէշ մը, որ իր վրայ կ'յարձակի լափելու համար, կամ որոտալի շղթա-ներով, մահուան գործիներով զինուած՝ իր դժոխային երաժշտու-թեամբն ականջները կ'խլացնէր և անհրաժեշտ քունը վայելելու կ'արգիլէր:

Բոլոր մայիս ամիսուան մէջ որ հայր Պազիլ Սէնդ–Ավանտէն անցուց, Մարթան անոր համար պատրաստած անկողինը շտկելու պէտք չունեցաւ: Բայց առաւօտուն ողորմելի կրօնամոլը մարմնա-բեկ էր: Իր ուռուցիկ մխերը, որ յերեկը դունաւոր էին, կա-

պայտ կ'դառնային և տեղ տեղ կարմիր բծի նշաններ ունէին, որպէս թէ արեան տպնապէ մը կ'աղատէր:

Պատարագ ընելու ատեն փոքր ինչ հանդարտութիւն կ'ղդար: Այս մարդն որ բնազդական և անհեթեթ հաւատ ունէր, սուրբ խորհրդոց մէջ դինեւէն և հսկումներէն դրդուած հոգւոյն բորբոքումները կ'մեղմէր սուրբ խորհուրդներով: Աստուած մը կայ աղօթոց, ակարներուն և խենթերուն համար:

Երբեմն ծուլիս՝ առատ կանուխ ելնելով որպէս զի սեղանին առջև աղօթելով նսեմական ուրախութիւններ վայելէ, այս թշուառին համար սաստիկ սիրտը կ'շարժէր:

— Ասատիկ, կ'ըսէր, ձշմարտութեան մը չափազանցութիւնն ուր կ'տանի: Ահա այսպէս կ'նուաճէ այս կրօնաւորն իր մարմինն և գրեթէ զայն կ'չարչարէ տոսկալի կերպով: Ցերեկը զայն կ'բորբոքէ զօրաւոր ըմպելիներով մինչև որ կ'արբենայ: Մինչ այս է Աբեսաղոմին մարմինը սանձել ըսածը: Ո՛ քրիստոնեայ ֆաքիրներ, ձեր պիտի անհետ լինիք եկեղեցիէն:

Մայիսի առաջին օրուան իրկունը, Հայր Պաղիլ իր քարոզութիւնն սկսաւ բեմն եղնելով: Երբեմն շատ աղօր ձայն ունէր: Այս ձայնն որ դեռ ուժեղ էր, այլ պիտի ձաթած զանգակի պէս կ'հնչէր. մերթ խռպոտ մերթ սուր հնչումներ ունէր որ ականջն ծանր կ'դային: Բայց դարձեալ զանց չէր ըներ այն հին երգերէն մին, որ երբեմն դիւղերու մէջ նշանաւոր էին՝ քարոզը չսկսած, երգելու.

Շո՛ւտ եկէք հաւատարիմ ժողովուրդ,
Եկէք շո՛ւտ խոցոտելեան.
Ասպուածն որ յերկ կ'կոչէ,
Ձեր վերադարձը կ'պահանջէ:

Երբոր խոշոր կրօնաւորը՝ որու ահագին որովայնը լայնութեան կողմէ Սէնթ–Ավանտէնի փոքր բեմը կ'գերազանցէր, իր երգերը կ'սկսէր միանգամ երգել՝ աղքու շարժումներ ընելով ձեռօք և աչօքը, որ կարծես թէ բոցեր կ'արձակէին, երբ գլխերնուան ատուերներն այս կէս լուսաւորուած եկեղեցւոյ մէջ ալիքներուն վրայ ծանր

ծանր կ'իջնէին, որու կեդրոնը դիզուած էին՝ կքեալ կանայք, և շուրջը կանգուն լեռնականներ, իրենց լայն գլխարկներն ի ձեռին, երբ ամենքն իրենց աչքը կ'ուղղէին այս այլանդակ հաղուստով մարդուն վրայ, որ կարմրցած դէմքը, սոսկալի և գերեզմանական ձայն ունէր, կարծես թէ անհաւատալի կախարդական զդացումով մը կ'պաշարէր բոլոր ժողովուրդը: Մարդ չէր կարող որոշել թէ դիշերային հանդիսն մ'է այս թէ ոչ Աստուծոյ խոնարհ տունն ուր քահանայն պաշտել և սիրել կ'ուսցընէ:

Հայր Պաղիլի բոլոր քարոզները չպիտի յիշատակենք, ոչ բանաւարութեան և ոչ ոճի կողմէ կ'փայլէին: Մերթ ընդ մերթ հրաշալու հոգւոյ մը մէկ քանի կայծեր ունկնդրաց մէջ բուռն այլայլութիւն կ'պատճառէին, որ հռետորական արուեստին մեծապոյն վայելքէն մին է:

Բայց այդ տպաւորութիւնն ալ շուտով կ'անցնէր: Այնուհետև կ'դային հասարակ տեղիք որ ամէն բեմերու վրայ սովորական են, կասկածելի պատմութիւններ, անպատշաճ բացագանչութիւններ, շատ անգամ անհամ անլի դարձուածքներ որոց ունկնդիրները վարժած չէին: Ամենը մէկ ազնիւալի քարող մը կ'դառնար, որ մարդուս ըղեղը սաստիկ կ'զրգռէր և մտաց վրայ կ'ներգործէր այն ծանր մտունդներուն նման որ կ'յորնեցընեն և որոց մէջ խիստ ողորմելի ձարակ կ'գտնէ ստամքսը . . . :

Դիւրին է երևակայել որ ծուլիս՝ բարի լեռնականները կրթելու ուրիշ եղանակ մ'ունէր: Հայր Պաղիլի քարոզչութեան ծաղրաշարժ պատմութիւնը դրելով գուարճացայ: Քարոզներուն նիւթը, երգերը, և Հայր Պաղիլի ձառերը զարդարող հետաքրքրական վէպերն արձանագրեց:

Իր յիշողութիւններուն մէջ այս պատմութեան միայն քանի մը հատուածները գտանք:

Հայր Պաղիլի սիրական նիւթերն էին դժոխքը, վերջին դատաստանը, սպարը, կիրակիօրեայ աշխատութիւնը, վարդապետը, Նուիրական–Սրտի ջերմեռանդութիւնը:

Սէնթ–Ավանտէնի բոլոր աղջկանց դող աղդեց, երբ Հայր Պաղիլ՝ իր խոշոր ձայնով՝ սպարու վրայ երգը նուագեց.

Դէնդրակ պաբ,
Դու որ մարդոց սէրդը կ'հրապուրես,
Թէև աս երկրին անմէղ կ'երևիս,
Դու ջէյտ սոբբիերը դող կ'հանես,
Դէնդրակ պաբ։

Ո՛ ամբաբէյտ ղրլան,
Այ՛, դու կէդբոնք է ապրանան,
Պարոններդ են դու ընկերներդ.
Պարու վայդ էր յապուկ պոռան է,
Ո՛ ամբաբէյտ ղրլան։

Սոկալի՛ պռանջանդ
Պոդնէն պէրէ այդ սուպ բերլբռանդը.
Որչափ բերլբռանդ դուս վայնէդ
Դուս պարոններդ, նոյնչափ պէրէ պռաապէդ
Սոկալի պռանջանդ։

Վարդարանի վրայ ըսած քարոզն ամենէն հետաքրքրաշարժն էր. Ժուլիս մեծ մասամբ միտքը պահած էր։ Անոր մէջ կ'դտնուի հետևեալ պատմութիւնը, չափազանց հրաշալի, զոր բնագրին համեմատ մէջ կ'բերենք։

« Կոյսն Մարիամ այնչափ կ'պաշտպանէ ղինքը ջերմեռանդութեամբ սիրողները, որ այս պաշտպանութիւնը կենդանեայ վրայ անգամ կ'տարածուի։ Այս ըսելով՝ մի կարծէք, եղբարք, որ պատմութիւն մը կ'հնարեմ։ Շատ վաւերական է։ Իտալիոյ մէկ քաղքի մէջ տեղի ունեցաւ։ Այն երկրին մէջ մեղի պէս չեն. կոյս Մարիամը կ'պաշտեն ջերմագին։ Արդ՝ տիկին մը թուխակ մ'ուներ, և այդ թուխակը շատ ճարտար էր. բայց անոր անշահ բառերը, հայհոյանք սորվեցընելու տեղ՝ ղայն վարժեցուցեր էր ըսելու ջերմեռանդութեամբ. Ողջոյն ձեզ Մարիամ։ Արդ՝ օր մ'որ թուխակն իր թառին վրայ թառած էր, իր տիրուհւոյն դրան առջև, աւասիկ օդին մէջ սաւառնող ահագին ցլի մ'անոր վրայ կ'իջնէ, և իր զօրաւոր ճիրաններով լունելով ղայն կ'յափշտակէ բոլոր թաղե-

ցւոց աչքին առջև՝ թէև թուխակը կ'աղաղակէր ողջոյն։ Բայց, ո հրաշք, երբ թռչունն իր վտանգը տեսաւ իր սիրական աղօթքը յիշեց և բոլոր սրտովն սկսաւ աղաղակել. Ողջոյն ձեզ Մարիամ, ողջոյն ձեզ Մարիամ։ Կոյսը թուխակին աղաչանքը լսեց, վասն զի այն ինչ այս աղօր խօսքն արտասանեց, ցլինը ղայն թողուց և ինքն ալ շանթէն ածուխ կտրած ցած պատշգամին վրայ ընկաւ։ Արժանահաւատ վկաներ այս իրողութիւնը հաստատեցին. և ես, եղբարք իմ, ղայն կարդացի սուրբ Կոյսին հրաշքները պատմող գիրքի մը մէջ »։

Այս պատմութեան՝ ոչ նուազ հետաքրքրական և մանաւանդ վաւերական՝ ուրիշ պատմութիւն մը կ'կցէր։

« Օր մը, ըսաւ նա, սուրբ Կուսին ջերմեռանդ կին մը, իր էրկան անդիտութեամբը, ելաւ ուխտի դնալու։ Իրկունը վերադառնալու միտք ունէր, բայց խիստ բուռն փոթորիկ մը վրայ հասնելով կինն անկարող եղաւ իր ամուսնոյն տունը դառնալու։ Հետևեալ առտու, խեղճ կինը դողդողալով տուն եկաւ։ Կ'կարծէր թէ իր ամուսինը զինքը կշտամբանօք սիրտի ընդունի, վասն զի կոշտ մարդ մ'էր նա։ Բայց, ինչ զարմանք, կինը ներս կ'մտնէ, ամուսինը յանդիմանութիւն մը չընէր. անոր բացակայութենէն անտեղեակ էր։

« Վասն զի սուրբ Կոյսն այս բարեպաշտ կնոջ կերպարանն առեր, և անոր տեղը տան գործերուն հոգ տարեր էր. տունէն չէր հեռացած պահ մը, մինչև որ ձշմարիտ տան տիկինը վերադառնայ * »։

Ժուլիս դժուարաւ կրցաւ քահ քահը բռնել մտածելով թէ սուրբ Կուսին անձնուիրութիւնն ինչ հետևանք կրնայ բերել։ Հայր Պալիլի այս պատմութիւնն այնչափ օգտաւէտ չէր գտներ։

Մարիամու փառաց պատմութենէ ետք՝ կնդղակիր հայրը Յովսեփայ փառքը պատմեր էր։ Յատուկ քարոզ մը յօրիներ էր Ս. Յովսեփայ ամիսը հռչակելու, իբրև հրաշալի ջերմեռանդութեան գործ մը։

* Այս պատմութիւնը Մարիամա ֆաթ դրքին երրորդ մասին մէջ կ'դտնուի, սուրբ Լիկուօրիի հեղինակութեամբ։ Ծ. Հ.

«Իրաւունք ունեցայ ձեզ ուսյցնելու որ Մարիամու հաւատաբիմ սպասաւոր մ'երբեք չպիտի կորսուի. և ես ահա կ'ըսեմ ձեզի (և նոյն պահուն իր բեմին մէջ ըմբշտի մը պէս կ'կանգնէր) ձեզի կ'ըսեմ. երբեք չպիտի կորսուի Յովսեփայ հաւատարիմ մէկ սպասաւոր մը»:

Այս քարոզն ըսած իրկունն իսկ, եկեղեցւոյ դռնէն Ս. Ցովսեփայ չերմեռանդութեան վրայ փոքրիկ դիրք մը բաշխեց, իբրև այս քարոզչութեան անդին յիշատակ մը, այս դիրքը յանձնարարելով կարդացողներուն, որպէս զի ամէն իրկուն՝ ամէն տան ընթերցուածքը լինի:

Հայր Պաղիլի առատաձեռնութիւնը դիւղացւոց մտքին վրայ անբաւ ներդործութիւն ունեցաւ, որոնք բնութեամբ պարզասուս չեն և պարգևներու համար մեծապէս շնորհապարտ կ'մնան: Ունկնդիրներն օր ըստ օրէ աւելցան, այն օրէն որ հայր Պաղիլ յայտնեց որ այսպէս յաջորդաբար մանր դիրքեր պիտի բաժնէ, նոյնպէս մոտալներ և սիրուն նկարներ:

Սակայն քարոզները կ'շարունակէր: Այս բարի լեռնականաց բազմութենէ քաջալերուելով, ատենապետն իր սրբոց վարուց այլանդակութեանց և հոգևորական չափազանցութեան սահման մը չդրաւ:

Իրկուն մ'որ Աստուծոյ բերնէն եղնելիք սպաղ հոգիներու վրայ կ'ձառէր, միանձնուհւոյ մ'արկածը պատմեց: Այս միանձնուհին ամէն օր հաղորդ կ'առնուր, այլ սակայն՝ օրին մէկը, դիւահարեցաւ: Այս դիւահարութեան վրայ այնպիսի սոսկալի նկարագիր մ'ըրաւ, որ հաղորդ առնող փոքրաթիւ բարեպաշտ աղջկունք անհնարինս զարհուրեցան: Եւ երբ ժողովուրդն եկեղեցիէն դուրս եղնելու սկսաւ, այս աղջկանց մին, որ շատ խելօք էր, այլ տկար դլուխ ունէր և իր ըղեղը դղրդել պիւրին էր, դնաց եկեղեցւոյն դրան առջև կեցաւ, բարձրաձայն պոռալով.

— Դիւահարած եմ: Ե՛ս եմ սիրած հաղորդ առնողը... այո, կ'զգամ, դևն իմ մէջս է: Պէտք է որ հայրը դայ դևս հանէ»:

Եւ սոսկալի կերպով կ'դալարէր խեղճ աղջիկը:

Խեղճ աղջիկը խենթացեր էր:

Վերապատուելի հայրն ըսաւ որ պէտք էր դևն հանել. բայց Ժուլիս խորհուրդ տուաւ ընտանիքին որ աղջիկը բժշկին ցոյց տան:

Աղջիկն 'ի Լուշօն բժշկարան մը ղրկուեցաւ, թէև հայր Պաղիլ չափազանց յաւ ղգայ քանի որ կ'սիրէր թէ հիւանդութիւնը ծանր էր և թէ պէտք էր բոլորովին ուրիշ նկատմամբ քննել քան թէ բժշկական դիտութեամբ:

Ժուլիս՝ իր ուղիղ դատողութենէ յորդորեալ՝ յաւադին կ'դիտէր թէ ինչ կրօնական վրդովմամբ պատճառեց տղէտ ժողովրդեան մը մէջ հայր Պաղիլի քարոզութիւնը, առանց հոգիներուն օդուտ մը բերելու: Սակայն իր կնդղակիր կրօնաւորը ձամբելով՝ չուզեց առաջնորդարանի հետ կռուի բռնուիլ: Քահանայութեան պարտուց հաւատարիմ, իշխանութեան առջև իր հլութիւնն և հեղութիւնն ամենուն նկատմամբ պահեց:

Ուստի 'ի պաշտօնէ ղրկուած կրօնաւորին հանդուրժեց Ժուլիս. մինակ վրէժ կ'առնուր, երբ աւատ ձաշ ընելէ ետև հայր Պաղիլ Սպանիոյ գինին կ'քաշէր, անոր ուղղելով կծու կատակներ որ արդէն տաքցած կրօնաւորն աւելի ևս կ'զայրացնէր:

— Ա՛հ, հայր իմ, կ'ըսէր անոր, պարապ տեղը կ'աշխատիք: Իմ թեմականներս ինչ կրնան հասկընալ այդ հոգեկան վարդապետութիւններէդ:

— Ո՛հ, ո՛րչափ լաւ կ'հասկընան: Աստուծոյ ոգին թէ փոքրներուն և թէ տղէտներուն կ'խօսի:

— Այո՛, երբոր անոնց մտքին յարմար բան մ'ըսենք, երբ գործնական հրահանգներ հաղորդենք, երբ ընտանեաց մէջ ամենօրեայ պարտաւորութիւններ կատարելու յորդորենք, երբ սորվեցընենք անոնց ղրկանք կրել, նախատանաց ներել:

— Խարեպաշտութիւնն ամենուն օդտակար է:

— Անտարակոյս. բայց բարեպաշտութիւնը, կատարուած պարտաւորութիւնն է:

Նայինք, հայր իմ, այս մարդիկը ղոր ամէն իրկուն ձեր աչաց առջև կ'տեսնէք և որ ձեզ մտիկ կ'ընեն, վասն զի ձեր ձայնը, շարժուձեները, նկարուն ճարտասանութիւնդ զանոնք կ'հիացընեն, դիտէք ինչ են. փայտահատներ, մշակներ, խաշնարածներ, եզ-

ջերուն որսորդները։ Ճիշտ, շատ մեծ բան է արդէն երբ քահանան յաջողի անոնց հասկըցընել որ Աստուծոյ պատկերին նման գէմք ունին, և թէ իրենց բոլոր կենաց գործոյը պատասխանատու են անոր, Սատանային ատելի կ'երևնչին քան թէ Աստուծմէ, կախարդներու վրայ ատելի հաւատ ունին քան թէ աշխարհիս բոլոր քարոզիչներուն վրայ։ Ամէն տեսակ ատելութեամբ առողջուած, նոյն իսկ կրօնը կ'այլակերպեն։ Շատ անգամ այս գիւղացիք կ'դան և կ'խնդրեն որ պատարագ ընենք որպէս զի իրենց վրէժն առնուն իրենց անիրաւութիւն ընող անձէ մը, որու վրայ կասկած ունին թէ իրենց արջառները կախարդած է, կամ չէզ ուժով իրենց որդւոց մէկուն հիւանդութիւն պատճառած է։ Միացուցէք այս բաներուն ժողովրդեան մէջ արմատացած դողութեան սովորութիւնները, խաչնարածներու եպերելի անառնութիւնները, երիտասարդութեան այնպիսի շուայտ բարքն որ Պիրէնեան առածը կ'ըսէ. «Շատ խելօք աղջիկ է, վասն զի մէկ զաւակ մը ունեցաւ»։ Չխնայել աւազակութիւնն որ մաքսանենգութեամբ կ'զործուի որով իրենց մէջ եղուզակի պաշտօնը պատիւ կ'ստանայ, և այն առեն այս ժողովրդեան վրայ ճշմարիտ դաղափար մը կ'ունենաք, ժողովուրդ մ'որու հոգեկանութիւն կ'քարոզէք։

Ափսոս, հայր իմ, միտիքականներ ընելէն առաջ պէտք է զանոնք պատրաստել քրիստոնեայ լինելու, երկար առեն անոնց սրտին մէջ տաղօրելու ջանալ արդարութեան և պարտուց դաղափարները, և ի վերջէ մարդ ընելու յաջողիլ։

Բայց մեկնելէն եառև, սիտի մնան լինչ որ էին առաջին օրը։

— Ցուսահատական ես, Պ. երէց։

— Թող յուսահատ լինիմ, բայց այս իրաւ է որ ճշմարիտը կ'խօսիմ։

— Ուրեմն քարոզութիւններ պէտք չեն։

— Անոնց պէտքը չեմ տեսներ։

— Եւ այն առեն ինչ պիտի նշանակէ այս պատուէրը. Գացէք և ուսուցէք։

— Ո՛հ, այդ ուրիշ խնդիր է. քարոզէն և ուսուցանէն երեք տարբեր բաներ են։

— Այսպէս մենք քարոզիչ քահանաներս անօգուտ ենք ուրեմն։

— Ես այդ չեմ ըսեր։

— Գրեթէ ասոր մօտ բան մը։

Եւ կիզղակիր կրօնաւորը Սպանիոյ տաք և հոտաւէտ դինիէն բաժակ մ'ևս խմելով, ոտք կ'ելնէր, իր հակառակախօսին սոսկալի ակնարկ մը կ'նետէր, և կ'երթար իր յիշողութեան մէջ անցընելու ժողովրդեան ըսելիք հինուկին քարոզն նիւթերը։ Կրօնաւորներն անվրիպելի են, կարելի չէ զանոնք ուղղութեան բերել։

Ը

ՄԱՅՐ ՅՈՒԴԱ

Սէնդ–Ավանտէնի կրօնասէր ժողովրդեան մէջ արհեստով ջերմեռանդ կին մը կար, որ բնականապէս մեր գեղատի հովուին թշնամին պիտի դառնար, քանի որ նա համարձակ ընթացք ու լեզու ունէր, փարիսեցութիւնն ու մանր մունր կրօնասիրական ձևերը կ'ատէր։ Այս կինը՝ զոր վերջէն՝ Լուիզ՝ ընտանեկան շրջանի մէջ Մայր Յուդա կ'անուանէր, Մօնդրէժօի բարի ընտանեաց մէկ անդամն էր։ Քանի մը կուսարաններ մտեր ելեր էր. իր անհանգարտ միտքը, իր նախանձոտ բնաւորութիւնը, իր եռանդը չէին ներած իրեն և ոչ մէկուն մէջ հաստատուելու։ Հետզհետէ՝ ի Դարպ, Թուլուզ, Ս. Կօտէն բնակեցէն եառև՝ լեռը՝ ի Սէնդ–Ավանտէն քաշուեր էր, ուր մաքուր օդն իր ջիղերուն օդուտ բերեր էր, և իր ընտանեաց կողմէ ուշիկ կ'ընդունէր։

Տիկին Քաբրէտ՝ այսպէս ի Սէնդ–Ավանտէն քաշուած, սկսեր էր տարիքն առնուլ. բայց իր հրաւառ միտքը բնաւ չէր ծերացած։ Ինչ որ վանքերէն ստացեր էր՝ աննեղոտութեան ոգի, տիրապետութեան սէր, նենգութեան և լրտեսութեան սովորութիւն-

ներ՝ Սէնդ–Ավանտէնի մէջ բացարձակ ’ի գործ կ’դնէր։ Այս ռազմավարութեան հանգամանաց հետ, որ իր կրօնական դաստիարակութեան և անշահ բնաւորութեան արդիւնքն էին, ուրիշ ձիրքեր ալ ունէր տիկին Քաբրէտ, որով լեռնականաց սիրելի դարձեր էր։ Ուստի՝ շատ տարիներէ ’ի վեր՝ թեմին կրօնական շարժման կեդրոնն էր, ուրիշ նորատի աղջկանց ձեռօք, որ տեսակ մը միաբանական ուխտ կ’կազմէին, այլ և այլ անուններով, և այս միաբանութեանց պատերը նկատելապէս ձեռնտու դռնուեր էին։ Մէկ խօսքով տիկին Քաբրէտ Սէնդ–Ավանտէնի կին երէցին եղեր էր։

Որովհետև իր կրօնական զգեստներուն մէկ մասը պահեր էր, ժողովուրդը՝ որ շատ բաներ մօտէստ չտեսներ, +yր կ’անուանէր զանի կամ՝ աւելի յաճախակի, Տայր. իսկ աղջիկները՝ որոց վարչուհին էր, միշտ անոր ծէր քոյրն Տայրն անունը կ’տային։

Տիկին Քաբրէտի բնութեան մէկ յատկութիւնն էր սիրել միայն այն անձերն որոց վրայ տիրապետելու կ’յաջողէր։

Ժուլիոյի նախորդը, մանուկ դարձած ծերունի մը, իր կենաց վերջին օրերն այնչափ անոր իշխանութեան ներքև ընկեր էր, որ դրեթէ ամէն բանի համար անոր խորհուրդը կ’հարցընէր։

Երբոր Ժուլիօ հասաւ, մեծ փոյթ ցոյց անոր ամենէն առաջ ներկայանալ։ Ժուլիօ կանխաւ լմնացեր էր ’ի S . . . մէկ պաշտօնակցին միջոցաւ, որ իրեն ըսեր էր.

— Թեմիդ մէջ անշահ կրօնամոլ կին մ’ունիս. եթէ չզուշանաս, դէխուդ կրնայ փորձանք բերել։

Եւ այս ըսելով անոր նկարագիրն ըրեր էր։ Ժուլիօ ընդունեց զանի իր բնական բարեսրտութեամբը, այլ զգուշաւորութեամբ։

Ժուլիօ իր պաշտօնին մէջ հաստատուելէն ետքը, առաջին գտած անձը խոստովանարանին մէջ տիկին Քաբրէտն եղաւ։

Իր սովորական մանր մունր մեղքերը խոստովանելէն ետև՝ տիկին Քաբրէտ խնդրեց որ իրեն քանի մը վայրկեան շնորհէ։

— Հայր իմ, կ’փափաքիմ որ դէս լաւ ճանչէք։ Այս թեմին մէջ քիչ մ’աղդեցութիւն ունիմ. շատ տարիներէ ’ի վեր աստ կը գտնուիմ։ Իմ անկախ դիրքս կ’ներէ ինձ քիչ մը բարիք ընել ժողովրդեան։

Եւ բաւական ճարպիկութեամբ բայատրեց ընաբան մը զոր կանխաւ պատրաստեր էր և այնպիսի ոճ մ’ունէր որ Ժուլիօյէն զատ՝ ուրիշ որ և է կրօնաւոր կրնար լարած ծուղակն ընկնիլ։

Այն բարեսիրտ քաբրէտին ճառին գործնական մասն այս էր որ Պ. երէցը պարտաւոր էր իրեն հետ համաձայնիլ, թէ իր ձեռաց ներքև ունէր թեմին բոլոր նորատի օրիորդները։ Պ. երէցին պիտի հաղորդէր ընտանեաց մէջ բոլոր անցած բաները, և այս տեղեկութեամբ պիտի կարենար մեծ բարիք ընել։ Նորատի մարդ ձեռօք ապագայ ընտանեաց տէր դառնալով, քանի որ այսպէս պիտի վարուէին և ’ի մօտուստ անոնց վրայ պիտի հսկէին, Սէնդ–Ավանտէն չնաշխարհիկ թեմ մը պիտի լինէր։ Վերջապէս տիկին Քաբրէտ հոգևոր հովուին պարզապէս կ’առաջարկէր որ իրեն հետ դաշինք մը դնէ։

Ի սկզբան Ժուլիօ քանի մը միավանկ բառերով պատասխանեց այս աղօր խօսքերուն։

— Ա,յո՛ . . . այո՛ . . . վերջէն նայինք։

Բայց այս պատասխանն այնպիսի կերպով մ’ըսաւ Ժուլիօ որ պառաւն որ չափազանց նրբամիտ էր և քսան Ժուլիօ կրնար դուշակել, բնաւ չբռնուեցաւ, և առաջին բառն արտասանելուն՝ հասկըցաւ որ հոգևոր հովիւը խայծը չպիտի ուտէ։

Այն առեն կինը՝ իր վէնքը փոխելով, և ամէն կանացի հնարք մեծ ճարտարութեամբ ’ի գործ դնելով՝ անզգալի անցումներով Ժուլիոյի խմացաց թէ իր տաղանդին, արժանեաց ու կարողութեան վրայ բարձր գաղափար մ’ունէր, թէ Ժուլիօ աբեղան, Նորին Գերապատուութեան կարմելիտ Ֆլամարէնի վաղեմի քարտուղարը, քաջ ծանօթ է իրեն S . . . ի մէկ երէցին տուած տեղեկութեամբ, թէ երջանիկ պիտի լինէր եթէ իրեն հոգևոր տեսչութեան ներքև ընդունուէր, և իր բարեպաշտ ու լուսաւոր հոգատարութեամբը վարուէր ամէն բանի մէջ։

Ժուլիօ՝ որ այս չերմեռանդ կնկան բոլոր լեզուադարձութեան առջև հատաքարի պէս սառ կերպարան մը ցոյց տուեր էր, տեսնելով որ այս հոգեկան առանձնախօսութիւնները ժամ մը տևելու ընթացք մը կ’առնուն, անոր պատասխանեց.

— Սիրելի քոյր իմ, միշտ տրամադիր պիտի դանէք զիս ձեր խղճին վերաբերող իրաց մասին ձեզ օգտակար լինելու։ Իսկ թեմին վարչութեան դալով՝ կ'խոստովանիմ որ չեմ յաժարիր երբեք ուրիշ միջոցներ դործածել քան ինչ որ կ'հայթայթէ ինձ եկեղեցին ուսուցչութեամբ, բեմին վրայէն։ Իմ ժողովուրդս իմ աւելիս ունիմ, անոր կ'ուսցընեմ, կ'խրատեմ. մնացածս Աստուծոյ գործն է։

Եւ Ժուլիօ սառնալի լռութիւն մը պահեց։ Յետոյ՝ յարեց քանի մը վայրկեան՝ երբ իր և սիկին քաբրէտի մէջ իրապէս հակակրութեան զգացում մը տեսնուեցաւ.

— Ուրիշ բան մ'ունիք ինձ ըսելու։

Պառաւ կինը՝ այս անգամ պարտուելով և ինքզինքին դալով՝ վարագին նման որ անդօր է բռնուած թակարդը խորտակել, ստիպուեցաւ իր խղճին վրայ խօսելու։

Գրեթէ դողդողալով հարցուց անոր, եթէ կարող էր ամէն օր հաղորդ առնուլը շարունակել, ինչպէս որ իր հին խոստովանահայրն իրեն հրաման տուած էր։

— Այդ կէտը, քոյր իմ, շատ ծանր խնդիր մ'է։ Այսօր անոր վրայ չպիտի խօսիմ։ Ես արդէն քահանայի մը համար անդամ շատ կ'պտնեմ ամէն աւուր սեղան ելնելը։ Եկեղեցին բռնի այդ սովորութիւնը հաստատեց։ Բացառութիւնը կանոն դարձաւ. բայց նոյն հարկը չեմ տեսներ այն անձանց համար, որ, ձեզի պէս, բարեպաշտութեան կ'հետևին։ Այսօր և յառաջիկայ հինգշաբթի հաղորդ առէք։ Վերջը կ'տեսնենք։

Այս անակնկալ որոշումը խեղճ կնկան գլխուն վրայ ընկաւ կայծակի պէս։

Երբոր քահանան իր օրհնութիւնը տուաւ ապաշխարող կնկան և վանդակը գոցեց, դուրս ելաւ նա իր հետը գնալու, կարմրած դէմքով, աչերը գրեթէ մոլորած։ Ապա՝ ծունր դնելով իր երկու ձեռաց մէջ գլուխը դրած և բազմոցին կռթնած՝ կամացուկ ըսաւ.

— Այս մարդը քահանայ մը չէ։

Այն առենէն անհաշտ առեղծութիւն մը ծնաւ պառաւ կնկան սրտին մէջ Ժուլիոյի դէմ։

Եթէ իր աջակցութիւնը մերժեց, կ'ըսէր նա, թեմ մը կառավարելու անփորձութեան արդիւնք է, կամ՝ դեռ ևս իրեն անծանօթ եղող անձի մը վրայ կասկածոտութիւն մը, բայց զրկել զինքը օրական հաղորդութենէ, զինք որ քաջէ մայր կ'ըսուէր, զինք որ նահրդ երէցին օրովը՝ տասն տարի թեմին բարի օրինակ եղեր էր, զինք՝ որու համար բոլոր երկրին մարդիկ սուրբ կ'ըսէին, անհանդուրժելի էր։ Եւ հիմակ ինչ պիտի ըսեն թեմին մէջ։ Ի՜նչ կասկածներու պիտի երթան երբ ամէն օր սեղանին առջև հաղորդ առնելը չտեսնեն։

Այլանդակ մտածութիւններ եռալով իրարու կ'յաջորդէին իր զայրագին դլխուն մէջ։

Մինչ չէր կրնար առաջնորդին դրել և իրեն եղած անիրաւութեան դէմ բողոքել։ Բայց առաջնորդը պիտի պատասխանէր թէ այսպիսի լեղիրներ՝ որ խոստովանահօր կ'վերաբերին, իր իրաւասութենէ դուրս են։ Արդեօք աղաչել սկսէր նորատի երէցին որ իր կրօնական հին սովորութիւններն իրեն թողու։ Բայց այս մարդը դիւրաւ շարժելու սիրտ չունի։ Թերևս չյաջողէր, և այս հասակին մէջ՝ մերժում կրէր։ Հապա եթէ ամէն օր հաղորդութեան համար սեղանին մօտենամ և երէցը պիտակրաւէմ, բայց այս ալ յիմարութիւն, այս ալ անվայել պայքար մը պիտի լինէր։ Պէտք չէր այս դայթակղութիւնը պատճառել։

Բան մը միայն կար որու մեր կրօնամոլ պառաւը բնաւ չմտածեց, այս է Աստուծոյ։

Ժուլիօ՝ որ իր խղճին հակառակ վարուիլ չդիտէր, վերջն ալ անողոքելի մնայ և իր առաջին որոշումը չփոխեց։

Վերջապէս Ժուլիօ խնդիրը վճռեց։ Շատ մ'աւաղներէ ետք, սիկին քաբրէտ շատ մը հառաչելէն և եղած որոշման խստութեան դէմ գանդատելէն ետև, որոշում մը զոր մահուան փորձութենէ աւելի ծանր կ'գտնէր, հետևեալ պատասխանն առաւ.

— Մի՛ ստիպէք զիս ըսելու, այդ գանուած խղճի վիճակիդ մէջ, մեծ ներողամտութեամբ վարուած պիտի լինիմ ձեզի հետ եթէ ներեմ որ Զաակին հաղորդ առնուք։

Նոյն պահուն՝ այս կնկան աչերէն քօղն ընկաւ։ Հասկըցաւ նա

որ իր միտքը դուշակէր են, և այնուհետև ո՛չ փորձ մ՚ըրաւ և ոչ տրտունջ հանեց։ Բայց սլաքը սրտին խորը թափանցեց։ Աստ-ղուհեան յաջորդեց վերէժկնդրութեան զգացումը։ Սէնդ–Ավան-տէնի երէցին լրտեան եղաւ։

Որովհետև տիկին Քաբրէտի տունը Սէնդ–Ավանտէնի եկեղե-ցիէն շատ հեռու չէր, շատ աղէկ տեսեր էր օտարական աղջկան եկեղեցի մտնելը։ Անոր դուրս ելնելը չէր տեսած։ Հետաքրքրու-թեամբ ընդ երկար դիտեր էր մինչև որ մուրթը կոխեց։ Սակայն երբ եկեղեցւոյն ծանր դրան կղպանքին ձայնը լսեց, մինչդեռ զայն երէցը կ՚զոցէր ըստ սովորութեան, կարծեր էր թէ օտարուհին՝ պատին երկայնքը սահելով անտես քաշուեր դացեր էր։

Տիկին Քաբրէտ՝ վանական սովորութեան համեմատ՝ արևը չե-ղած կ՚արթնար. փոքրիկ կանթեղ մը կ՚վառէր, իր կրօնական վարժութիւնները կ՚ընէր ահագին վերարկու մը հագնելով, զոր ընդհանրապէս Պիրէնեան կանայք կ՚հագնին եկեղեցի գալով։

Դիպուածն այնպէս բերեր էր որ պառաւն աչքը պատուհանէն դուրս նետելով տեսեր էր օտարուհին այն միջոցին որ առաւո-կանուխ դուրս կ՚ելնէր Ժուլիոյի առաջնորդութեամբ և Լուշօնի Ճամբան կ՚բռնէր։ Պառաւն երկուքն ալ քաջ ճանչէր. գլուխը դարձաւ, և այս դէպքն իր աչաց առջև ճշմարիտ դաւ մ՚երևցաւ։ Բնաւ երևակայութիւնը չտանջեց օրպէս զի քահանան արդարացը-նելու բացատրութիւն մը դտնէ։ Իր միտքն այդպիսի բան մը չընդ-կալաւ։ Եթէ այս օտարուհին երէցին ապրականը լինէր այնքան ուշ չպիտի գար օրպէս զի միւս օր այդուն մեկնի. եթէ ուխտաւոր կին մը լինէր երէցն անոր պիտի ցոյց տար իրրև օթևան՝ Սէնդ–Ավանտէնի պանդոկը, և իր պատիւը վտանգի չպիտի ենթարկեր անոր ասպնջական լինելով։ Ուրեմն անտարակոյս մեղսական ժա-մադրութիւն մ՚էր այս։ Այս մարդն իր աչաց հրէշ մ՚էր այնու-հետև։ Եւ ինչ փորձանք մ՚էր իրեն համար իրրև հոգևոր հայր, իրրև տան երէց ունենալ անառակութեամբ պղծուած մարդ մը։ Ինչչափ մեծ տանջանք էր իր բարեպաշտ հոգւոյն համար քանի կ՚տեսնէր որ նա Աստուծոյ սեղանն ու հաղորդութիւնը կ՚պղծէր։ Բոլորը այս մտածմունքն իրեն սոսկում պատճառեցին։

— Վատազգին, կ՚ըսէր նա։

Տիկին Քաբրէտի սրտին համար հայր Պալիւլի դալուստը մեծ սփոփանք մ՚եղաւ։ Ամէն երեք կամ չորս օրն անպատմ մ՚անոր խոստովանարանը կ՚երթար, և կնպղակիր կրօնաւորն այսպիսի աղուոր առթէ մ՚օգուտ քաղելով սկսեր էր հոգեկան խօսակցութիւններ ընել այս կրօնամոլ աղջկան հետ, որ այնքան կարօտ էր իր խոր-հրդոց և որ անոր աչքին սուրբի տեղ անցաւ։ Բարեպաշտ կինն առջի օրէն դանդատեցաւ իր անօդնական վիճակէն, և յայտներ էր թէ այն անկղերական ոգւով նորատի երէցէն չէր ընդուներ պէտք եղած հոգևորական մխիթարութիւնները։

— Շատ իրաւ է, իմ ամենասիրելի աղջիկս, արդարև ցաւա-լի է քու վիճակդ։ Խաչիդ ներքև գլուխդ ծռէ։

— Շատ ծանր է այն, իմ բարի հայրս. բարեբաղդաբար Աս-տուած քեզ առ իս ղրկեց, իբրև հրեշտակ մը, զիս պաշտպա-նելու համար, այն միջոցին որ իմ կարողութենէս վեր փորձերու պիտի ենթարկէի։ Ո՛ հայր իմ, թոյլ տուր ինձ որ սիրտս քու առջևդ թափեմ, անհնարինս տառապեցայ քանի որ առաջնորդը մեր վրայ հովիւ կարգեց այն թշուառ քահանայն։

— Միտդ բացորոշ ցայտնէ, աղջիկս. քաջ կ՚իմանաս որ ա-ռաջնորդը զիս՝ ի Սէնդ–Ավանտէն առաքելով, պատուիրեց որ՝ ի մօտուստ քննեմ այս եկեղեցականին ընթացքը, եկեղեցական մը զոր առ արդահատութեան այս տեղ հովիւ կարգեց՝ չկրնալով ուր նետէ զանի ըրած ամէն տեսակ անկարգութենէ եաքը։ Նոյն իսկ առաջնորդն ըսաւ ինձ որ նորատի չիմար մ՚է նա։

— Ա՛հ, սիրելի հայր իմ, եթէ միայն չիմար լինէր . . . ։

— Ի՛նչ ըսել կ՚ուզես։ Բացատրէ միտդ, սիրելի աղջիկս։ Մի-թէ այս երէցին վրայ ուրիշ ծանր բան մը լսած ես։

— Ո՛ հայր իմ, ինձի համար շատ տաժանելի է ըսել ամէն բան. ներէ որ այս մասին լռեմ։

Այսպէս տիկին Քաբրէտ կէս բերան խօսելով քարոզչին սրտին մէջ հետաքրքրութեան հուրն աւելի ևս կ՚արծարծէր, քարոզիչն որու հաւատարմութեան բնազդումները կարծես թէ կ՚զգուէին։

— Յանուն Աստուծոյ, աղջիկս, յանուն մեր սուրբ կրօնին,

կ՚հրամայեմ քեզ որ իսկ և իսկ Ճշմարտութիւնն ինձ յայտնես։ Բայց չէ թէ գայթակղութիւնը թողուլ սրբարանին մէջ, եթէ գայթակղութիւն կայ։ Քրիստոս չուաններով վանեց տաճարէն վաճառողները։

Ա յս բաղդատութիւնը յարմար չէր։ Բայց երկնային վարդապետին եռանդեան յիշատակն իր հօրը տան պղծողներուն դէմ, կրծնաւորին ջերմեռանդութիւնը դրդռեց։

— Թո՛ղ այս օրինակը մեզի համար դաս մը լինի, աղջիկս։ Գթասիրութեան փափուկ զգացմանց չհետևինք բնաւ երբ պէտք է թագուն հերետութիւնն երևան հանել, այն թոյնն որ թերևս բոլոր հօտը պիտի Ճարակէ։ Արիացիր, աղջիկս, ամէն բան ըսէ ինձ. յանուն Աստուծոյ կ՚հրամայեմ որ խօսիս։

Կրօնաւորը հասած էր այն կէտն ուր քինախնդիր կինը կ՚ուզէր զինքը բերել։

— Լաւ ուրեմն, իմ բարեսիրտ հայրս, քանի որ Աստուած քու բերնովդ կ՚հրամայէ ինձ, պիտի հնազանդիմ, թէև ծանր է ինձ այս բանս։ Տեսածս պարզօրէն քեզի պիտի պատմեմ։ Այն առեն պիտի դաւես քու լմաստութեամբդ՝ եթէ թեմ մը կարելի է յանձնել մարդու մ՚որ այս աստիճան ինքզինքը կ՚արատաւորէ։

Ասկա քարողիչ հօր պատմեց տեսածն առանց լուելու թեթև պարագայ մ՚անգամ որ Ժուլիոյի կողմէ յանցապարտ վարմունք մը կրնար հաւանական ցոյց տալ. նորատի օրիորդին իրկունը հասնելը, եկեղեցին մնալը անտես ձգալու յուսով և հետևեալ օրն այդուն Ճամբայ ելնելը։

— Աւասիկ, սիրելի հայր իմ, իմ խիղճս տանջողն այս բանս է։ Եթէ աստ առն մը չունենայի, այս անիծեալ վայրն իսկոյն պիտի թողուի, պիտի հեռանայի այս պղծեալ եկեղեցիէն, ամէն օր պիղծ գործեր ընող այս քահանային տեսքէն։ Իմ անձնական գանգատներս՝ այսպիսի գայթակղեցուցիչ գործի մը համեմատութեամբ, ոչ ինչ են։ Սակայն իր պարտաւորութեանց այնքան դժուեց որ մինչև անգամ օրական հաղորդութենէ՝ որու հաղորդ կը լինէի իր նախորդին հրամանաւ, զիս զրկեց։ Իբր ընորհ՝ միայն

կիրակի և հինգշաբթի օրեր հաղորդ առնելու կ՚ներէ ինձ։ Միթէ այս բանս իմ սրտիս համար մեծ տանջանք մը չէր, հայր իմ։

— Սիրելի աղջիկս, ամէն բան կարելի պիտի դնեմ, անհոգ եղիր։ Բայց որովհետև իրրև խոստովանանք գաղտնի կ՚հաղորդես ինձ այդ քահանային քստմնելի վարմունքը, քանի դիտես որ չեմ կարող երբեք զայն ուրիշի յայտնել։ Պարտաւոր եմ, խոստովանատունէն ելնելէդ ետք՝ բոլոր ըսածներդ անդիտել։ Այժմէն իմ տեղեկագիրս գրելու համար, պէտք է ինձ արտօնութիւն տաս որ պատմածդ՝ ի հարկին յայտնեմ, որպէս թէ մանաւոր խօսակցութեան ժամանակ ըսած լինէիր։

— Իմ բնաւթեանս հակառակ է, հայր իմ, բանսարկութիւն ընելը։

— Բանսարկութիւն, աղջիկս, ամենևին։ Միայն հոգևոր իշխանութեան կ՚յայտնես քահանայի մ՚անկարգութիւնները. պարսաք մը կ՚կատարես։

— Եթէ այդպէս է, իմ խոստովանութիւնս կարող ես՝ ի գործ դնել որպէս զի առաջնորդին իմացընես անցած դարձածը։

Եւ նոյն օրը՝ Կնդղակիրը, Ժուլիոյի դէմ շանթահարական տեղեկագիր մ՚առ առաջնորդն ուղարկելու որոշելովն հանդերձ՝ առանց խղճահարութեան սեղանը կ՚երթար պատարագ ընելու, և մոլեկրօն կինն իր ձեռքէն հաղորդ կ՚ընդունէր։

Թ.

ՀՐԱՇՔ

Սէնթ-Ամանտէնի աղջկանց մէջ կար աղջիկ մը, Լիզէդ Քասպարաս անուամբ, որու վրայ տիկին Քաբրէտ ամենէն աւելի աղեղեցութիւն ունէր։ Զլուտ և արիւնաշատ փոքրիկ օրիորդ մ՚էր

այս, արդանդայաւէ բռնուած, և որու երևակայութիւնը բարի մօր տունը լսած ընթերցումներէ սատակ դրդուելով՝ մինչև ցնորքի հասած էր: Ամէն գիշեր՝ ձայներ կ'լսէր նա: Սաթպ կանգուն կ'մնար, իր մահճին փայտին վրայ ոտքը դրած՝ և այսպէս երկնի և երկրի մէջ իբրև կախուած կ'երևէր անրջական վիճակի մը մէջ. իր հայեցողական կարողութիւններն որքան որ աճեր, նոյնքան մթա-գներ էին հանդարտ բանականութիւնը, դատողութիւնն, իր տա-րիքն առնելով:

Դժբաղդաբար միածին աղջիկ մ'էր նա: Իր հայրը Սէնդ–Ա-վանտէնի ամենէն հարուստ կալուածատէրներէն մին էր, և աղ-ջիկը՝ դաշտային աշխատանքէ աղատ՝ որ իր ունեցած բարոյական ցաւոյ մեծագոյն դեղն է, իր օրերը մեծաւ մասամբ եկեղեցին, կամ մայր Քաբրէտի տունը կ'անցընէր, ուսկից մունր բարեպաշտա-կան գիրքեր կարգալով, որ իր գրադարանը կ'կազմէին, որու մէջ գրեր էր նաև խնամօք Կնղակրին բաշխած դրքոյկները:

Տիկին Քաբրէտ յատուկ բարեպաշտութիւն մ'ունէր սուրբ Յով-սեփայ համար: Կոյսին անարատ յղութեան վարդապետութիւնը հրատարակուելու առեն՝ փոքր ինչ պատմութեան տեղեակ եկե-ղեցական մ'անոր յայտներ էր թէ իմաստուն Ժէրսոն՝ Գօնստան-սի կրօնագումար ժողովին մէջ՝ սուրբ Յովսեփայ անարատ յղու-թիւնն ալ հրատարակել ուզեր էր: Այս պաղատիրը խորունկ ար-մատ բռներ էր այս արտակերպ կնկան գլխուն մէջ:

— Ինչո՞ւ համար սուրբ Յովսէփ, իր սիրական սուրբը, Մարիա-մու արտօնութիւնները չպիտի վայելէր, քանի որ անոր պէս Յի-սուսի մանկութիւնը խնամելու սահմանուած էր, և անոր պէս իր գրկացը մէջ կրելու:

Սուրբ Յովսեփայ վրայ գրուած դրքոյկը ղոր Կնղակիրը բաժ-ներ էր, աւելի ևս գրգռեր էր տիկին Քաբրէտի ջերմեռանդու-թիւնը. և որոշուեցաւ՝ կրօնամոլ կնկան նախապահութեամբը կազ-մուած աղջկանց մասնաժողովի մը մէջ, որ հետևեալ տարին, սուրբ Յովսեփայ ամիսը տօնեն, բոլոր մարտ ամսուն մէջ:

Ի՛նչ երջանկութիւն պիտի լինէր եթէ խոստանար Հայր Պաղիլ՝ Սէնդ–Ավանտէն գալով՝ Ս. Յովսեփայ ամսուան վրայ քարող տալ:

Լիզէդ Քապարուս ջերմաղին սէր կապեր էր կրօնաւորին: Հաստ մսերագոյն աստէ պարեցան իր ծանր կնդղովը, չուանէ զօտին, ածխուած դէմքը, մերկ ոտները, 'ի բաց թողլով մօրուսը՝ որ ըստ առակին՝ կնդղակրին կէսը կ'սեպուի, այս ամէն բաները նո-ւիրհասակ օրիորդին միտքը գրաւեր էին: Այս կրօնաւորական դիտաւորութեան ներքև գտնուողը մարդ չէր, այլ հրեշտակ մը. և եթէ կնդղակիր կրօնաւորն երկներ խնդրէր ցնորեալ օրիորդէն որ իր ան-կողնին մասնակից լինի, պիտի կարծէր թէ երկնային շնորհ մը կ'ընդունի և իր մարմինն անոր պիտի յանձնէր, կարծելով թէ սերովբէական սիրոյ յաւիտենականութիւնը պիտի վայելէ: Բարեբաղ-դաբար իրեն համար, թէև հայր Պաղիլ յիմարութեան չափ մո-լեկրօն էր, դեռ պարկեշտ յիմար մ'էր:

Այն օրէն որ հայր Պաղիլ Սէնդ–Ավանտէնի բեմէն երևցաւ, Լիզէդ մայր Քաբրէտի տունէն և եկեղեցիէն չհեռացաւ: Նա մի-այն երեկոյին հանդստանալու և գիշերը քնանալու համար իր տե-ղը կ'վերադառնար: Բայց դարձեալ՝ բոլորովիմբ մայր Քաբրէտի հետևելով ամէն բանի մէջ՝ կապկի մը պէս՝ արևը չելած կ'ար-թննար և պառաւ կնկան դուռը զարնելով մեղմիկ, կ'ըսէր.

— Սիրեցեալ մայր, Լիզէդ է որ քեզի հետ աղօթելու կ'դայ:

Դիւրին է երևակայել որ հայր Պաղիլի հետ հոգևոր խօսակ-ցութիւններ ունենալու առիթը ձեռքէ չհանեց: Այնպէս լաւ տնօ-րինեց ամէն բան Լիզէդ, որ հոգին աւելի ևս կատարելագոր-ծելու, աւելի մաքուր և աշխարհային բաներէ հեռու նոր կեանք մը վարելու պատրուակաւ, իր սիրան աւելի աղեկ հայր Պաղիլի ճանչցընելու համար, որպէս զի իր կրօնական կոչման աւելի ևս համոզուի, օր մը չանցուց մայիսի առաջին կէս ամսեան մէջ՝ ա-ռանց քարոզիչ հօր ատեանն երթնելու: Այս հրաւառ, դիւրաբոր-բոք աղջիկը՝ կրօնաւորին ամէն խօսքերը կ'լափէր, իբրև առնկ մ'որ ասղային ջերմութենէ չորնալու մօտ՝ թարմ անձրև մը կ'ըն-դունի, այս աղջիկը՝ որ մանկան մը պարզմտութիւնը, և ապաշ-խարող Մակդաղինէի հրատապ տենչանքն ունէր, նորելուկ Փի-լոսէ մը դարձեր էր, առանձնաշնորհ աղջիկ մը: Եւ այս Աս-տուածոյ պաշտօնեային՝ առանց կասկածելու որ մարդկային տկարու-

թեանց ենթակայ են, սիրալիր անուններ կ'շռայլեն այս տեսակ աղջկանց և երդ երդոցին ամենէն ջերմ երեսներէն առնուած նկարներով կ'խառնեն այսպիսի մեղկալի դպուանքներ, որպէս թէ ոչ այս օրիորդներն և ոչ իրենք դիւրաբեկ սիրտ մը չունին և մահկանացու մարմին մը։

Մայիսի 16ին՝ Լիլէդ՝ արևը չելած՝ մայր Քաբրէտի տունը հասաւ՝ ներշնչեալ յափշտակութեամբ մը։ Պատմեց անոր՝ տենդային խանդով մը՝ թէ՝ առջի իրկուն՝ իր փոքրիկ սենեակը մտեր է, որու ներքնակողմը սուրբ Ծովսեփայ խորան մը կանգներ էր, և իրեն այնպէս թուեր էր որ սուրբին պատկերը յանկարծ լուսաւորելով՝ մարդկային կերպարան կ'առնուր, իրեն կ'մօտենար և կ'ըսէր.

« Աղջիկս, սուրբ հոգիներ զիս կ'լքեն։ Իմ ամենասուրբ և ամենամաքուր կոյս Մարիամ կնոջս արտօնութեանց վրայ չեմ նախանձիր։ Սակայն զանի անարատ յղացեալ հրատարակիչին։ Ես ալ անարատ յղացեալ եմ. վասն զի դու քաջ կ'ղդաս, աղջիկս, չէր վայլեր որ Մարիամայ պատուոյն պահապանն անոր մօտ չար խորհրդոյ մը ստուերն անգամ կարող լինէր ունենալու »։

Փոքր առ փոքր երևոյթը քաշուեր էր։ Պատկերը տեսլէն աւելի՞ նչ որ էր, նոյն ձևն առեր էր խորանին վրայ։

Լիլէդ փառք կ'տար Աստուծոյ որ սուրբն այս շնորհով զինքը պատուեր էր, երբ նոյն տեսիլն երկրորդ անգամ պատահեցաւ, և սուրբն իրեն մօտ գալով՝ կ'ըսէր.

« Դու, աղջիկս, դու սահմանուած ես իմ եկեղեցւոյս յայտնելու որ իմ անարատ կնոջ՝ կոյս Մարիամայ շնորհեալ արտօնութիւնն ինձ ալ շնորհելու ժամը հասած է »։

Լիլէդ այլ ևս բան մը չտեսաւ, ինքզինքը կորոյս։ Հետևեալ օրը նոյն վայրը գտնուեցաւ, գիշերն հիանալի տեսիլներ ունենալով, այնպէս որ հրեշտակները, սուրբերը, կրօնաւորները, հայր Պաղիլ, կուսանաց դասը, Աստուծոյ որդւոյն կողմէ սուրբ Ծովսեփայ տեսակ մը պսակադրութիւնը, ի ներկայութեան Տիրամօր և բոլոր երկնային զօրութեանց, իր աչաց առջևէն անցեր էին և իր հոգին բանդագուշական ուրախութեամբ լեցուցեր էին։

— Այդ բանը, հայր Պաղիլին պատմէ, սիրական աղջիկս, պատմէ հայր Պաղիլին, և շուտով, պատարագէն առաջ։ Ցայտնութիւն մ'է այս, աղջիկս, հրաշք մ'է, այո՛, հրաշք, հրաշք։

Եւ մայր Քաբրէտ՝ իբրև դիւահար, այն ինչ արևն ելաւ, եկեղեցին դնաց, Լիլէդին ընկերանալով և պոռալով. Հրաշք, հրաշք։

Հայր Պաղիլ խոստովանարանին մօտ կեցեր էր, և կ'սպասէր այն անձերուն որ սովորաբար իրեն կ'դիմէին խոստովանելու համար։

Իսկոյն Լիլէդ քաշարուս իր խոստովարանին դռնակին վրայ ծունը կ'դնէ։ Հայր սուրբը շուտ մը կ'դոցէ անոր վրայ վանդակապատ դուռն որ փոքրիկ վարագուրով մը ծածկուած էր։

Այն ատեն աղջիկը կ'պատմէ անոր հրաշալի դէպքը բոլոր պարագաներով։

— Հայր իմ, միթէ սուրբ Ծովսեփայ կողմէ ինձ շնորհ մը չէ այս։

— Այո՛, սիրական աղջիկս։ Ահա այս ալ վերջին ապացոյց մ'է որով կ'պահանջէ որ կուսութեան ուխտ ընես անոր։ Նա քու պաշտպանդ պիտի լինի։ Բայց այժմ, աղջիկս, պէտք է ամենուրեք տարածել այս բարեբաստիկ յայտնութիւնն որով պատուեցար։ Այդ մեծ առաքելութիւն մը, սուրբ առաքելութիւն մ'է. և շնորհ ունիմ Աստուծոյ որ իր փառայ այս փառայեղ նշանները կ'յայտնէ։ Ցայտնութեան դարու մէջ կ'ապրինք։ Քուկդ՝ Սալէդի և Լուրտի յայտնութեանց պիտի միանայ։ Երջանիկ աղջիկ, պատուով պիտի յիշուի անունդ դարէ դար Մէլանիի և Պէրնատէթի անուան հետ։ Միթէ կ'հաճիս որ այս յայտնութեան պատմութիւնը գրեմ։

— Բոլոր սրտով, հայր իմ։

— Այժմ պիտի երթամ պատարագ մատուցանել և քու անուամբդ՝ Աստուծոյ շնորհակալ լինիլ՝ այս հրաշալի յայտնութեան համար։ Գիտցիր որ այս թեմին և բոլոր լեռին համար ասկից մեծ օգուտներ պիտի ծագին։

Հաղիւ թէ քանի մը ժամ անցեր էր որ, մայր Քաբրէտ և

բոլոր նորաստեղ աղջկանց շնորհիւ, այս լուրը տարածուեր էր, արդէն Սէնդ–Ավանտէնի մէջ ամէն մարդ դիտեր Լիլէդ Քապարուսի հասած հրաշքը։

Հայր Պաղիլ՝ այս պերճնային դործով և առաջնորդին մանրամասն տեղեկագիր մը դրելու մտահոգութեամբ, նախաճաշիկը տրտում տխուր ըրաւ, միավանկ բառեր արտասանելով խօսակցութեան ժամուն, և յանկարծ սեղանէն ելնելով թէև իր վտիտ առոմգքը զօրաւոր ըմպելիքներով տարբոյցեր էր, իր սենեակը քաշուեցաւ, որպէս զի դրէ տեղեկագիրն՝ որու խիստ մեծ կարևորութիւն կ՚ընծայէր։

Թուլիս՝ նոյն օրն աղատ դտնելով՝ դնաց իր սիրական պտոյտն ընելու։ Ծաղիկները փոքր առ փոքր կ՚բուսնէին բոլոր հովիտն մէջ ձիւներուն հալելովը։

Երբ ճաշի համար վերադարձաւ՝ Թուլիս՝ Սէնդ–Ավանտէնի փոքր հրապարակին վրայ բազմաթիւ լեռնականներու խումբեր տեսաւ։ Գիւղին մէջ մեծ իրարանցում մը կար։ Ճաշը պատրաստ էր։ Մարթան դնաց հայր Պաղիլը կոչելու, և հազիւ թէ երէցն ու կրօնաւորը սեղան նստան որ Մարթան՝ նշանաւոր դէպքէն լուր ևս այլայլած՝ և տեսնելով որ իր տէրն անտեղեակ էր, անոր ըսաւ.

— Ուրեմն չլսացիր, Պ. երէց։

— Ի՞նչ բան, Մարթա։

— Ճշմարիտը՝ զարմանք են որ միայն Պ. երէցը չէ լսացեր ամենուն պիտցած հրաշքը, որ Սէնդ–Ավանտէնէն մինչև Լուշօն խօսակցութեան նիւթ եղած է։ Մայր Քաբրէտ ուրախութենէ կը թռչի, իսկ ես բոլորովին կ՚գողդողամ։

— Ի՞նչ տեսակ հրաշք է այդ։

— Պ. երէց, Լիլէդ Քապարուս օրիորդին տեսած հրաշքը։

— Լա՛ւ, ապա՛։

— Ո՛հ, հայր սուրբը քաջ գիտէ այս բանս։ Նա լղնէ ուելի քան կրնայ պատմել քեզի։ Տիկին Քաբրէտ ըսաւ թէ վերապատուելի հայրը դերապատիւ առաջնորդին տեղեկագրեր է այս հրաշքը։

— Այո՛, Պ. երէց, ըսաւ այն տեղն ինդլակիրը, ծանրակշիռ դէպք մը, հրաշալի միջնորդութիւն մը նոր տեղի ունեցաւ Թեմիս մէջ։

Երէկ իրիկուն Աստուած հաճեցաւ նորատի աղջկան մը, սրբատեսոյ մը, հրեշտակի մը բերնով յայտնութիւն մ՚ընել։ Այս դէպքը հոգևոր հովուի մ՚ուրախութեան և պատասխանատուի մ՚է անշուշտ։

— Նայինք, վերապատուելի հայր, լալէն առաջ, պատմէ խնդիրը։ Օրիորդ Լիլէդին ինչ տեսակ յայտնութիւն եղաւ։ Քանի պիտեմ այս փոքրիկ օրիորդը, քեզի կ՚ըսացընեմ որ յեսին ծայր չլուսա և ցնորամիտ օրիորդ մ՚է նա։ Այսպիսի պղտի տէր աղջիկներու ձեռաք հրաշքներ պործել դիւրին է։ Բայց վերջապէս, բացատրէ։ Անշուշտ Աստուած Բաղատամայ եղբին միջոցաւ խօսած է։

— Այդ խօսքերդ կ՚ճանչեմ քեզ։ Պատակով կ՚ընդունիս...։

— Ինա՛, հայր իմ. կրնամ փոքրիկ Լիլէդը ծաղրելու իրաւունք ունենալ։ Արդէն լինք երեք չորս հատ աղու տեսիլներ պատմած է ինձ։ Այս մասին յորդորեցի զինքն որ խոհեմութեամբ լուռթիւն պահէ, գիս մտիկ ընելու զղաստութիւնն ունեցաւ։ Բայց հիմակ ըսէ, ի՞նչ նոր և կարևոր բան կայ։

Եւ այն տեղն կրօնաւորը՝ թերահաւատ երէցին ափ՚ի բերան ընելու պարծանօք՝ պրեթէ բառ առ բառ կրկնեց հրաշքին պատմութիւնն ինչպէս որ պրեր և եպիսկոպոսին ուղարկեր էր, երկարաբանելով և իր երևակայութեամբը զարդարելով։

— Այդ է ամենը, վերապատուելի հայր իմ։

— Ինչպէս, այս է մի։ Քանի դիւրահաւան ես։ Ուրիշ ի՞նչ կ՚ուզէիր։

— Կ՚ուզէի ըղեղ մ՚որ փափուկ չլինէր, ջղերը որ յաւազաքար չլինէին, և ախտաժէտ օրիորդէ տարբեր էակ մը։

— Այո՛, ասոնք են դիտութեան մեծ փասաները։ Թերահաւատ մարդոց ըսածները կ՚կրկնես, որպէս թէ սուրբ կանանց բոլոր հիացումներն և յայտնութիւնները ախտաժէտ վիճակի մ՚արդիւնքն են։ Միթէ կարծէ ես այս փոքր աղջիկան անկեղծութեան վրայ կասկածիլ։ Միթէ հաւատարիմ, պարզմիտ վկայ մը այսպիսի առա

մը հնարելու անկարող էակ մը չէ։ Արդ՝ երբ հրաշալի իրողութեան մը վկան ոչ խաբուած և ոչ խաբեբայ կարենայ լինիլ, անոր յայտնած Աշմարտութեան դէմ ինչ բանաւոր կասկած կրնաս բերել։ Արդ՝ այդ ընթացքով ամենէն նուաղ վիճելի հրաշքները՝ ինչպէս են Աւետարանի հրաշքներն, դիւրին է կասկածի ներքև դնել։ Խօսէ, միթէ այս աղջիկը մեզ խաբե՞լ ուզեց։

— Ո՛չ, խեղճ աղջիկը շատ պարկեշտ և շատ անմիտ է և այդպիսի բան մը չկրնար ընել։

— Միթէ ինք խաբուած է։

— Ո՛հ, այդ շատ կարելի է։

— Ինչպէ՞ս, միթէ ըսածը չլսե՞ց նա։ Միթէ պատկառելի անձն որ իրեն կ'ըսէր.

« Ես սուրբ Ծովսէփն եմ, որ կոյսին վրայ կ'խօսէր իբրև իր կողակիցին վրայ, սուրբ Ծովսէփը չէ՞ր։ Ի՞նչ էր ուրեմն։ Գերբնային դէպք մը կայ որ Աստուծմէ կ'կատարուի կամ Սատանէն։ Սատանան շահ մը չունի սուրբ Ծովսեփայ պաշտօնը հռչակել։ Ուրեմն այս յայտնութիւնն աստուածա՛ւա՛ն է։ Պատասխան տուր։

— Շատ դիւրին է պատասխանելը, վերապատուելի հայր։ Ո՛չ յաւիտ ըսելու որ այդ երկսայրաբանութիւնդ զօրաւոր չէ։ Աստուծոյ կամ սատանայի վերագրած տեսիլներէդ զատ՝ բորբոքեալ ըղձի, խելացնորութեան, մտայ յափշտակութեան տեսիլները կան։ Երևակայութեամբ պարզ երազ մը կրնայ Աշմարիտ երևման դառնալ։ Գերբնային տեսլեան մը հաստատելու համար՝ պէտք է հաստատել որ վկայն չէ խաբուած անժխտելի իրողութիւն մը սեպելով՝ ինչ որ իրօք իրեն համար բանդադուշանայ և ցնորքի հետևութիւն մ'է։

Արդ՝ երբոր այն յիմար փոքրիկ Լիղէդին ըսածն այսպէս հաստատես, այնուհետև պիտի սկսիմ այդ յայտնութեան վրայ քեզի հետ վիճաբանիլ։ Մինչ ցարդ՝ Սէնթ-Ավանտէն գալէս ՚ի վեր ինձ պատմած հրաշալի իրաց հինգերորդ կրկնութիւնը կ'լսեմ։ Ցաջողեր էի այս վատոյժ ըղեղին փոքր ինչ հանդարտութիւն տալ։ Իր հայրը բանիբուն և բարի մարդ մը, որ աստիկ կ'վշտանայ տեսնելով իր աղջիկը մտայ այս վհճակին մէջ, որու համար

բժիշկն ըսաւ թէ իր արդի հասակին համար չափազանց վնասակար է առաղջութեան, եկաւ ինձ ընդհակառակ եղաւ Լիղէդին տուած խմաստուն խորհրդոց համար, յայտնելով թէ իր խօլական յաւերը հետզհետէ կ'նուաղին։

Իսկ հիմակ վերստին պիտի սկսի եռանդը։ Շատ անմիտ կամ շատ յանցաւոր կ'համարիմ այն մարդիկն որ իրեն հրաման պիտի տան իբրև Աստուծոյ կողմէ ներշնչեալ կանդնելու ամենուն առջև։

Ա՛յս վերջին խօսքը լսախտի հարուածի պէս ընկան անխոհեմ կրօնաւորին վրայ։ Իր խանդին դադրիլը զղաց, և դոյզն ինչ բանականութիւն մ'իրեն զղացուց որ չափէն անդին անցեր էր։ Եթէ եպիսկոպոսին ուղղած տեղեկագիրը նոյն պահուն թղթատարին ձեռքը չէ՞ներ, շատ հաւանական է որ ետ ձգէր. բայց շատ ուշ էր։

Միւս կողմէ՝ իր կրօնաւորի դոռոզութեան նուաստութիւն կ'համարէր նորատի քահանային բանիմաստ և ղօն խօսքերուն առջևը լռել, քահանայ մը զոր այնպիսի ամօթալի և վատ կերպով համբաստաներ էր առաջնորդին առջև իբրև խառնակ ընթացքի տէր։

Բայց ամենէն մանրեառնդ հոգիներու խորը խիղճը յետին չիկ մը կ'պահէ։ Կրօնաւորը զղաց՝ քանի մը վայրկեան՝ այս ներքին աղաղակին կսկիծն որ խղճի խայթ կ'բերէ, բայց շատ չանցաւ նորէն իր կրօնական բոլոր անսխալութեան վէտութեամբը կանգնեցաւ։

— Պ. երէց, քու և իմ մէջ դատաւոր մը կայ։ Ես իմ տեղեկագիրս ուղղեցի Նորին Գերապատուութեան, թող նա դատէ։

Ժուլիօ չպատասխանեց. իր լռութիւնն և աղնիւ ակնարկ մը զոր ձգեց Անդղակիր կրօնաւորին վրայ անոր տուած վերջին պատիժն եղաւ։

Երբ մի անգամ այս ողբալի Ճամբուն մէջ մնաւ Հայր Պաղիլ այլ ևս կայ չառաւ։ Ա՛յն առեն խոստովանած պիտի լինէր որ նորատի երէցն իրեն դէմ իրաւունք ունի։ Մոլորամիտ աղջկան առջև սուտ ելած պիտի լինէր, իբրև անհեթեթ պիտի բանբասուէր Ֆաբրէտի, այս սուրբ կնիկն աչաց առջև, որու հետ այնքան յաւաջ գացած էր։

Նոյն իրիկուն մեծ ամբոխ մը դումարուեր էր Սէնդ–Ալանտէնի եկեղեցւոյն բակատիքը, և հաղիւ թէ հովտին մէջ զանգակին առաջին հնչիւնները լսուեցան, որ ժողովուրդը՝ արդէն հրաշալի պատմութենէ դրդուած, անդիմադրելի ալեայ պէս եկեղեցին խուժեց, բոլոր միջավայրը բռնեց քանի մը վայրկեանի մէջ, նոյնպէս վարի կողմերը, մատուռները, և եկաւ արձակ համարձակ խորանին առջև անդամ դիզուեցաւ։

Ժողովուրդը նոյն իսկ Աստուծոյ հետ վայրագ է։ Իր որ և է կրից մասին խօսք չհասկընար։ Այն օրն իրեն համար մեծ, նորանշան բան մը, հրաշք մը կար։ Ծուլիս և Կնդղակիրը մեծ դժուարութեամբ սրբարանէն անցնելու կարող եղան, և Կնդղակիրն արդէն արիւն քրտինք թաւիլով կ'հետար բեմին վրայ տեսնուելուն։

Որովհետև սեղանին վրայ ոչ պատառ մը պակաս կերեր և ոչ բաժակ մը դատարկ ըմպեր էր, թէև սաստիկ բարկացած էր Ծուլիոյի դէմ, իր սովորական վարմունքն Ճարտասանութեամբն եկաւ։ Այս բազմամբոխ ունկնդիրները տեսնելով նա սկսաւ ըսել թէ քաջ կ'հասկընար իր վրայ դարձած հրաւառ նայուածքներէն թէ իր քարոզութենէ սպասուածն ինչ է։ Ուստի օրհորդին երևցած հրաշալի տեսլեան վրայ խօսեցաւ, որ ամէն դարուց մէջ Սէնդ–Ալանտէնի փառքը պիտի կազմէ։ Ուրիշ ասոր նման շատ մը տեսիլներ պատմեց, ապա ինչ հետևցուց թէ Ճշմարտութիւնը կաթոլիկայ կողմն է, քանի որ իրենք միայն Աստուծոյ հրաշագործ միջնորդութեանց արժանի կ'լինին։

Խոստովանեցաւ նա որ բարեպաշտ Լիլէդին եղած յայտնութիւնը չէր կրնար Ճշմարիտ և յարգանայ արժանի լինիլ, բայց միայն աբբեպիսկոպոսին տալիք կանոնական վճռէն եաքը։ Ցաւեցաւ նա որ բնաւ կասկած մը չունէր որ թեմական իշխանութեան հաւանութիւնը պիտի ստանայ, և խօսքն աւարտեց Սէնդ–Ալանտէնի բոլոր բնակիչներն երջանիկ անուանելով, վասն զի Աստուած, ինչպէս հրեշտակներն Աբրահամու բնակարանին մէջ, Ճիր էր իրենց ամէնէն անմեղ և անարատ մէկ զաւակին այցելութեան դալ որպէս զի սուրբ Յովսէփ մեծ նահապետին պաշտամունքն աշխարհիս վրայ տարածէ։

Այս քարոզն ամենուն վիտքը բորբոքեց։ Սէնդ–Ալանտէնի դէպքին լուրը քանի մ'օրուան մէջ տարածուեցաւ Վալքապրէրի և Սէն–Պէսայի հովիտներէն մինչև լեռնային դիւղերը։ Հետևեալ կիրակի հաղար հոգիէն աւելի Լուշօնի Ճամբան բռներ կ'դային։ Արտաքոյ կարգի շարժում մը կար։ Հայր Պաղիլ՝ երջանկութենէ արբշիռ՝ բեմ մը կանգնել տուաւ այն հրապարակին վրայ ուր բոլոր ժողովուրդը դիզուեր էր, և վերտին իր սովորական եռանդով քարոզեց։ Մոլեգին աղաղակներով բարևեցին զինքը, այո, հրաշք, հրաշք։

Այս զարհուրելի ցոյցերուն առջև՝ Ծուլիս խոհական լռութիւն մը կ'պահէր։ Որ և է ընդդիմախօս, եթէ նոյն ինք Սէնդ–Ալանտէնի երէցը լինէր, կտոր կտոր պիտի լինէր։

Այն ինչ երիցատունը մտեր էր կրօնաւորին հետ, այս կրօնամոլեալ ժողովրդեան և կրօնամոլ Կնդղակիրին վրայ յետին ծայր ցաւելով, որ կին մը և մանուկ մը, զոր կ'կրեր քան կ'առաջնորդեր աղմկալի ամբոխ մը, երիցատունը կ'հասանէին։ Բարի կինը Կնդղակիրին առջև եկեր էր յայտնելու որ իր եօթն տարեկան փոքր զաւակը՝ Լիլէդին յայտնութիւն եղած իրկունը՝ որոշ ձայն մը լսեր էր որ կ'ըսէր.

« Պէտք է բարեպաշտ լինիլ առ սուրբ Յովսէփ լինչպէս Մարիամու »։

Կրօնաւորին դէմքը լուսաւորեցաւ։ Փառաւորապէս ընդունեց այս կնկան յայտարարութիւնն ուրիշ բազմաթիւ վկաներու առջև։

Եւ երբոր կինը քաշուեցաւ ինայ.

— Լաւ ուրեմն, Պ. երէց, ասոր ի՞նչ կ'ըսես։ Այս սիրական աղջկան եղած յայտնութիւնը կ'հաստատուի։

Ծուլիս իր ուսերը բարձրացուց։

— Նայինք, ի՞նչ ունիս ըսելու, պատասխանեց կրօնաւորն ակնարկութեամբ մը։

— Կ'ըսեմ թէ այսպիսի վկայութիւն մ'անհեթեթ է։

Կնդղակիրը զայրացաւ։

— Ա՛հ, անհեթե՛թ վկայութիւն։ Մի՞թէ չգիտես որ սուրբ եպիսկոպոսները երբև Ճշմարիտ նկատեցին աղոց միջոցաւ լսուած

այսպիսի բանացի իրողութիւններ և մինչև անդամ հինգ տարեկանէ վար տղոց: Այս մանկիկին եօթն տարեկան է, եկեղեցւոյ կողմէ իբրև ընտրողութեան տարիք որոշուած է:

Աստուծոյ շունչն ուզած տեղը կ'փչէ:

Իրկուն չեղած երկու նոր հրաշքներ վերապատուելի կրօնաւորին տեղեկագիրը լեցուցին:

Պառաւ կին մ'որ անբժշկելի հիւանդութեամբ մը բռնուած է, կ'զար ըսելու որ սուրբ Յովսէփը կոչած լինելով՝ ղպայեր էր որ իր բոլոր արիւնն և ոյժը նորոգուեր էր:

Երիցատուն եկեր էր պռռալով. Հրաշք, սուրբ Յովսէփ ղնս բժշկեց:

Կաղ օրիորդ մ'եկաւ հաստատելու թէ սուրբ Յովսեփայ աղօթելովն որ գինքը բժշկէ, իր ցաւագար ոտքը, կերպ մը ձայթմամբ՝ իր նախորդ դիրքն առեր էր և թէ հիմակ քալելու համար ամենևին դժուարութիւն չքաշեր:

— Ճշմարիտը, ըսաւ կրօնաւորը Ժուլիոյի հետ առանձին մնալուն, այլանդակ յամառութիւն մ'ունենալ պէտք է մարդս որ այս իրողութեանց մէջ երկնային միջամտութիւն մը չտեսնէ:

— Ցայտնի կ'երևի, պատասխանեց Ժուլիօ, որ բարեդիտական կարգին մէջ, ամէն դերբնական միջամտութենէ դուրս կատարուած այս տեսակ իրողութեանց վրայ բնաւ տեղեկութիւն մը չունիս: Մարդուս մարմնոյն վրայ այնպիսի զօրաւոր ընդդիմազործութիւններ կ'պատահին ըղձի դրդումամբ որ անհաւատալի արդիւնք մը կ'արտադրէ: Լիւթիոյ թագաւորին որդին՝ իր հայրը սպաննելու վրայ եղող զինուորի մ'առջև կ'զոչէ. Ջինուր, մի սպաններ կրեսոսը: Այս տղուն լեզուն՝ որ ցայն վայր համր էր, իր հօրը վտանգը տեսնելով՝ յանկարծ կ'բացուի: Անշարժ անդամալոյծներ իրենց անկողնոյն մէջ, շտապաւ կ'էլնեն ելոյս կ'տան, վասն զի իրենց բնական հիւանդանոցը կրակ կ'առնէ: Եւ միթէ կ'կարծես, վերապատուելի հայր, Ժանսէնիստներուն հետ, որ այս տարօրինակ գործողութեանց մէջ Աստուծոյ մատը կ'գտնուի:

Բժշկական արուեստը կ'ցուցընէ՝ մանաւանդ կանանց մասին, երևակայութեան ուժով կատարուած բժշկութիւնները, արտաքոյ

կարգի պարագաներու և այնպիսի վիճակներու մէջ որ ստէպ մահն անվրէպ կ'երևէր: Բժիշկները բաւական խելացի են որ իբրև հրաշք չեն հռչակեր այսպիսի բժշկութիւններ: Մենք ալ նոյն ուղիղ բանն ունենանք:

Վիճաբանութիւնն այսպէս վերջ առաւ:

Ժ

ԴՈՒՐՈՋԻՆ ՀՈՒՆ

Սակայն այս աշխարհիս վրայ ամէն բան վերջ ունի, թէ՛ աղտոր ֆնջոյից հրճուանքը, թէ խիստ փայլուն ընկերութեանց զբօսանքը, նոյն իսկ վերապատուելի Կնգղակիր Հարց քարոզները մտիկ ընելու երջանկութիւնը:

Մարիամու ամիսուան հանդիսաւոր փակումը վերջացաւ՝ հրաժարական բարևներով:

Հայր Պազիլ երևելի էր արտասուալի ճարտարախօսութեան մէջ: Երբ լաւ կերակուր մը կերած լինէր՝ արտասուաբեր ջիղը յետին ծայր զգայուն կ'դառնար: Արդ՝ արտասուքը յօրանջման պէս տարափոխիկ է, և երբոր այս խոշոր ձայնը լալկան խազերու կ'հասնէր, այն առեն իր ունկնդիրներու մէջ ողբն ու կոծը կ'սկսէր, և այնպիսի սրտաճմլիկ հեծկլտանք որ մինչև ընչաքզելութեան կը տանէր:

Ուրեմն շատ աղտոր հրաժարական բարևներ լսուեցան 'ի Սէնդ-Ավանտէն: Այս վերջին ծաղկանց փունջն էր:

Ամէն ոք իր հրաժարական ողջոյնն ունեցաւ:

Ողջոյններ առ պաշտպան հրեշտակս, առ սուրբ Ավանտէն, թեմին պահապանն, բարի սուրբ մը զոր, պարտ է ըսել, հայր Պազիլ անտես անցեր էր ցարդ, վասն զի առաջինն անգամն էր որ անոր անունը կ'արտասանէր:

Ողջոյն առ շահասէն, առ պատկառելի հայրս ընտանեաց, լուռին նահապետներն որ իրենց սրտին մէջ միշտ վառ և անարատ կ'պահէին իրենց նախահարց կրօնական աւանդութիւնները:

Ողջոյն առ յարգելի մայրս որ իրենց կաթին հետ քրիստոնեայ սերունդին հաւատը ջամբեր էին. ողջոյն առ բարեպաշտ երիտասարդութիւնն, առ օրիորդս որ հրեշտակի պէս մաքուր էին և պատրաստ ընդունելու եկեղեցւոյն շուշանի սլսակը:

Ողջոյն առ այն պատկառելի մայրն, բարեպաշտական դեղեցիկ ընկերութեան սուրբ վարչուհին որ սէրովբէական եռանդ մը կ'արծարծէր այս նորաբոյս հոգիներու մէջ:

Ողջոյն առ նախասահմանեալ հրեշտակն, Լիղէդ Քապարուս, լուռներու այս համեստ ծաղիկը, այս ներշնչեալ օրիորդը, որու Աստուած հաճեր էր յայտնելու սուրբ Յովսեփայ, իր դահեակ հօրը, անարատ յղութեան փառաւոր արտօնութիւնը:

Վերջապէս ողջոյն առ համայն ծերունիս, մանկտիս, հարուստս, աղքատս, թեմին բնակիչները, եկեղեցւոյ հաւատարիմ հօտին ամենէն դեղեցիկ մէկ մասը:

Թեմին երէցն ողջոյն չունէր: Կնդղակիր հայրն իբրև փոխարինութիւն, քանի մը անոտի քաղաքավարական խօսքեր արտասանեց, երիցատունէն ելնելու և նորատի հովուին հրաժեշտ տալու առեներ:

Ան առեն ծուլիս հետևեալ պատասխանը տուաւ.

— Վերապատուելի հայր իմ, պատշաճութիւնները քեզի շնորհակալ լինելու կ'պարտաւորեն զիս, բայց չեմ կարող ստել: Քահանի մը համար միայն քեզնէ շնորհակալ պիտի լինիմ, այսինքն խորհուրդներէդ, զորս ուղիղ կ'համարիմ:

Անտարակոյս այս թեմն եկար՝ բարիք ընելու դիտմամբ: Դժբաղդաբար անխորհուրդ եռանդով մ'այս բարիքն 'ի դերև ելաւ բոլորովին: Հանգարտ ժողովուրդը յետին ծայր գրդռեցիր, հոգիներուն մէջ այնպիսի աւերօրդապաշտական բնազդումներ շարժեցիր որ զԱստուած կ'մոռցընեն, և միտքը կ'խզդեն այնպիսի անոտեաց մէջ որ անվայել են Աւետարանի եկեղեցւոյ հրատարակած վարդապետութեանց:

Այս տեղ կրօնը փոքրայոյլիր, անրուժելի դառնութեան յորդորեցիր պատաւ և նորահասակ կիներ, որոց համար բարեպաշտութիւնը զպայնութեանց գործ մ'է, և ջերմեռանդութիւնը դատարկ կենաց զբօսանքը կ'գարձընեն անգէտս: Մեր լեռնցի ժողովրդոյ ծուծը կրծող մոլութեանց և ոչ մին քու ձեռագդ բոյժ չդտաւ:

Ձպիտի պարսաւեմ քեզ ներողամտութեանդ համար: Ես ինքս շատ ներողամիտ եմ: Աստուած արդահատող հայր մ'է և չէ թէ ձաղկող տիրապետ մը: Սակայն ըստ դիպուածոյ ներելիքը բոլոր այն մարդկան զոր թեմին մէջ ամէն ոք մատով պիտի ցոյց տար եթէ +ուղղափառն ներկայ չգտնուէին և արձակում չընդունէին, առանց մտածելու որ վաղուանէ սկսեալ՝ առջի օրուան պէս՝ սոսկալի դիներմոլներ, վատանուն անառակներ, անղդասա և լուզակներ, արիւնարբու մաքսանեններ պիտի դառնան:

Դու միայն մէկ քանի ջերմեռանդ կանանց ծափահարութիւնները լսեցիր, որ քու վրադ խեղդած են և զոր դու՝ խոստովանարանին մէջ՝ քու սիրեցեալ քոյրերդ անուանեցիր: Եւ զդօն մարպիկ, պարկեշտ, քրիստոսասէր ընտանեաց հայրեր եկան լինձ ըսելու.

— Քու հայր Պաղկէդ յիմար մ'է և անխոհեմ. բոլոր նորատի դլուխները վեր 'ի վայր կ'շրջէ, մեր աղջկանց հետ հանդիսաձեալ կենաց լեզուաւ կ'խօսի:

Ծանր է ինձ ըսել, բայց իմ թեմիս լրջամիտ մասին վրայ այսպիսի տպաւորութիւն մը թողուցիր: Անտարակոյս պիտի դժարիս որ քեզի հետ այս անկեղծ ոճով կ'խօսիմ, բայց խղճի պարտաւորութիւն մը կատարեցի: Քարոզչական պաշտօնիդ մէջ պարկեշտ երէցի մը հանդիպած պիտի լինիս, այս յիշատակը միայն կ'ուզեմ թողուլ քեզի: Երթաս բարեաւ, իմ վերապատուելի հայր:

Խրճիթներու աւաքեալը, Ս. Ֆրանսուայի զաւակն երիցատան դրան առջև կառք մը դտաւ. այս կառքը Լուշոնէն բերել տուեր էր: Մարթան կրօնաւորին Ճամբորդութեան պարկը բերաւ, և կրօնաւորն ալ ասոր վրայէն Մարթայի իր օրհնէնքը տուաւ:

Իր քարոզներով բորբոքած ժողովրդեան մէկ մասն իր կառքին

բոլորանքն առնէ. կեցցէ բարի հայրը, աղաղակներն ամէն կողմէ կ'հնչէին։

Սակայն կնդղակիր հայրը կ'զարմանար որ իր վերջին օրհնութիւնն ընդունելու համար ոչ մայր Քաբրէտը ներկայ էր և ոչ Սէնդ–Ավանտէնի ջերմեռանդ աղջկանց խումբը։ Այսպէս կ'յառաջանար յաղթութեամբ, որ իրեն մոռցընել կ'տար փոքր ինչ ծուլիայի կշտամբանքը, մինչև այն ձամբան ուսկից Սէնդ–Ավանտէն դնալու շաւիղ մը կ'բացուէր։

Բայց, ո՛ քաղցր հիացում, առասիկ դրօշներ կ'ծածանին օդին մէջ։ Հեռուստ կ'երևի լայն դրօշակ մ'որու վրայ ոսկեղէն տառերով դրուած է. Փառք առ անարատն սուրբ Յովսէփ, և այս դրօշակը Լիղէդ Քասպարուս կ'կրէ։ Քսան նորատի օրիորդներ՝ շուշանի ոստեր ի ձեռին՝ հրաշատես աղջկան քովէն կ'քալեն։

Ծիկլին Քաբրէտ՝ որ Սէնդ–Ավանտէնի կրօնամոլ կանանց խմբով շրջապատեալ էր, հայր Պազիլը տեսնելուն՝ նշան կ'տայ, և աղջիկները հետևեալ օրհներգը կ'երգեն միասին, օրհներգ զոր ինք յօրինած էր ի պատիւ սուրբ Յովսեփայ և քաքողչին.

Փառք առ անարատն Յովսէփ,
Ի պատառ կեցցէ հայրն մեր Պազիլ։

Խափառակէ աշխարհի մը հրապարանաց,
Ափսո՛ս, մեր սէրտն էնի չանչնաշ.

Յովսէփ այս պատառ վէճակին մեղ ապաթելու համար,
Այս հայրն ընտրեցինք, երկնային ոգւով վառ
Պարբերեց մեզ, պարբեր անուան.
Ո՛չ, մեր սէրն երբէք չպիտի ձայ տա՛ր։

Փառք առ անարատն Յովսէփ,
Ի պատառ կեցցէ հայրն մեր Պազիլ»։

Այս յայտարարութիւնը տիկին Քաբրէտ դաղտնի պատրաստեր էր և երէցը տեղեկութիւն չունէր։ Դժուարին է բացատրել թէ ինչ երջանկութիւն, ինչ յափշտակութիւն ղգայ կնդղակիր հայրը, երբ տեսաւ այս շնորհակալութեան հնարարուեստ ցոյցը։

Իսկոյն կառքէն վար իջնելով մայր Քաբրէտի և դրօշներուն մօտ դացեր էր։ Յաղթականի մը դուդղութեամբ մտիկ ըրեր էր՝ ի պատիւ իւր և սուրբ Յովսեփայ յօրինուած նուագները։ Բարի սուրբն այնքան մեծ կարևորութիւն չունէր որչափ կրօնաւորը. բայց իր կենդանութեան ատեն հաճոստ էր, և երանելեայ կարդն անդնելովը, չկրնար վիրաւորուիլ։

Պառաւ Քաբրէտին քերթուածն առնլի ձոխ և ներդաշնակ եղեայաւ հայր Պազիլը քան թէ Լամարդինի կամ Վ. Հիւկօյինը։ Ինչպէս որ ընթերցողը տեսած է այս ցոյցերը մի միայն կրօնաւորին սիրտն շարժելու համար էին։

Ծուլիօ՝ անկից ազատելուն դոհ լինելով՝ իր օղին չէր խնայած, և ստէպ անոր յանդիմանական խօսքեր ըսեր էր։ Իսկ հայր Պազիլ այնքան յուզուած էր որ իր կարմիր և փայլուն դիմացը վրայ երջանկութեան արտասուքներ կ'հոսէին։

Մայր Քաբրէտ և նորատի օրիորդներն ստիպուած էին անոր հետ լալու, և այսպէս լալով մնան Սէնդ–Ավանտէնի մատուռը։

Այս տեղ կրօնաւորը՝ փոքր խորանին առջև կենալով՝ իր ամենասիրեցեալ աղջկանց վերջին հրաժարական բարևները ուղղեց։ Շնորհակալ եղաւ իրեն տրուած այս երջանկութեան համար, վերստին մի շատ խրատներ թափեց և զանոնք սուրբ Յովսեփայ պահպանութեան յանձնեց։ Եւ հետզհետէ բորբոքելով դոչեց նա.

— Շնորհ ունիմ քեզ, մեծ սուրբ, այս թեմիս մէջ վարած պաշտօնս քու փառաց յայտնութեամբը պատուելուդ համար։ Ո՛ անարատ, այս նորատի կուսանաց պաշտպանն եղիր, որ իմ չորս կողմս կ'խնդին։ Եւ եթէ երբեք դան ձեզ ըսեն, զաւակներս, որ այս յայտնութիւնը պատրանք մ'էր, մի հաւատաք բնաւին։ Միայն ձեր սրտին հաւատացէք։ Միթէ ձեր սիրոյն խանդէն չէք զդար որ միայն երանաւէտ Յովսէփ կարող է ձեզ զայն ներշնչել։ Մի՛ վստահիք անոնց որ թերևս կասկածները յարուցանեն Լիղէդ Քասպա-

քուսի տրուած նշանաւոր շնորհաց վրայ: Եւ դու, աղջիկս, եթէ քեզ ըսեն որ առ խոհեմութեան՝ պարտաւոր ես այդ յայտնութեանդ վրայ լուռ կենալ, արձակ համարձակ պատասխանէ որ Աստուծոյ լոյսը պրուանին ներքեւ պէտք չէ պահել, և եթէ մեռնէիր իսկ Աստուծոյ պարգեւը հրատարակելուդ՝ պէտք չէ որ վայրկեան մը վարանէիր: Տիրոջ այս բարեպաշտ սպասուհւոյն խորհրդոց անսա, այն որ մինչև այսօր քեզ առաջնորդեց այն ղարմանալի շաւղին վրայ, որ սուրբ Յովսէփ անարատն քեզ մտցուց: Միայն անոր ձայնին միտ դիր, միայն անոր խօսքը մտիկ ըրէ: Աստուած կ'հեռանայ երբեմն այն անձերէ որ իրեն ընտրեալները կ'երեւին: Երբ Սաուղ Աստուծոյ երեսէն ընկաւ, Աստուծոյ ոգին զանի լքեց, թէև Տիրոջ օծեալն էր, բայց Աստուած անոր հետ չէր:

Լաւ ուրեմն, Աստուած չէ անոնց հետ որ սահման մը կ'ուզեն դնել անոր զօրութեան. Աստուած չէ անոնց հետ որ միայն արհամարհական ժպիտներ ունին երբ հոգեկան կենաց հրաշալի իրողութիւնները կ'լսեն և կասկածի ներքեւ կ'դնեն Տիրամօր և իր անարատ ամուսնոյն յայտարարութիւնները: Ի՜նչ փոյթ եթէ Աստուծոյ օծեալներն են, Աստուած անոնց հետ չէ՛ . . . :

Այս փիլիսպեան ճառն, որու մէջ երէցկին դէմ եղած ակնարկութիւնները շատ բացորոշ լինելով ամենէն տգէտները հասկըցան, բաւական երկար տեւեց: Սակայն կ'մօտենար այն ժամն ուր հայր Պաղիլ ի Լուշօն կ'սպասուէր, նախաճաշկի ժամն էր, և վերապատուելին քաջ գիտէր որ Լուշօնի երէցը յետամնաց հիւրի մը չէր սպասեր բնաւ:

Այս մտածմունքը զինքն իր յափշտակութենէ սթափեց: Ուստի մատուռէն ելաւ, բարեպաշտ հօտին վերջին անդամ իր օրհնութիւնը տալէն ետև՝ վերստին սկսան լացերն ու աղաղակները: Դա մանաւանդ Լիլէդ ամենաբուռն ջղաձգական վիճակի մէջ էր, և սիկին քաբրէտ պարտաւոր էր զանի իր գրկացը մէջ բռնելու:

Ահա միջոցին որ հայր Պաղիլ կառքին քայլարկը կ'կոխէր, երկու կանայք դէպ անոր վազեցին պոռալով.

— Հայր, հայր, վերջին օրհնենք մ'ալ:

Բայց ձիերն՝ որ երկերէն և դրօշներուն շարժումներէն արդէն զարհուրեր էին, տեսնելով այն մեծ սեաղգեստ կիներն որու քօղն հովէն կ'ծածանէր իրենց աչացը առջև, յանկարծ քոշեսի շարժում մ'ըրին, որով հայր Պաղիլին ոտքը սահեցաւ, իր բոլոր ծանրութեամբն ընկաւ երկու յիմար կանանց թևերուն մէջ, ոմանք՝ այսպիսի բեռ մը կրելու անկարող դանուելով, անոր հետ գետինը տապալեցան: Կառապանն իսկոյն ձիերն հեռուն քշեր էր, և հայր Պաղիլ, մայր Քաբրէտ և Լիլէդ իրենց բոլոր ճիգը կը թափէին որ ոտք ելնեն, և այս դիւրին պիտի լինէր եթէ սոյն պիտակածին վրայ նորատի աղջկան ջլային տպաւորութիւն մը չընէին: Հայր Պաղիլի պատմուճանին փաթթուելով՝ օրիորդը չէր թողուր որ վեր ելնէ և անոր կ'պոռար.

— Մի՛ թողուր, մի՛ թողուր զիս:

Խեղճ պատուան ալ կրօնաւորին տակն ընկած՝ ի զուր կ'ճարթալէր գինքը խեղդող բեռէն պրծելու համար: Այս տեսարանն այնքան ծաղրաշարժ դարձաւ որ՝ ի սկզբան ահաբեկեալ օրիորդները, տեսնելով որ վերջապէս ուրիշ չարաչի վնաս մը չէր պատահած բայց եթէ մայր Քաբրէտի դգակին կորուստն որ վար ընկեր էր և իր կիսաշերկ գլուխն երևան հաներ էր, չկրցան իրենց պաղարիւնութիւնը պահել: Ամէն կողմէն ծիծաղներ բրդան, որ այնքան աւելի կ'գրգռէին որչափ որ զսպելու կ'ջանային:

Կառապանն որ բոլոր սրտովը կ'խնդար, օգնութեան հասաւ հայր Պաղիլին, մայր Քաբրէտին և երապատես աղջկան: Ինդզակիրը փութայ կառքը մտնելու:

Տիկին Քաբրէտ կառաւղի նայուածքով կ'նայէր իր բոլորտիքը, այս ծաղրաշարժ տեսարանէն շփոթելով, որ Սէնթ-Ավանտէնի մէջ ամենուն բերանն և մանաւանդ ծուլիոյի ծանօթ լինելով, այս անպատրաստի հանդիսին վրայ անջնջելի ծաղր մը պիտի թողուր:

Այսպէս վերջացաւ կնային ցոյցն առ կինդզակիր կրօնաւորն:

Ժ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Հայր Պալիլլի մեկնելէն ութ օր ետք՝ Լուշօնի մէջ կրօնական ժողովը տեղի ունեցաւ։ Նոյն պատուին եկեղեցականներն ամբողջ եկեր էին։ Այս փութաջանութեան մէջ աւելի հետաքրքրութիւն կ'երեւէր թէ ոչ եւանդ, չենք կարող որոշել։ Սակայն Կնդղակրին պաշտօնը մեծ աղմուկ հաներ էր, և հետեւապէս բոլոր քահանաներն որ իրենց հովիւները թաղուած աշխարհէս հեռու իրենց բանտաւոր կ'ապրէին այս լուրս սառնալու չափազանց փափաք ունենալով ուրախ զուարթ վինչև Լուշօն հասան, որպէս զի նոյն իսկ Սէնթ–Ավանտէնի երէցին բերնէն իմանան բոլոր անցած դարձած բաները։

Կրօնական ժողովներուն մէջ երկու բան կայ. նիստն ու ճաշը. նիստն ուր կանխապէս նշանակուած ասուածաբանական խնդրոյ մը վրայ տեղեկագիր մը կ'կարդան, ճաշն՝ ուր հիւրընկալ քահանայն պատիւ կ'սեպէ իր պաշտօնակիցները լաւ մեծարել։

Ան օրն այնքան ուրիշ բանով զբաղած էին միտքերն որ քաղցի երէցին ճառապրութեան ուշ պնող չեղաւ։ Անհամբերները կ'փսփսային իսկ աթենական խօսքը.

— Ի՞նչ կայ նոր։

Եւ խմասատուները կ'պատասխանէին.

— Քաջ պիտէք. հրաշքը։

Սակայն ամենուն աչքը ժուլիոյի վրայ կ'դառնար, որմէ շատ մանր լուրեր կ'սպասէին. իսկ երբ այս զգուշաւոր ընթացքը մը կը յուսընէր, Լուշօնի երէցին կ'նայէին որ անտարակոյս լինելի տեղեկութիւններ ստացած պիտի լինէր Մարիամու ամիսուան մեծ դէպքերու վրայ։

Երբ նիստը վերջացաւ՝ ի մեծ զոհունակութիւն անհամբեր մեծամասնութեան, վաւերուն խօսակցութիւններ սկսան զանազան ակումբներու մէջ։ Ոմանք աւազերէյին հետ օրահն էին, այլք պարահէզը կ'պտըտէին յայտնի մտահոգութեամբ մը։ Լուրերի հրաշալիքն այն չինչ տեղի ունեցեր էր։ Բարիզեան մամուլն սկսեր էր երկարօրէն խօսիլ այս մասին։ Այս ընդհանուր անստուգութեան վերջ տալու համար եպիսկոպոսէն կոնդակ մը կ'սպասէր։ Իսկ մինչեւանդ հասարակութիւնն որ ոչ եպիսկոպոսայ վճռոյն կ'սպասէր, ոչ լրագրներուն հաւանութեան, խմբովին հրաշափառ քարայրը կ'դիմէր ուր Պէրնատէդ մեծ տիկնին մը տեսեր էր։ Իրարու կ'հարցնէին թէ արդեօք վերին Կարոննի անդորը հովիտները նոյն տեսարանը պիտի ընծայէ՞ն։

— Այս բանս մեր վիճակներուն բարեպաշտական ղդացումը պիտի դրդռէ, կ'ըսէին ժանօթներ։

— Այս բանս անհաւատութիւնը պիտի տապալէ, կ'ըսէին Թորքօմատեանք։

— Շատ ղբօսալի պիտի լինի, կ'ըսէին ներկայներն։

Բարիզի սառահակը Գրանսայի մէջ ամենուրեք և ամեն կերպարանքով կ'դոնուի։

Ուրիշ ակումբներու մէջ ժուլիոյի վրայ շատ կ'խօսէին։

— Աղէտ տապանդի տէր մարդ մ'է։ Լաւ քարոզիչ մ'է։

— Պէտք է որ ասոր մէջ բան մը լինի, թէ ոչ Սէնթ–Ավանտէն չէր ղրկուեր։

— Ո՛հ, եպիսկոպոսունք արժանիքի տէր մարդերէ կ'նախանձին։ Իրենց բոլորտիքը միայն միջակ և անկարող մարդիկ կ'ուզեն տեսնել։

— Իրաւ է։ Երբ քահանայ մը բարձրանալու վրայ կ'երեւի, կ'փութան զանի դրուանին ներքեւ դնելու։ Ո՛րչափ կ'վախնան որ ամէն մէկ թեմի մէջ աղդու և անկախ մարդոց խումբ մը չկազմուի և ատորին կղերին ազատութեան համար չաշխատի։

— Գրանսայի մէկ ծայրէն մինս ծայրն իրարու ձեռք տուած կը գործեն։ Մեղի դէմ ձգմարիտ դաւագրութիւն մ'է։

— Համբերեցէք, իմ սիրականներս, դեռ ուրիշ բաներ ալ

պիտի տեսնէք: Մեր վրայ շարունակ կ'հսկեն: Անոնց յատակագիծը յայտնի է. կ'ջանան միշտ որ եպիսկոպոսաց տրուպները դառնանք:

— Ճշմարիտը, չեմ կարող դուշակել թէ ուրիշ ինչ բաներ կրնան ընել: Կարծեմ թէ արդէն տրուպ ենք:

Եւ խօսակիցները այսպէս մի անդամ եպիսկոպոսաց անվերջանալի խնդրոյն վրայ խօսելով՝ մոռցան Ժուլիօն, հայր Պալիէն ու Ալիզէդ Քառարոսը:

Ժուլիօյի վրայ ուրիշ տէղ բանբասանք կ'լինէին: Լուշօնի եղբէյը, որ ջԺուլիօն չէր սիրեր, Սէնդ-Ավանտէնի երիցատան մէջ նորատի աղջկան եղած ասպնջականութեան վրայ քանի մը խօսքեր դուրս հանեց, անտարակոյս Մայր Յուդայի անխոհեմութեան պատճառաւ:

Գոստիյօնի լուսարարին (որ Արպուսոյի հովտին մէջ Ժուլիօյի ամենէն մօտաւոր դրացին էր) միջոցատ էր որ այս լուրը Լուշօնի երիցատունը հասեր էր: Գոստիյօնի լուսարարը ղործը խոհաբարուհւոյն պատմեր էր, այս ալ անտեսուհւոյն, որ, տրտում դէմքով մը, այնպէս որ չարամիտ հանդիսատես մը պիտի կարծեր թէ այս դէպքին դիւցազնուհին չլինելուն կ'ցաւէր, եկաւ ամէն բան Պ. դահերէյին յայտնեց:

Սակայն Ճաշին հանդիսական ժամը հասաւ: Պուալօյէն 'ի վեր աղտոր աւանդութիւնները կղերին մէջ չեն կորսուած: Դիւրին էր եկեղեցին Ճանչել մատակարար կնկան խնամքը կարպապրած հայկերոյթին պեղեցիկ անօրինութենէ: Պ. դահերէյը նշան ըրաւ ամենուն որ սեղան նստին:

Առաւօտեան ուղևորութիւնը, հովիտներուն թարմ օդը մեր լեռնցի երէյներուն ախորժակը սաստիկ բացեր էին: Ահագին բերաններն առաջին կերակուրներն իսկոյն լափեցին լուսթեամբ որ միայն կ'վերդովէր կանոնաւոր և միաձայն պատառներէն, որ սկաւառակին մէջ չարդուելով՝ ծնօտներուն ներքև կ'փշրուէին և իսկորդներէն վար կ'իջնէին:

Այս նիւթական, ստիպողական, անդիմադրելի պիտոյից՝ քիչէն մնաքի պիտոյքը յաջորդեց, որ հարատային զատառները բնակող

ժողովրդեան մը համար նուազ զօրաւոր չէ: Վայրկեան մը հասաւ որ ամենքն ալ նոյն մտածմունքն ունեցան. նոյն հարցումն ըրին:

— Հապա Սէնդ-Ավանտէնի հրաշքը:

Հետաքրքրիր նայուածներ Ժուլիօյէն Լուշօնի երէյին վրայ կը դառնային: Ժուլիօ՝ իրրև ամենէն դեռահասակ կրօնաւորներէն մին, երկայն սեղանին մէկ ծայրը նետուած էր Լիսի հովտին երէյին հետ, որու սոսկալի փախուստը դիտեցիք, և որու Ճակտին վրայ դրոշմեալ կ'երևէր սրտի երկայն տառապանաց անորոշ նշանը:

Ժուլիօ՝ որու ուղղակի հարցում մ'ընող չկար, լուութիւն կը պահէր: Գահերէյը խօսիլ սկսաւ:

Հայր Պալիէն բերնէն անցնելով Սէնդ-Ավանտէնի դէպքն որ ինքնին դուէհիկ բան մ'էր, աւանդական պատմութեան կերպարանք առաւ, ինչպէս որ միջնի դարու մէջ ստէպ կ'պատմէին:

Հրաշատես Ալիզէդ Քառարոս՝ բացառիկ բնութիւն մ'ունէր որու արժանի չէր երկիրը, նոր վարդապետութեան մը նախասահմանեալ յայտնիչ մ'էր: Մայր Յուդա, Սղոզակրին խանդոնէն այլակերպելով, յանկարծ կ'փառաւորուէր իրրև հրաշագործ խնամակալուհի այս լեռին յատուկենական պատիւը լինելու սահմանուած աղջկան: Գահերէյին պատմութեան մէջ բնաւ ակնարկութեան մը չկար Ալիզէդի կենաց երերուն ընթացքին որ կրնար զինքը սովորական կանանց կարգը դասել: Նորատի աղջկան Ճակտին վրայ երկնային Ճաճանչ մը կ'փայլեցընէին, հետևապէս երկնային պիտի լինէր նաև իր առաքելութիւնը մարդկան մէջ:

Ականջն մեծ է հրաշալեաց զօրութիւնը մարդկային մտայ վրայ, որ նոյն տեղը գոնուողներուն մէջ շատ քիչ անձեր կային որ անբջատես աղջկան տեսլեան վրայ կասկած մ'ունենային:

Պէտք է նաև ըսել՝ որ աստուածաբանական ուսման մէջ, թէ առ ահի որ թերահաւատութեան կասկած մը կ'ծագի եկեղեցական ջերմոցներն մարզուած հոգիներու մէջ, թէ բնական յաջողակութեան բաղմաթիւ երևոյթներու վրայ տեսնուած տպաւորութենէ, երբէք բառ մը չեն արտասաներ որ թերևս կասկածել տայ ուրիշ բան մը՝ ամենէն անհետեթեթ տեսլեան մասին՝ զոր կրօ-

հուհի մը կամ ուրիշ կրօնամոլ կին մը կրնայ պատմել քան թէ Աստուծոյ մէկ հաղորդակցութիւնը, կամ Սատանին մէկ պատգամները։

Ուստի մեծ եղաւ ամենուն զարմանքը՝ երբ դահերէցը միտիքական մեկնութիւններով Լիվէդ քաղաքուսի եղած կեղծ յայտնութիւնն երկարօրէն պատմելէն ետև՝ Ժուլիս՝ ամենուն կողմէն թախանձագին ոտխզուելով իր դիտացածն ու տեսածը յայտնելու, սկսաւ այնպիսի դեր մը խաղալ որ սրբոյ Նուիրագործութեան դասին առեն՝ Հռոմի մէջ՝ Սատանայի փաստաբանին դերը կ'կոչուի։

— Ձեմ կրնար ուրանալ, ըսաւ անոնց՝ որ Աստուած մարդոց հետ կ'հաղորդակցի։ Նոյն իսկ բացատիկ սրբութեամբ երևելի եղող հոգիներէն դուրս, որոց պատմութիւնը դիտենք և եկեղեցին պաշտօն կ'մատուցանէ, դիտենք որ Աստուած խոչնին լսելի կ'ընէ իր ձայնն՝ իբրև սրբաբանի մը խորը՝ ուր խոչի խայթին փրկարար դասը մեղի կ'ներշնչէ։ Բայց այս կերպով մեզնէ ամէն ոք կրնար իր յայտնութիւններն ունենալ, և անոր պատմութիւնը սակայն կըրկնուելով՝ մնասի և դիտութեան արժանի բան մը չպիտի ներկայէր։

Պ'մնան ուրեմն արտաքոյ կարգի յայտնութիւնները, անոնք որ յատուկ դրոշմ ունին մեծութեան և զոր դժուարին է շփոթել հոգւոյ և Աստուծոյ յարատև տրամախօսութեան հետ, նոյն իսկ կեանքի ամենէն սուրբ մարդոց մէջ։

Գիտէք որ աստուածաբանութիւնը քանի մ'իմաստալի կանոններ դրած է հրաշալի իրողութիւնները զանազանելու համար։ Պէտք է որ կարևոր լինին, պէտք է որ աստուածավայել լինին, պէտք է որ վարդերական և այնպիսի պարագաներով շրջապատուած լինին որ բնաւ բանաւոր կասկած մը ծագելով տարակուսելի չթողնէ ձեռնհաս իշխանութեան տալիք վկայութիւնը։

Արդ՝ եթէ Լիվէդ քաղաքուսի իրողութիւնն այս բանաւոր պատճառներով կշռեմ, ձշմարիտը սոյն կանոնքի համաձայն բան մը չեմ գտներ, չեմ գտներ բան մ'որ բնական երևոյթներէն դուրս լինի, որոնք անուրջներ կամ տեսիլներ կ'զրգռեն, ինչպէս որ կ'ուզէք անուանեցէք, և այս անուրջները կրնան տեսնել այն անձինքն որ խանգարին միտիքականութենէ, երկար հսկումներէ,

սննդեան պակասութենէ ըղեղային բորբոքման մէջ կ'ընկնին և միշտ խելայեղութեան կ'հասնին։

Ժուլիս պատմեց քաղաքուս աղջկան դաստիարակութեան պարագաները, իր հիւանդութիւնները, բժշկաց պատուէրները, նիւթական հանգարտութիւնը, ամէն անպատմուն որ բարոյական դրգռութիւնը կ'տիարանար, վտանգալի վերլուծումներ, ընթերցուածքներ, քարոզներ, երկարատև մտածութիւններ միտքը յոգնեցուցեր էին։

Յայտնեց թէ ինչպէս միտքն ըղեղին հետ սերտ յարաբերութիւն ունէր, ինչպէս իրարու վրայ ուժգին կ'ներգործեն և անհամայն երևոյթներ կ'արտադրեն՝ երբոր հատասարակշռութեան օրէնքն անոնց մէջ ջնջուած է, այս սոսկալի հիւանդութեան զանազան աստիճաններուն մէջ, որ այնքան սակայ կ'տանջէ մարդկութիւնը, այսինքն խելագարութիւնը։

Յիշեց նա տիկին Քաբրէտի ազդեցութիւնը Լիվէդի վրայ, Ս. Յովսեփայ անարատ յղութեան վրայ հայր Պաղիլի քարոզներուն ներգործութիւնը, բարեպաշտական պրուածներու ընթերցումը, և աղջկան աղօթարանին մէջ այս սուրբին մեծ պատկերին ներկայութիւնը։

Այլանդակ, նոյն իսկ անհատատալի զառանցական իրողութիւններ պատմեց որ ամէն կրօնական ներգործութենէ անկախ պատահած էին, և չվարանեցաւ ըսելու որ Լիվէդի դործն ալ, այս կարծեցեալ յայտնուհին որու անկեղծութեան վրայ անկասկած է, իր աչայ առջև ուրիշ բան չէր բայց եթէ դիտութեան կողմէ ամէն օր ստուգուած իրողութիւններէ մին։

Ժուլիս ուղիղ բնաւորութենայ դլխաւոր մէկ թերութիւնն ունէր. չէր դիտեր զգուշաւոր լեզու մը դործածել միտքերը հակառակ կարծեցեալ պատրաստելու համար, ինչպէս որ լուսոյ ծանր ներգործութեան կ'պատրաստին զնդանի խաւարին երկար տեղի մ'ի վեր դատապարտեալ մարդու մ'աչքը։

Ժուլիս՝ իր պաշտօնակցացն անձանօթ լեզու մը կ'խօսէր։ Լիսի հովտին նորատի երէցէն զատ՝ որ շատ բաներու մէջ միանդին աւելի փորձառու էր, և որ մէկ երկու անգամ՝ ակնարկով մ'և ժպիտով մ'լինգլինքը մատնեց, միանդը՝ իբրև պատարանի

մ՚երդուեալ դատաւորներ, ոմանք իրենց ազնուութեան համոզմանց մէջ վիրաւորուելով, այլք իրենց պիւրագրգիռ հաւատոյն մէջ, իրենց լսած եղելակայութեան վրայ սասանիլ զայրացան։

Թէև Ժուլիոյի և ոչ մէկ խօսքը պահերէյին ուղղեալ չէր, թէև իրեն և հայր Պաղիլի դէմ վիրաւորիչ բան մը չունէին, սակայն ըսածին վճռական հակաստութիւնը, ժխտումն էր, իր և կրօնաւորին պիւրահաւատութեան դէմ գաս մ՚էր. ուստի ՚ի բնէ ցասկոտ, անափառութենէ և ՚ի պաշտօնէ պիւրագրգիռ, պահերէյը կարեվէր վիրաւորուեցաւ Ժուլիոյի ճառէն։

Ոսկրուտ դէմքով ծերունւոյն փոքրիկ աչերէն՝ փայլակ մը ցայտեցաւ, և այս փայլակը սոսկալի եղաւ։

— Թէև դեռատի քահանայ, շատ յանդուգն ես։ Մեր փոյթը չեն քու դաղափարներդ. բայց աստ, իմ սեղանիս վրայ, և իմ խօսելէս ետև՝ քու խօսքերդ այդչափ կարուկ լինիլ պէտք չէին։

Ժուլիս հասկըցաւ որ իր կարի աղատաբան ճառը ձախող տպաւորութիւն մ՚ըրեր էր։ Ջանայ այս չարիքը դարմանել, և աւելի մեծ անճարակութիւն ըրաւ, ինչպէս սովոր են ընելու բարի սիրտ ունեցողները, որ ամէն բանէ աւելի կ՚վախնան ուրիշ մը վիրաւորել։

— Ես բնաւ ձեզ վիրաւորել չուզեցի, Պ. երէց։

— Ամէն բան կատարեալ կ՚լինէր, պատասխանեց պահերէյը, կուսիին ուժգին սեղանին վրայ զարնելով, եթէ մեծաւորի մը ձեր պարտաւոր եղած յարգանքն իմ առնս մէջ չմատուցանէիք։

Ինքնասիրութիւն սեպէ, տեղւոյն զօրաւոր պինիէն յառաջ եկած պիւրագրգռութիւն սեպէ, հազիւ պահերէյը կարող էր ըսպել մէկ քանի բառեր, որ երբ արտասանուին՝ անոնց առարկայ եղողն ուրիշ բան չունի ընելու բայց եթէ դլխարկն առնուլ և իր թշնամւոյն առջևը չերևիլ։

Ընդարձ Ժուլիս ոտք պիտի ելնէր երթալու։ Բայց հրեշտակի մը պէս քաղցրաբարոյ և բարեսիրտ լինելով, ծերունւոյն անվայել յանդիմանութեան վրայ դութ ղգայ, չուզեց կուր բանալ և լռութիւն պահեց, առանց դէմքին վրայ վշտալի տպաւորութեան մը նշանը ցոյց տալու։

Այս փափուկ դդուշութեանը վրայ պահերէյն հանդարտեցաւ, իր փաստերն ըսելու շարունակեց՝ Կնդղակրին պատմութեան համամատ։ Քննութեամբ հաստատուած հրաշից վրայ պնդեց իրրև յայտարարութեան ճշմարտութեան մէկ փորձը.

— Աստուած, կ՚ըսէր նա, երբէք սխալմունք մը քաջալերելու համար հրաշք մը չգործեր։

Բոլոր ժողովն անժխտելի գտաւ այս պատճառը։ Երբ այսպէս ծերունին յաղթանակը տարաւ, բարկութիւնը դադրեցաւ. քաղաքավարութեամբ ընդհանուր խօսակցութեան մասնակից եղաւ։

Սակայն շատ չանցաւ՝ քահանաներն ըստ սովորականին խոշոր խոշոր խնդալէն ետև՝ քաղաքական խնդրոյն դարձան։

Երիցատանց մէջ երբ քահանաները հաւաքուին անպատճառ քաղաքական խօսակցութիւն մը կ՚սկսին։ Գրանսայի մէջ չկայ մարդ մը, փաստաբանէն և նպարավաճառէն սկսեալ մինչև այն մարդն որ Աղբարբ լրագրին իր պիւղին մէջ շուտ կրնայ կարդալ, որ չկարծէ թէ քաղաքական մարդ լինելու համար պէտք եղած հանդամանքն ունի։ Ինչպէս պարզ անհատներ նոյնպէս քահանաներ այս թերութենէ ազատ չեն, և ՚ի հարկին առանց խուզարկելու, ամենէն ծանր քաղաքային խնդիրներու վրայ կ՚դատաբանեն և կը զրաբանեն։

Այս անդամ ամէն ոք կ՚խոստովանէր որ կղերն ուղղակի շահ մ՚ունէր իտալական յեղափոխութեան այլ և այլ կերպարանները քննել։ Ուստի մեծ էր մտաց յուզմունքը։ Մարմնաւոր և հոգևոր իշխանութեանց շփոթութենէ կ՚ծագէր դաղափարայ շփոթութիւնը։ Մանաւանդ երեք տարիէ ՚ի վեր, պետական մարդիկ, դիւանագէտներ իրրև փորձիկ պետութեան մը վերհասեալը կ՚նկատէին Պիոս Թ. քան թէ Գրիգոր Էլին հոգևոր յաջորդը, և իրենց կարծեաց համաձայն՝ Պասլին կառավարութիւնը կուրօրէն մնայուն վիճակի մը մէջ յարատևելով այն շարժման առեն՝ որ ուրիշ ժողովրդոց համար քաղաքակրթութեան նոր թուական մը բացեր էր, ժամանակագրական վրիպակ մը կ՚համարէին, և որ մեծն է, եւրոպայի համար վտանգ մը։

Ընդարձ կաթոլիկ եկեղեցւոյ դլխոյ սիտղոսը հռոմէական վի-

Ճակատը վեհասլետին մեծ յորդանաց առիթ եղեր էր, բայց վերանորոգութեան խորհուրդներն ալ շատ սոխուղակատ էին, և դեռ բին էր հասկընալ թէ պիտի դար վայրկեան մը՝ երբ Պապին առջեւը ազատանողներ իրենց ձգանց անարդիւն մնալը դիտելով պիտի քաշէին այն զօրաւոր ձեռքերն որ միայն մարմնաւոր իշխանութիւնը կ՚պաշտպանէին, միշտ քահանայապետին առջեւ խոնարհարար ծռելով։

Բայց մինչդեռ քաղաքագէտները զայդպիսի խնդիրը մարմնաւոր և հոգեւոր կրկին նկատմամբ կ՚դատէին, և մարմնաւորը հոգեւորէն որոշակի կ՚զանազանէին, հղերը՝ որ դեռ ևս միջին դարու գաղափարներով սոդորուած, անդրդնենեայ վարդապետութեանց հոսանքին կ՚հետեւէր, ամէն ինչ իրարու հետ շփոթելու կ՚յանդէր, ուրանալով խոչ որ երկու իշխանութեանց բաժանումը հնարաւոր լինէր։

Մի անդամ Պապին անսխալութիւնն ընդունելէն ետեւ՝ ուրիշ բան չէր մնար ընելու հղերին բայց եթէ իր բռնած դիմադիր շաւիղին հետեւիլ։ 1859 յունիս 17ին, Պապն՝ իր ընտրութեան տասներորդ տարին առիթով հարսինալաց ոդղեալ մէկ ճառին մէջ, իր դառն տրտմութեանց վրայ խօսեր էր, և ասիկա ուժգնութեամբ կ՚պոշէր, քան թէ քրիստոնէական դիմախրութեամբ։

«Վայ անոնց որ այս դէպքերը դրդռեցին» Թուղ եկեղեցւոյ առջեն բանադրանքը, երկնից բոլոր անէծքն անոնց գլխուն վրայ իջնէ»։

Այս ոսկեայ բանադրանքը, զորս կ՚արտասանէր ներկայացուցիչն այն Քրիստոսի, որ խաչին վրայ իր թշնամեաց համար կ՚աղաչէր, իրրև երկնաւոր ներշնչութիւն ընդունելով անդրդնեան կղերին կողմէն։

«Պապը չկրնար սխալիլ։ Ուրբ Հոգին Պետրոսի բերանովը կը խօսի»։

Եւ հնանալի համաձայնութեամբ մը կրկնեցին. Ve homini illi per quem oscandalum venit!

Այն օրուան հետեւեալ օրը, պատրութեան համար չարաշուք օր մը, Պիոս Թ. կոնդակ մը կ՚ուղարկէր տիեզերքի բոլոր եպիսկոպոսներուն։ Հրապարակաւ կ՚յայտնէր,

Թէ մարմնաւոր վեհապետութիւնը՝ զոր Քրիստոսի եկեղեցւոյ Նախախնամութիւնը իրեն կորզելու կ՚ձգտին, այս տուրբ աթոռին համար պէտք է, որպէս զի կարող լինի սրբազան իշխանութիւնը գործադրել կրօնից օգտին համար, առանց խոչնդոտի։

Անդրդնենականք այս հրապարակութեան վրայ յաղթանակը տարին և ամէն իմբի մէջ շարունակ կ՚կրկնէին.

— Մարմնաւոր իշխանութիւնը կարևոր է հոգևոր իշխանութիւնն ապահովելու համար։ Հոգի այսպէս կ՚հրապարակէ. ուրեմն ընծայած գործ է։

Այս է ահա կարգախօսը։ Եւ այս սոսկութեան վրայ ֆռռիածները անդամ մնանեցան չափ եռանդով կ՚կրկնէին։

Ընդունայն կաթոլիկները, անկեղծօրէն եկեղեցւոյ և տուրբ աթոռին անձնուէր դտնուող կաթոլիկները՝ ելան՝ պատմութիւն ի ձեռին՝ այս վարդապետութեան դէմ մաքառելու, և մեծ ճշմարտութիւնը հաստատելու որ աշխարհական իշխանութիւնը պատութեան սխալանաց, վրիպանաց, զժբաղդութեանց և նուաստութեանց պատճառն էր։ Այս ճշմարիտ հաւատաւորները իրրև հերետիկոս համրատանեցին, բանադրեցին։

Այլ ստակին կղերին մէջ քիչեր գտնուը բարձին. խոհականաց մասը քաղմութիւն եղաւ.

— Վերջապէս, կ՚ըսէին իրարու, ինչու համար աներեակնելու վրայ կեանք։ Քահանայապետաց թագաւորութեան դատը կորսնցնել պատ մ՚է. ինչու համար մեր ձեռք տանք անոր վերջին հարուածը. ինչու համար ծերունւոյ մը սիրտը ցաւեցնենք. թող տանք որ զործը պարզապէս համեմատ քալէ։ Խոնարհեցէք վար ընկնող վեհապետութեան առջեւ։ Գիտնանք որ պատութիւնը վինջն ի կորուստ մատնող մարդկային մատնութիւնը պիտի չմոռնայ։ Ատոնք մարդոց կիրքը, փառասիրութիւնը կ՚գործածէ, Աշխարհութեան յաղթանակը բերելու համար։ Թողունք որ Նախախնամութիւնը զործանը անօրինէ։

Խոհականները այս ընթացքով մեծ տկարութիւն կ՚յայտնէին։ Եթէ բոլոր քահանաները, բոլոր եպիսկոպոսները՝ որ բացայայտ կ՚ատելին թէ Պապն՝ իր անշարժութեան մէջ յամառելով և ա-

մէն վերանորոգութիւն մերժելով կամ երեւակայական վերանորոգումներ ընդհելով՝ ոչ միայն իր եւակի թագը կ'կորուսեր, այլ նաև իր հոգևոր իշխանութիւնն ալ երկար աւետնուան համար վտանգի մէջ կ'դնէր, իրենց ձայնը բարձրացընելով առջի օրէն իրենց կարծիքը յայտնէին, այս իրենց արիական յայտարարութիւններն օգտակար դիմադրութիւն պիտի կազմէր կուսակցութեան մը շողոմարարութեանց դէմ որ պատն աստուածոյ կ'վերածէ, որու պատգամներն անգառնալի են:

Բայց պէտք է լաւ հաստատել. բարոյական արիութիւնը, որ ամենէն գժուարինն է, քիչ կ'պատուի կղերին մէջ: Ան օրէն որ նոր զևտացին կղերանոց մը կ'մտնէ բոլորովին վանական դաստիարակութիւն ստանալու համար, կրաւորական հնազանդութեան համար կ'վարժուի: Երբ երէց կ'դառնայ, եպիսկոպոսի մը դերիշխանութեան առջև կ'դողդողայ, և այս երէցն ալ նոյնպէս իր քահանաներէն՝ նոյն անսխալականութեան իրաւունք կ'պահանջէ: Քիչ քիչ իր մարգկային բնաւորութիւնը կ'խանգարի, չհամարձակիր լինքն իրմէ խորհելու, նա մանաւանդ խօսելու: Վերջէն ընդունայն ձեռք կ'ձգէ դոյն ինչ անկախութիւն, վճռակի մը երբէք կ'դառնայ, կանոնիկոս, մեծ վոխանորդ, անօգուտ է, երբէք այս կորակոր դլուխը բոլորովին չդարձրանար:

Մենակ կրօնամոլները, և կրօնամոլութիւնը դժ մ'է, եկեղեցւոյ ծոցը բարձր կ'խօսին: Կրօնական ուխտերու և մանաւանդ ժէզվիդներուն դործիքը լինելով՝ ասոնք են այն դաղափարայ ուղղութիւն տուողն որոյ նպատակն է մեղ միջին դարու դարձընել և տիեզերական աստուածապետութիւն հիմնել: Ասոնք են որ կ'աշխատին կործանելու կղերին մէջ մնացած դոյն ինչ կալլիական ոդին որ իր փառքն եղած է և որ միայն Ֆրանսան աղատեց հերձուածէ:

Անդրլեռնական կուսակցութիւնը մեծապէս ծառայեր էր նապոլէօնի դատին: Նա եկեղեցւոյ կամաց դործակատար եղող պետութիւն մ'երազեր էր, և իր պաշտօնական բերանը, Ունիվեր (Տիեզերք) լրագիրը, նորընտրելոյն քառասուն հազար կրօնաւորայ և քառասուն հազար կրօնուհեայ բանակ մը կ'ընծայէր:

Բայց նշանաւոր դրքոյկները՝ Նափոլէօն Գ. և Իթալիա, Պապն և ըեվոլիւսիոնը, Պօռտոյի արքեպիսկոպոսին արուած պատասխանը Պայսեր կողմէ, իր նամակն առ քահանայապետն՝ կրօնաւորայ խումբին մէջ մեծ յուզմունք ձգեր էին: Նափոլէօն զոր փրկիչ մը անուաներ էին Եկեղեցւոյ հալածիչ կ'դառնար: Բնաւ չէին յիշեր թէ ինչպէս աշխատեր էր և կ'աշխատէր մեծ ալէտից առաջն առնելու: Անդրլեռնական եպիսկոպոսաց հովուական նամակները խիստ անխոհեմ դրդռւթիւններ կ'պարունակէին:

Վերջապէս 1860 մարտի 29ին, Պապն բանադրանաց կոնդակ մ'արձակեց հռոմէական վիճակներն ու Եկեղեցին արշաւողներուն դէմ, և հետևեալ մարտ ամսուն՝ Պիէմոնդէյզիք Մարշի և Օմպրիի դաւառներն արշաւեցին:

Ահա այս խնդիրն էր որ խօսակցութեան նիւթ եղաւ Լուշօնի երէցին տունը. դաղղիացւոյ կայսրն ամբաստանուեցաւ իբրև պատճառ այն ամէն աղէտից որոյ առջև կարելի էր առնուլ եթէ յամառութեամբ անոր խորհուրդները չմերժէին:

— Ես միշտ ըսած եմ՝ որ առ Էակար Նէյ նամակին հեղինակն իր արուեստին յատուկ մէկ խաղը պիտի խաղայ մեզի օրին մէկը, ըսաւ * * * ի երէցն որ կայսերական կառավարութեան դէմ ուղղեցած հակակրութիւնը բնաւ չէր սքօղեր: Դուք, պարոնայք, դուք ամէն բան վարպետն տեսնել ուզեցիք, ահա ձեր պատրանաց վերջը տեսաք:

— Տխո՜ւր բան է, ըսաւ աւագերէցը:

— Վախնալու բան չկայ, ըսաւ Պ. ի երէցը. առաջին կայսրութիւնը պապականութեան դէմ եղնելու դժբաղդութիւնն ունեցաւ, և անով իր կորուստը պատ: Կարծուածէն աւելի զօրաւոր ենք: Եթէ Պապն անպարտելի դիմադրութիւն մը կ'ցուցընէ, Յեղափոխութիւնը նոյն իսկ Կայսրն ընկերակից պիտի տայ:

— Իմ մասիս, ըսաւ լաւատես մը, ապագային վրայ ջոտահութիւն ունիմ: Կայսրը հրաման տուաւ Լամօրսիէր զօրապետին որ Պապին քովն երթայ: Ան բարեդուշակ նշան մ'է:

Ծուլիս մտիկ կ'ընէր առանց մանանակից լինելու այս խօսակցութեան որ այս քահանայից մեծ մասին կողմէ մեծ մտատանջութիւն մը կ'յայտնէր:

— Դուք բան մը չէք ըսեր, Ժաւլիօ արեղայ։ Այս գիտցայ վերջապէս ատ անսարանն է Իտալիա, ինչ էր հանդուցեալ կարտինալին կարծիքը։ Անտարակոյս խորհրդաւոր ձեղի յայտնած պիտի ըլլայ։

— Կարմինալը այս խնդրոյն վրայ շատ զգուշաւոր էր, կարծեր թէ Իտալիոյ դրուած նամակին հեղինակը, իր կարծեաց մէջ յամառեալ, բնաւորութեամբ յարաւեղ անբաժան իշխանութեան մը հաւատած, Եւրոպական գործոց գլուխն անցած՝ վազ կամ անագան այն երեքին նամակին խորհուրդներն՝ ի գործ պիտի դնէ Հռոմի մէջ։

— Ուրեմն Պապին հոգեւոր իշխանութենէ յոյս չկայ։

— Թերեւս քիչ մ՚առեն ևս կարենար ապրիլ, եթէ իրեն առաջարկուած պայմաններն ընդունէր։

— Չէր կարող ընդունիլ։

— Ուրեմն պիտի կործանի։ Եւրոպայի մէջ վերջին օրինակն է այն եկեղեցական միապետութեանց որու հիմնարկութեան ակնկիպ դանաւոր էր աւատական դրութիւնը։ Ամենն աշխարհական իշխանութեամբ ընկան։ Իտալական յեղափոխութիւնը պապական միապետութիւնը պիտի առնու տանի։

— Ա՛հ, Աստուած իմ, ուրեմն կարծէք թէ յեղափոխութիւնը պիտի յաղթանակէ Իտալիա։

— Ըստ իս, անվրիպելի է։ Կարտինալն որ իր մահուանէ տարի մ՚առաջ Հռոմ ուղեւորեր էր, բնաւ այս մասին տարակոյս չունէր։ Կ՚խոստովանէր որ քահանայից կառավարութիւնն աւելի է՝ի Հռոմ, և կ՚կրկնէր թէ նոյն իսկ կարտինալաց և Նորին Սրբութեան ազատասիրող եպիսկոպոսաց բերնէն լսած է որ՝ եթէ այսօր Սէնթ–Անժէ բերդէն գաղղիական զօրքն եկնէր, Պապը պիտի պաթասաւորէր մնասուկները պատրաստել և հետևաւ օրը մեկնիլ։ Քաջ կ՚հասկընաք որ երբ կարծիքներն այս կիտին հասած են, յուզումը միայն ժամանակի խնդիր մը կ՚դառնայ։

— Ի՛նչ փոյթ, պէտք է դիմանալ։

— Այո՛, վրայ բերաւ Ժաւլիօ. դիմանալ, եթէ օտար զօրութենէ դուրս կրճնելու միտք մը լինէր, եթէ Հռոմի ժողովրդը յան-

սին ծայր հնչեալ չլինէր պատգամն հայոց թագաւորութեան։ Բայց դրութեան մը մէջ ուր ամէն ինչ շինուելի է, ուր եպիսկոպոսութեան կոչուած դաս մը վարչական միակ շարժառիթն է, ուր անդին ազգը՝ իբրև բանտարկեալ հօտ մը, հաւատարիմ դոքծոյ բնաւ մասնակցութիւն չունի, չկայ կարևոր հիմ մ՚որու վրայ յենլով կարելի լինի այս հինցած դրութեան տանող դժնդակ հարուածն դէմ դնել։

— Ուրեմն ի՛նչ կ՚ուզէք որ Պապն ընէ։

— Աստուած իմ, ո՛չ ինչ։ Իտալիան մղող շարժման մէջ իր կառավարած մասը վիճակներուն մէջ իր մասնաւոր ներգործութիւնը բնաւ կշիռ մը չէ կարող ունենալ։ Դեր մ՚ունէք որ մեծ էր, բայց անհնարին դժուարութեան ենթակայ դեր մը, այս էր՝ իտալական շարժման գլուխն անցնիլ՝ կաթոլիկոյ տժոխ տուղեղ համար։ Այս դերը չկրնայաք կամ չուզեցիք բռնել։ Այժմ ատիճն անցաք դնաց։ Աշխարհի գործոց մէջ՝ նախախնամական վայրկեանը կայ։ Երբ մի անգամ այս վայրկեանն անցնի, այլ ևս չդառնար։

— Այո՛, եթէ Պապը յեղափոխական դառնար, դեղեցիկ պիտի լինէր։

— Գեղեցիկ կամ ո՛չ, իր քաղաքական թագաւորութեան փրկութիւնը պիտի լինէր։ Այժմ, շատ ուշ է։

— Ուրեմն չէք կարծեր որ այս մարմնաւոր իշխանութիւնը քահանայապետին հոգեւոր անկախութեան կարևոր լինի։

— Գիտեմ որ այդ է նուիրագործեալ խօսքի ձևը, բայց ըստ իս՝ մեծ բան չնշանակեր։ Երբ այս մարմնաւոր իշխանութիւնը դպչի, և առաջին դարերուն պէս երբ հոգեւոր պատգութիւնն եկեղեցւոյ մէջ գործելու սկսի, ոմն պիտի համարձակի ըսելու որ նախախնամութիւնն անիրաւ եղաւ քահանայապետութիւնը թագաւորութենէ զատելով։ Ուրեմն Թողունք որ նախախնամութիւնն իր պիտոյածն ընէ։

— Ի՛նչ զարշելի ոգի է այս Սէնթ–Վանտէնի երեցին ոգին, կ՚ըսէին երկու քահանայք իրարու կողմը ծռելով։

ԺԲ

ՓՆՆՈՒԹԻՒՆ

Հինգշաբթի էր, երեկոյեան ժամն երկու, Տ. . . ի առաջնորդարանի կրօնական խորհրդոյ ժամը։ Այս խորհրդոյն անդամները հետզհետէ կ'գային, վանական կանոնաւորութեան համեմատ։ Քրիք եպիսկոպոսն իր պրասենեակը կ'սպասէր, ուր սովորաբար նիստ կ'ընէին։ Իրեն համար մեծ կարեւորութիւն ունեցող նամակ մը կ'կարդար։ Ասոնիկ այս նամակին օրինակը.

« Բոլիզ 15 յունէս 1860

« Գերապատիւ սիրելի,

« Իմ երկարատեւ լռութեանս պատճառաւ պիտի կարծէք թէ անհոգ եղայ ձեր շահուց մասին։ Սակայն այդպէս չէ։ Ստէպ ձեր վրայ կ'մտածեմ. բայց յարքունիս, պէտք է նպաստաւոր ժամերը ընտրել բան մը հայցելու համար, և այս ժամերը ստէպ չեն պատահիր։

« Այսօր երջանիկ եմ որ ուրախութիւն լուրեր ունիմ ձեզի տալու։ Յաստուկ տեսութիւն ունեցայ կրօնից պաշտօնէին հետ և ձեզի բոլորովին անձնուէր լինելու տրամադրեցի. ուստի այս կողմէն բնաւ դիմադրութիւն մը չպիտի տեսնենք։

« Հոյակապ անձ մը, որու հետ քանի մը խօսք ընելու յաջողեցայ, մեծ սէր ցցուց ձեզի համար։ Մեծ բարեսրտութեամբ լսաւ ինձ որ կարեկնալութեան գործին մէջ ձեր կողմը պիտի բռնէ։

« Գերապատիւ տէր, ամէն բան յաստուկ համակրութեամբ վարուած նպատակիս համաձայն կ'գտնէ։

« Կրօնից պաշտօնատունէն լմայայ, որ ձեզի վերաբերեալ գաղտնի տեղեկագիրներու մէջ պոհ են պատուական իշխանութեանց առջև ձեր բռնած ընթացքին։ Գովաստանական յիշատակութիւնները կան ձեր վարչական գործոյ մասին, որ աւ հասարակ խռովայոյզ չէին։ Բայց բաւական ծանր խնդիր մը կայ զոր քաղաքապետը ձեզի դէմ կ'յիշատակէ իր տեղեկագրին մէջ։ Կ'ամբաստանեն ձեզ որպէս թէ շատ մեծ խստութեամբ վարուած լինիք նորատի տաղանդաւոր քահանայի մը դէմ, որ քիչ մ'ազատաբան ոճ գործածեր է. այդ բանը դէշ տպաւորութիւն մը կ'ընէ այս տեղ, վասն զի կառավարութիւնը չուզեր երբեք որ սաղրին կղերը դժգոհեն։

« Այս բանս շատ դաղտնի կ'յայտնեմ ձեզի։ Դուք ալ Ձեր կողմէ Հռոմի մէջ պէտք եղածն ըրէք՝ կարեկնալութեան համար, և տարակոյս չունիմ որ քիչ ատենէն կատարեալ յաջողութիւն պիտի ստանաք։

« Գերապատիւ սիրելի, կ'հաւատամ ձեզ որ ինձի համար խիստ ընտիր յիշատակ մը պիտի լինի երբ օրին մէկը մտածեմ որ կարող եղայ ծառայութիւն մը մատուցանել իր առաքինութեանց և արժանեայ կողմէ երևելի հանդիսացող եպիսկոպոսի մը։

« Կ'աղաչեմ ձեզ ընդունիլ իմ խորին յարգանաց և կատարեալ անձնուիրութեան հաւաստիքը։

« Ձեր ամենախոնարհ և հնազանդ ծառան

« Զօրապետան Բ. Ատենակալ »։

Երբոր արքեպիսկոպոսին խորհուրդը կազմող ընդհանուր փոխանորդները, կղերանոցին մեծաւորն և կանոնիկոսները միացան, օրուան գործերուն վրայ վիճաբանեցան, և շատ մը խնդիրներ անօրինեցին եւս՝ առաջին ընդհանուր փոխանորդը Հայր Պազլին տեղեկագիրը կարդայ Լիլէզ Քասպարուսի հրաշալի տեսլեան վրայ։ Լ. կանոնիկոսը, դիւրահաւան ծերունի մը, որ 'ի Տ. . . Լա Սալէզի յայտնութեան ամենէն մեծ քարոզներէն մին էր, պրեթէ ուրախութենէ յաակեց այս ընծերցման վրայ։ Ուստի փառք 'ի բարձունս պիտի կարդար՝ նորին Գերապատուութեան ըսելէն

որ ընդհակառակ էր Աստուծոյ Տ. . . թեմին այսպիսի հնարք մը ընելուն՝ Նորին Գերապատուութեան առաջնորդութեան օրովը, երբ մեծ կղերանոցին մեծաւորը, հանդարտակիտ մարդ մը, ինչպէս են սովորաբար Սուլբիսեանք, որ դիւրաւ չեն հաւանիր նոր և արտակերպ բարեպաշտական վարդապետութեանց, խօսիլ սկսաւ և կարծեցեալ յայտնութեան վրայ բաւական ծանր կասկածներ մէջ բերաւ։

Ն. կանոնիկոսը պատասխանեց որ Սէնդ-Ավանտէնի դէպքին վրայ եղած առարկութիւնները Սալէդի և Լուրտի դէպքերու վրայ ալ եղած են, և սակայն կղերին և կաթոլիկայ միօրինակ դգայուն այս երևոյթներուն նպաստաւոր էր։

Ընդհանուր փոխանորդը՝ այս հրաշալի իրողութեան ՚ի նպաստ ըստ իր կարծեօք այս կարևոր նկատողութիւնը մէջ բերաւ, որ են՝ թադրելով իսկ որ այս յայտնութեան վրայ քանի մը կասկածներ կան, դարձեալ կարող էր ժողովուրդը հրահանգել, սուրբ Ցովսեփայ պաշտօնը կենդանացընել և հետևապէս կրօնից ծաւալման օդնել։

— Պէտք է ժողովրդոյ մտքին վրայ դործել, և երբ Թերահաւատութիւնն ամէն կողմէ կ՚ճգնի հաւատը մարելու, կարող ենք առանց խղճահարութեան փոքր ՚ի շատէ ստոյգ յայտնութեանց դիմել որպէս զի ժողովրդոյ ցոյց տանք որ կաթոլիկ կրօնը միշտ իրեն համար հրաշալի միջնորդութիւններ ունի։

Ասկէ հետևցուց որ Նորին Գերապատուութիւնն այս դործն ՚ի նկատի առնու, և ուրիշ տեղեկութիւններ ստանալէն ետև՝ այս յայտնութիւնը վաւերական հրատարակէ։

— Ջերմեռանդութեան սաստկանալուն նշանը պիտի լինի այն պիրէնեան ժողովրդոյ մէջ որ շարունակ՝ ջերմեռներուն եղանակին՝ օտարականաց հետ տեսութիւն ընելով՝ վատ վարդապետութեանց թոյնն և դարուս անտարբերութեան ոդին կ՚ընդունին։

Արքեպիսկոպոսն ամենէն վերջը խօսեցաւ։ Ըստ իր կարծեաց՝ այս տեսակ իրողութիւններ շատ պատահած են արդէն թէ Իտալիա, թէ Գրանսա։ Իր բնութեան հակառակ բան մ՚էր հատկապէս կարծիքն իրմով զբաղեցընել, և կղերին նկատմամբ՝ Բարի-

զի մամուլին հանրածանօթ արդի տրամադրութեանց մէջ՝ չէր ուզեր լրագրաց հեղինակութիւններուն նշանակ լինիլ։ Ուստի վճռաբար յայտարարեց, ՚ի մեծ յուսահատութիւն Ն. կանոնիկոսին, որ այս դործին կարևորութիւն մը չպիտի տար, այլ պիտի թողուր որ կղերին և հաւատացելոց մէջ ամէն ոք իր ուզածին պէս հաւատ ընծայէ կամ անհաւան դտնուի այս յայտնութեան։

— Միայն, յաւելուց նա, ընդհանուր փոխանորդին դառնալով, թեմին երէցին դրէ որ, իմ դիտաւորութիւնս այս դէպքը բնաւ հրատարակել չլինելով, չեմ ներեր որ եկեղեցւոյ արարողութեանց, և թափուր առեն անոր վերաբերեալ խօսք մ՚ըսուի։

— Սրբազան տէր, կարծեմ թէ այդ աւելորդ զգուշութիւն մ՚է, երէցը, հայր Պազիլէն խօսքին ձայնելով, անոր գէմ քարոզելու աւելի տրամադիր կ՚երևի։

— Ուրեմն նամակին մէջ այս ևս դրէ որ այս մասին ժողովրդային հաւատոյ դէմ բան մը չխօսի։

— Այս բաւական չէ, Սրբազան տէր, այն նորատի երէցին դէմ ամբաստանութիւն մը կայ ջերմեռանդ անձի մը կողմէ։ Հայր Պազիլի ձեռօք հասած է մեզ այս ամբաստանագիրը։ Աւասիկ այս մասին մեզի տրուած տեղեկագիրը։

— Ա՛հ, ամբաստանութիւննե՛ր, ըսաւ արքեպիսկոպոսը, ամէն օր այսպիսի բաներ կ՚ընդունինք, մանաւանդ բարեպաշտ կանանց կողմէ։ Ասոնք ամէն տեղ մեղաւորներ կ՚տեսնեն, և շատ դիւրաւ ապացոյցներ կ՚հնարեն։ Կարող են իրենց երէցն ամբաստանել իսկ որ իր պրպտելը դրած է եկեղեցւոյն զանգակը։

— Սակայն դործը ծանրակշիռ է, Սրբազան հայր. իրողութիւնները ստոյգ են. Թերևս յանցաւորն ալ զանոնք չպիտի ուրանայ։

Նորատի կին մը պիշերային ծածուկ դալով երիցատունն անցուցեր է, և հետևեալ առտու այդուն ճամբայ տրուեր է։ Սրբազան, որչափ որ ձեր քահանայից համար շատ բարեսիրտ էք, սակայն այսպիսի դայթակղութիւններ անհերելի են։ Գէթ քննութիւն մ՚ընել կ՚առաջարկեմ։

Բոլոր կրօնական խորհուրդը ձայնից բացարձակ առաւելու-

թեամբ քննութիւն խնդրեց: Արքեպիսկոպոսը դժուարին վիճակի մէջ գտնուեցաւ:

— Այս նորատի քահանաները, ըսաւ նա, միշտ անխոհեմութիւններ կ'ընեն: Ատուած իմ, կարելի է որ մոլորեալ ուղեւոր կին մը, Սէնդ-Ավանտէն ուխտի եկող անձ մը, ոմն պիտի դժբաղդ կին մը երէցկէն օդնութիւն դացած է խնդրելու, որ հարուստ կը կարծուի, և այն թեթեւամիտ երէցն ալ հիւրընկալած պիտի լինի զանի:

Ժուլիօ աբեղան ամէն յիմարութիւն ընելու կարող է, այլ ոչ կանանց հետ յարաբերութիւն հաստատելու: Հարցաքննութիւն մը իր անպատեհութիւններն ունի: Եթէ իրողութիւնը ստոյգ է, կարծեաց մէջ միշտ բան մը պիտի մնայ. եթէ ստոյգ է, որովհետև Ճշմարիտ ապացոյց մը չունինք անժուժկալութեան երիտասարդի մը կողմէ, որ սակայն անխոհեմ քայլ մ'առած կրնայ լինիլ միայն, չենք կարող հաստատել ոճիրը, և այս քահանային հալածիչները պիտի երևինք ժողովրդեան առջև: Կացութիւնս այս երեքին նկատմամբ փափուկ է: Կարծեմ թէ այսչափով շատանալ պէտք է:

— Կարելի չէ, Սրբազան, ըսաւ ընդհանուր փոխանորդը: Դիտէք մեր վարչութեան կանոնները: Կարելի է դաղտնի հարցաքննութիւն մ'որոշել: Լուշօնի երէցը ծանրացուխս ծերունի մ'է որ ստէպ՝ սքանչելի ղդուշութեամբ՝ ի դործ դրած է, այսպիսի պաշտօններ: Եթէ Ձեր Գերապատուութիւնը պատշաճ կ'դատի, անոր պիտի դրեմ որ Սէնդ-Ավանտէն երթայ, երէցին այցելութիւն մ'ընելու պատրուակաւ, և այն տեղ՝ ամբաստանութեան խնդրոյն վրայ, նոյն իսկ երէցին յայտարարութիւնն ընդունիլ: Այնուհետև Ձեր Գերապատուութիւնը կարող է տնօրինել թէ աւելի առաջ տանիլ պէտք է գործը թէ ոչ:

Արքեպիսկոպոսը տեսաւ որ չէր կարող մերժել, առանց վիրաւորելու իր խորհուրդին կարծիքը: Ուստի որոշուեցաւ Ժուլիօն հարցաքննութեան ենթարկել:

Նոյն իրիկուն իսկ Հայր Պաղիլ ընդհանուր փոխանորդին այցելութիւն մ'ընելու կ'փութար: Իր յայտարարութեան արդիւնքն լսելու մեծ իղձ ունէր: Սաստիկ զարմացաւ իմանալով արքեպիսկոպոսին անտարբերութիւնը հրաշափառ երևման վրայ: Բայց Ժուլիօյի դէմ տնօրինուած հարցաքննութիւնը զինքը փոքր ինչ սփոփեց: Իր քահանայի առելութիւնը կրօնաւորի դիւրահաւանութեան վրայ կ'յաղթանակէր:

Ընդհանուր փոխանորդն այս լուրն անոր կ'հաղորդէր բոլորովին դաղտնի պահելու պայմանաւ. Կնդղակիր կրօնաւորն ալ զայն հաղորդեց իր պաշտօնակցայ և բարեկամայ բոլորովին դաղտնի պահելու պայմանաւ, ասոնք ալ ուրիշ քահանայից և կրօնաւորաց յայտնեցին դաղտնի պահելու պայմանաւ, և ուր օր չանցած՝ թեմին բոլոր կղերը՝ իմացաւ դաղտնի պահելու պայմանաւ, որ Սէնդ-Ավանտէնի երէցին վրայ հարցաքննութիւն մ'ընել որոշուած է:

Ընդհանուր փոխանորդին կողմէ հարցաքննութեան մասին դրուած նամակը նոյն օրն հասաւ 'ի Լուշօն: Գահերէցը բանախօսութեան Ճաշէն 'ի վեր շատ տրամադիր էր նորատի հովուին դէմ շարժելու: Հետևեալ օրը Ճամբայ ելնելու համար իր բոլոր պատրաստութիւններն ըրաւ. և արդարև՝ ժամն իննին մօտ՝ Սէնդ-Ավանտէնի երիցատան առջևը կ'իջնէր:

Ժուլիօ զինքն ընդունեց խիստ պարզ, զուարթ և սիրալիր կերպով մը:

— Պ. երէց, մեծ պատիւ կ'համարիմ ինձ այցելութիւն: Լուշօնէն կանուխ եկած պիտի լինիք, ուստի ձեղի նախաճաշ մը տալու բարեբաղդութիւնը պիտի ունենամ:

— Պարոն, արդէն նախաճաշիկս ըրած եմ, շնորհակալ եմ քեզնէ: Սրբազանին կողմէ կ'դամ այս տեղ գործի համար:

— Խօսեցէք, Պ. երէց, ձեղ մտիկ կ'ընեմ:

Այն առեն հարցաքննիչ դատաւորի մը ծանրութեամբ ամբաստանեալի մ'առջև, գահերէցն իր պրպտանէն դրիչ մ'ու կաղամարի մը հանելով, դրելու պատրաստ դտնուեցաւ, փոքրիկ տետրի մը վրայ, Ժուլիոյի ուղղելիք հարցումները, և իրեն արուելիք պատասխանները:

Հարցաքննութիւնը շատ երկար տևեց. նենդամիտ ծերունին պի-

քէնեան աշխուժութեան հետ կասքօնեան ներքամուածիւն ունէր։ Ամէն կողմէ ժուլիօն պաշարեց. Ջանաց որ իր բերնէն հակասական պատասխաններ առնու. մերթ խստութիւն կ'գործածէր ահաբեկելու համար, մերթ անուշութիւն որ խոստովանութիւններ կորզէ. բարութեան և ներողութեան խոստումներ ըրաւ առաջնորդին կողմէն։ Սակայն լուռ այս պատասխանն ընդունեց.

— Նորաստ օտար կին մը, որ ինձ բոլորովին անծանօթ է և զոր արտաքուստ մէջ դատ դիւերային եկեղեցին, երբոր դուռը դռնելու գացեր էի, իմ կողմէս ասպնջականութիւն ընդունեց եւ իր տան մէջ։ Ինձի հետ միայն եկեղեցին պահ մը մնաց, և այն տեղ պատմեց ինձ այնպիսի վիշտեր որոց վրայ բան մը չեմ կարող ըսել և որոց ծանօթութիւնը ձեր քննութեան համար անօգուտ է։ Ասկա՝ իմ երիցատան մէջ, իր առաքինութեան պահպանութեան հսկող պահապան մ'ունեցաւ, որ եկաւ իրեն միացաւ և որ իրեն հետ հետևեալ օրը մեկնեցաւ։

Աւասիկ, Պ. երէց, բան ձշմարտութիւնն այս դործին վրայ։ Ինձ անհնար պիտի լինի աւելի ևս խօսիլ, առանց պրժելու դաւանիք մը զոր ծածուկ պահելու խոստացած եմ։

— Սակայն պէտք է խոստովանիլ որ այդ դրութեամբ, երբէք հարցաքննութիւն մ'արդիւնք չունենար։ Ինչու՞ համար այդ վկային անունը չես յայտներ։ Իր վկայութիւնն որ մեր աչաց յարդ ունի, ամէն տարակոյս կրնար փարատել։

— Այդ կարելի չէ ինձ։

— Այդ ամենը քմածին պատմութեան մը կերպարանքն ունի . . . ։

— Թող այդպէս լինի. կ'իմանամ որ արտաքին երևոյթին վրայ դատելով՝ իմ ընթացքս անխոհեմ եղաւ։ Սատկութեայ նուիրական պարտ մը կատարել և իմ պատուոյս վտանգ բերող ասպնջականութիւն մ'ընել։

— Սխալեր ես։

— Այդ չէ իմ համոզումս, և իմ ընթացքիս հետևանքն ինչ որ լինի, իմ խղճիս առջև ստդտանելի բան մը չունիմ։

— Այս թշտուառականը ձարպիկ է, կ'ըսէր իւրովի խորամանկ

ձերը, պրեմէ ամօթասպարտ լինելով որ յանցանք մը չէր դտներ, պիտի ինքզինքը պաշտպանել։ Շատ հարցափորձներ ըրած եմ, բայց միշտ խելք ամբաստանեալները կ'կարմրէին, կ'թոթովէին, և երբ անոնց ըսէի.

— Ամէն բան դիտեմ, անօգուտ է իրենէ բան մը պահել։

Ծունկի վրայ կ'պային լալով։ Այս պարոնին փոյթն անգամ չէ։ Սակայն շարունակեց.

— Նայինք, պարոն, պէտք է աւարտել։ Քաջ դիտես որ իմ տարօքս մարդ մը շուտով չխաբուիր։ Երբ երիտասարդ մը բոլոր դիշերն առանձին կնկան մը հետ կ'անցընէ, ամենուն դիտցած բանն է թէ ինչ կ'նշանակէ . . . ինչպէս ուրիշները չեն, նոյնպէս դու ալ քարէ չես . . . այդ ընելով կորսուած չես լինիր . . . մարմինն այնքան տկարութիւն ունի։

Եւ այս կարճ խօսքերը ծանր ծանր ըսելու ատեն, թուրի ծայրին պէս սուր ակնարկներ կ'արձակէր ժուլիոյի վրայ և մաքուր աչաց մէջ։

— Պարոն, միայն լռութեամբ ունիմ ձեզի պատասխանել։ Դուք ինքնին ազատ դատաւոր էք իմ մասիս ինչ որ կամիք մտածելու։ Սակայն ես ալ ինքզինքիս պարտաւոր եղած յարգանացս տէրն եմ։

Եւ ժուլիօ ոտք ելաւ որպէս թէ իր հարցաքննչին ըսել կ'ուզէր. Բաւական է։

— Աղէ, ըսաւ իւրովի հաւատաքննիչը մեղմիկ, պէտք է դատաւորը դոյել։ Ձկայ բացայայտ ապացոյցներ անոր դէմ. լաւ կ'լինէ ինքզինքը պաշտպանելով։

— Այս դատաղիրս պիտի ստորագրեմ։

— Յօժարակամ, Պ. երէց։

Այս գործողութիւնը կատարելէն ետև՝ երէցը ձամբայ ելաւ Լուշօն գնալու, և ժուլիօ զանի առաջնորդեց մինչև կառքն արտաքին քաղաքավարական նշաններով զոր ամէն քաղաքավար մարդիկ պարտ կ'սեպեն յայտնելու ամէն մարդոց։

Ձամբան երթալու ատեն երէցն այս գործն որոձայ, հարցաքննութեան թուղթը կարդայ և վերստին կարդայ, յիշեց որ ժուլ-

լիս քաղցրահամբոյր, հանդարտ և համբերատար էր, և ինքնիրեն հարցուց թէ այսպէս կ'լինի յանցաւորի մը վիճակը: Բայց փորձառու ծերունին նորատի կրօնաւորաց առաքինութեան վրայ հաւատ չունէր:

— Մեծ ճարպիկութիւն ցոյց այս ծուլիս աբեղան: Տեսաւ այն վայրկեանն երբ զանի պիտի բռնէի: Վերջապէս եթէ անմեղ է, հասկըցած պիտի լինի որ լուռվին ինձ արուած հրամանը կատարեցի. եթէ յանցաւոր է, տեսած պիտի լինի որ չկրցաւ ղնս խարել:

Ու բոլոր ճամբուն վրայ փորձիչ սատանայ մը, որ բղաւցող ճանճի պէս կ'նեղացնէր, կ'ըսէր անոր յամառութեամբ.

— Շատ աղէկ ըրաւ մեր երիտասարդը, յարմար առիթ մը դտաւ:

Ծերունին այս վատ դաղափարը կ'մերժէր, բայց միշտ կ'դառնար այն, և նեղսամիտ ոգւով հին երգի մ'այս հայհոյերգը կը կրկնէր ղոր պատանեկութեան ատենը լսեր էր.

Ա'հ, ըռնդ ի՞ պղա՞,
Ա'հ, ըռնդ՞ որ ընէ,
Ես ալ նոյնը կ'ընեմ
Երբ փոխանորդ էի:

ԺԹ.

ՀՈՎՈՒԱԿԱՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ

Գերապատիւ և գերապատուելի Քրիք, Տ . . . ի եպիսկոպոսը, որ դեռ հռոմէական եկեղեցւոյ կարտինալ չէր, բայց այս ծայրագոյն աստիճանին անչափ տենչացող, աստիճան որ նախ՝ երեսուն

հազար ֆրանքի հասոյթ կ'բերէ, երկրորդ՝ շիտակ ծերակոյտը կը տանի, երեսուն հազար ֆրանք համեստ թոշակով, երրորդ՝ գլխուդ վրայ ահագին կարմիր գլխարկ մը կ'դնէ, և ուսերու վրայ հոռմէական ծերակոյտի անդամոց ծիրանի վերարկուն, պապերն ընտրելու իրաւունքով և՝ ի հարկին, դիպուածներն այնքան մեծ են մեր յեղափոխական ժամանակները, նոյն ինքն պապ ընտրուելու, իր ընդարձակ վիճակին մէջ կ'ուղևորէր և թեմ թեմ կ'այցելէր:

Իր մէկ նախորդին, Ս. կարտինալին պէս՝ ոչ իր կառքին չորս փառաւոր ձիեր լծած էր, և ոչ պէտնազարդ սպասաւորներ ունէր. Քրիք, եպիսկոպոսութեան անդամներ տուող մի շատ ընտանեաց պէս աղնուական տունէ չէր, այլ համեստ և աղքատ ընտանեաց զաւակ մը: Քրիքի մայրը ժամանակաւ աթոռներ յարդեր էր, և ասով ըսել չէ թէ բարի և սրբակրօն կին մը չէր, այլ մանաւանդ իր զաւակները խնամօք կրթեր էր, և մինչև անդամ իր անդրանիկ որդւոյն համար՝ քահանայ մ'ընելու փառասիրութիւնն ունեցեր էր: Այս արժանի կինը դեռ ևս կ'ապրէր, և իր հասարակ կերպերուն չնայելով, իր զերապատիւ որդւոյն սրահին մէջ բաւական հպարտ կերպարան մը կ'ցուցընէր: Իր կնքոյ վահանակին՝ որու դքսական թագ մը կար, աւազուտ դաշտի մը վրայ արծաթեայ ժայռ մ'ունէր իբրև յատակ այս նշանաբանով. Ardua vincam. այսինքն, գործնական պարզ լեզուաւ, կարտինալ պիտի լինիմ:

Այն ատեն յունիս ամսոյ մեծ օրերուն մէջն էին: Արդէն բազմաթիւ ուղևորներ Պիարիցէն մինչև Լուշօն՝ շատ մը ջերմկային քաղաքներ լեցուեր էին. ամէն կողմէ ամէն կարգի ճամբորդներ և բաղանասէրներ կ'տեսնուէին: Հանքաբաններ, միջատաբաններ, բուսաբաններ բոլոր ճամբաները կ'ծածկէին, ամէն սայրերը կը մագլէին, և Պիրենեան շղթային կեդրոնական մասին ամենէն վայրի խուռչներուն մէջ եղջերուներն ահաբեկելու կ'երթային: Ուղևորներու խումբն անվերջ կ'մագլէր լեռներէն վեր առաւօտեան ժամը չորսէն, վայրի պանդոկին կարծր անկողնին վրայ գիշերն անցընելէն ետև՝ և իբրև հսկայական սահմանաքար գրուած սեպաձև լեռը Սպանիոյ հողին և գաղղիական Պիրենեանց թաթմուէտ

հովիտներուն մէջ տեղը կ՚ընդլէր։ Մանաւանդ Լուշօնի մէջ բազմութիւնը լեցուն էր։ Երբէք բարձրաբերձ ծառերու ուղիներն այնչափ աղնուական այցելուներ չէին տեսած, այցելուներ որ յիմարաբար շարժում կ՚սիրէին, լեռները կ՚արշաւէին, ու լճակին վրայ կ՚նաւարկէին, և սպանիական հովտին մէջ, ուր Անտորի լիլիբութեան հասարակապետութիւնը հանդարտօրէն կ՚ապրի։

Արքեպիսկոպոսին դալուստը հովտին մէջ նոր եռանդ մը տուաւ ամենուն։ Լեռնցիք մեծ պատիւ սեպհեցին այս դալուստը, բարձր լեռներէն վար եկան, թողլով իրենց խաչինքը, և իրենց ոճնի պգեստները հագած երևցան։

Եկեղեցիները բաւական ընդարձակ չէին որ ամէն լեռի կրձէն գուրս թափող մարդկան ամբոխը պարունակեն։ Եպիսկոպոսին ուղևորութիւնը պրեթէ անընդհատ յաղթական ընթացք մ՚եղաւ. դալարաւէտ և ծաղկաւէտ յաղթական կամարներ ամէն աւանի մուտքը կանգներ էին, սպիտակ շրջազգեստով նորատի օրիորդաց խումբեր, հրացանի հարուածներ, ղրոս լեռնցի երիտասարդներ կ՚արձակէին իբրև աղդային պահասան զօրքեր, այս ամենը, առանց զանց առնելու գիւղերու պաշտօնակալաց ճառերը, այս հովտական այցելութեան մշտատև հանդիսի մը կերպարանը տուեր էին։

Գերապատուելի առաջնորդն ուրախութենէ կ՚թռէր. իր ընդհանուր փոխանորդը չէր մտնար երեք չորս օրն անգամ մը Տ. . . ի լրագիրներու հաղորդել եպիսկոպոսին եղած ջերմաջերմ ընդունելութեան նկարագիրը։ Այս բանս ամենուն ուշադրութիւնը կ՚գրաւէր, կարտինալի գլխարկն այսպէսով կրնար մեծ յաջողութիւն դտնել։

Առաջնորդին ճառերն սքանչելի բաներ չէին։ Հասարակ տեղիք էին իրենց բոլոր փառաւորութեամբ. պարզմիտ մարդն այս ամենը հաստատապէս դրոշմեր էր իր ըղեղին մէջ, և շարունակ, Լուի Փիլիպին՝ դէպ նոր ենթադրեալ ՛ն որ խօսքով իր ճառը կ՚սկսէր.

« Ձեր առաջնորդը կ՚բերէ ձեզի իր օրհնութիւնները. . . և այլն »։ Բարեբաղդաբար ճառն երկար չէր։ Այս էր հայր Քրիզքի ճարտասանութեան միակ յատկութիւնը։

Լեռին երէցներն իրենց դիւղին դրան վրայ կեցած խաչ և մշտիկ ՛ի ձեռին իրենց բարեմաղթութիւնները կ՚ուղղէին առաջնորդին. ասոնք ալ հաստատապէս ունէին ըսածնին դարերէ ՛ի վեր։ Կարծես թէ ճարտարախօսութեան այս առդինն իրարու ձեռքէ յափշտակեր էին։ « Օրհնեալ լինի այն որ յանուն Տիրոջ կու գայ »։

Ծուլիսի սկիզբներն առաջնորդն ամենէն առաջ Արպուստի հովիտը պիտի այցելէր։ Առջի օրը Լիսի հովիտը դացեր էր։ Երէցը պատրաստութիւն չէր ըրած զինքն ընդունելու։ Միայն չուան մ՚որ բաղեղի քանի մը տերևներով շրջապատուած էր և լօռով դեղին փողոցին անցքէն անցուցեր էին իբրև յաղթական կամար կ՚երևէր։ Երէցը հացկերոյթ չէր պատրաստած եպիսկոպոսին, որ պիտի ստիպուէր Լուշօն դառնալ ճաշելու համար։

Առաջնորդն իր բարկութիւնը չկրցեր էր ծածկելու։ Անճարակ երէցն իր անճարակութեան պատիժը պիտի ընդունէր։ Առաջնորդն եկեղեցին այցելութեան դնալուն մեծ խստութիւն մը ցոյց տուեր էր։ Աստիս անդին անկիւնները սարդի ոստայններ կային, խորանին այս ինչ զարդը պատռեր էր, ժանդ մը կար սկիհին վրայ։

Այս կշտամբանաց ժամանակ՝ երէցը բարկութենէ կարմրելով այս նախատինքը կ՚կլլէր։

Երբ իրկունը՝ իր ընդհանուր փոխանորդին հետ առաջնորդն իր սենեակը քաշուեր էր, աւելի խստութեամբ յայտնեց իր դժգոհութիւնը Լիսի հովտին երէցին դէմ։

— Ո՛հ, այս անկախ միտքերը բնաւ հոգ չեն տանիր եպիսկոպոսաց համար, ըսեր էր հեգնական կերպով մ՚ընդհանուր փոխանորդը։

— Միթէ տեսաք այն չուանն որու վրայ լօռի կտորներ կախուեր էին։

— Աղո՛ր էր։

— Խեղճ տղուն դլուխը թերևս ուրիշ բան կար։ Կ՚ըսեն թէ շահապին աղջկան սաստիկ սիրահարած է. կարելի է վշտ կամ անդադան մեծ դայթակղութիւն մը պատահի։

— Կ՚փափաքիմ թեմին միւս ծայրն ուղարկել այս երէցը։

— Ո՛հ, Աստուած իմ, ասա կամ անդ, միշտ խենթեւխելառ գործեր պիտի ընէ։ Սակայն փորձեցէք, Սրբազան տէր։

Եւ իսկոյն տեղափոխութեան հրաման մը տրուեցաւ անոր։

— Եւ վաղն ուր պիտի երթանք. ինչ է մեր ուղղութիւնը։

— Սրբազան տէր, Սէնդ–Ավանտէն այլեւ պիտի եղնէք։

— Ա՛հ, ծուլիս աթեղային դիւղը։

— Ճիշտ այդպէս, այն ալ անկախներէն մին է։

— Ձինքն իր պաշտօնակցաց հետ և ոչ տեղ մը տեսանք։ Ո՛չ Լուշօն էր, ո՛չ ի Սէն–Մամ, և ոչ մէկ մօտաւոր թեմի մը մէջ։

— Արդարև՝ ես ալ դիտեցի այս բացակայութիւնը։

— Ձիս Ճաշի չհրաւիրեց։

— Լաւ ուրեմն, Սրբազան տէր, ի Լուշօն կ'վերադառնանք Ճաշելու համար։

— Այդպէս ընելու է։ Ո՞ր ժամուն պիտի կատարուի արարողութիւնը։

— Ժամն իննին։

— Շատ լաւ. հրաման տուր որ առտու կանուխ ձիերը պատրաստեն։ Լեռին թաղամ օդը պիտի վայելենք։

Հետեւեալ օրը ժամն ութ ու կէսին առաջ՝ Սէնդ–Ավանտէնի փոքրիկ զանգակին հնչումներն եկեղեցի կ'կոչէին Արպուատի հովտին բոլոր բնակիչները։ Լեռին հովանոտ կողմերէն ձիւնը բոլորովին անհետ եղեր էր, և միայն լերանց գօտիներուն կեդրոնը սառներ կ'տեսնուէին։ Օդը զմայլելի էր։ Զրվէժը ժայռէ ժայռ իջնելով կրճչին խորէն իր այլանդակ որոտումները կ'առաքէր, խուլ պայթումներու պէս, այնպէս որ կարծես թէ հեռուն երկին կ'գոռար։

Պատառուն սպիտակ ամպեր լեռներուն կողերուն վրայ կ'թափառէին և օդային օձոյներ կ'ներկայէին զոր փոթորկի մը շունչը կրնար կտոր կտոր վանել։ Հեռուն մթագոյն կանաչ անտառներ՝ մինչև անոյշ բարձունքն երկնելով՝ այս տեսարանին վրայ այնպիսի խորհրդաւորութիւններ կ'յօրինէին ուր նայուածքը կ'մոլորի, և այս լայնատարած դաշտանկարին վրայ կ'տարածէին վայրենի շքեղութեան

կերպարանը զոր երբէք նկարչի մը վրձինը կատարին վրայ չէ կրցած նկարել իր բոլոր հիանալի պարագաներովը։ Ի վերջէ սպառնալ սարերը կ'երեւէին աստ անդ տեսարանին վրայ, որոց ապառաժուտ մասերը մերկ և մխրճոտին սպիտակ գունով էին, այն կողմերն ուր սառնալեռներն ամրապինդ կ'գտնուէին, անսպառելի աւազաններ վէմիա ջրերով որ վերէն որոտալի ջրվէժներու պէս կ'իջնէին։

Ա՛յս էր այս կողմին տեսարանը։

Առաջնորդը՝ որ առջի օրէն բաւական սէգ գարձեր էր, քիչ մը հանդարտութիւն զգաց այս վեհ բնութեան ահարկու և միանդամայն անոյշ տեսարանին առջև։ Իր աղօթապիրքը կարդալու առթն՝ Լուշօնէն ի Սէնդ–Ավանտէն գնալու Ճամբուն վրայ, բաւական արագ դարաւանդներէ, այլ և այլ սփոփանք վայելեց։ Նոյն իսկ դուհիկ հոգիներն որ խուռվայոյզ կենաց մէջ ընկղմած են, յանդիտս կ'համակուին արտաքին աշխարհի հզօր արտայայտութիւններէն։ Վերջին զբօսութիւն մը կայ անդ որ անոնց վրայ դաղտնի հրապոյր մը կ'ներգործէ, նկուն կ'երեւին։

Առաջնորդը դրեթէ զուարթ դէմք մը ստացաւ, երբոր Սէնդ–Ավանտէնի դիւղական մատրան առջևէն անցաւ։ Իր փափաքն էր քնակիչաց սիրտը գրաւել, հետեւապէս կ'ուզէր նոյն տեղերուն սրբոց ջերմեռանդ երեւիլ։ Ուստի իր կառքը կեցընել տուաւ, և մինչև դիւղն ընելիք Ճամբուն հեռաւորութեան վրայ տեղեկութիւն առնելով, հրամայեց որ իր կառապանն առջևէն երթայ, խումբ մը լեռնցիներու ներկայութեան իմացընելով որ հեռուէն պիտի տեսնէ Սէնդ–Ավանտէնի ուխտատեղացու թիւնը։

Այն ատեն լեռնականները, կեցցէ Սրբազան Հայրը, աղաղակեցին միաձայն։

— Ինչո՞ւ համար, ըսաւ գերապատուելի առաջնորդը, պ'երեցն աստ չէ։ Եթէ այս բաներուն տեղեակ լինէր, պարտ էր գիտնալ որ եպիսկոպոս մ'իր մուտքը պիտի սկսէր ի Սէնդ–Ավանտէն խոնարհ մատրան այցելութիւն ընելով, որ դիւղին պաշտպան սուրբին նուիրուած, և այնքան ուխտաւորութեամբ նշանաւոր հանդիսացած է։

— Արբազան տէր, հաւանական է որ դիւղին Ճամբուն վրայ ձեզմէ կ'սպասէ, պատասխանեց ընդհանուր փոխանորդը:

Սակայն ամէն դիւղէ մեկնող լեռնականները, եպիսկոպոսին մուտքն աւետող զանգակի ձայնին՝ Ճամբուն վրայ կ'խոնդէին և կերպ մ'ուղեկից պահապաններու խումբ մը կ'կազմէին առաջնորդին համար: Այսպէս մինչև աւանին մուտքը հասաւ, ուր քաղաքապետը՝ քաղաքապետական խորհրդոյ անդամներէ շրջապատեալ, եկաւ զինքը շնորհաւորելու:

Իր շնորհաւորական դրոյն Ճարտասանութիւնը յայտնապէս հակապատկեր մը կ'ընծայէր Սէնդ-Ավանտէնի քաղաքապետին դրան տաղանդին հետ: Թուլիոյի դործն էր այն, և Թուլիո չանայեր էր քաղաքապետական ուղերձին կոկիկ և վայելուչ ձև մը տալ: Աահնաբանն ութ օր վարժութիւն ըրեր էր իր Ճառը վայելուչ կերպով կարդալու, և ինքն իր վրայ պարծենալով իր խորհրդականաց ըսեր էր.

— Իմ դործս լաւ կ'երթայ, եթէ Հարկ լինէր կարող եմ դոց ըսել իմ շնորհաւորական ուղերձս:

— Զդուշացիք դոց ըսելու, ըսեր էր անոր Թուլիո, կարդալն ամենէն լաւ միջոցն է:

Ըստ կարգի՝ առաջնորդն ալ՝ իր եպիսկոպոսական պարկէն հանեց՝ Սէնդ-Ավանտէնի քաղաքապետին ուղերձին յարմարող ութ տող Ճառերէն մին, զոր 'ի պահեստի ունէր և քանի մը փոփոխութեամբ պարագային կ'դործածէր:

Առաջնորդն անկից յառաջ մտնելով Ու Հանդիսի տանող մեծ Ճամբուն դարատափներուն վրայ դտնուած տուներէն, մէկ երկու յաղթական կամարներ տեսնելու կ'յուսար, որ լեռնի երէցներուն պաշտօնական խանդին մեծարելի յայտարարութիւնն էր: Ամէն բանէ առաջ կ'յուսար որ երէցը՝ հաւատացեալոց հետ, խաչն ու դրօշակն առջև ձդած՝ թափորով դայ զինքն ընդունի: Ցանկարծ ինքզինքն եկեղեցւոյն դիմացը դտաւ, չափազանց հետաքրքրական ոճանեան հին շէնք մը, առանց տեսնելու ո՛չ երէց, ո՛չ թափոր, ո՛չ յաղթական կամարներ, և ոչ ծաղկազարդ փողոցներ:

Լեռներէն իջնող բազմաթիւ մարդիկ եկեղեցւոյ դաւթին առջև

առաջնորդին կ'սպասէին: Եկեղեցին արդէն ժողովրդով լի էր, և երէցն որ արարողութեան անհրաժեշտ եղած բաներն ընելու որոշած էր, ներսը կ'սպասէր, շապիկ մը հագած, առաջնորդին օրհնեալ ջուր տալու և խաչը ներկայացընելու պատրաստ:

Երբ առաջնորդը դաւթին առաջին աստիճանին մօտեցաւ կ'նշմարէր թէ սաստիկ յուզուած էր, թէև ամէն դժգոհութեան նշան ծածկելու կ'ջանար: Առաջ անցաւ նա՝ երեսը կարմրցած, աչերն անթարթ, դլուխը բարձր, և Թուլիոյի ձեռքէն օրհնեալ ջուրն առաւ:

Ապա՝ ըստ սովորութեան՝ կարծես թէ սպասեց որ երէցն իր շնորհաւորութեան ուղերձը մատուցանէ:

Թուլիո պարզապէս առաջնորդին առջև խոնարհութիւն մ'ըրաւ, իբրև յարդանայ նշան, դէպ 'ի խորանը դարձաւ, լուին և համեստ դիրք մը բունելով սպասեց որ առաջնորդը դէպ 'ի սրբարանը դիմէ:

Առաջնորդը դժկամակութեամբ հետևեցաւ խաչին զոր դպիր մը առջևէն կ'տանէր և խորանին մէկ կողմը դրուած ծնդարանին մօտեցաւ. բազմաթիւ մանկունք Թուլիոյի խնամքը շարուեր էին որ առաջին դրօշմն ընդունին: Զորս խիտ կարդ կ'կազմէին դունէն սկսեալ մինչև քանդակեալ երկաթէ դեղեցիկ վանդակը, որ սրբարանն եկեղեցւոյ միջավայրէն կ'զատէ. և այս տղոց բարեպաշտական հանդարտութիւնը, երկիւղածութիւնը կ'յայտնէին թէ նորատի հովիւն ուրչափ հոդ և խնամք տարեր էր որպէս զի զանոնք պատրաստէ Հոդւոյն Սրբոյ շնորհն ընդունելու:

Ասկից զատ՝ սրբարանին ներքնակողմը, հասուն հասակով քսանի չափ լեռնականներ, որ դեռ ևս դրօշմ չէին ընդունած՝ առնական դէմքերու պսակ մը կ'յօրինէին սեղանին բոլորը:

Առաջնորդը՝ իր եպիսկոպոսական հանդերձները հագած՝ պաշտօն կատարեց: Երբ պաշտօնը լմնցուց՝ բեմն ելաւ, դլուխը խոյր դրած և ոսկի դաւազան 'ի ձեռին՝ իր ընդհանուր փոխանորդին հետ՝ որ սանդղին մէկ աստիճանին վրայ կ'կենար:

Առաջնորդն անյաջող դտաւ իր քարոզին մէջ: Իր առաւօտեան ցասումը, այն ծանր տպաւորութիւնը զոր նոյն իսկ բարձրադիր

եկեղեցականները կ'ըլլան երբ իրենց ականատես ատենաբան Հանչ-
ցուած կրօնաւորի մ'առջև կ'խօսին, իր լեզուին վրայ ցուալին աղ-
դեցութիւն մ'ունենայան: Շփոթելով շփոթեցաւ, այս բանն դիտեց
և կարճ կապելու փութաց՝ սովորական վերջաբանին համեմատ՝
Աստուծոյ արքայութիւնը խոստանալով անոնց որ իրենց բարի
քրիստոնեաները կ'ապրին, և դերեզմին կրակով սպառնալով ամբա-
րիշտները:

Ուշադրութեամբ Ժուլիոյի երեսը նայողը՝ անտարակոյս պիտի
տեսնէր որ թեթև և նուրբ ժպիտ մ'իր շրթերուն վրայէն ան-
ցաւ: Այս շարժումն որչափ որ թեթև երևցաւ՝ առաջնորդին աչ-
քէն չվրիպեցաւ և անոր բացէ՛ի բաց յայտնեց որ Սէն-Ալան-
տէնի երէցն եպիսկոպոսական Հառը բաւական անհամ կ'գտնէր:
Եպիսկոպոսը բեմէն վար իջաւ, ամօթապարտ և նուաստացած:

Զօրաւորներն երբ իրենք իրենցմէ դժգոհ են վրէժխնդրութեամբ
կ'մխիթարուին: Երբ առաջնորդն երիցատունը մտաւ, Ժուլիոյի
յարգական և քաղաքավար բարևներուն հաղիւ ուրեմն պատասխա-
նեց: Իր ընդհանուր փոխանորդին բարձր ձայնով ըսաւ որ կ'մտա-
ծէր անմիջապէս Լուշօն գնալու, և հրաման տուաւ անոր որ
ձիերը պատրաստել տայ:

— Երիցատունն ու եկեղեցին տեսնելու պիտի երթամ, և ապա
պիտի մեկնիմ:

— Բայց, Սրբազան տէր, ձեզի համար սեղանը պատրաստ է:

Եւ արդարև՝ Մարիայի խնամքը՝ դողտրիկ և վայելուչ նախա-
ճաշիկ մը պատրաստուած էր սեղանատունը:

— Ձիս չէիք հրաւիրած, ըսաւ եպիսկոպոսը, ես ալ կարծե-
ցի որ չէք հաճիր ձեր եպիսկոպոսին ասպնջական լինիլ: Ուստի՝
Լուշօնի երէցին խօսք տուի որ նախաճաշն իրեն հետ ընեմ:

— Շատ կ'ցաւիմ, Սրբազան տէր, եպիսկոպոս մ'իր երէց-
ներուն սեղանին ըստ իրաւանց հրաւիրուած է, որչափ որ հա-
մեստ լինի այս սեղանը: Գոնէ թան մը հրամցնէք:

— Բան մը չպիտի ընդունիմ: Երթանք եկեղեցին տեսնելու:

Միևչդեռ շուտ ընդ փոյթ եկեղեցւոյ անօթները կ'քննէր՝ եպիս-
կոպոսը կ'ցաւէր որ պակասութիւն մը չէր գտներ որ յանդիմանէ:

Ամէն ինչ սքանչելի մաքրութեամբ և վայելչութեամբ կ'փայլէր:
Երբ վանդակին մօտ եկաւ.

— Կ'ցուսամ, Պ. երէց, որ այս միջին դարու աղուոր վանդակը
չպիտի փոխեք անոր տեղ մարմարեայ սեղան մը դնելու համար,
ինչպէս որ ամէն տեղ դրած են:

— Մատակարար խորհուրդը, Սրբազան, եկեղեցւոյ պահա-
պանն է: Ձեր Սրբազնութեան հրամանները անոր պիտի հաղորդեմ:

— Հիմակ երթանք երիցատունը տեսնենք:

Երբոր այս երկու անձինք պրասենեակը դտնուեցան ուր կ'ե-
րևէր Ժուլիոյի Հոյս մատենապարանն և իր դիտական փոքրիկ ժո-
ղովածոյքը, արքեպիսկոպոսը սկսաւ խօսիլ.

— Պ. երէց, քիչ մը խօսինք:

— Սրբազան տէր, ձեզ մտիկ կ'ընեմ:

— Պարտաւոր եմ նախ իմ զարմանքս յայտնել որ գիս չդի-
մաւորեցիք երբ թափորով եկան գիս առնելու:

— Սրբազան տէր, սահմանեալ արարողութեան հետևեցայ: Ե-
կեղեցւոյ դուռը կեցայ ձեզ օրհնեալ ջուր ընծայելու համար:

— Կ'խմանամ, առ իս ունեցած անհրաժեշտ պարտաւորութիւն-
ներդ միայն կատարել ուզեր էք:

— Սրբազան հայր, փոխանակ խաչն և դրօշակի ետև բազ-
մաթիւ լեռնցիներ շարելու, ձեր աչքով առջև և եկեղեցւոյ ծոյրը
հաւաքեցի համեստ տղոց խումբ մը, զորս հեռու պահեցի զուար-
ճութիւններէ ուր բարեպաշտութիւնը կ'ցնդի: Ինձ կ'երևէր որ
իմ հովուական պաշտօնս այսպէս աւելի լաւ կատարած կ'լինիմ:
Կ'ցաւիմ որ ուրիշ կերպով կ'գատէք իմ ընթացքս:

— Շատ լաւ, բայց յաղթական կամարներ կանգնելու դժուա-
րութիւն ցոյց տուեր էք:

— Սրբազան տէր, կ'խոստովանիմ, որ այս բանին վրայ շատ
չմտածեցի: Չէի երևակայեր որ Ձեր Սրբազնութիւնն այս սնո-
տեաց կարևորութիւն մը կ'ընծայէր:

— Ինչո՞ւ համար սովորական շնորհաւորութեան ուղերձ չմա-
տուցիք ինձ. ինչո՞ւ համար եկեղեցւոյ դասը պահ մը չէիք պատ-
րաստած: Արարողական կանոնը բացայայտ է այս մասին:

— Գահ մը. Սրբազան տէր, բայց ունէիք, իմ սրահիս ամենէն գեղեցիկ գահը ծնգաբանին հետ դրուած էր ձեզ ընդունելու համար: Կարծեմ թէ գահ մը, աթոռ մ'է:

— Պէտք չունիք ինձ այդ բանն հասկըցընելու: Բայց եպիսկոպոսի մը գահը՝ երբ նա եկեղեցին կ'դայ, պէտք է որ բարձր տախտակամածէ շինուած, գորգով ծածկուած լինի և վրան ամպհովանի մը դրուի, որպէս զի եպիսկոպոսն ամէն ժողովրդեան աչքայ զնրնէ:

— Ձեր գալէն տասն հինգ օրուան մէջոյն այս հասոյն մարդիկը հրահանգելու դործածէցի, որոյ մեծ մասը հաղիւ ուրեմն եկեղեցին ոտք կ'կոխէր: Սրբազան հայր, կ'աղաչեմ, բայց 'ի բայ ըսէք, այս բանս՝ եպիսկոպոսի մ'աչքայ առջև՝ եկեղեցւոյ սրբավայրը՝ աւելի մեծ արժէք ունի քան թէ գահ մը և ամպհովանի մը:

— Լաւ, թողունք ասոնք մէկ դի: Բայց ուրիշ աւելի ծանր յանդիմանութիւններ ունիմ ընելու քեզ. քննութեան տեղեկագիրը մը հասաւ ինձ և կասկածներ կան քու վրայ: Ձուղեցի այս դործին կարևորութիւն տալ: Բայց, Պ. Երէց, զգուշութեամբ վարուէ . . . :

Մանաւանդ մի դրեր. քահանայ մը պէտք չէ որ դրէ: Թեմիդ դործերով զբաղէ, այս բաւական է:

Նոյն պահուն Ձերմակներ հագած և ձեռքը նամակ մը բռնած աղջիկ մ'երիցատունը կ'մտնէր և Սրբազանին ներկայանալու կը խնդրէր: Աղջկան անոր առջևը տարին: Արքեպիսկոպոսին կարդացած դիրն աղերսագիր մ'էր միտիւքական և ուռուցիկ ոճով, որ ըլլաքոյնն 'ի հարս կ'հրաւիրէր տիկին Քաբրէտի տունն երթալու, որպէս զի եպիսկոպոսին 'ի պատիւ իր Սէնդ—Ավանտէնի աղջկանց խմբէն երդուելիք երդերը մտիկ ընէ:

— Ըսէք տիկին Քաբրէտին որ իր հրաւէրը կ'ընդունիմ:

Եւ ոսկի դնդակներ ունեցող խոյրն առնելով՝ երիցատունէն դուրս ելաւ, մինչև դուռն առաջնորդեց Ծուլիս զեպիսկոպոսն որ անոր այս չոր խօսքն ուղղեց.

— Մնաս բարեաւ, Պ. Երէց:

Մեծ սրահ մ'որու մէջ Սէնդ—Ավանտէնի բարեպաշտ աղջիկ-

ները սովորաբար կ'դումարուէին, շատ հոդատարութեամբ զարդարուած էր: Սրահին դրան մօտ յաղթական կամար մը կանգներ էին, որու ներքև տիկին Քաբրէտ կեցեր էր երկու նորատի աղջիկներէ շրջապատեալ, որոյ իւրաքանչիւրը ծաղկեայ պսակ մը բռներ էր:

Երբոր արքեպիսկոպոսն եկաւ, տիկին Քաբրէտ անոր ըսաւ.

— Ասոնք ձեր աղջիկներն են, Սրբազան, որոնք այսօր արտօնութիւն ունին ձեզի յաղթական կամար մը կանգնելու:

Առաջնորդին դէմքը՝ այս նենդամիտ ակնարկութեան վրայ՝ խընդութեան նշաններ յայտնեց: Տախտակամածի մը վրայ՝ սրահին խորը գահ մը դրուեր էր, և վրան ամպհովանի մը, որպէս թէ չարամիտ պատաւը նոյն օրն աւելի ղպալի ընել կ'ուղեր ծուլիոյի զանցառութիւնները: Արքեպիսկոպոսը նոյն գահին վրայ եկաւ նստաւ. բարեպաշտ օրիորդները՝ սրահին շուրջն աթոռներու վրայ բազմեցան, և դաս մ'աղջկունք տիկին Քաբրէտի յօրինած մէկ նուագն երդեց, նուագ մ'որ Հայր Պազիլի 'ի պատիւ յօրինուած նուագներուն չափ բանահիւսական հանճար կ'պարունակէր:

Մայր Յուդան՝ որ ամէն տեղ լրտեսներ ունէր, արդէն գիտէր որ արքեպիսկոպոսը չուզեր էր երէցկին տունը բան մ'ուտել. ուստի փութայ թաս մը տուրմ պատրաստել տալ, և Լիզէդ Քաղարուս առաջնորդին ներկայացընելու պաշտօնը ստանձնեց:

— Յուսամ որ Ձեր Սրբազնութիւնը չպիտի մերժէ, ըսաւ տիկին Քաբրէտ շնորհալի կերպով մը, չափազանց գոհ լինելով որ առիթ պիտի ունենար ամենուրեք կրկնելու թէ եպիսկոպոսն որ և է անունդ մերժելէն ետև երէցկին տունը, իրն ընդուներ էր:

Նորին Սրբազնութիւնը մտածեց որ ուշ էր, թէ Սէնդ—Ավանտէնէ մինչև Լուշօն բաւական ճամբայ կար: Ուստի ըմպելին առաւ, լեռնի թարմ կոկին ճաշակեց եփած հացով:

— Սրբազան, ձեր առջևը դտնուող նորատի օրիորդը Սէնդ—Ավանտէնի հրաշատես աղջիկն է, բոլոր մեր դաւառին պարծանքը: Շնորհ ըրէք զինքն օրհնելու:

— Քեզ սրտովին կ'օրհնեմ, զաւակս:

— Այժմ խօսէ, Լիզէդ, մի դողար նորին Սրբազնութեան

առջև, շատ ու շատ բարեսիրտ է։ Պատմէ անոր տեսած տեսիլը։

Եւ նորատի օրիորդն որ դուց սորվեր էր իր դասը՝ սկսաւ ըսել

— Տէր իմ, կ'տեսնէի սուրբ Յովսէփն որ ինձ կ'ըսէր.

« Զաքէոս, հեռուէ ինձ »։

Խօսքն ուռք եղայ, և յանկարծ շողշողուն լուսոյ մը մէջ դրտնուեցայ։ Ըսաւ նա ինձ.

« Դուռ երկինքն ես. աւասիկ քու տեղդ, վասն զի դուռ Աստուծոյ ձեռքը գործի մ'եղար աշխարհիս այս յայտնութիւնն ընելու համար, և աւասիկ քու արժանիքնիդ եպիսկոպոսիդ տեղը, անոր վերապահուած է իմ անարատ յղութիւնս եկեղեցւոյ ծանուցանելու փառքը »։

Առաջնորդը՝ որ Թերևս ինքնին համոզուած չէր բնաւ որ Ս. Յովսէփ իրեն այսչափ պատիւ ըրած լինի, բաւական համարեց ուռք ելնելով պատասխանել.

— Թող Աստուած քեզ օրհնէ, իմ աղջիկս, երանի թէ օր մ'արքայութիւնը դտնուէինք։

Եւ իր օրհնութիւնը տուաւ աղջկանց որ ծունր դրեր էին։

Սրբազանին ձիանքը հրապարակին վրայ կ'սպասէին։ Իր ընդհանուր փոխանորդն եկաւ զինքը դտնելու, և քիչ ատենէն եպիսկոպոսը Լուշօն հասաւ։

Նոյն օրը՝ ծուխս՝ մուերմական նամակով իր քրոջ Լուիզին կ'դրէր մեր ծրագրած դէպքերը։

« . . . Սիրելիդ իմ, աւասիկ այս մարդիկն իրենց դուհիկ կրիւք, իրենց դձուձ դաղափարներով, իրենց անսրտութեամբը։ Իրաւունք ունի՞նք այսուհետև զրմանալ կղերին բնաւորութեանց և նուաստութեան վրայ, այն աղէկել կսկիծներու վրայ յորս կ'անցնին այն ողբմալի երէցներուն օրերը, երէյներ զոր եպիսկոպոսական ինքնահաճութիւն մը կարող է հայել կտորէ մը զրկել, և զանոնք յուսահատ նետել ձեռագործ արուեստներու և չքաւորութեան տանջանաց մէջ։ Այն օրն որ իմաստուն օրէնք մ'եկեղեցւոյ մէջ հաստատող երով չպիտի դայ պաշտպանել քահանայն՝ այս հովուական դաւազանով զինեալ անոի-հիւպատոսաց բռնութեան դէմ,

որոնք իրենց ստրկութեամբն առ Հռոմ, կղերին վրայ կենաց և մահուան իրաւունքը կ'ղնեն, այն օրը պէտք է դուշակել տրտմալին կաթոլիկութեան անկման թուականը։

« Ո՞վ պիտի վերականգնէ Եկեղեցին. ո՞վ պիտի դժ տայ արմատէն մինչև ճիւղերը մաշած այս մարմնոյն։ Ո՞վ այս ոսկերատեաց վրայ պիտի ցանէ կրօնական կենաց ապդու և փրկաէս սերմն, առանց որոյ կրօնները պարզապէս արտաքին շքար մ'են։ Ո՞վ պիտի առնու հաւատը, այս երկնային անմահը, ո՞վ իր ուսը պիտի կրէ զայն ընդհանուր անկարգութեան մէջ և անվթար ու զուտ պիտի տանի նոր աշխարհի մը ծոցն ուր իր անկորնչելի թագաւորութիւնը պիտի սկսի։

« Իմ սիրեցեալ քոյրս, կան ժամեր որ անհնարին վհատութեան վրայ կ'ընկղմիմ կրօնի ապագայի մասին որ այնպիսի թշուառ ձեռաց յանձնուած է։ Կ'ողբամ այս խեղճ քահանայիկ վրայ, բարձր կղերին ստրուկները, կ'ողբամ եպիսկոպոսներն որ միշտ կ'դողան դիզուած այդեղութեանց առջև որոց մունչիւնը վարէն կ'լսեն, կ'ողբամ Պասն, բարեսիրտ մարդ մը, բայց կարճամիտ հոգի որ եկեղեցւոյ փրկութիւնն անդրաշխարհնականաց իրեն տուած ինքնակալութեան յաջորդական զօրութեան մէջ կ'տեսնէ. ես իմ վրաս կ'ողբամ այս հակասութեանց, ամուլ յուզմանց, կոշտ միստիքականութեան, քինախնդիր կրօնամոլութեան միջավայրի մը մէջ ապրելու ստիպուած լինելուս, և հաստատ միտք դրած լինելով որ այսչափ եպերանաց մէջ անարատ մնամ։

« Բայց լոյսը պիտի դայ. արդէն հեռատեսներն անոր առաջին նշոյլները կ'տեսնեն։ Ասոնց հետ կ'յուսամ »։

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԺԱՆՂԱԼԻՊԱՅԻ ԳԱՂՄ ԳԱՏՂ

Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿ ԿՂԵՐԻՆ ՄԷՋ ՏԱԳՆԱՊ

Տ... ի արքեպիսկոպոսին այցելութիւնն ի Ակնդ–Ավանտէն Ժուլիոյի հոգւոյն մէջ խորին տրտմութիւն մը ձգեր էր, թէև ղայն սքօղեր էր Լուիզի նամակին մէջ, որպէս զի այս սիրեցեալ քոյրը չվշտացընէ: Բայց այս առանձնութեան՝ և ժողովրդեան մը մէջ ուր չկար էակ մ'որուն հետ դաղափար մը փոխանակելու կարող լինէր, երևակայութիւնը, այս բոյն որ մարդկային ըղձէն կ'հոսի, հրակէզ եռանդով մը կ'գործէր:

Տ.քնութեանց ատենն էր երբ վերջապէս Ժուլիոյի հանճարը՝ հաստատուն ուսմունքով կարող եղաւ իւրացընել ինչ որ արդի մտային զօրութիւնն իմաստասիրական և ընկերական գիտութեանց մէջ զօրաւոր բաներ արտադրեց: Սիրովին սկսած այս աշխատութեան մէջ՝ քահանայական կենաց դառնութեան անոյշ սփոփանք մը գտաւ:

Կ'գրէր նա Լուիզին.

« Երբ քահանայական յիմարութիւնները զիս կ'արտմեցընեն, երբ Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ թերթին մէջ եռանդ սիւնակները, որու ներշնչութեանց համեմատ կ'շարժի այսօր կղերը, իմ ջիղերս կը կարկամին և ինձ սոսկում կ'պատճէն, իր և նոր աշխարհի մէջ հետզհետէ բացուող անդունդը տեսնելով, այս վշտագին մտածութիւնները՝ որ զիս մինչև խորանին առջև կ'հալածեն, կ'փարատեմ, կէս դարէ 'ի վեր մարդկային մտայ լուծման ներկայացող մեծ խնդիրները քննելով: Նուաստացուցիչ իրողութեանց շրջանէն դուրս կ'ելնեմ, որ այնքան անախորժ են մարդուս որ՝ իր երեւոյութեան ժամանակ՝ քահանայական առաքելութեան վրայ այնքան մեծ գաղափար մը տածեր էր, որպէս զի ելնեմ նկատեմ այն բարձր ճշմարտութիւններն որ ամէն դրական կրօնէ, ամէն քաղաքակրթութենէ վրայ կ'տիրեն: Ասոր մէջ զօրաւոր եմ, ասոր մէջ շունչ կ'առնեմ:

« Եւ բնաւ չերևակայես որ այս նկատումներն որով կրօնական իրողութիւնները կ'դատեմ և մարդիկը, որոնք եկեղեցւոյ մէջ իրենց կրքոտ և թշուառ դերը կ'խաղան, մեր կրօնին վարդապետութենէն վրայ ինձ կասկածներ կ'պատճէն, կրօն մ'որ ժամանակակից կղերին յիմարութիւններով այնքան վտանգի մէջ ընկած է: Ֆաւ լեյլ, Քրիստոսի վարդապետութիւնն որ անձնուիրութիւն է և սէր, ինձի համար գոյութիւն ունի և վեր են այն կրօնական կառնոսեան արարողութիւններէն որոց օրինակը կ'ընծայէ մեզի տան և ինները դարը:

« Կրնամ լսել իսկ՝ որ Աւետարանին կողմէ տրուած խոհականին հակապատկերը, իսկական մ'որու իրացումն առաջին դարուց եկեղեցին փորձեց, և այն չդիտեմ անտնուն բանը, որու կոշտ ուրուագիծը բարբարոսաց պալատամբն սկսաւ, տեսակ մ'այլակերպեալ քրիստոնէութիւն, կամ քրիստոնէացեալ հեթանոսութիւն, միայն իմ յոյսերս կ'հաստատէին որ այս հազար տարուան երկայն գիշերուանէ ետև՝ պիտի սկսի իրօք Աստուծոյ իշխանութիւնն երկրիս վրայ:

« Ինչ ձևով որ ներկայանայ այս հաւատացեալ մարդկութեան վերածնունդը, ես հաստատապէս կ'հաւատամ անոր: Այս է այն

մեծ ստուգութիւնն որու մէջ իմ միտքս կ'հանդչի : Նախախնամութիւնն որ մարդկային ընտանեաց պիտոյից կ'հոգայ, կարծէք է այս հոգատարութեան մաս չհամարիլ կրօնական և բարոյական կատարելագործութիւնը : Միթէ յառաջադիմութիւնն աշխարհիս մէջ շարունակ նիւթական միջոցներու բարգաւաճումը պիտի լինէր որ բարօրութիւն կ'բերեն : Եւ Աստուած պիտի դատապարտէր աշխարհս, որ ճարտարութեան և արուեստից հրաշիք կ'վերանորոգուի, յուսահատական սկեպտիկանութեան մէջ տառապելու, կամ միստիքականութեան ամուլ ննոտեաց մէջ ընկղմելու :

« Սիրելի Լուիզ, մարդկութեան կրօնական ապագան ո՛չ պաշտաման և աղօթից ուրացողներունը պիտի լինի և ոչ այն ապուշ բարեպաշտներուն որ Աւետարանի քարոզած Աստուածը ֆիլիզներուն կարդն իջեցուցին : Ճշմարտութիւնն այս երկու դժնդակ խոտորումներուն մէջ կ'դտնուի : Թողունք որ բուռն յետադիմական շարժումներն անցնին որ մարդկային բանականութիւնն իր ուղիղ ճամբէն խոտորեցընել կ'ուզեն : Սպասենք այն օրերուն զոր դեռ ևս կարող ենք տեսնելու, վասն զի դեռահասակ ենք, երբ մարդկային բանականութիւնն իր ճշմարիտ մտածութեանցը մէջ պիտի ճանչէ սիրոյ պաշտամունքն որ պիտի մատուցուի առ Հայրն որ յերկինս է » :

Շատ ամիսներ անցան այս արդասաւոր մտածութեանց մէջ որ Թուլիոն դարուս մեծ խորհողներուն կարդն հանեցին : Այս զօրապէս զարդացած հոգին՝ առանց որ և է արգելքէ շփոթելու, առանց որ և է դժուարութենէ տկարանալու՝ աւարտեց այն ընդհանուր հանճարը կ'բոլորէ լուսաւոր լուծումներու հասնելու, զորս ստանալէն ետև կ'հանդչի ճշմարտութեան ստացման մէջ :

Մէկ կողմէ բնութեան մեծ տեսարանները, քիմիագիտին, երկրաբանին, բուսաբանին յարատև խուզարկութիւնները, միւս կողմէ մարդկային սրտի հետաքրքրական ուսումն՝ այն յարաբերութեանցը մէջ զոր իր կրօնական պաշտօնէն կ'ստանար՝ նախնական բարոյ աէր ժողովրդոց մէջ, Թուլիոյի աչաց առջև դրին երկու գրեանքն որոց մէջ ամէն բան կ'կարդացուի : Համագրութեան մեծ զօրութեամբ օժտեալ՝ այս հզօր միտքը մարդկային

հանճարին պարունակած բոլոր ծանօթութիւնները ստացաւ : Այժմ մեր առջևն ունինք խորհուրդն ու դիտումը :

Տարիէ մ'աւելի է, ժամանակակից պատմութեան ամենէն ծանրակշիռ մէկ իրողութիւնն Եւրոպայի մէջ տեղի ունեցած էր : Ֆրանսա՝ ճարտար քաղաքագիտութեան մը միջոցներէ օտիպեալ՝ իր զօրեղ ղինուց աջակցութիւնը տուեր էր հիւսիսային Իտալիոյ անկախութեան համար : Նափոլէօն Գ փափաքելով եղնել այս գեհիկ ճամբէն ուր Շարլ Ը և Լուի-Ֆիլիպ կորսուեր էին, ժամանակիս նոր ոդիէն սպառնացեալ, որ կ'պոչէ . Ընդ առաջ, նախագործ ժողովրդեան քաղաքագէտ դլխաւորաց, և որ կ'խորտակէ զանոնք եթէ ընկրկին, արիւնութեամբ նետուեր էր իտալական յեղափոխութեան մեծապանծ գործին մէջ : Անձնական անընկճելի ազդուութեան մը պէտք ունէր որպէս զի ամէն կողմէ այս պատերազմական անօրէնութեան դէմ եղած դիմադրութեան յաղթէ :

Մարդն որ հատարակապետութեան մ'աւերակայ վրայ բարձրացեր և հանրապետութիւնն իր ոտից ներքև բուներ էր, իր ծրագիրը պիտի փոխէր և ազգայնութեան մը դինեալ հրամանատարը պիտի դառնար, ազգայնութիւն մ'որ վերածնիլ կ'ուզէր . այսպէս ինքզինքը հանրապետութեան կայսր հրատարակեր էր, զարմանահար հին կուսակցութեանց, նիւթական վտանգեալ շահուց, մտատանջ Եւրոպայի առջև :

Նափոլէօն այս յանդգնութիւնն ունեցաւ : Ամենէն ջերմ թախանձանաց, իրենց վիճակէն գոհ եղող արքունի անձանց դանդաղութեան, նոյն իսկ չարագուշակ մարգարէութեանց դիմադրեց : Իր աստղն վատահեցաւ, և ճամբայ եղաւ : Սէնդ-Անդուանի արուարձանին գործաւորաց կոշտ ձեռները կայսերական ձեռքը սեղմեցին՝ ի նշան հաւանութեան նոր ծրագրին, և կայսեր ըսուեցաւ .

— Դու մեղնէ կ'լինիս, մենք ալ քուկդ ենք :

Երկու ամիս ետք՝ Մաճէնդա և Սօլֆէրինօ փառօք կ'ծածկէին Նափոլէօն Գը :

Աւստրիան իր վենետիկ ամրութեանց ետևը քշուեր էր : Լոմպարտիան, Թոսքանան, Ռոմանիան և Բիէմոն հզօր աէրութիւն

մը կ'կազմէին Վիդդօր-Էմմանուէլի իշխանութեան ներքև, և նայսրը կայ կ'առնուր միայն առ ահի որ ծանր դժուարութիւններ ծագելով Եւրոպայի մէջ ընդհանուր պատերազմ չդրգռեն. կ'թողուր ժամանակին, որ իր կերպով ձակատամարտները կ'շահի, Նափոլէօնեան ծրագրին մնացած մասն իրագործելու հողը. Իտալիա աղաս՝ Ալպեան լեռներէն մինչև Ադրիականն:

Վիլլաֆրանքայի խաղաղութեան հետևեալ օրը՝ յաղթողն յօրիներ էր նոր յատակագիծն Աւստրիոյ լուծէն ազատեալ Թերակղզւոյն քաղաքական դասութիւն մը տալու համար: Այս յատակագիծն որ իտալացի հայրենասիրաց վաղեմի խորհրդոց համաձայն էր, դաշնակցութիւն մ'էր որու մէջ խառն 'ի խուռն կ'մտնէին Պապն, Աւստրիոյ կայսրը վէնէսիայի համար, Նափոլիի թագաւորը, Թոսքանայի մեծ դուքսն և Բիէմոնի թագաւորը:

Այս յատակագիծը, որ ըստ երևոյթին շատ բանաւոր էր, չէր կրնար ընդունուիլ: Փորձադրութեան կողմէ աննուաճելի դժուարութիւններ կ'ներկայէր: Իտալացի դիւանագէտներու դրական հանճարն այս կարդադրութիւնը մերժեց: Կան ժամեր ուր ժողովրդեան մը բանականութիւնը յստակ և հզօր կերպով կ'մարմնանայ քանի մը մարդոց գլխուն մէջ: Իտալական միութեան դաղափարը սիրական դաղափարը դարձաւ. այն մասնակիցներն անգամ որ այս դաղափարին ներհակ էին բայց 'ի բաց զգան ընդունեցան, և այն մարդն որ յղացած դաղափարէն շուտով չհրաժարիր, ինչպէս որ ամէն ոք գիտէ, իր մեծագոր կամքը խոնարհեցուց զօրաւորագոյն ձայնի մ'առջև, այս է հասարակաց կարծեաց առջև:

Ծուլիօ այս իրողութեանց այլ և այլ կերպարաններն ուշի ուշով գննելէն ետև՝ վախճանը դուշակեր էր:

«Այս Պապին աշխարհական իշխանութեան վերջն է, կ'դրէր նա իր Վէրոլօն բարեկամին: Սէնդ-Ավանտէնի լերանց բարձունքէն կ'տեսնեմ որ ամպերը կ'դիզուին, և պապական Հռոմ փոթորկալի մրրկին մէջ պիտի անցնի կործանի: Պապութիւնը կարող էր յօդուտ իւր ընել իտալական յեղափոխութիւնը, այս էր վէնտուրա հօր և այն հայրենասիրաց կարծիքն որ Պիոս Թն իւ-

րալեան շարժման գլուխ ընել կ'ուզէին Աւստրիոյ դէմ: Պապին դաղափարն որ ինքնին շատ քրիստոսավայել էր, այլ քաղաքական նկատմամբ աննշան, այսինքն Աւստրիոյ դէմ պատերազմ չբանալ այս պատճառանօք որ Պապը չկրնար կաթոլիկ երկիրները հարուածել, քահանայապետական խոյրէն երիտ թագ հանեց, և քիչ առենէն միայն Հռոմի եպիսկոպոսին դդակը պիտի մնայ: Իտալիոյ ազատութեան դործը քիչ շատ հաշտարար կերպով պիտի կատարուի, բայց աշխարհական իշխանութիւնը պիտի զոհուի լիովին: Թէ Վիկդօր-Էմմանուէլը լինի յաղթութիւնը տանողը սահմանադրական դաղափարներով, Թէ Յովսէփ Մածծինի հասարակապետական դաղափարներով, իտալական միութիւնը յեղափոխութենէ պիտի ծագի»:

Ուստի 1860 տարին տեղի ունեցող դէպքերն՝ ինչպէս քաղաքականքը աշխարհի բոլոր խորհողներուն՝ նոյնպէս Ծուլիոյի համար՝ պատմութեան կենդանի երես մ'եղաւ որ ըղձալի հետաքրքրութեամբ քննուեցաւ: Ահագին գործ մ'էր քահանայապետական հին շէնքին կործանումը: Եղաւ օր մ'երբ քահանայ թագաւորին միայն Հռոմ, Գօմարք և Վիթերպ մնաց, և այն տեղ անգամ իր իշխանութիւնը միայն օտար զօրաց օգնականութեամբ կարող էր պահել: Ո'րչափ ուրեմն ընկած էր արդէն այս իշխանութիւնը:

Իտալական յեղափոխութիւնը, որ այսպիսի հետևանքներ յառաջ բերեր էր, յաղթանակող կուսակցութեան դէմ կաթոլիկ կղերին ատելութիւնը պիտի պրդռէր հարկաւ, և մեծ մուտանջութիւն պիտի պատճառէր Պիոս Թին ձգուած կատր մը հոլին վրայ՝ Սէնդ-Անժէ ամրոցին վրայ ծածանող դաղղիական հզօր դրօշակին ներքև: Այս մուտանջութիւնները տեսնուեցան եպիսկոպոսաց հրատարակած պաշտօնական դրուածոց մէջ, և ատելութիւնները Նափոլէօն Գ-ին վրայ դարձան, որու կ'յանդիմանէր կղերն ուխտ մը դժելուն, այսինքն պապական վիճակաց ամբողջութիւնը յարգել չտալուն:

Հետևապէս կղերին և կայսրութեան մէջ ձգմարիտ պայքար մը եղաւ: Ծուլիօ՝ անդամակցութեան մը համբերութեամբ գննեց այս ներքին կռուան բոլոր կերպարանքը, որ կայսրութեան համար աւելի

ևս վտանգաւոր էր քան թէ Աստրիոյ հետ պատերազմը մարտական դաշտի վրայ. և իր նահանգներն առ Վէրտլօն ժամանակակից պատմութեան համար խիստ մեծագին թղթեր եղան։

« Ամէն բան իր պատճառն ունի, կ'ըսէր նա, չկայ իրողութիւն մ'որ գաղափարի մը ճշդիւտ բացատրութիւնը չլինի։ Գաղղիացի բարձր կղերին տիրական գաղափարը միշտ եկեղեցւոյ և թագին միութեան հին դրութիւնն է, որ աստուածապետութեան կ'յանդի, այսինքն կղերական դասուն տիրապետութիւնն աշխարհի վրայ։ Իշխան կ'ուզեն, բայց իբրև արտաքին եպիսկոպոս, իբրև եկեղեցւոյ թևն որպէս զի օրէնքը կատարէ, բանտարկութեան և ուրագանայ միջոցաւ։ Կառավարութիւն մ'որ կղերին հետ չմիաբանիր որպէս զի բուռն ղօրութեամբ ժողովրդոյ հնազանդութիւնն ապահովէ, իրեն կասկածելի է, և ընդ հուպ իրեն ատելի կը դառնայ։ Որչափ ատեն որ Նափոլէօն Գ անոր առջև բացաւ Պետութեան արկղներն եկեղեցեաց շինութեան և նորոգութեան համար, որչափ ատեն որ եպիսկոպոսական դասն ստուարացուց անդրաշխեռնական վարդապետութեամբ ծանօթ մարդկան միջոցաւ, որչափ ատեն որ քահանայապետին թագաւորութեան սպառնացող յեղափոխութիւնը ճնշեց, կղերը նոր Մեծն Կարոլոսը բարձրաձայն հռչակեց։ Ա՛յն օրն որ Իտալիոյ պատերազմը, որու առաջնորդ եղաւ արիաբար Նափոլէօն Գ, Պապին աշխարհական իշխանութիւնը վտանգի մէջ դրաւ, բոլոր յոյսերն անհետ եղան։ Թուաւ գնալ քրիստոնեայ կեսարը։ Նոր աշխարհ մը մտան մարդիկ։ Գաղղիոյ դաշինքը քանի մը ժամու մէջ խորտակեցաւ, և առաջին օրերն իբրև փրկիչ համարուողը լոկ իբրև յեղափոխական նկատուեցաւ։

« Արդի տաղնապը լաւ ըմբռնելու համար, կ'յարէր Ժուլիօ, պէտք է տեսնել որ եկեղեցւոյ կառավարութեան դրութիւնը Պապին և եպիսկոպոսաց ձեռօք, մեր օրերը բոլորովին քահանայապետական թագաւորութեան վրայ կ'կայանայ։ Բայց այն օրն որ այս թագաւորը պիտի ընկնի, Պապը պարզ եպիսկոպոս մը դառնալով կամայ ակամայ պիտի դատապարտուի լոկ հոգևոր գլուխ մը լինելու, միայն հոգւոց իշխանութիւնը վարելով, միայն Աւետարանի պաշտօնէութենէ քաղած ղօրութիւնը դործածելով։ Հռոմի մէջ այս փոփոխութիւնը կաթոլիկութեան մէջ ուրիշ փոփոխութեան առիթ պիտի լինի։ Երկրային պերճութեան՝ արտաքին և աշխարհիկ պատիւներու, եպիսկոպոսութեան հասարակային և կէս-քաղաքական պաշտօնին, պիտի յաջորդէ համեստ և հեզ կրօնական կեանք մը, որ բոլորովին հոգւոց անտեսութիւնը պիտի վարէ, քանի որ հոգիներն ալ՝ ի բնէ հակակիր են աշխարհային փառաց և մեծութեան։

« Ուրեմն աշխարհական պապութեան անկումն՝ բանաւոր, անխուսելի, անմիջական հետևութիւն պիտի ունենայ կղերական դասուն աշխարհային տարրը հոգևորել, Պապէն, կարթինալներէն, արքեպիսկոպոսներէն, եպիսկոպոսներէն սկսեալ՝ մինչև յետին ընդհանուր փոխանորդը, որոնք հակաետարանական ոգւով տոգորուած են լիովին, այսինքն Աստուծոյ պաշտօնը վարել աշխարհական ղօրութեան միջոցաւ, և աշխարհս աղատել հաւատաքննութեան բանտերով, էնոէ֊ոէ դատապարտութիւններով, իշխանաց օրինօք որ կիրակի օրուան հանդիստը պատուիրեն և ժողովուրդները ստիպեն կրօնական ամուսնութեան և Զատկին։ Արդարև եկեղեցւոյ մէջ նոր կարգ մը պիտի մտնէ, նախախնամական վերաշինութիւնը։

« Արդ՝ չկայ այժմ բան մ'այնքան ատելի բարձր կղերին որչափ այս վերանորոգումն որ իրաց անհաշտելի տրամաբանական բերմունքն իր վրայ պիտի դնէ։ Կ'դողայ բարկութենէ քանի այս գժնդակ փոփոխութեան վրայ կ'մտածէ։ Երբէք ազատ կրօնաւորներ, զոր իրենց նախնական խստամբերութեան դարձնելու սպառնալեաց ներքև կ'դանուին, այնչափ ունեցած չեն իրենց ուխտին վերանորոգիչն որչափ արդի անդրաշխեռնայ կղերը կ'ատէ այն նախախնամական մարդն որ եկեղեցւոյ մէջ այս արմատական յեղափոխութեան դործիքն եղաւ »։

Ժուլիօյի նահանգներէն մէկ քանին որ կղերին կրած տաղնապին վրայ մեկնութիւններ կ'պարունակէին, Վէրտլօն դաղտնի չպահեց։ Զանոնք ցոյց տուաւ, իր նորատի բարեկամին վրայ պարծենալով 8 . . . ի խելացի մարդոց։ Մինչև անդամ քանի մը

ընդօրինակութիւններ ըրին: Եւ դատարին կուսակալին առ ներքին դործոց պաշտօնեայն ուղղած տեղեկագրոց մէջ երկրին կրօնական վիճակին վրայ, Թուլիո յիշուեցաւ կղերին մէջ իբրև յառաջադէմ դլուխ մը, որ ոչ միայն վտանգաւոր խռովութեան մասնակցելու կ'դժկամակէր, և չէր կամեր կայսեր հակառակորդաց միանալ, այլ մանաւանդ Իտալիա կատարուած իրողութեանց մէջ կ'սեմնէր քրիստոնէական ոգւոյն զարգացման նպաստաւոր դրութեան մը սկզբնաւորութիւնը, հետևապէս եկեղեցւոյ համար բարիք մը քան թէ հալածանք մը, ինչպէս որ կ'յանդգնին ստորին դասու ժողովրդոց մէջ ըսելու անոնք որ դիտեն թէ ամբոխը կարելի չէ շարժել այլ միայն կրօնամոլութեամբ դրդռելով:

Միւս կողմէ՝ պապերուն թագաւորութեան կարևոր խնդրոց մասին Թուլիոյի բռնած ընթացքը՝ հետզհետէ ժէզվիտաց և անդրալեռնական կուսակցութեան ատելութիւնն իրեն դէմ դրդռեց: Այս նորատի քահանային դէմ միայն դանդատներ կ'լսուէին տ . . . ի եպիսկոպոսարանը, վասն զի Պապէն և եպիսկոպոսաց դասէն տարբեր կերպով կ'խորհէր, վասն զի իր վտանգալի դիրերը բոլոր քաղքին մէջ կ'դառնային և չէր երևնար նոր եկեղեցւոյ դէմ խօսիլ:

Ժէզվիտաց դաղտնի ոստիկանութիւնը բարձրագոյն հրամանն ստացաւ այս սոսկալի նամակները վնասաբերու, որոց վրայ ժէզվիտաց զօրապետին 'ի Հռոմ ուղղեալ տեղեկագիրներու մէջ երկարօրէն խօսուած էր, և զօրապետն ալ ուխտին յայտնի մէկ հակառակորդ մը բոլորովին 'ի կորուստ մատնելու համար՝ Անդռնէլլի կարտինալին խօսեցաւ:

Կարտինալը շատ դովեց վերապատուելի զօրապետ հայրը սուրբ աթոռին համար այնքան եռանդ ցոյց տալուն, բայց պապական արքունեաց խոհեմութեան սովորութեանց համեմատ, Անդռնէլլի պատասխանեց անոր որ սրբազան Պապն 'ի պաշտօնէ քան մը դրելու համար առ տ . . . ի եպիսկոպոսն պէտք է որ պրատոր փորձեր ունենայ:

— Վսեմափայլ տէր, դուք քաջ կ'իմանաք որ եթէ եպիսկոպոսութիւնէ դուրս, որ սուրբ աթոռին աշխարհական իշխանութեան բոլորանուէր է, թողուք որ եպիսկոպոսութեան լուծը դժուարութեամբ կրող դաղղիացի երկրորդական կղերին մէջ Հռոմի շահուց ներհակ կարծիք մը կազմուի, այդ կարծիքն անվրէպ մեծ հշիւ մը պիտի ստանայ 'ի Փրանսա ուր միաբերն այնքան խանդով կ'ընդունին նոր դաղափարները: Կղերին մէջ սոսկալի հերձուած մը պիտի պատահի, հրաւառ դլխներ, այն թշուառ Թուլիոյի դլուխն պէս, լուսութեան դաւադարեալ կուսակցութեան մը դործակատարները պիտի դառնան և կաթոլիկութեան մէջ միայն խռովութիւն պիտի յարուցանեն: Պէտք է դործել, վսեմափայլ տէր, տեսք է ուժգին զարնել:

— Այդ շատ իմաստուն խրատ է, վերապատուելի Հայր, բայց նախ Թուլիս աբեղային նամակները ձեռք ձգենք:

Բ

ՀՕՐ-ԲՐՈՋ ՄԱՀԸ

Ծակայն արժանի կինը, Քլավիէր, իր մահկանացու կեանքը հնչեց: Երկու ամիս 'ի վեր նենպամիտ Պուրնիշոն ամէն շաբաթ կ'դար 'ի Քլավիէր մէկ երկու օր անցընելու համար, որ կինն իր բարեպաշտական դիտաւորութեանցը մէջ պահէ և չթողու որ ժէզվիտներու 'ի նպաստ ձգած կտակն այլայլէ: Տարօրինակ տեսարաններ տեղի ունեցեր էին այս երկու ծերունիներուն մէջ: Շատ անդամ՝ արդարութեան զգացումէ մը դրդռեալ, ըսր խղճագիտական նրբութիւնները չեն կրնար բոլորովին չնչել բարեպաշտասրտերէն, որոց խոստովանահարը ոմանք կ'տիրեն, Թուլիոյի հօրքոյրը քիչ մնաց իր շղթան պիտի խորտակէր, Լուիզը պիտի կանչէր, նոյնպէս սիրական տղան, և անոնց պիտի յայտնէր թէ ինչպէս իր տկարութիւնը չարաչար դործածեցին: Բայց հայր

պրիճպալի կերպարանը, իբրև զարհուրելի երևոյթ, այնքան սար-սափ կ'ազդէր, անոր պատրաստած համազումը թէ Լուիզ կրօ-նական կոչումի ունենալով մեծ հարստութեան կարօտ չէր, պա-ուաբին այնքան անստուգութիւն կ'ազդէին, Դուրնիշոնի ներկայու-թիւնն որու առջև խօսք տուած էր, և որ, ամէն վայրկեան յիշե-ցընելով անոր Ժուլիոյի բռնած աղետալի ձամբան, կ'յաջողէր այս «խեղճ քահանային» համար, ձշմարիտ դրգռութիւն մը հա-նել, և այս բանս անոր այնչափ երկիւղներ կ'պատճառէր որ խղճի ձայնը կ'խեղդուէր: Գերազոյն ժամն հասաւ, և վերջին փափաքին հետ վերջին խղճի խայթը տարաւ:

Դուրնիշոն իր աչօք որսին վրայ կ'հսկէր: Վայրկեան մը չհե-ռացաւ պառաւ հոգեվարքին քովէն: Ամէն ջանք 'ի գործ դրաւ որ Ժուլիօ հիւանդին յուսահատ վիճակին անտեղեակ մնայ, և Լուի-զին առ եղբայրն դրած նամակն յայտնելու համար որ պէտք էր փութալ, թէ հօրքոյրը միայն քանի մ'օրուան կեանք ունէր, ժէզ-վիկները ձեռք ձգելէն որ ուղղութեանը չհասնի: Ժուլիօ միայն վերջին պիրը ստացաւ, որ իր քրոջ զարմանքը կ'յայտնէր հոգե-վարքին քովը չգտնուելուն վրայ և անոր վերջին հառաչանքը կ'լի-մայընէր:

Երբ Ժուլիօ Քլավիէր հասաւ Լուիզի մօտ, երկու բան պտաւ, Դուրնիշոնն՝ որ իբրև տան տէր հաստատուեր էր, և դիակ մը:

Դուրնիշոն կ'երթար, կ'գար, հրամաններ կ'տար: Լուիզ՝ եր-կու գթութեան քոյրերու հետ վախճանելոյն վրայ կ'հսկէր: Ժու-լիօ ներս մտաւ, և անկողնին մօտ ծունր դրաւ:

Քանի մը վայրկեան աղօթք ընելէն ետև՝ սխուր յիշատակներ՝ զորս իր մտաց մէջ կ'պրպտէր այս տեսարանը, յիշեցուցին ետև, ոտք ելաւ Լուիզին կողմը դնաց, որ յորդ արտասուք թափելով իր պիրկն ընկաւ: Այնքան երկար առնէ 'ի վեր ընդար չէին տեսած: Ժուլիօ զանի առաւ և սրահը տարաւ անոյշ և սիրալիր խօսքեր ըսելով անոր:

Ժուլիօ բաւական զարմացաւ՝ երբ իր քոյրը նստեցուց, տես-նելով որ Դուրնիշոն արձակ համարձակ սենեակը մտաւ և իրենց խօսակցութեան խառնուեցաւ: Ժուլիօ չէր սիրեր այս մարդը: Ի

բնէ հակակրութիւն կ'զգար այս մարդուն դէմ, բայց նա իր հօր-քրոջ բարեկամն էր և այս տիտղոսը բաւական եղեր էր որ Ժու-լիօ անոր նկատմամբ պատշաճութեան պահանջած յարգանօք վա-րուի:

Սակայն դժդոհութեան ղգացում մը կ'տեսնուէր Ժուլիոյի ձակ-տին վրայ: Դուրնիշոն դուշակեց, իր աչերը վար առաւ, և ծանր ու տրտում կերպարան մը դասեց: Կան մարդիկ որ վիշտ կեղ-ծել քաջ գիտեն: Սակայն Ժուլիօ խմաստալից լռութիւն մը կը պահէր: Ծէզվիդայ մարդն ամենէն առաջ խօսք բացաւ:

— Պատուական աբեղայ, օրիորդ Լուիզին պէս՝ դուք ալ կո-րուսիք, ձեր վշտաց արժանի ազգական մը:

— Այո՛, պարոն, ըսաւ Ժուլիօ խիստ ղգալի դժդոհութեան ձայնով մը, և այս պահուս քոյրս իմ մխիթարութեանց կարօտ է, ինչպէս որ ես իր մխիթարութեան:

— Անտարակոյս. բայց ամենէն ազդու մխիթարութիւնները, պարտիք պիտնալ, պ. աբեղայ, անոնք են զոր խաչին ոտքը կը դտնէ մարդ:

Եւ Դուրնիշոն՝ աչերն երկինք վերցընելով խորունկ հառաչեց:

Ժուլիօ ոտքի վրայ կեցած էր և չէր հրաւիրեր ծերունին որ նստի: Վերսին պահ մը լռութիւն տիրեց:

— Կարելի է, զարմացած էք, պ. աբեղայ, որ հանդուցեալին ինչքը կնքուած չէք տեսներ:

— Զղիտեր էի, պարոն, որ գմուտները դրուած չեն: Հիմակ որ եկայ՝ անօգուտ են, քանի որ Լուիզ և ես իմ հօրքրոջս միակ ժառանգորդներն ենք: Գոհ եմ որ այս պաշտօնական գործողու-թիւնը զանց առնուեր է: Իմ սիրական Լուիզս այս տխուր տպա-ւորութենէ ազատեր են, և եթէ ձեղի պարտաւոր եմ այս բանս, պարոն, շնորհակալ եմ:

— Ո՛չ, ինձ պարտաւոր չէք . . . այսինքն . . . 'ի հարկէ ին-ձի . . . վասն զի . . . :

Եւ Դուրնիշոն՝ յայտնի շփոթութեամբ կ'վարանէր և կ'հառա-չէր:

— Ձեմ խմանար ձեր միտքը, պարոն, ըսաւ Ժուլիօ:

— Նախախնամութիւնն իր խորհուրդները ունի : Ո՛ներշնչէ որբասեր հոգիները, և ամենուն պարտքն է անոր որոշմանց հնազանդելու : Ձեր հօրաքոյրը սուրբ մ՚էր, պ. աբեղայ, Ճշմարիտ սուրբ մը . . . :

— Ո՛հաւատամ, պարոն :

— Եւ պէտք է յարգել այն պատճառները որ անոր այսպէս վարուելու յորդորեցին, մինչև անդամ եթէ անխմանալի մնան :

— Դուք ինձ անխմանալի էք, պ. Դուրնիշօն . ինչ կ՚ուզէք ըսել :

— Պարոն, եթէ զմուռնները չդրուեցան, իմ արժանի և արդար բարեկամուհի տիկին Քլավիէրի կամքը կատարելու համար է :

Նոյն միջոցին՝ Դուրնիշօն նորէն հառաչեց և իր աչերը սրբեց : Աչերէն արցունք չէր հոսեր, և նա շարունակեց .

— Պարոն, այդ կամքն իր ձեռագիրը դրուած է . իր կտակակատարին միայն կ՚թողու իր վերջին կամքը դործադրել տալու հողը :

Ժուլիօ սկսեր էր հասկընալ : Դուրնիշօնի նայեցաւ անհանգիշ :

— Եւ ո՞վ է այդ կտակակատարը :

— Իմ յարգելի բարեկամուհիս կատարեալ վստահութիւն ունէր իմ վրաս . իր ամենէն ներքին խորհուրդները դիտէի . ինքն ալ իր յաւերն ինձ կ՚հաղորդէր : Գիտէք արդէն թէ ուսկից կը ծագէին, և կրնամ ըսել թէ ինչ բաներ կրեց այս աղնիւ հոգին իր յոյսերն ՚ի դերև ելած տեսնելով : Իր վերջին տրամադրութիւնները կ՚կատարեմ յայտնելով թէ նա ուրչաի վիրաւորուած էր այն կրօնական ընթացքէդ որու մէջ դուք որ այնքան պարտաւոր էիք անոր . . . :

— Խնդրոյն դառնանք, ըսաւ Ժուլիօ : Խնդրեմ աւելի կարճ խօսեցէք : Հօրքրոջս կտակակատարը դո՞ւք էք :

— Այո՛, պ. աբեղայ, իր կտակակատարն ու իր միակ ժառանգորդը :

Եւ Դուրնիշօն իբրև միակ ժառանգորդ լինելը հաստատելով իր միամիտ դէմքին հեղութեան երևոյթ մը տուաւ, որ կրնար Ժուլիօյի ծիծաղը շարժել աւելի պատեհ ժամանակի մէջ :

— Եթէ հաստատէք, պարոն, որ այս է մեր հօրքրոջ կամքը, ապա հնազանդելու չպիտի վարանինք :

— Պարոն աբեղայ, իմ յարգելի բարեկամիս՝ մինչև վերջին շնչարկեանը, խելքը գլուխն էր : Օրիորդը քաջ գիտէ այս բանս : Եւ ըստ որում նոյն ինք արդարութիւնն էր, նա օրիորդ Լուիզին և ձեզի ցմահ թոշակ մը ձգեց որ ձեզի անյաղթ պիտի վճռուի : Փահանայ մ՚ընտանիք չունի . իրեն շատ քիչ բան պէտք է : Իսկ օրիորդ Լուիզին գալով, թէև այս կարգադրութիւնն ըստ երևոյթին ծանր կ՚երևի, ձեր հօրքրոջը կարծեց թէ հարուստ ժառանգութիւն մ՚իրեն համար վտանգաւոր բան մը կրնար լինիլ աշխարհիս մէջ : Ամենէն առաջ իր հոգին ազատելու մտածեց : Ցմահ թոշակ մը բաւական պիտի լինի որ հանդարտ ապրի կրօնական տան մը մէջ, այն վտանգներէն հեռու, որոց մէջ կրնար կործանիլ : Ասոնք են ձեր հօրքրոջ նկատմամբ խորհուրդները :

« — Ինքզինքս յանցաւոր պիտի սեպէի, կ՚ըսէր նա, Լուիզին մեծ հարստութիւն մը թողլով . իր ծանիկ հասակը, իր առաքինութիւնը շատ պիտի վտանգէր : Գիտեմ որ պիտի ցաւի ըստ երևոյթին ծանր անօրէնութեան մը վրայ, բայց ընդհակառակ պիտի լինի ինձ միւս աշխարհին մէջ » :

Անբացատրելի դառնութեան ծիծաղ մը Ժուլիօյի շրթունքը փոթեց :

— Վատազգին, ըսաւ նա կամացուկ մը Լուիզին :

Ապա նայելով այս մարդուն որ աւելի նողկալի էր իրեն համար, իր կեղծաւորութեան պատճառաւ, քան թէ ժէզվիտներու կողմէ դրամի յափշտակչի պաշտօն վարելուն, անոր ըսաւ .

— Այս բաւական է, պարոն . մեր հօրքրոջ վերջին պարտաւորութիւնները կատարելէն ետև՝ ասկից դուրս պիտի երթանք :

— Ո՛հ, պ. աբեղայ, այդ մասին խոստութիւն չպիտի ընեմ, հաւատացէք ինձ : Օրիորդ Լուիզ որչափ ատեն որ կամք կարող է աստ մնալ : Ձեմ պահանջեր որ . . . :

— Իրաւ, պատասխանեց Ժուլիօ : Հաւաստի եղիք որ այդչափ բարեյաժարութիւն չարաչար չպիտի դործածենք : Եւ այժմ մեզ մինակ թողէք :

Դուրնիշօն առանց պատասխան տալու դուրս ելաւ, և Ժուլիօ իր գրկաց մէջ բռնելով Լուիզը,

— Խե՛ղճ աղջիկ, դու իզնէ ուրիշ մարդ չունիս, բայց ես կը սիրեմ քեզ։

Եւ Ժուլիս գառն հեշտութիւն մը զգաւ իրեն միայն յանկարծ եկած խորհրդոյ մը մէջ ընկղմելով։ Լուիզ ժառանգաղուրկ բոլորովին իրենը կ'դառնար։

Քանի մը վայրկեան ետք՝ Դուրնիշօն ներս մտաւ։ Իր թևին տակ բոներ էր սնտուկ մ'որ սպիտակ փայտէ շինուած էր, ժամանակէն սևցած, առատօրէն ամուր կապուած և կարմիր կնքամոմով շատ տեղերէ կնքուած էր։ Անոր վրայ գրուած էր.

ԺՈՒԼԻՈ ՔԼԱՎԻԷՐ ԸՆԴԱՆԵԱՑ ԸՂՐԵԼԸ։

— Ես պարկեշտ և ուղիղ մարդ մ'եմ, ըսաւ Դուրնիշօն, հաւատացէք ինձ։ Ձեզի ապացոյց մը կ'տամ։ Աւասիկ արկղիկ մ'որուն մէջ մադալեոններ կան և ընտանեկան տիտղոսներ, անվթար են, և այն վիճակին մէջ ինչպէս որ դուք հօրքոյրդ հօրդ գրասենեակին մէջ՝ երբոր որբ եղաք։ կարող էք զանոնք պահել, վասն զի կտակին մէջ գրուած չէ որ պէտք է ես դարձընել։ Այո՛, պարոն, այո՛, օրիորդ, ես ուղիղ մարդ մ'եմ։

Եւ փարիսեցին իր արժանապատուութեան մէջ պլոկս կ'բոներ, այս փոփոխ գործը կատարելէն ետև։

— Ընորհակալ եմ, պարոն, այս սեղանին վրայ դրէք ղպան։

Այս եղաւ Ժուլիոյի միակ պատասխանը։

— Հաւատացէք որ իմ յարգելի բարեկամուհւոյս ինչքը բարեպաշտական գործոյ պիտի յատկացուի։ Երբէք չպիտի ընդունէի եթէ գիտնայի որ ընտանիք մը պիտի կապտեմ իմ հարստացընելու համար։ Ո՛չ, պ. աբեղայ, ինչպէս որ կ'ուզէք հաւատացէք, բայց բոլոր գլավիէրը բարեպաշտական գործերով պիտի անցնի, չեմ ուզեր որ իմ ժառանգորդներս անկից ստակ մ'անցամ առնուն։

— Ինչպէս որ կ'ուզէք գործածեցէք գլավիէրը, պարոն։ Թէև փոքր ինչ կ'զուշակէինք թէ ինչ բանի պիտի ծառայէ մեր օրքրօջ ստացուածքը, սակայն անոր վրայ մտածելու պէտք չունինք։ Կ'աղաչեմ, թողէք մեզ մեր վշտայ մէջ։

Օգոստոս Վէրթոն՝ Լուիզին երկսող տոմսակին վրայ գլավիէրը գալու փութացեր էր։ Սրահը մտաւ այն միջոցին իսկ որ Դուրնիշօն, իր ուղիղ մարդու դերը խաղացած կերպին վրայ զոհ լինելով դուրս ելեր էր։

Լուիզի այս խօսքը.

«Ժառանգաղուրկ մնացինք», Վէրթոնի վրայ կայծակի պէս ընկաւ։

— Ժառանգաղուրկ, դողդոջեց նա։

— Այո՛, բարեկամդ իմ. բայց մեղի ինչ փոյթ։ Մեր երջանկութիւնն այս հարստութենէ կախում չունէր։

Այն ատեն Վէրթոն պատմել տուաւ Դուրնիշօնի հետ ունեցած խօսակցութիւնը։

— Վերջէն կ'խորհինք այդ բանին վրայ, ըսաւ նա։ Անտարակոյս ժէզվիզոյ մասը կայ այս գործին մէջ։ Դուրնիշօն անոնց գործակատարը ճանչցուած է։ Ինք միայն կտակագրաւ եղած է այս գործին մէջ, և օրէնքը շատ խիստ է այս մասին։ Կարելի է այս կտակը վէճի ներքև ձգել։ Անշուշտ ժէզվիզոյ կողմ յափշտակութիւն կայ։ Դատարանը՝ նոյն իսկ կասկածի մէջ, ժառանգորդայ նպաստաւոր պիտի լինի։ Եթէ միայն քանի մ'ապացոյցներ մէջ բերենք, կրօնական միաբանութեանց նկատմամբ դատարաններու արդի տրամադրութեան մէջ, ատոյգ ենք մեր դատը շահելու։ Պէտք է զարնել կտակը։

— Բարեկամդ իմ, ըսաւ Ժուլիս, թողուենք առ այժմ այս նիւթական դժուար շահերը։ Մեր խեղճ հօրքրոջ տրուելիք վերջին պարտաւորութեանց վրայ խորհինք. ներեցինք անոր սխալութեանց և երթանք հոգւոյն համար աղօթենք։ Լուիզս, երախտագիտութեան պարտք մ'է մեր կատարելիքն առ այն որ մեր երկրորդ մայրն եղաւ։

Թեմին եկեղեցւոյն մէջ կատարուեցաւ յուղարկաւորութեան հանդէսն այն բոլոր արարողութեամբ երբ հանգուցեալն առաջին կարգի անձերէն է։ Մոմերն ատելի շատ և խոշոր եղան, հրեշտակներուն դամբանական սաւանն առանդատան պահարանէն ելաւ. արծաթեայ մեծ խաչը, դեղեցիկ աւաղանը դործածուեցան. պիւղին դպիրներն իրենց ամենէն խոշոր ձայնը հանեցին, և երէցն ատելի ծանր կարդաց թաղման աղօթքը քան թէ սովորական թա-

պուճներու ժամանակ, երբ շուտ մ'աղքատիկ մուրհակներ թաղելու կ'փութան: Ճոխ պարգև մը տրուեցաւ, և հովիւը փառաւոր դամբանական ճառ մը խօսեցաւ, և լատիներէն վկայութիւններ, և այս տեսակ ճառերու չափազանցութիւնները չմոռցաւ:

Լուիզ և Թուլիօ Քլավիէր գարձան տրտում խօսուր, իրենց մանկութեան այս անոյշ օրորանն զոր պէտք է թողուլ անյապ յաջիշտակիչներու ձեռքը:

Նոյն իրիկունէն 'ի վեր՝ Դուրնիշօն՝ որ բոլոր ապարոզութեան ատեն՝ գազաղնի մօտ շատ մը հառաչանք հաներ և բարեպաշտական գալարումներ ըրեր էր, Մաուլէդի խմացուց կտակին այն մասն որով տիրուհին փոքրիկ Թոշակ մը կ'կապէր իրեն լաւ և հաւատարիմ ծառայութեանցը փոխարէն:

Ա.յս պառաւ աղջկան անձնուիրութեան ընտիր յատկութեանցը հետ աշխարհիս հարստութիւնները սիրելու պակասութիւնն ուշնէր: Իր բոլոր կենցաղ մէջ հարուստ լինելու փափաքեր էր, և տիկին Քլավիէրի ծառայող այս պիւղացի օրիորդն երեւակայեր էր որ իր ամենականներով, ղորս ամէն տարի ապահով տեղ շահու կ'դնէր, պիտի ստանար նաև իր տիրուհւոյն ժառանգութենէ մեծակակ մաս մ'որով պիտի կարենար երթալ Վալքաստրէր աղիւսով ծածկուած աղտոր տուն մը բնակելու և վերջապէս դիւղին մեծ տիկինը պիտի դառնար:

Տիկին Քլավիէր հարիւր անգամ ըսած էր անոր.

« Մաուլէդ, դու կտակիս մէջ տեղ ունիս »:

Եւ հայր Պրիֆար որ Մաուլէդէն պէտք ունէր որ իր ապաշխարող կնկան քովը ուրիշ մարդ չթողու մօտենալու, ճարպիկութեամբ դրդեր էր Պրէնեան աղջկան ընչասէր ոգին և յայտներ էր թէ իր տիրուհւոյն մահուանէ ետք ժառանգութենէ մաս մը պիտի ստանայ իրաւամբ, կ'փափաքէր որ ո՛չ Լուիզ և ոչ Թուլիօ՝ Պ. Դուրնիշօնի անուան շինուած կտակէն բան մը չփոխեն:

Երբոր աչքծակ ժէղվիզայ կողմէ յատկացած դոյն թոշակը Մաուլէդի ապրուստին համար իրեն ծանուցուեցաւ, պառաւ աղջկը քիչ մնայ որ պիտի նուաղէր վար ընկնէր:

— Մինէ դոհ չէս, ըսաւ անոր Դուրնիշօն խորամանկ դէմքով մը. մինէ կ'ուզէիր որ Քլավիէրը մեր մէջ բաժնէինք:

— Ո՛չ ամենևին, պարոն, ըսաւ պառաւ աղջկը բոլորովին ամօթասպարտ:

— Ծերութեան օրերուդ համար ապահով հայդ է այն, ուրիշ աւելի ի՞նչ կ'ուզէիր:

Եւ կեղծաւորը յաւելուց.

— Աղջիկս, նայէ որ օգտակար կերպով գործածես այդ դուռմարը, որ Հարստութիւն մ'է քեզի համար: Վանք մը քաշուէ իբրև ապաշխարող քոյր. անդ սրբութեամբ կեանքդ պիտի աւարտես: Ամէն հատակի մէջ մարդ կրնայ կորսնիլ:

— Կրողը տանի այս քահանան, ըսաւ Մաուլէդ քթին տակէն, այս կենդանին քարող տալէն զատ բան չդիտէ:

— Անհոգ եղիր, պարոն, ըսաւ նա բարձրաձայն, քեզի կաթօտ չեմ իմ խիղճս ուղղելու համար: Կ'փափաքիմ որ դատաստանին օրն աւելի ծանր համար մը տալու չստիպուիս քան զիս:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, լրբենի:

— Տէր Աստուած, ո՛չ ինչ. բայց դիտցած յանձնարարուելիսդ ձրիասէս չըրիր. և լաւ դիտեմ որ այս կարկանդակէն քու մասդ աւելի աղտոր է քան թէ խմս:

— Յիսուս Մարիամ, Մաուլէդ, սատանան է որ քեզ այսպէս խօսիլ կ'տայ: Աղջիկս, դու յանդուգն, սոսկալի դատումներ կ'ընես. դնա՛, շուտ խոստովանելու գնա. մահացու մեղաց մէջ մտար հիմակ:

— Լա՛ւ, լա՛ւ: Շարունակէ քարոզը: Դարձեալ իմ ձեռքս քիչ մը բան պիտի անցնի. բայց դու և քուկիններդ բոլորն ալ պիտի ստանան: Եւ սակայն եթէ ես չլինէի . . . :

— Աստուծոյ աւելի կ'երդնում, Մաուլէդ, քանի որ կարծածէս աւելի տեղեակ ես, որ այս գործին մէջ մտած եմ միայն Աստուծոյ մեծագոյն փառաց համար, և լոկ հոս գալու համար ուղղորութեան և մանր մունր ծախքերս պիտի առնում: Այս քանի մը ծախքերէն զատ՝ բոլորն ալ վերապատուելի հարց պիտի երթան:

— Սակայն հայր Պրիֆարն այդպէս չխօսիր. ինձ բոլորովին վստահեցուց որ ժառանգութենէդ մեծ մաս մը քեզի հանելու պէտք եղեր է որ դործին աշխատիս։ Աղէ, հիմակ ամէն բան որոշ կը տեսնեմ։ Ես անոր և քեզի համար աշխատեր եմ։ Ես ամէն բան եղեցի կարդի դրի, և հիմակ միայն դլեստներուս և հայիս համար քիչ մը ստակ կ'հանէք ինձ։

— Եւ մինչ քեզի պէս բարի քրիստոնէի մ'ասկից աւելի բան մը պէտք է, այս արտասուաց հովտին մէջ։

— Կարելի է դեռ երսուն տարի ապրիմ։ Ըստ դոհ պիտի լինէի եթէ կեանքս վաչքապրեր անցընէի։

— Այդ ամենը դոռոզութեան փորձութիւններն են, Մատլէդ։

— Դու, դու այդ փորձութիւնները չունեցար, Աստուած պահէ քեզ։ Բայց դարձեալ դու ժառանգութեան խոշոր մասը դրպանդ պիտի նետես, մինչդեռ ես քանի մը մանր դրամ պիտի ստանամ։ Ճշմարիտը, քանի որ դիս խօսելու կ'ստիպես, սաստիկ սրամտած եմ։ Կ'տեսնեմ որ տխմարի մը դերը խաղացեր եմ, թէ իմ դիւրահաւանութենէ օդուտ քաղեր էք։ Ես այդ խեղճ տիկնոջ բանտապանուհին եղեր էի։ Քանի՛ քանի անդամ անոր տրտունջները խեղդեցի։ Քանի՛ քանի անդամ իմ խղճիս դէմ սուտ խօսեցայ ըսելու համար թէ լաւ կ'վարուի։ Եւ ստուդիւ բան մը կար խղճիս մէջ որ կ'ըսէր ինձ թէ սուտ կ'խօսիմ։ Հապա այս խեղճ զաւակները. ո՜հ, երբ կ'խորհիմ այն խեղճ զաւակց վրայ ղորս այնչափ սիրեցի։ Լաւ, հիմակ կ'նայիմ որ ձեզ օգնեցի զանոնք կողոպտելու համար, ինչպէս որ դայլերն անտառին մէկ անկիւնը կ'կողոպտեն դառնուկները։ Քանի՛ դժբաղդ եմ։

— Այդչափ ցաւակցութեան կարօտ չեն։

— Թէ որ, ինչպէս ինձի հետ, անոնց հետ ալ նոյնպէս վարուեցաք, շատ հարուստ չպիտի լինին։

— Օրիորդ Լուիզ, հազար ֆրանք թոշակ ունի։

— Աղջո՛ր օժիտ մը, իրաւ, հնակարկատի մը հետ կարդուելու համար։

— Պ. արեղան ալ հազար ֆրանք թոշակ ունի, և թշուառականն մ'է նա որ Աստուծոյ եկեղեցւոյն դայթակղութիւն կ'պատճառէ։

Գերապատուելի հարը դժուարենէ շարժեալ չուզեցին բոլորովին զինքը զրկել։ Եթէ խօսքս մտիկ ընէին՝ հայր Պրիֆար սիրկին փլավևէրէն կրնար պահանջել որ անոր անունը կտակին մէջ բնաւ չդիշէ։ Այս մտապատման արժանի էր։

— Այդ ըսածդ ահաւելի է, պ. Դուբնիշօն, և իմ բարկութիւնս կ'սաստկացընես։ Կ'զդամ որ ամօթէս դետնին տակը կ'անցնեմ, վասն զի սոսկալի է այս մեր ընթացքը։ Այն սիրական, պարկեշտ, անոյշ և ողորմասէր պատանին, որ այնչափ խելք ունի։ Բոլոր վերապատուելի հարց խելքէն շատ աւելի ունի։ Այո՛, այո՛, դիւղացի աղջիկ մ'եմ, բայց մտացի մարդիկ, փաստաբաններ որ բան դիտեն՝ կ'ըսեն միշտ որ Տ. . . ի առաջին քարոզիչն է։ Անոր վրայ կ'նախանձին։ Ահա այս պատճառաւ զինքը չեն սիրեր։

— Թողունք այս կէտը, Մատլէդ, դու քու կարծիքդ ունիս, ես ալ իմս, և ուրիշի համար տալու պարտաւոր չեմ։ Բայց դու պատրաստուէ նայիմ ասկից դուրս ելնելու։ Տէ՛ս ահա, ահա դրեցի իմ տումարիս մէջ որ ամսականներդ վճարեցի։

— Այո՛, պարոն, քեզնէ բան մը չունիմ պահանջելու։

— Ուրեմն երթաս բարով, Մատլէդ, բոլոր բաներդ ուրիշ տեղ փոխադրել տուր։

— Ո՜հ, անշուշտ պիտի սպասես որ իմ քրոջս որդին վաչքապրէրէն դայ իր սայլակովը դնս առնու։

— Այո՛, այդ բանին համար քեզի մինչև շաբթուս վերջը պայմանաժամ կ'տամ։

— Իրաւի վեհանձն ես։

Գ

ՄԱՏԼԷԴԻ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ժուլիօ ու Լուիզ որոշեցին Քլավիէրէն հեռանալու՝ Թաղման հանդէսը կատարուելուն հետևեալ օրը։ Այս շնորհալի բնակավանին իրենց վերջին հրաժարական բարևները տալ ուզեցին, բնակարան մ՚որ իրենց առաջին խաղերուն ականատես վկայն եղեր և ուր իրենց երկրորդ մօրը դորովալուծ ակնարկին ներքև մեծցեր էին։ Ծառաստանին բոլոր ուղիները մի առ մի պտրտիլ ուզեցին, բաղեղով զարդարուած ամէն մէկ ժայռին բառ մ՚ըսել, ամէն մէկ վաղեմի ծառի, ուր երբեմն իրենց անուան սկզբնատառերը փորագրեր էին։

Լուիզի սիրտը սաստիկ յուզուելու կարմիր և արծաթափայլ ձիւներով լի լճակին մօտ. այն տեղ ընդուներ էր սիրոյ առաջին համբոյրը։ Երբ դղեակը մնաս, ջերմեռանդ սրտով վերին նրբադաւթէն անցան ուր ձմեռը խաղացեր էին. տեսան իրենց փոքրիկ սենեակներն որ դեռ ևս բիւրաւոր չնչին բաներով լեցուն էին և այս բաները վառարաններէն և պատերէն կախուեր էին՝ տան մը ներքին կողման հրապուրելի երևոյթ մը տալով. այս ամենը սուրբ ընկերութեան վերպերոսին ձեռքը թողուլ հարկ էր։ Լուիզ՝ իրենց ընտանեաց մէկ քանի անդամները ներկայացընող նկարներն առնուլ ուզեց, բայց Ժուլիօ չթողուց։

— Ասոնց և ոչ մէկը մերն է։

Եւ ապա գային ծառեր դնելու իրենց հօրբրոջ անկողնոյն ոտքը. և Ժուլիօ երկրորդ անգամ մ՚ըսաւ.

— Խնդճ հօրքոյր, Թող Աստուած անոր ներէ։

Եւ մեծ սրահէն, որ իրեն ախուր երևցաւ, սպիտակ ու սև

աղիւսէ սալարկեալ վերնագաւթէն անցնելով, որ բակին մեծ սանդղին վրայ կ՚նայէր, դուրս ելնելու վրայ էին, երբ Լուիզ զանի կեցընելով.

— ԱստուածՅ իմ, բարեկամ, կ՚մեկնինք առանց մեր հրաժարական բարևները Մատլէդին տալու։

— Այդ իրաւ է. ո՞ւր կ՚բնակի։

Եւ մեծ սանդղէն ելնելով վերստին, Լուիզ իր եղբայրը վերնայարկին ներքև տարաւ, ուր կ՚գտնուէր տնտեսուհւոյն խուցը։ Տնտեսուհին դուռն անգ, որ զբաղած էր իր լաթերը ծրարելու, նոյնպէս՝ ամէն տեսակ բաներու կոյտ մը, բեկորներու այլանդակ խառնուրդ զոր ծառաները մեծ առներու մէջ կ՚հաւաքեն և իրենց հետ կ՚առնին երբոր ծառայութենէ հրաժարին։

— Ա՛հ, իմ սիրական զաւակներս, գոչեց Մատլէդ՝ երբ առնոց ներս մտնելը տեսաւ, ո՛րչափ բարեսիրտ էք որ կ՚գաք զիս տեսնելու։

— Ե՛այսպէս պէտք է լինի, Մատլէդ, ըսաւ Ժուլիօ. այնչափ տարիներ մեզի բարեսրտութեամբ ծառայեցիր։

— Ցաւ մը միայն ունինք, ըսաւ Լուիզ, մեր այս նոր վիճակը չներեր որ քեզ հիւրընկալենք. այո՛, աղքատ ենք, սիրելի Մատլէդ։

Այս խօսքը զոր շատ պարզմտութեամբ արտասանեց Լուիզ, պատաւ աղջկան սրտին մէջ խորունկ խոցի խայթեր գրգռեցին։ Եւ որովհետև Դուրնիշօնի դէմ ղղացած ատելութիւնը դեռ իր վրայ կ՚ներգործէր, Ժուլիոյի և իր քրոջ բացաւ իր սիրտն ամենայն ազատութեամբ և մանր պատմեց անոնց այն որոգայթն որուվ ժառանգութիւնը յափշտակելու յաջողեր էին։

Այս խօսակցութենէ կ՚իմացուէր որ ժէղվիէղներն երկար ատեն կատակին խորհուրդը Մատլէդէն ծածկեր էին. բայց Դուրնիշօնի մէջտեղ տեղեկանալով թէ այս պատաւ աղջիկը տիկին Քլավիէրի մտքին վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի, անհրաժեշտ սեպեր էին գործն անոր յայտնել և զանի որսալ ժառանգութենէ մեծ մաս մ՚անոր խոստանալով։

Մատլէդ պատմեց դէպք մ՚որ տիկին Քլավիէրի մահուանէն

քանի մ'օր առաջ անցեր էր: Այս դէպքը բոլորովին չդիտեր Լուիզ: Տիկին Քլավիէր իւր խղճէն տանջուելով որոշեր էր իր կտակը փոխել, և կամ յատկացած մը դրել տալ որով Ժուլիոյի միշտ տարեկան թոշակ մը կապելով հանդերձ, վասն զի զանի աղաղաներ էին իր մտքին մէջ, պատուաւոր օժիտ մը պիտի ապահովէր Լուիզին: Մատէդ վճռական հրաման մը ստացեր էր նոտար մը կոչելու: Բայց վախնալով որ իրեն խոստացուած աղուոր բաժինը չկորսուէ, պ. Դուբնիշօնի խմաց տուեր էր այս բանը:

Ծէղվիգայ գործակատարն ընդ փոյթ Քլավիէր հասեր էր. այնքան երկիւղ ազդեր էր նա խեղճ կնկան կրօնական արհաւրօք՝ որ երբ նոտարն եկաւ, անոր այս խօսքը միայն ըսաւ.

— Ներէ, պարոն, որ քեզ կանչել տուի, կ'փափաքէի... բայց կ'նայիմ որ գործերդ արդէն կարգադրածիս պէս ծողուլ պէտք է:

Նոտարը ձգեր գացեր էր:

Մատէդ այս խոստովանութիւններն ըրաւ իրր պէ գործին մէջ բռնած ղղուելի ընթացքը կերպով մը քաւէ: Անչափ դղուեց Լուիզն և անոր խօսք տուաւ երթալ ղինք տեսնելու 'ի Սէնդ-Ամանտէն:

Վէբալօն անհամբեր կ'սպասէր Լուիզին և Ժուլիոյին 'ի Տ... Ինքն ալ՝ իր սիրելի բարեկամայ պէս՝ այս յափշտակութեան զոհ ընկած էր: Ջերմագին կ'սիրէր Լուիզը. բայց Լուիզն՝ առանց հարստութեան՝ Տ... ի փայլուն ընկերութեան մէջ ուր նախ ամուսնութիւն մ'իրեն վիճակին անհրաժեշտ էր, կարող էր իրեն կին ընել: Այս անդութ կասկածը միտքը կ'պաշարէր անդուլ՝ այն ժամէն երբ առսկալը ստուգութիւնն իրեն ծանուցուեցաւ 'ի Քլավիէր:

Ամէն բանէ առաջ Վէբալօն դրական միտք մ'ունէր: Ինքն իր վրայ լշնող հզօր բնութիւն մ'ունէր, որով կարող էր իր սիրտը ճղմել քան թէ չքաւորութեան անարգին տանջանաց դատապարտիլ:

Բայց տակաւին հնարք մը կար, այս է կտակը հարստածել: Նախ իրեն համար տասայ յոյս մը կար անոր մէջ, թէ յաջողէր թէ ոչ, երկրորդ իր մտադրած ամուսնութեան հարստութեան յոյսը: Այս երկու բաները տեսաւ. անոնց հետևանքը հաշուեց, և երբ Լուիզ Մատէդի յայտնութիւններն անոր պատմեց, արդէն ինքզինքը յաղթական կարծէց:

Թէև Ժուլիօ 'ի բնէ անշահախնդիր էր, բայց իր բարեկամին փաստերէն ընդհանուր զննողը կրօնական միաբանութեան դէմ յանդ մաքառելու պատրաստուեցաւ: Վէբալօն փոխանորդութեան գիր մ'առաւ Ժուլիոյի և Լուիզի ձեռքէն, և երջանիկ էր որ իր անունը պիտի կցէր գաղի մ'որ բոլոր Եւրոպայի մէջ մեծ համբաւ պիտի հանէր:

Ձեռքի սեղմում մը զոր Ժուլիօ չտեսաւ, ակնարկ մ'ուր հրատապ սէր մը խորհրդի արտոնութեան հետ կ'երևէր, Լուիզին և Վէբալօնին միակ հրաժարական բարևներն եղան: Ժուլիօ նոյն օրն իսկ Սէնդ-Ամանտէն երթալ ուզեց, այնքան կ'փութար իր առանձնութեան մէջ պատսպարելու այն սիրական պանձն որու տէր կ'դառնար հօրքրոջ մահուամբը, իրեն համար տալի մեծագին պանձ մը քան ամէն ոսկին զոր Հայր Պրիմար իրմէ կորզեր էր:

Ե

ԵՐԿՈՒ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐՈՒ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ի Սէնդ-Ամանտէն հասնելէն երեք օր ետք՝ Ժուլիօ և Լուիզ Վէբալօնէն նամակներ ստացան: Ժուլիոյի ուղղուածն եռանդով և յուսով լի էր: Փաստարանն ուղևորեր էր 'ի Քլավիէր: Փոխանակ դղեակին երթալու ուր Մատէդ դեռ ևս կ'պտուէր, Դուբնիշօնի հետ խոսի, Դուբնիշօն որ կառաղեր էր և դրեթէ անոր վրայ մարդ դրեր էր որ հսկէն, դևղին երէսին տունն օթևաներ էր: Երէցն իր շահուց ձեռնտու և Լուիզին հետ ունեցած սիրոյն

խորհրդակիցն էր: Արժանի ծերունի մ'էր, և Լուիզ անոր դիմեր էր իր կրօնական պարտաւորութեանց համար իր օրքոյրը S . . . քաղքէն հեռանալէն 'ի վեր: Անոր քով Ձմեռնիա քահանայ մը դասը էր, անշահախնդիր մարդ մը, կարեկից և անձնուէր հայր մը:

Երէցն իր տունը կանչեց Մատլէդը, անոր հետ խօսակցելու պատրուակաւ մեկնելէն առաջ, այն բարի Քլավիէր տիկնոջ վրայ որ բոլոր վիճակին մէջ այնքան լաւ յիշատակներ կ'թողուր:

Պառաւ աղջիկն այս բանս իրեն պատիւ սեպեց:

Երբ երիցատունը հասաւ, անդ դառաւ Վէրտլօնը զոր դրեթէ Լուիզին և Ժուլիոյի չափ կ'սիրէր: Պէտք է ըսել որ Վէրտլօն Մատլէդի սիրտը շահեր էր այն ընթացքով որու երախտապարտ կ'մնան սպասաւորները, այսինքն մանր մունր պարգևներով:

Վէրտլօն Ճարպիկութեամբ մը խօսքն այն կարևոր իրողութեանց վրայ դարձուց զորս երևան հանելու պէտքը կ'զդար, և այս բանս կ'ընէր՝ յարգելի վկայի մ'առջև, այս է Քլավիէրի երէցին ներկայութեան: Մատլէդ բնաւ մտքէն չանցուց որ հարցաքննիչ դատաւորի մ'առջևն էր, որ անոր ամէն խօսքը միտքը կ'պահէր:

Վէրտլօն գովեց զինքն որ Դուրնիշօնի բերնին չափը տուեր էր: Պառաւ աղջիկն աւելի քաջալերուելով մանր պատմեց այն անցքն որ 'ի S . . . և 'ի Քլավիէր տեղի ունեցեր էին չորս տարիէ 'ի վեր, տիկնին Քլավիէրի ընդդիմութիւններն ու պայքարները, իրեն եղած խոստումները՝ հայր Պրիֆարի կողմէ, եթէ կտակին դործին աջակից դտնուէր. այսինքն այս աշխարհի մէջ դրամ Վալքապրէր քաշուելու իր պատաւութեան օրերուն մէջ, և այս Պիբէնեան օրիորդին հաստատ խորհուրդն էր, և արքայութիւնը միւս աշխարհիս մէջ, և այս ալ հոդևոր հարց իրենց աղջկանց բաշխած ընթացիկ դրամն է: Փաստաբանը խնդրեց որ այս խօսակցութիւնը գաղտնի մնայ. պառաւ աղջիկը խօսք տուաւ:

Վէրտլօն իր նամակին մէջ կ'պատմեր թէ նօտարը տեսեր էր, ծանրագլուխ մարդ մը, որ մեծ համբաւում ունէր իր երկրին մէջ. նա խոստովաներ էր թէ Քլավիէրէն եղնելու ատեն այս տպաւորութիւնն ընդուներ էր որ պառաւ տիկինը, Դուրնիշօնէ պաշտ-

բեալ, իր վերջին կամքն ազատօրէն բացատրելէն հրաժարեր էր: Մինչև անդամ հիւանդին բերնէն բառ մը լսեր էր որ մեծ նշանակութիւն ունէր իրեն համար. այսինքն. «Աստուած իմ, քանի՛ պժբաղդ եմ»:

Ասոնք էին նորատի փաստաբանին նամակին լուրերը: Այժմ ամէն բանի ինք յանձնառու կ'լինէր: Կ'մնար միայն՝ քաղաքային առեանին առջև՝ այս տեսակ դործոց սովորական ընթացքը բռնել երթալ: Ժուլիօ կրնար հանդարտ կենալ:

Լուիզին ուղղեալ նամակն աւելի կարճ էր: Կ'պարունակէր այն վաւերական սիրոյն սովորական բացատրութիւնն և երջանկութիւն կ'համարէր ցոյց տալու՝ սիրական էակին համար ունեցած անձնուիրութիւնը, այս կարևոր դործին եռանդագին աշխատելով: Կը խնդրէր որ Լուիզ իրեն պատմէ դէպ 'ի լեռն ըրած երկար ուղևորութիւնը, և Սէնդ-Ավանտէնի նկարագիրը, այն բոյնն որ այժմ իր պաշտեալ Լուիզը կ'պահէր:

Լուիզին պատասխանն ունինք.

«Սիրելիդ իմ, նամակդ զիս տխուր կ'պտնէ: Ինչո՞ւ համար: Սակայն աենդային անհամբերութեամբ մ'անոր կ'սպասէի: Պաշտեալ Լուիզդ կ'անուանես զիս. միթէ այդ բառն ամէն բան չ'ըսյատներ ինձ: Եւ սակայն իմ խեղճ սիրտս սոսկալի երկիւղներու, անդութ նախազդացումներու մէջ կ'գտնուի: Ի՞նչ ընեմ. շատ անկեղծ եմ և չեմ կրնար բան մը պահել: Միթէ ժամանակաւոր պատրաստք մ'է որ քիչ մը հանդարտութեամբ պիտի փարատի: Միթէ իմ ներկայ վիճակիս աւելի որոշ դիտակցութիւնն է և հոդւոյդ մէջ աւելի սուր թափանցում մը: Կ'երևի ինձ որ նամակդ սրտի վարանումներ կ'յայտնէ:

«Յանդիմանէ զիս, եթէ կ'սխալիմ: Շատ դոհ պիտի լինիմ քեզ զրպարտելուս: Բայց, խեղճ Օդոստոս, քեզ կ'ճանչեմ, քու և իմ կացութիւնս կ'դատեմ. և եթէ այն ողորմելի դատը կորսուի, և ոչ լաւ դատերը չեն կորսուիր, ինչ երջանկութիւն կրնամ յուսալ, ես Աստուած:

«Այս նկութեն վրայ աւելի խօսիլ չեմ համարձակիր: Իմ

սիրական մտածումներս, իմ վշտալի ճիւաղս պիտի լինի այն։ Ա՛յս օրուանէ ի՛ղձամ որ դժբաղդութեան ստուգութիւն մ՚առնել թեթև պիտի երևէր ինձ քան թէ յարաժամեայ երկիւղները, քան թէ այս անպուճ հարցումն որ սիրոյդ կնկան մը սրտին մէջ կը դառնայ շարունակ. «Արդեօք պիտի կորսնցնեմ բոլոր երջանկութիւնս»։

«Հիմակ մանիկ ըրէ, Օդոստոս, իմ նամակիս այս առաջին տողերն իրրև զեղում մը նկատէ որ ինձ կրնայ սփոփում բերել։ Ասոր մէջ քեզի անհաճոյ բան մը չկայ։ Կրնամ անպուճ բաղդ մը ամբաստանել, սակայն երբէք սիրոյդ չպիտի ամբաստանեմ։ Կը խնդրեմ իսկ այս պրոյս վրայ չպատասխանել ինձ, եթէ ծանր կ՚ենթադրեմ քեզ մեր անցեալ ապագային քօղը վերցընել։ Լուսինդ չպիտի վերադարձ ըլլա. իսկ ես շատ պիտի տառապէի այս առաջին մտածութիւնն իմ սրտիս մէջ պահելով՝ հեծեծանքի պէս՝ որ մեղ կ՚խղդէն և մարդուս սիրտը մեծ բեռ մը կ՚ազատեն երբոր ազատօրէն մեր զգացումները դուրս թափելու առիթ կ՚ունենանք։

«Հիմակ որ այն ծանր բեռը փոքր ինչ թեթևցաւ սրտիս վրայ, կարող եմ խնդրած տեղեկութիւններդ քեզի հաղորդել։

«Մեր ուղևորութիւնը մինչ յարդ ինձ անծանօթ եղած զգացումներ ազդեց, և եթէ այս վերջին օրուան տառապանքէն իմ հոգիս վշտացած չլինէր, ուրախութենէս պիտի խեղդայի այս լեռնոտ հրաշալի տեսարանին առջև, զորս միայն Կարօնի կամրջէն տեսնելով կ՚ճանչէի, իրրև ահագին արծաթեայ առաջնաձև շղթանակ որ հորիզոնի վրայ կ՚երևի երկնից կապոյտին պատուելով։ Այս հեռաւոր նկարը՝ որ սակայն անորոշ և անհուն իրայ վրայ գլուխ մտմտուքի կ՚տանէր, իրականութեան մօտ բան մը չէր։ Այն է՝ վսեմ և գեղեցիկ բաներու տեսքով հոգւոյ լիակատար գոհունակութիւն առողը։ Ես ոչ իսկ կարող էի մտքէս անցընել այս բանս։

«Դու, Օդոստոս, որ մեծ բաներու հանճարն ունես, պիտի գմայլես այս փառաւորութեանց վրայ երբ մեզ տեսնելու գաս։ Հաւատամ եմ որ անգութ պիտի գտնեմնաս, և արդեօք կ՚ղձամ որ առաջած ապաւորութիւններս այն հոգեպատկան բուրդերն՚ի վեր

նշնելու առեն, զոր Աստուծոյ ձեռքը կանդնեց երկու աշխարհաց մէջ, իրենց առաջին թարմութիւնը չեն կրնար կորսնցնել քեզի համար։ Արդէն բաւական սքանչացում ունիմ քեզի հետ ծանր գնալու, և մեր ձայնն իրարու միացընելով փառաբանութեան երգ մը երգելու առ Աստուած, այսչափ հրաշալեայ հատիկը։

«Սէնթ-Ավանտէն գեղահրաշ կիրք մ՚ունի. հիւսիսէն լաւ պատսպարուած՝ և լեռներէն զմայլելի կերպով շրջապատուած է. սակայն նաղկանք պատճառելու չափ աղտեղի և աղքատիկ է։ Եղբայրս արդէն վարժած է այս բանիս։ Ասոնիկ երկաթեայտատ կօշկինները կ՚հագնի, խոշոր գաւազանը կ՚առնու, և լեռնցիի պէս կ՚քալէ։ Գլուխս կ՚պատնայ՝ երբ հեռուէն իսկ անոնցով այն դժուարին վայրերն ու վիհերն ուր կարծես թէ ձիերը պիտի գահավիժէին մեզի հետ։ Տղոց պէս կ՚ընկերի, չտեսնելու համար ահերս կ՚պոչէի և բոլորովին դողդոջուն անոր թևերուն մէջ կը նետուէի։

«Չկայ առելի սխուր բան մը քան թէ երիցատունն ուր խեղճ եղբայրս արտաքսուած է։ Ո՛հ, պիտի ծիծաղէիր իմ քրոջս սենեակը պարծենալով ըսած վայրին վրայ։ Երևակայէ չորս հատ մըրկ պատ եղևնի փայտէ շինուած առաստաղով։ Եւ փոքրիկ պատուհան մ՚որ բաւական լոյս կ՚առնէ որպէս զի կարծեցընել չտայ թէ ղպաստարան մ՚ենք։ Խարխարպաբար տեսքը զմայլելի է, և այս փոքրիկ պատուհանը կ՚շրջանակէ ամենէն շքեղ դաշտանկարն զոր երբէք պատկերհանի կտաւը մեր աչաց ներկայացուցած լինի։ Ժուլիս իր հպարտութեան չտուաւ այսպէս թողուլ սենեակս, և կ՚ուզէ իր յատուկ ձեռօք զարդարել այս խցիկն որ Քլավիերի բաղդատութեամբ շատ սխուր չերևի իմ աչաց։

«Իսկ երիցատան մնացած մասը յետին ծայր անշահ է։

«Ձեմ դանդատիր այս բաներէն, թէև սովակալի կ՚պատեմ։ Աստուած գիս պիտի երբեք եթէ արժանչայի այս խաղաղ ապաստանարանիս մէջ զոր կ՚ընծայէ ինձ պատուական եղբօր մը քովը։

«Արդարև՝ կրնամ զանի պատուական անուանել։

«Մեր գալէն՚ի վեր ուրախութենէ խենթ գարձած է։ Իրրև նոր և հետաքրքրական էակ մը, կ՚ուսումնասիրեն գիս քաղաքագետին։ իր դրացիներուն և ամէն բարի կանանց։

« — Մայր, միթե իմ Լուիզս սիրուն չէ՞, կ'ըսէր նա այն բա-
րեսիրտ պառաւներուն որ ապշած աչօք ինձ կ'նայէին, աւելի ևս
պիտի հիանաք երբ եկեղեցւոյ մէջ լսէք անոր երգելն ու երգեհոն
ածելը. հրեշտակի ձայն մ'ունի:

« — Դեռ աղայ ես, կ'ըսեմ անոր ». և արդարև ձկնարիտ
աղու մը պէս ծիծաղիլ կ'սկսի՝ իր հասակին անկեղծութեամբ:

« Ի՛նչ զմայլելի բնութիւն ունի իմ եղբայրս: Արդէն կ'սկսիմ
երևակիլ որ երբեք չպիտի կարենամ հատուցանել այն բաղմաղե-
ղուն սէրն որ իր սրտէն կ'յորդէ ինձի համար: Աւաղ, պիտես
ասոր պատճառը: Ինչո՞ւ համար այսպէս խոր թափանցեցիր իմ
հոգւոյս մէջ: Ինչո՛ւ համար ըսիր ինձ՝ փոքրիկ լճակին եղերքը,
Ռլավիէրի ծառաստանին մէջ, այս նուիրական բառն որու վրայ
սիրան ինքն իրմէ կ'ելնէ և ուրիշին կ'յարի:

« Մնաս բարեաւ, գրէ ինձ՝ եթէ հնար է, ամէն երկու օրն
անգամ մը. գթած աքսորեալի մը վրայ:

«ԼՈՒԻԶ»:

Ե

ԺՈՒԼԻՕՅԻ ՏԱՌԱՊԱՆԴԸ

Առանձնութեան տրտմութիւններէ, զոր Լուիզ իր աքսորը կ'ան-
ուանէր, անիրաւ չափազանցութեան մը վէրքն որու զոհ ընկեր
էր, տենդային անձկութիւնն որու մէջ կ'ապրէր դատի մ'ելլեց
վրայ որու յաջողութիւնն այնքան տարակուսելի է, Լուիզի սրտին
մէջ կրկներ էր այն տափանաց բոլոր ուժգնութիւնն զոր Աստուած
կնկան սրտին մէջ դրած է, իբրև աղբիւր մ'որ չյորնար: Որ-
չափ պաշտպանութեան բնազդումը, որ այնքան զօրաւոր է կանանց
սրտին մէջ Լուիզի յոյց կ'տար՝ թերևս մօտաւոր ապագայի մը

էջ, վշտալի լքումէ մ'որու դառնութեան չհանդուրժելիքը կ'ըզ-
գար, նոյնչափ՝ ուրիշ բնազդումէ մ'որու զրկիրը չէր կարող ըմ-
բռնել, այն սիրալիր նամակաց մէջ կ'թափէր հրատապ զղացումն
ներ որ մարդուս սէրը մինչև ցնորից կ'տանի և զինքն ամէն զոհո-
ղութեանց պատրաստ կ'ցուցնէ: Ինաւ հաշուով չէր ըներ այս
բաները. բայց վերջապէս սէրը պատրանօք կ'ապրի, և մինչդեռ
զղօն սիրողն իր յատուկ սրտին դէմ կ'ըմբոստանար որպէս զի ա-
պագային անդութ պատրանաց չենթարկի, միս կողմէ Լուիզ իր
տխուր նախազգացումներէն առ ոչ ինչ դրելով՝ տրամադիր էր տա-
ծելու այն յոյսերն որոց պաշարումը քսան տարեկան գլուխ մը
կ'մոլորէ:

Ի՛նչպէս անհամբեր կ'սպասէր նա Թղթարերին Սէնդ—Ավանտէ-
նի երիցատան մէջ: Լուիզ ինքնին պատրաստ կ'գտնուէր գինիի
քաժակը մեծարել գիւղային յորելչին, որպէս զի քաջալերուի ժա-
մապահ, բարեսէր և հաւատարիմ լինելու: Այն օրերն որ Վէր-
տլօնի գիրերը կ'գային փոթորիկներու օրերն էին: Որչափ որ գո-
րովալի լինէին այս նամակները, Լուիզի Սիպիլեան աչքը միշտ
անոնց մէջ փաստաբանի նրբութիւն մը կ'գտնէր որ զղուշութիւն-
ներ կ'ընէ, և տեղ տեղ լռութիւն կ'պահէ այնպէս որ կ'վշտա-
ցընէ սէր մ'որ ամէն բան մինչև կեանք զոհելու պատրաստ կը
գտնուի:

Լուիզ երկար ժամեր իր փոքրիկ խցիկին մէջ կ'փակուէր: Ի՞նչ
կ'ընէր անդ. անտարակոյս կ'գրէր: Սակայն սիրուհւոյն հաւաչա-
նայ անորոշ արձագանգը մինչև եղբօր ականջին կ'հասնէր, երբ
նա պարտէզը կ'պտըտէր, իր աղօթագիրքը կարդալով՝ փոքր ինչ
հեռու այն սենեկէն ուր այժմ կ'գտնուէր իր երազած սիրաստուն
հոգին որպէս զի իր անապատը գրաճառի փոխէ: Ժուլիօ այս ան-
շուք բնակարանը կ'յարգէր իբրև սրբարան մը: Անաչառ պաշտ-
պան լինելով աղատութեան այն աղուր օրինաց որ ամէն մտացի
արարածոց թագաւորութիւնն է այս աշխարհիս մէջ, չէր ուզեր
բնաւ երևիլ իսկ որ հսկողութիւն չընէ այն ընկերուհւոյն վրայ
զոր նախախնամութիւնն իրեն տուած էր:

Լուիզ անհատական ձգտունք կ'թափէր իր ներքին ցաւերը ծած-

կելու համար: Կարելի եղածին չափ անոյշ ժպիտներ, անոյշ բարեկամական խօսքեր և դողտրիկ փաղաքշանք ունէր իր եղբօրը համար: Եւ երբ իրիկունն՝ Ժուլիոյի թևը մնակելով և անորմէ առաջնորդուելով այն խոտալից և կճեայ ուղիներէն որ ըլլըռնեբու կողերուն վրայ կ'երթին՝ իր երկար վիզը կ'ծռէր և իր շնորհալի գէմքը կ'երկնցընէր որպէս զի աւելի խորին ուշադրութիւն ընծայէ եղբօրն այլաղան խօսակցութեանց, որ այս հոգին կ'պաշարէր, իր անմեղութեան մէջ, անարատ ուրախութեամբ որ անպատում հեշտութիւն մ'է:

Բայց եղբայրական սիրոյ այս երջանկութիւնները զոր Ժուլիօ ամէն օր կ'վայելէր՝ ինչպէս մանուկն որ ծիծ կ'ձաշակէ, իրեն համար շատ կարճատև էին:

Կ'հասնէին այն երկար ժամերն երբ մինակ կ'մնար, երբ Լուիզ իր խուցը քաշուած՝ սիրոյ յիշատակներով կ'համակուէր, և առէպ իր ցաւերով ու երկիւղներով, և այնքան արտմութեան մէջ կ'ընկղմէր որ կ'սկսէր յորդ արցունք թափել:

Ժուլիօ բաւական խորագէտ էր և քաջ կ'պուշակէր այս առանձնութեան վտանգալի տեսարանները զոր Լուիզ իր եղբօրը մօտ կ'անցընէր, առանց իր սիրտն անոր բանալու և սիրտիսմ խնդրելու: Ժուլիօ այլ ևս չսիալէցաւ: Ան տեսն տեսչի բացորոշ տեսնելու սկսաւ: Իր տեսիլը, իր երջանկութեան երազն որ էր երկար տարիներ ապրիլ երիտ հոգւոյ հաղորդակցութեան մէջ առանց մարմնական զուարճութիւն խնդրելու, բայց եթէ իրարու սիրտ թափանցել լոկ ակնարկով, այնուհետև իրեն ազգական պատրանք մ'երեցաւ. և այս պատրանքը վերջին արկիւնքն էր այն անշահ դաստիարակութեան, որով երիտասարդութեան՝ աշխարհիս վտանգները լուս համար՝ ահ ու դող ազդելով երբեք անոր չեն տուած այն կարևոր ծանօթութիւնները ճշմարիտ երջանկութեան պայմաններուն վրայ զոր Աստուած մարդուս տուեայ կենաց հետ կապած է: Սակայն իրողութիւնները բաւական բարձր կ'երևէին: Երկ հեռու ապրելու համար Լուիզին յամառութիւնը, այն կէս սրբած արտասուքը՝ երբ Մարիա զանի առաջին ճաշին կ'կոչէր, այն տնտղային խնդութիւնները երբ դեղջային նամակաբերը զալուն

ման լինելը, այս ամենը բացորոշ կ'յայտնէին եղբօր որ իր պաշտեալ քրոջը միայն ուրիշ տեղ է: Քանի կ'տեսնէր այս բանս, Լուիզ իրրև այցելու կ'երևէր իր տան մէջ. իր խօսքը չէր յայտներ բնաւ որ 'ի Սէնդ-Ամանտէն բնակելու թեթև փափաք մը տնտնայ եթէ ոչ լաւագոյն օրերու սպասելու համար:

Ժուլիօ՝ որ այնքան ընտիր յատկութիւններ ունէր, մարդ էր և՝ առ հասարակ բոլոր մարդկան պէս՝ սրտի տկարութեանց անման չէր: Իր արդէն ըրած որոշումները մոռցաւ, երբ առաջին անգամ դուշակեց Լուիզի սէրն առ Վէրթլօն: Գաղն զգացում մը, մարդկային հոգւոյ ամենէն անպատմ տառապանաց միւն, զոր դեռ ևս ընդհնշմարեր էր, սոսկալի ուժգնութեամբ զայն համակեց: Որչափ որ այս նորատի քահանայն՝ հոգին աղաւթող կրից ներգործութենէ, զայն վատթարող ցած բնազդումներէ, կամ զայն անհետեւ գործող ինքնասիրութենէ պերծ էր, նոյնչափ անզգոյշ մտացեր էր սիրոյ բնաւորութեանց մեծ կրից դէմ, այսինքն նախանձու դէմ: Երբ անոր առաջին սլաքներն զգաց, իր քրոջ համար անձնուիրութեան աղդու փորձ մ'ընելով վտանգէ ազատեր էր. ըսեր էր իրեն. իմ անձնական երջանկութիւնս զոհելու չափ Լուիզը սիրելու պարտաւոր եմ: Ընդհակառակն սրտի մ'այս շարժման մէջ ճշմարիտ արիւթիւն մը գտեր էր, և այնուհետև՝ ուրիշ գաղափարներով համակուել՝ բացակայութենէ սիրտիսմ որ ամենամեծ սիրոյ համար խոկ մեծ գարման մ'է, այնչափ տառապանք չէր քաշած:

Բայց Լուիզի գալուստն 'ի Սէնդ-Ամանտէն, կենդանի մը հրապոյրն որ երկրիս վրայ Ժուլիոյի համար արբայութիւն պիտի լինէր, եթէ այս քոյրն ալ և նոյն եռանդով եղբայրական սիրոյ ուրախութեանց անձնատուր լինէր, այն վատնուն հրապոյրն որով կ'ներգործէ նոյն իսկ եղբօր մը վրայ, երբ շնորհաց և գեղեցկութեան խանդավառին կ'հանդի, երջանկութեան այն անընդհատ պիտոյքը սիրային զգացումներով՝ որ մարդուս յատկանիշն է, և որ իր ձակտին վրայ թագաւորի պատկը կ'թողնէ, այս ամենն այնչափ ուժգին կ'ներգործեն Ժուլիոյի խեղճ սրտին վրայ՝ որ գիշերանութեան առաջին փափկութիւնները դարձան, անձնուի-

թութեան գաղափարն անոյժ մնայ և այս մարդը, եկեղեցականու-
թեան սրբակեաց կենաց անբակաելի կապով կապուած լինելով,
սիրոյ բանդագուշական ղօրութեամբ մ'ըսաւ իւրովի. « Այս աշ-
խարհիս մէջ ամէն բան առնել իղձէ, մեծութիւն, աշխարհային
հարստութիւն, ամուսնոյ և հօր ուրախութիւնները. երջանկու-
թիւն մը միայն կ'մնար ինձ, ինչու համար քոյրս ալ կ'յափշտա-
կեն իղձէ »:

Ասպա առելի յիմարական գաղափարներ ներկայացան, ինչպէս
որ ամէն կիրք յառաջ կ'բերէ. հրաժարիլ գատէ մ'որ կրնար
Լուիզին փայլուն օժիտ մը մատակարարել, առանց որոյ Ժուլիո
կարծեր թէ Վերալօն երբէք ամուսնանալու չպիտի զիջանէր. այս-
պէս սահիլը ընկճիկ Լուիզն լինքզինք երջանիկ պանել այն ա-
պաստանարանին մէջ՝ զոր եղբօր մը սէրն իրեն կ'ընծայէր, ամէն
զգուշութիւններն ընել որպէս զի իր քաղցր դանձն ամէն աչքէ
հեռացընէ, վախնալով որ եւանդոտ բնաւորութեամբ երիտասարդ
մը՝ այնքան նշանաւոր դեղեցկութեան տէր երիտասարդ մը չպտնէ,
որ հարստութեան մասին նուաղ պահանջող պանուելով, տուփա-
լի սիրով չբռնաւի անոր:

Բոլոր այս գաղափարները շատ օրեր կ'դային և կ'երթային Ժու-
լիոյի խուովեալ հոգւոյն մէջ: Հրեշտակին իր անդորրութիւնը կո-
րուսեր էր. իր սիրտը կատաղութեան մուտ տուեր էր:

Յանկարծական հանդիպում մ'ի վերջ Ժուլիոն բոլորովին ան-
բաւժելի աղէտից մէջ ձգեց: Լուիզն նամակներէն կտրուած կտոր-
ներ հովին նետեր էին: Այն օրերէն մին էր երբ Էսթիէրիի բար-
ձունքէն՝ արագընթաց յորձանք մը պատ որ հղօրագոյն ծառերու
գագաթը կ'ծռեն և իրենց առջև եղած ամէն բաները կ'աւերեն:

Նորատի օրիորդը՝ իբրև բանտարկի մը միսիթարութիւնը,
տեսեր էր այն թղթի կտորներուն օդին մէջ թռիլը, սպիտակ
թիթեռնիկներու պէս, Սէնդ-Ամանտէնի բարձունքէն պատշգամ-
պատշգամ սրանալով՝ Արպուսոի հովտին խոր տեղւանքը կոր-
սուելու կ'երթային:

Իրկունն խոկ, արեւը մարը մտնելու ատեն, Ժուլիո՝ դեռին ծայ-
րը հիւանդի մը նայելէն ետև՝ այս թղթերէն մէկ քանին ժողո-

վեր, որ հովէն կրանիթէ քարի հատորի մը վրայ հաւաքուեր
էին: Ի Սէնդ-Ամանտէն պրակցութիւն չկայ: Ո՞ր ձեռքն էր այն
որ թերևս այն տեղ նետած էր սրտի պաղտնիք մը: Նոյն պա-
հուն Ժուլիոյ այլ ևս Լուիզին վրայ չէր մտածեր: Հետաքրքրու-
թիւնը, բնազդում մ'որ տղայութենէ ետքն ալ կ'մնայ, մանա-
ւանդ այն մարդոց համար որ արուեստով պործերէ և աշխարհի
պրպտութիւններէ հեռու կ'պտնուին, յորդորեցաւ այս թղթի
կտորներէն մէկ քանին ստանալ: Այս էր իր քրոջ դիրը:

Անտարակոյս Վերալօնի ուղղեալ նամակաց նախադիծը: Վայ-
բաղ ուրախութիւն մ'արդէն խոր վերաւորուած մարդուն սիրտը
բախեց: Ո՛րչափ կ'փափաքէր անոր մէջ քանի մը բացատրութիւն-
ներ պտնել որպէս զի Լուիզին ներքին տրամադրութեանց վրայ
զինքը լուսաւորէր: Բայց ինչ իրաւամբ կ'ուզէր խմանալ այս
պաղտնիքը զոր հովերը սպառա էին տանիլ լեռներու կիրճերուն
մէջ նետել: Ժուլիո այս տարակոյսներն իրեն դէմ ըրաւ և
ստէպ ըրաւ: Բայց ամէն կիրք մարդս կ'քշէ կ'տանի: Ժուլիո իր
խղճին դիմադրեց, և ինքն իրեն դէմ սարսռելով, որպէս թէ ան-
տեսանելի ձեռք մ'այս դժնդակ թուղթը բռնելով անոր աչաց
առջև յամառութեամբ կ'ներկայացներ, Լուիզի առ Վերալօն
դրած առաջին նամակին վերջին խօսքը կարդաց.

« Գթայիր տարագիր աղջկան մը վրայ »:

— Լուիզ տարագիր եղբօր մը քով որու կուգն է. ո՛ Աս-
տուած իմ. միթէ այս անագորոյն պատրանքն ինձի պահեր էիր
իբրև կենացս մեծ փորձը: Աստուած իմ, այս հարուածը շատ և
շատ ծանր է: Եւ երբ կարծէի թէ անորմէ կ'սիրուիմ, երբ քա-
նի մ'երևոյթական պատճառներով կարող էի փոքր ինչ երջան-
կութեան երազ մը տեսնել, եթէ միայն խաբուելու երկիւղն այս-
պիսի սոսկալի կսկիծներու մէջ ձգեց զիս, հիմակ ուր պիտի եր-
թայ վերջս: Միթէ քու օրէնքդ է այս աշխարհիս մէջ որ քեզմէ
ամէն սիրուած հոգի միշտ անոր ու անօգնական մնայ և Գողգո-
թայէն անցնի: Քու իմաստութեանդ վճիռներուն առջև պիտի
խոնարհիմ, ո՛վ Աստուած իմ, բայց քեզի պիտի գանգատիմ,
խոստութեանդ համար:

Զ

ՊԱՒԱՌԱԿԱՆ ՀՕՐ ՏՈՒՆԸ ԶԲՕՍԱՆՔ ՄԸ

Ֆէղվիկներու դպրոցն՝ ի Տ . . . քաղքին հարաւային կողմը գտնուող էին: Ընդարձակ և մեծակառոյց շէնք մ՚որ՝ միջնաբերդի մը պէս՝ հարաւոյ հին մայրաքաղքին աղնուականաց թաղին վրայ կ՚ամբարտաւանէր: Իր սպիտակ կերտուածքն աշաց կ՚զարնէր, ինչպէս նաև Ս. Սահակիանոս մայր եկեղեցւոյ փառաւոր գմբեթն իր բարձր աստղձներով և բաղմաթիւ մկրթերով: Ամէն ինչ յաջողեր էր ժէզվիտ հարց. մանուկներ նուէրները խոշոր դումարներու հասեր էին, և իրենց գալիք և ոչ մէկ ժառանգութենէ զրկուելի էին: Ուրախութեամբ տեսեր էին՝ թէ պ. Քէյրօնի, թէ ամիկին վաթէյլի և թէ պ. Լըկրօի մահը: Եւ արդէն եղած գործուածքներուն շնորհիւ ոչ ոք գիտէր՝ ի Տ . . . որ չորս հինգ կողմնատուած ընտանիքներ՝ իրենց տարեւոր և կէս մը տղայ դարձած աղգականաց մէջ, ժէզվիտներուն կատարած շքեղ պալատին շինութեան ծախսը վճարեր էին:

Վարպետ Դուրնիշօն գործունէութեամբ և մեթոտով մանրամասն կարգադրեր էր իր կողմէ Քլավիէրի ժառանգութեան վերաբերեալ ամէն բաները, և որովհետև փորձառութիւնն իրեն սորվեցուցած էր որ կրօնական տուներէն վերադարձ ստանալը չունին, այս գործին վերաբերեալ թուղթերն առնելով եկեր էր գաւառական հօր հետ գայն կարգի դնելու: Բարակ շրթերով փոքրիկ ծերունին, որ սուր աչք, նրբաւարտ քիթ ունէր, լաւ ածիլուած և քաւական մաքուր հագուած էր, պէտ՝ ի հաւատարմութեան տունը պիտոյ և դռնապան եղբօր կոլմէ ընդունուելու, եղբայր մ՚որ կլոր և ուռած այտեր ունէր, սև և մանր

մաղեր, որ ունքերէն քիչ մը հեռու և ուղիղ գծով բուսած էին:

Դռնապանն՝ մերկ գլխով, պիտանալով թէ ինչ յարգ կ՚վայելէր ծերունին ժէզվիտաց մօտ՝ գաւառական հօր իմացուց՝ անհամ և փաղաքուշ կերպով որ այս բարեպաշտ սպասաւորաց յատուկ է:

— Պ. Դուրնիշօնն է, վերապատուելի հայր իմ:

— Բարի տաւրեցար, սիրելի պ. Դուրնիշօն: Լաւ, ձշմարիտ յաջողութիւն մ՚ունեցար. քաջ է, շատ պահ ենք:

— Այո՛, վերապատուելի հայր իմ: Սրբութեամբ մեռաւ այս բարի տիկին Քլավիէր: Ամէն պատշաճ յարգ ու պատիւն ունեցաւ, մինչև անգամ շիրիմ մ՚ապսպրեցի:

— Ո՛հ, շատ լաւ ըրեր: Այո՛, շիրիմ մը: Մխիթ շատ ծախք կ՚երթայ:

— Ներէ, հայր իմ, բաւական ծանրագին է, բայց սակարկեցի. և հինգ հարիւր ֆրանքով սիւան կարենանք ազատել:

— Լաւ, շատ աղէկ:

— Սակայն, վերապատուելի հայր, իմ հաշիւս քեզի կ՚բերեմ: Իմ սովորութեանս համեմատ՝ երկու սիւնակի մէջ գրի պարտքն և պահանջքն: Որովհետև կարծեմ թէ այս հաշուակալութեան մասը պարապանութեան երկարօրէն չես քններ՝ սիւնակներուն վերջն ամբողջ թիւն ունիս: Վերապատուելի հայր, իմ գործիս պէս նայեցայ, իբրև եկեղեցւոյ սպասուածոյ լաւ անտես, բարեպաշտական կտակ մը:

— Ո՛հ, արժանաւո՛ր մարդը. ո՛րչափ հնորհասարտ ենք քեզի, և ինչ դժբաղդութիւն է որ քեզի պէս քրիստոնեայք հազուագիւտ են:

— Ձեմ պահեր որ քիչ մը դժուարութիւն քաշեցի: Ահա տասն տարի է որ այս գործն եփելու համար ամէն ձիգ ըրի: Տասն տարի, պատաւ կնկան հետ թուղթ խաղալ, պատաւ մ՚որ երբեմն ցասկոտ էր . . . :

— Իրաւի, զուարճալի բան չէր, կ՚խոստովանիմ. սակայն քանի մեծ արժանիք է Աստուծոյ առջև:

— Սակայն այսչափ հոգեր, այսչափ յարատևութիւն քիչ մեծ

անյաջող վախճան մը պիտի ունենայինք: Իր մահուանէ քիչ մը առաջ՝ կտակը փոխելու նշանները ցոյց:

— Իրա՛ւ:

— Հարկ եղաւ մեծ մեծ բաներ դործածել. պատասը վախցաւ: Յիշեցուցի անոր խոստումները, և սպառնացի անոր պատիժն ո-րով կ'պատժէ Աստուած անունը որ կ'ընկրկին՝ ուղիղ ճամբան շա-րունակելէն եաև: Այսպէս ամէն բան շահեցայ:

— Ո՛հ, արժանաւո՛ր մարդը, և Աստուած պիտի վարձատրէ անշուշտ այն արիւթիւնն որով իր պատը պաշտպանեցիր:

— Այնպէս որ, պ. տօքթէօրն ալ իր յարատև դեղերով և տարիներն ալ քիչ մ'օդնելով՝ ամէն ինչ բարի վախճան ունեցաւ: Ո՛հ, եղեւնապօրձն տօքթէօր, մեզ տոսկալի հաշիւ մը ներկայա-ցուց:

— Պէտք եղաւ այս հաշիւը վէճի ներքև ձգել:

— Ես ալ այդպէս ըրի: Ապա անոր կերպով մը հասկըցուցի որ՝ եթէ չափազանց պահանջող մնար, կրնար իր ծախերէն կո-րուսել, և իր երեք հազար ֆրանքի ահագին հաշիւը . . .:

— Երեք հազար ֆրանք. ինչ սժգալի բան:

— Երկու երրորդ մասով և մի շատ ներումներով նուազեցուցի:

— Սքանչելի՛: Ճշմարիտը, շատ ճարպար ես, պ. Դուրնիշօն:

Ծերունին Քլավիէրի յաջորդութեան հաշիւը բանալով՝ երկ-չոտութեամբ ցոյց տուաւ, իրրև չնչին դումար, 50,276 ֆրանք ծախսուց կողմը, հարիւրին հինգ շահով ամսականները, ուղևորու-թիւնները, իրեն վերաբերեալ ամէն տեսակ ծախսերը ի'ներկայա-ցընէր, և այս պայմանաւ, թէ՛ շարժուն և թէ անշարժ կալուածք՝ յիշեալ ժառանգութեան մնացած դումարը վերապատուելի պա-ւառական հօր ձեռքը յանձնուեցաւ, որպէս զի ըստ հաճոյս գործա-ծէ:

Թէև վերապատուելի հայրն երկար ատենէ 'ի վեր պիտէր թէ ինչ աստիճանի էր Դուրնիշօնի անշահասիրութիւնը, սակայն չկրցաւ համբերել և պոռաց.

— Ցիսուն հազար երկու հարիւր եօթանասունը վեց ֆրանք, բայց չափէ դուրս դումար մ'է այս, պ. Դուրնիշօն:

— Հարիւրին հինգ, վերապատուելի հայր իմ:

— Մենք այնքան ազքատ ենք, դիտես, սիրելիդ իմ պ. Դուր-նիշօն:

— Հարիւրին հինգ, վերապատուելի հայր իմ:

— Պէտք է որ դու ալ քիչ շատ օգնես մեր բարեպաշտական ձեռնարկութեանց, պ. Դուրնիշօն:

— Իմ կտակիս մէջ յիշուած ես, վերապատուելի հայր իմ: Չափազանց ընդհապարտ եմ եկեղեցւոյն և կրօնական միաբանու-թեանց, հետևապէս առատաձեռնութեամբ պիտի հատուցանեմ անոնց՝ իմ համեստ ստացուածոյս մէկ մասը մահուանէս ետքը: Բայց աղջիկ մ'ունիմ, վերապատուելի հայր իմ, աղջիկ մը, կը հասկընաս:

— Աղէ, այդ կարգի կրնայ դրուիլ: Այս հաշիւը նորէն սի-տի տեսնենք, և օրին մէկին այդքան պահանջող չպիտի լինիս:

— Վերապատուելի հայր իմ, իմ հասակիս մէջ՝ պարտաւոր եմ դործոցս կարգ կանոն դնել: Պէտք ունիմ որ միտքս հանդարտ լինի: Հաւատալ եղիր, որ ուրիշն չըրածս ըրի 'ի սէր Աստուծոյ:

Եւ պատասխան հօր ցոյց տալով վերջնական դումարը, զայն կարդացընել տուաւ.

«Ընդունուած և մեր ձեռաք վաւերացած»:

Այժմ բարեհաճէ ընդունիլ և ստորագրութիւնդ դնել:

— Շատ սուղ է . . . միթէ բան մը չպիտի զեղչես:

— Անկարելի՛ բան, վերապատուելի հայր իմ, հարիւրին հինգ: Եւ ասկէ զատ՝ տասն տարի պատաս կնկան մը հետ թուղթ խա-զալ. միթէ առանց վարձքի այս կարելի՛ է:

Վերապատուելի հայրը գրիչ մ'առաւ, վարանեցաւ, դիտեց և ստորագրեց: Ապա՝ ստուար պրակն իր տետրակներուն մէջ դնելով՝ մեղմիկ մրմնջեց.

— Մեղ աղէկ բռնեց այս միամիտ մարդը:

— Աստուած քեզ պահպանէ, վերապատուելի հայր իմ:

Եւ Դուրնիշօն իր հաշիւը բոլորովին մաքրելուն և կարգադրե-լուն վրայ ուրախանալով՝ խորին բարև մը տուաւ պատասխան հօր և քաշուեցաւ դնաց: Մի շատ հայրեր պատասխանին սենեակը

դումարուեցան : Երեկոյեան ղբօսանքի առնուն էր , և տեսեր էին երեւելի Դուբնիշօնի դատաւորին խօսքն եղնելը : Մարդկային հոդին միշտ հետաքրքիր է , թէև ժէզվիդ լինի ոք : Անորոշ շշուկներ քաղքին մէջ կ'պատմային Քլավիէրի ժառանգութեան մասին . քանի մը հայրեր այս ձայները լսեր էին և անհանգիստ էին : Ուրիշ հայրեր ալ , աւելի վստահ լինելով , միարանութեան օր ըստ օրէ յառաջանալուն վրայ կ'բերկրէին :

— Աստուած ինչպէս մեզ կ'օրհնէ , հայր իմ :

— Աղաչենք որ իր շնորհքը մեր վրայէն պակաս չընէ , ըսաւ դատաւորը :

— Այո , ըսաւ ուրիշ հայր մը , աւասիկ ուրիշ յաջողութիւն մը , սիկին Քլավիէրի ժառանգութիւնը : Շատ ճարպիկ եղաւ այն ծեր Դուբնիշօն : Յարաւանութեան կողմէ նմանը չունի : Ա'հ , թէ որ այսպէս անձնուէր մարդիկ ունենայինք :

— Միթէ Խաչիայէն լուրեր առիք , հայր իմ :

— Այո , և անոնք շատ դէշ են : Մարլի և Օմպրիի մեր բոլոր տուներէն արտաքսուած ենք : Միայն Հռոմ կ'մնայ մեզ բոլոր Իտալիոյ մէջ :

— Ես այս կարծիքն ունիմ , ըսաւ հինաւուրց հայր մը , որ ծանր ծանր քալել պէտք է շինութեանց մասին : Ձեռնարկուելիք վերանորոգութիւնները շատ սուղ պիտի լինին : Ապագան մութ է : Հաւատացէք ինձ որ՝ եթէ 1845ին պէս շարժում մը պատահէր Եւրոպայի մէջ , մենք առնէն առաջ ղօհ պիտի երթայինք : Ճգնաժամի մ'առեն խոհեմութիւնը կ'պահանջէ որ պատրաստ դրամ ունենանք :

— Ֆրանսայի մէջ մեզ չեն կրնար յանցաւոր դանել , ըսաւ դատաւորը : Կ'տեսնէք որ բանի մը չենք խառնուիր : Մեր գործակատին հրամանները մի առ մի կ'գործադրուին : Մեր Հայրերէն և ոչ մին արդի իշխանութեան դէմ եպիսկոպոսաց դասուն մղած կռուին մասնակից չէ՛ինր : Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ մեզնէ ներշնչուելով արտաքսուստ մեր հակողութենէ դուրս կ'երևի . ի հարկին կրնանք իսկ ուրանալ , երբ չափէն աւելի մեղի վտանգաւոր կը դառնայ : Կ'զգուշանանք անոր պրատունը մեր ուրը դնել : Մեր

վարժարանները չափազանց զգուշութիւն կ'պահեն , և ամէն ինչ որ ըրինք կամաւոր ուխտագրութեան մասին քահանայապետին բանակին համար , որ գժբաղդաբար Քաստէլֆ 'ի Պարսից ընկան , ընտանեաց հարց և մեր մէջ անցաւ , այնպէս անշշուկ և բնաւ կայսերական կառավարութեան դիւրապղածութիւնը չգրգռեցինք :

— Մեր թշնամիները , հայր իմ , շատ ճարտար են , վրայ բերաւ ծեր ժէզվիդը , և չէք կրնար զանոնք խաբել : Եթէ Ֆրանսայի մէջ չենք գրեր , Հռոմի մէջ կաթոլիկ շարժման կեդրոնը ներկայ ոչոյն դէմ : Աստուածութիւնն ասոր մէջ ճարակ կ'գտնէ , հարք իմ , և որչափ հեռատես նոյնչափ անհաշտ է : Եթէ վաղն ընկնի այն մարդն որ հանրապետութիւնն իր ձեռքը կ'բռնէ , իսկոյն նոր յեղափոխութիւնն այս աղաղակին պիտի վարժի .

«Անկցին ժէզվիդք» :

— Դեռ այդ տեղերը չհասանք , ըսաւ հայրերէն մին , ասկէ զատ՝ այնքան ազդեցութիւն ունինք հետաքրքրոյ մէջ , որ մեզ դպելու չպիտի համարձակին , կաթոլիկ խմբակները չվիրաւորելու երկիւղով : Բոլոր կղերը բացէ 'ի բաց մեղի համար պիտի ոտք եղնէ :

— Ես բնաւ այդ կարծիքը չունիմ , պատասխանեց այն հայրն որ այս հրատապ նիւթին վրայ խօսք բացեր էր : Ես այսպէս դիտեմ որ կղերը մեզ չսիրեր : Ունինք եպիսկոպոսները , ընդհանուր փոխանորդները , կղերանոցի քանի մը նորատի ուսուցիչներ որ մեր անձնուրացութեամբ մեր աշխարհիս տուած տեսարանին վրայ կ'աքանչանան : Բայց միւս մարդոց մէջ բազմաթիւ թշնամիներ ունինք որ պատշաճութեանց պատճառաւ կ'զգուշանան այլ սակայն մեր անկման վրայ պիտի բերկրին : Գրեթէ բոլոր Բարիզի կղերը , նոյն իսկ երէցները , մեզ կ'ատեն :

— Ա'հ , Բարիզի կղերը ծանօթ է : Ուստի Հռոմի մէջ արդէն նշանակուած է :

— Այո , բայց եթէ կառավարութիւնը տեսէ , այսպիսի մարդոց մէջէն եպիսկոպոսուններ պիտի ընտրէ : Եւ երբ Ֆրանսայի բոլոր թեմերը բռնեն , այն ատեն պիտի տեսնես թէ ինչպէս առ

ոչ ինչ պիտի դրկեն Հռոմ և իր հռոմէական վարդապետութիւնները :

— Այդ բանին համար շատ ժամանակ կայ :

— Անտարակոյս . բայց ութ տաս տարուան մէջ՝ բոլոր եպիսկոպոսական դասը պիտի նորոգի , և եթէ՝ այս կարճատև միջոցի մէջ մեզի դէմ սեւնուած համակրութիւնները աւելնան , պիտի տեսնեմ որ արդարև տխուր մարզարէ մ'եմ եղեր :

— Գիտէք արդեօք մեզի ամենէն աւելի վնասողն ինչ է : Միս կրօնական ուխտերուն բարդատածումն է՝ի Գրանսա : Ահա այս քանս կղերին մտատանջութիւնը զրգռեց : Կ'նայի որ իր քարոզչական պաշտօնն օր ըստ օրէ կ'կորսնցնէ . անտարակոյս քիչ առենէն ամէն բեմերէն պիտի արտաբսենք զանոնք և անոնց պիտի յաջորդենք : Տոմինիկեանք , Գրանչիսկեանք , Լազարիստները մեզի հետ աշխարհիկ կղերին դէմ սոսկալի կռիւ մը պիտի մղեն : Այս կղերն երբեք չպիտի ներէ մեզ մեր յաջողութեանց համար : Քանի որ կանոնաւոր ուխտերու դէմ մեծ ընդդիմութիւն մը կը պատրաստուի իր մէջ , մանաւանդ քարոզողներու դէմ :

Միւս կողմէ ուսուցչութեան պարապող կղերը , կ'նախանձի մեր վարժարանաց վրայ որոց բարօրութեան աւելնալը կ'տեսնէ : Կը պանդատի որ կրօնական չնչին իրերն իրեն կ'թողունք , և միայն չքաւոր մարդոց , երկրագործ տղոց և արհեստագէտներու վրայ հսկողութեան հազն անոնց կ'թողունք : Ես ինքս մանկ ըրի երբ դաւնապէս կ'պանդատէին .

— « Երբ մեծատոհմ երիտասարդը , կ'ըսէին անոնք , աղքատին որդւոյն հետ մեր մէջ կ'կրթուէր , կրօնից օտտակար կապ մը կ'հաստատէր ապագային մէջ : Կրօնական երիտասարդութեան աղնուապետութիւնն աւելը , մեզի միայն անանկները թողուցիք » :

Ասոնք փոքր ինչ իրաւունք ունին , ձեզի ի՞նչպէս կ'թուի : Բայց վերջապէս այս կիտին վրայ վիճաբանելու պէտք չունինք : Մեր մեթոտն ամենէն առաջ օտտակար է մեր ընկերութեան , որ այսպէս դիւրաւ անդամներ կ'պանէ բարեաոհմ ընտանեաց մէջ :

Որո՞ւ հոգ թէոր միայն ատորին կարդի մարդկան որդիքը կ'զտնեն քահանայ ընելու : Բայց հաւատացէք որ մեր յաջողութիւնները

չերինք կ'պայթյընեն և եթէ՝ որոշեալ ժամանակի մը մէջ մեզի դէմ չվնեն , պիտի թողուն որ զոհ լինինք : Կարելի է ժէզվիտներէ պէտք չունենալ , բայց երէյներու կարօտ են :

— Զափազանցութիւն կայ , հայր իմ , ձեր բսածին մէջ : Ես ալ ձեզի չափ համբորդութիւն ըրած եմ Ֆրանսա : Քահանաները կ'տեսնեմ իրենց խոստովանութեան առեն և կ'հաւատամ ձեզ որ մեզի համար մեծ պատկառանք ունին :

— Կարծեմ թէ անոնցմէ շատերը մեզ կ'յարգեն : Բայց այս ղպայութիւնն չհետևիր թէ մեզնէ չեն երկնչիր : Խոստովանութեան ժամուն մեզ լաւ կ'ընդունին , վասն զի բծախնդիր չենք , լայնսիրտ ենք . և երբ ողորմելի կրօնաւոր մ'որ իր թեմին կնոջ հետ կամ շատ անգամ իր սպասուհւոյն հետ ինքզինքը մոռնալէն ետև՝ խոստովանութեան կ'գայ , շատ կ'ախորժի զանելով փոխանակ անաչառ դատաւորի մը , ժէզվիտ հայրն որ անոր արձակումէ կ'տայ և կ'ըսէ . Գնա՛ ի խաղաղութիւն : Անտարակոյս այս է մեր մեծագոյն արժանիքը կղերին աչքէ առջև : Իրենց մէջ խստակրօն մեծատուներ ունին , որոց չեն համարձակիր յայտնել իրենց մեղքը : Ասկէ վատ՝ ղերար քահ կ'ձանչեն : Իսկ մենք՝ անցատոր խոստովանահարք՝ մեր մխոցին մէջ կ'պնենք , և աւելի հեռուն կ'երթանք :

Բայց՝ մէկդի թողլով այս փոքրիկ ծառայութիւնն որ մեծ արժէք ունի աշխարհիկ կղերին աչքէ առջև , մեզ առ հասարակ չեն սիրեր : Անոնց և մեր մէջ սոսկալի խնդիր մը կայ , դրամի խնդիր , և չքաւոր քահանան , որ մեծ վարձք չընդունիր տէրութենէ և իր թեմէն , այս մասին ըմբռստ է : Քանի դիտէ՝ որ մանուանդ քաղաքաց մէջ՝ պարզևաց լաւագոյն մասը մենք կ'ընդունինք : Մեզ աղնուական դասուն խոստովանահարքը կ'անուանեն , և մանաւանդ երէյները շատ կ'նախանձին բարձրագոյր անձերու կողմէ մեր վայելած վստահութեան վրայ : Կ'դիտեմ , հարք , որ լինի չափ դուներուն ետևէն ականջ չէք դրած :

— « Ո՛հ , այս ժէզվիտները , կ'ըսեն անոնք , երբ մեծ տիկին մը պատարագ կ'խնդրէ , վարձքն աղաղ ոսկի մ'է հոտաւէտ թղթի մը մէջ պատատեալ : Եթէ թեմին մէկ երէյն է լոկ հինգ ֆրանքնոց մը կ'տան անոր » :

Ահա ասոնք հակառակութեան բաւական մեծ պատճառներ են։ բայց գլխաւոր պատճառն այս է. բարձրագիր դասերու կարծիքը մեզ աշխարհիկ կրօնաւորաց դասէն վեր կ՚բռնէ. հետևապէս այս կրօնաւորները մեզ չեն սիրեր։

Բոլոր այս պատճառները մէջ բերի ձեզ համոզելու համար, հարք իմ, որ մեծ խոհեմութեան պէտք ունինք։ Մեծ դէպքեր պիտի պատահին։ Եթէ առանձին մարդը յանկարծակի պայ՝ զարմանք չեն. իսկ միաբանական ուխտերը պարտաւոր են միշտ պատրաստ գտնուիլ։

— Այդ ձեր ըսածին մէջ ճշմարիտ բաներ կրնան գտնուիլ։

Այս եղաւ վերապատուելի դատաւորին հօր հանած եզրակացութիւնն այս խօսակցութենէ։ Իրարմէ բաժնուելու վրայ էին երբ հայր Քէնդէն եկաւ։ Քաղքէն կ՚գառնար։ Այլայլած կ՚երևէր։ Իր դէմքը դունատ էր, իր աչքը հրավառ։

— Ա՛հ, հայր իմ, ինչ լուր։ Ի՞նչ պատահեցար։

— Նոր իմացայ որ Թուլիօ աբեղան իր և իր քրոջ անուամբ իր հօրքրոջ տիկին Քլավիէրի կառքը վէճի տակ կ՚ձգէ, որպէս թէ Պ. Դուրնիշօնի իրրև առանձ արուած լինի միս ուխտին ՚ի նպաստ։ Այս լուրը՝ որ դժբաղդաբար շատ ճշմարիտ է, մեզ սիրող դատաւորէ մ՚իմացայ։ Վաղը կամ միւս օր՝ մեզ պիտի կոչեն ՚ի դատաստան և գործն առեանը պիտի եղնէ։ Մինչև անգամ Թուլիոյի փաստաբանին անունն ըսին ինձ. Պ. Օպոստոս վէբալօնն է, կարգազուրկ աբեղայ մը, մեր սուրբ ուխտին մեծ թշնամին որ մեզ անխնայ պիտի հարուածէ. Ո՛ Աստուած իմ, ինչ դժբաղդութիւն։

— Հանգարտէ, հայր իմ, ըսաւ դատաւորը։ Լաւ, եթէ Աստուած մեզի այս խաչը կ՚առաքէ, զայն սիրով պիտի ընդունինք իր ձեռքէն։

— Կ՚ըսեն նաև, վրայ բերաւ ժէզվիտը, որ այս դատին կարգէ դուրս հոչակ պիտի տան։ Ի՛նչ որ լինի եղբը, մեզի շատ մեծ վնաս պիտի բերէ։

— Պէտք է ընդունիլ այս խոնարհութիւնը։ Մեր ուխտն ամէն տեսակ փորձանաց մէջ մեծցաւ։ Հայր իմ, մատուռը դնա և

Աստուածմէ խնդրէ որ քեզի քիչ մ՚աւելի արիութիւն և սրտի հանդարտութիւն շնորհէ։

Եւ պատատականը յարեց.

— Պիտէի որ կառքը պիտի դատափետէին։

Ը

ԴԺՈՒԱՐԻՆ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Տիկին Քլավիէրի օրինաւոր ժառանգայ համար կարևոր էր որ Մասալէպի յայտնութիւններն առ Վէբալօն, որ Քլավիէրի երէցին ներկայութեան եղեր էին, ծածուկ մնային մինչև որ դատաւորներն այս մասին իրենց կարծիքն յայտնեն։ Փաստաբանին կողմէ անխոհեմութիւն մը չէր յուսացուեր, և ոչ երէցին կողմէն։ Ծանրաբարոյ, արդէն տարեօք մարդ մ՚էր, Թուլիօն կ՚սիրէր, և աս կին զատ՝ վերապատուելի հարց դէմ կղերական թագուն ոխ մը ունէր, զոր երբէք կծու խօսքով չէր յայտներ և. հետևապէս անջնջելի էր։

Քլավիէրի երէցն եռանդուն և սրբակեաց մարդ մ՚էր, բայց եթէ իր վիճակին առաքինութիւնները բարձրագոյն աստիճանի ունէր, ունէր նաև անոր թերութիւնները. պծուծ նախանձ, խորին ոխակալութիւն, խոստովանութեան բեմի և մատրան ոսոխութիւններ։

Իր թեմին մէջ սուրբ Կոսմն նուիրեալ սրբարան մը ՚կար, որ մեծ յարգ ունէր նոյն երկրին մէջ։ Տիրամայրը փայտէ սոսկալի արձան մ՚էր կոշտ կերտով շինուած։ Երկոտասաներորդ դարուն փուլերու մէջ գտնուեր էր, և պայն առեր թեմին եկեղեցւոյն մէջ պնելու բերեր էին, բայց հետևեալ դիշեր վերստին իր մայրաւուրա վայրը դարձեր էր, և այս հրաշքն երեք անգամ

տեղը ունեցեր էր։ Ի հարկէ այնպէս սիրոյ կարծուէր որ Տիրամայրն յատուկ սէր ունէր նոյն տեղւոյն համար, և հետևապէս մատուռ մը շինելին անոր նոյն վայրը։ Այս էր աւանդութիւնը, աւանդութիւն մ'որ թէ ձևին և թէ իմաստին կողմէ երեք չորս հարիւր տոյն տեսակ աւանդութեանց կ'նմանէր։

Քլավիէրի երէցը մեծ հաւատ չունէր այս մասին, և մտապիւր կ'ծաղրէր այն բարեմիտ կանանց նիւթապաշտութեան վրայ։ Բայց սեպտեմբերի 8ին, որ մատրան տօնախմբութեան օրն էր, շրջակայ գղեակներու բոլոր աղնիւ կանայք, նոյն իսկ S . . . ի՝ անդ կ'երթային ուխտի։ Ան տեն երէցը սրբարանը շքեղութեամբ կ'զարդարէր, մեծ խնամքով պատրաստած քարող մը կ'ըսէր, և մատրան ու թեմին աղքատաց համար դանձանակ կ'հաներ, և տնանկաց կ'ընծայէր օտարներու ըրած ողորմութեանց մեծ մասը։ Եւ այն մեծ օրուան իրկունը, բարի երէցն երիցատունը կը մնար, դոհ և ուրախ։ Անոր Ճարտասանութիւնը գովեր էին, բազմաթիւ էին ուխտաւորները, իսկ դանձանակին գումարն առատ։ Եթէ այս ամէն բաներու մէջ աւելորդապաշտութիւն կար, կար նաև անմեղ հաւատ մը, իրօք բանահիւսական հանգամանք մը։

Քլավիէրի երէցը պատուական խոստովանահօր մը համբաւն ունէր։ Բարձր աղնուական կանայք՝ իրենց երկիրները քնակած աեն՝ անոր կ'դիմէին խոստովանելու, ասկէ զատ՝ իր պաշտօնակիցները ղինքը կ'կոչէին որ պաշտպան սուրբի տօներուն աւելի քարող տայ, և ամէն ինչ՝ 'ի փառս Աստուծոյ և երէցին՝ շատ յաջող կ'երթար։

Բայց ժէզվիտները Քլավիէրէն մղոն մը հեռու՝ դիւղական տուն մը գնելու եւան, Մարիամայ նուիրեալ սքանչելի կոթական մատուռ մը կանգնելին, և խորանին վրայ սպիտակ մարմարէ աղօր արձան մը դրին։ Իրենց դլխաւոր տօնը նոյնպէս սեպտեմբերի 8ին կ'հատնէր, և երկու տարի չանցած՝ նոր ուխտաղնացութիւնը հինը ջնջեր էր։

Աղնուականները խումբ խումբ դային ժէզվիտներուն Տիրամօր աւելի ծունը դնելու։ Երէցին միայն լեմին պարզմիտ կանայրը ճաշցին։ Աղնուական և հարուստ ապաշխարող կիներն ալ աներևոյթ եղան, վերապատուելի հարց դացին։ Եւ այսպէս Քլավիէրի բարի երէցը տեսաւ որ անուն և նիւթական միջոցներ կորոյս, զոր մինչ ցայն կէտ իր եկեղեցւոյն և աղքատաց համար կ'դործածէր։

Երբ Մատլէդ ժէզվիտաց հնարքն երևան հանեց՝ երէցին սպատուոյ փափուկ ղդացումները վիրաւորեցան. բայց կերպ մը հաճոյք ղդաց իր ոսոխները թէ խոստովանահայրութեան և թէ քարոզչութեան մասին պակասաւոր գտնելով։ Եւ Վերտլօն մարդկային սիրտը բաւական ճանչնալով՝ վստահ էր որ երէցը քնաւ ժէզվիտաց չափուի յայտներ իրենց դլխին գալիք շանթը։ Եւ սակայն՝ իր, երէցին և Մատլէդի մէջ անցած խօսակցութենէ քանի մը ժամ առաջ, իրենց բոլոր խօսքերն ոսոխ մատրան մէկվերապատուելի հօր հաղորդուեր էին։ Այս վերապատուելի հայրն անմիջապէս S . . . դնաց գաւառական Դիսին խնայ տալու։ Գաղտնի խորհուրդը գումարեցին և երկու ժամ բանակցելէն ետև հետևեալը տուին։ Բարիզի Քանտալ հայրն 'ի S . . . գաւնալու կը խնդրուէր։

Հայր Քանտալ S . . . ի նահանդէն չէր, բայց նոյն քաղքին մէջ մեծ պահոց օրեր քարոզեր էր, և այնքան յաջողութիւն դտեր էր որ վերապատուելի հարք, Ուխտին ոգւոյն հակառակ՝ փոքր ինչ անոր վրայ նախանձեր էին։ Կերպ մը ստիպմամբ զանի բերել տուեր էին։ Լսոհտօկ նահանդին բարձր աղնուական կանայք՝ որ իրենց ձմեռները Բարիզ կ'անցընէին հայր Քանտալի հրաշալի տաղանդը գովելէն չէին դադրեր։ Այս գովեստներն իրաւագէտ և վաճառական աշխարհի մէջ ալ կ'կրկնուէին, և շատ չանցաւ ամէն դասու ջերմեռանդ կանայք հայր Քանտալը խնդրեցին։ Ժէզվիտները դիտեն յարմար առեն տեղի տալ։ Ցանկալի քարոզիչը հասաւ, իրենց փափաքածէն աւելի աղդեցութիւն ստացաւ, և որոշեցին որ վերստին զինքը չկոչեն 'ի S . . . ։ Ասկից զատ՝ ընկերութեան մէջ իր առաջին յարգը չէր վայելեր, մինչդեռ երկար ժամանակ անորմէ երես առեր էր։

Այս անուանի ընկերութեան մէջ հաղուագիւտ են առեն-

բաններըը. շատ աղմուկ կ'հանեն երկու երեք անուններու շուրջը, և ամէն բան ասով կ'լրանայ: Հետևապէս այս միջոցներն 'ի հարկին խնայել պէտք է: Հայր Քանտալ, որ սրամտութենէ զուրկ չէր, կ'զգար որ իրմէ պէտք ունին, և փոքր ինչ չափը կ'անցընէր: Կ'ուզէր անշուշտ ժէզվիտ մնալ, վասն զի գիտէր որ նոյն արժանեօք առենաբան մ'ընկերութեան մէջ աւելի շատ համբաւ ու շուք կ'ստանայ, քան թէ աշխարհիկ կրօնականն որ տարբինեբու կարօտ է քիչ մ'երևելի հանդիսանալու. արդ վերապատուելի հայր Քանտալ դիւրին յաղթանակները կ'սիրէր, բայց մեծ բանի տեղ չէր դներ այս երևելի խօսքը devinde ac cadaver (դիակնայցընել): Իբրև առենաբան իր յաջողութիւնները, բարձրագիր կանանց վրայ սացած իշխանութիւնը փոքր ինչ գլուխը պարձուցեր էին:

Հայր Քանտալ խմաստակ մ'էր, և կամովին կ'ըսէր որ եթէ, Լէֆ... վերապատուելի օր պէս ինքզինքը վիճակահանութեան դնելու հաճէր, իսկան տեղի քսակներու մէջ այնչափ դրամ կարող էր գտնել որչափ որ պէտք էր Հռոմի Սուրբ-Պետրոս եկեղեցւոյն չափ մեծ և հոյակապ տաճար մը կառուցանելու: Այս ամենն սկսեր էր անհամոյ երևիլ: Միաբանութիւնը յանձն առեր էր վայելուչ կանանց համար քարոզիչ կարդել զանի, բայց կը նայէին որ իր պաշտօնը չարաչար կ'գործածէր, սրահներն ու դղեակները յաճախելով: Մինչև անգամ կ'հաստատէին թէ գեղեցիկ ժէզվիտը սիրուն բնակարան մ'ունէր 'ի Բարիզ, ուր հաւատքի կը բերէր գեղանի մեղաւորները:

Ժէզվիտները կ'վախնան որ իրենց բարեգործութեան համբաւին արատ մը չդայ, և խորհրդով կ'վճռաբանէին թէ ինչ միջոցներ 'ի գործ դնեն այս անզուսպ վերապատուելին սանձելու համար, որմէ քիչ մ'առենութեան համար պէտք ունէին, բայց վերջապէս Միաբանութեան անունը պիտի անպատուէր իր ընթացքովը:

Գործերն այս վիճակին մէջ էին երբոր Տ... ի վերապատուելի հարց հեռագիրը Բարիզ հասաւ: Ցայտնի էր որ խնդիրը կարևոր բանի մը վրայ կ'գառնար: Ժէր ժէզվիտներն իրենց գլուխը ցնցեցին: Ան նորատի Քանտալ հօր սնափառութեան նոր

ձարակ մը տալ էր: Սակայն կարելի չէր Տ... ի վերապատուելի հարց բան մը մերժել: Ուստի հայր Քանտալը կոչել տուին և անոր հրամայեցին որ անմիջապէս Լանկաօկ երթալու համար ձամբայ ելնէ: Ժէզվիտը քանի մը վայրկեան մտածեց: Քաջ գիտէր որ արդէն իրեն համար որոշուած էր բնաւ Տ... ի մէջ չտեսնուելու, քանի որ անդ համաստութեամբ յաղթանակ չէր տարած: Որովհետև այն որոշումը եղեր էին, իրմէ պէտք պիտի ունենային:

Հայր Քանտալ գլուխը ծռեց, և միայն առարկութիւն մ'բրաւ այս յանկարծական չուին վրայ. Սէն-Ժէրմէնի արուարձանի կանանց համար ապաշխարութեան քարոզ պիտի տար Նո-էրկան-Սբոյն կուսարանը, երկու օրէն:

— Շատ աղէկ, ըսաւ ծեր և բաւական ծաղրարան հայր մը, Նո-էրկան-Սբոյն մեծատուհիին կ'պրես որ շնչափողդ կ'ցաւի:

Արդ՝ հայր Քանտալն շնչափողը պատրուակ մ'էր զոր ըստ հանգոյս մէջ կ'նետէր որպէս զի օգափոխութեան համար երթայ ընդ երկար գլուխերն անցընէ: Այդ նենգաւոր խօսքին իմաստը հասկցաւ, բայց չուզեց անոր պատասխանել, և գուրս ելաւ ըսելով.

— Առաջին շոգեկառքով պիտի մեկնիմ:

— Կ'տեսնէք, ըսաւ բաւական կարճատես և միամիտ հայր մը, որ մեծ եռանդ կ'տածէր Միաբանութեան համար, մեր սուրբ ուխտին ողին հասկընալու կ'սկսի. մտիկ կ'ընէ, և կ'հնազանդի:

— Մի վստահիք անոր, ըսաւ ուրիշ մը, 'ի վերջէ ասկից պիտի հեռանայ և գոռոզութեան սատանան է որ զինքն 'ի կորուստ պիտի մատնէ:

— Կամ ուրիշ սատանայ մը, մրմռաց մեղմիկ ուրիշ հայր մը, որ հաճոյք կ'զգար մանր կծու խօսքեր ըսելով:

Ժէզվիտ Քանտալ Տ... հասաւ. Հաւատարմութեան տան մէջ ջերմագին ընդունելութիւն մը գտաւ: Ինչ երջանկութիւն էր տեսնել այս սիրական հայրը, որ այնքան բարիք ըրեր էր 'ի Տ... մեծ պահքի ատեն տուած քարոզներով: Վերապատուելի հայրը կ'պատասխաներ, համեստ կերպարան մը գասելով, և ինքն առանձին կ'ըսէր.

— Այս շողբորթներուն միտքն ինչ է արդեօք, անտարակոյս չափազանց պէտք ունին իմ պաշտօնէս:

Գաւառական Դէմն իր տունը տարաւ Հայր Քանաալը, խորհրդին մէկ քանի անդամներն ալ գնաց և ամենակարեւոր գործի մը վրայ չորս ժամ խօսք բրին: Գաւառական Դիտին սենեկէն ելլելու ատեն, Հայր Քանաալ անոր կ'ըսէր.

— Անհոգ եղիր, վերապատուելի Հայր իմ, գործին յաջող վախճան տալու հոգը վրաս կ'առնում, ես պատասխանատու կը մնամ ամէն բանի համար:

Եւ Ժէզվիտին գէմքին վրայ յաղթութեան ամէն գոռոզութիւնը կ'նշմարուէր:

— Այժմ առաջինէն աւելի սնափառ և անձնապաստան է, ըսաւ գաւառական Դէտը, բայց այս տեսակ մարդիկ կանանց մօտ միշտ կ'յաջողին:

Տ . . . ի մէջ կին մը կար որ ամենուն մանաւանդ կրօնական դասուն յարգը կ'վայելէր յետին աստիճան: Այս էր * * * կոմսուհին: Քառասուն տարեկան կ'երեւէր: Պաղ էր սիրտն իսկ իր միտքը խանդալի. իր սկզբանց, իր կարծեաց մէջ աւելորդ սահման չունէր: Իր բոլոր խանդը գլխուն մէջ կ'ամիսփէր և հրատապ բառերով դուրս կ'ելնէր: Իր ծնողքը հարուստ անձի մը հետ կարղեր էին զինքը, այլ աստիճանաւոր և վաթսուն հազար ֆրանք եկամուտ ունեցող ծերի մը տուեր էին: Կոմսուհւոյն համար ամուսնութիւնը փորձ մ'եղաւ, որով իր սիրտն ու զգայմունքը փշրեցան անհնարին զզուանաց ենթարկելով: Քսան տարու այրի մնալով՝ երկրորդ ամուսնութեամբ մը՝ առաջնոյն մէջ չդտած երջանկութիւնը չփնտռեց: Արդէն Հայր Պօնիֆասի կատարեալ իշխանութեան ներքև էր, և այս Պօնիֆասն ալ խիստ խորամանդ Ժէզվիտ մ'էր: Քալ դիտէր նա թէ Միաբանութիւնն մինչ օգուտներ կրնար քաղել Հարուստ, աստիճանաւոր, եռանդուռ և կամապաշտ այրի կնկան մը ձեռօք, և հետևապէս չէր զանց ըներ՝ ի գործ դնելու monita secrita, այրէ կանայէք շահագործելու և անոնց ինչքը գրաւելու եղանակին վերաբերեալ: Ժէզվիտները ստէպ ուրացան այս նրահանգաց վարերականութիւնը:

Բայց եթէ անոնք վերապատուելի Հարյ կողմէ գրուած չեն, կարելի է ըսել թէ անոնց գործոյ նայելով՝ ի գիր առնուած են, և չկար մէկն որ Հայր Պօնիֆասին չափ անոնց ոգին թափանցած լինէր:

Առանց աշխարհէ քաշուելու՝ կոմսուհին յետին ծայր կրօնական խստամբերութիւն կ'յայտնէր: Իր անսղիտ վարմունքը բոլորովին վարիսեցիի գոռոզութիւն մ'իրեն կ'տար. նա չէր խոստովաներ որ այս աւաքինութիւնը զոր կատակիցները թմբռնկով կ'հռչակէին, մանաւանդ իր զգայական յղութեան և սրտին անզգայութեան պարտաւոր էր, նոյնպէս իր ամբարտաւան կերպարանին որ աւ հասարակ համակրութիւն չէր գրաւեր: Ուստի անվանդ կ'յաղթանակէր: Բայց պարտ է խոստովանիլ որ՝ ի շնորհս բազմութիւն համբաւաշունչ ձայներու զոր ըստ հաճոյս ի գործ կը դնէին վերապատուելի հարք, առանց փառաց չէր յաղթանակէր: Ջանի պատուանդանի մը վրայ հանելու յաջողեր էին, և Տ . . . ի բոլոր քաղաքն անոր առջև կ'խոնարհէր: Վերջապէս վերապատուելի հարք կոմսուհւոյն ձիրքէն և թերութիւններէն այնպէս օգուտ քաղելու ձամբան գտան՝ որ անոր սրտին վրայ բացարձակ տիրեցին:

Կոմսուհին կ'հասնէր այն շրջանն՝ երբ կանայք երկրորդ երիտասարդութիւն մը կ'սկսին: Թեպետ գիրութիւն մ'եկաւ վրան այնպէս որ իր խոժոռ և անկիւնաւոր գիմայ գիծերը կ'մեղմէր: Սովորաբար քառասուն տարեկան հասակի մէջ այս այլափոխութիւնը կ'պատահի: Այն աեսն ամենէն խստակրօն կանայք տեսնելով իրենց առաջին առոյգութեան մարիլը, գիտնալով որ երկրորդը վաղանցուկ կայծ մը պիտի լինի, կ'ղգան, եթէ իրենց սիրտը մայրական կամ՝ ամուսնական սուրբ սիրով մը լցուած չէ, կ'ըզդան անբացատրելի վիշտ մը: Եթէ սիրած են, կ'ողբան այն կորուսեալ այլայլութեանց վրայ, և կ'ըսեն թէ արդեօք չպիտի վերադառնան: Եթէ իրենց սիրտը պաղ է, կ'ըսեն իրաւի որ իրենց կեանքը վիժած են, և այս փափուկ վայրկենին, եթէ տակաւին պեղ ու շնորհ ունին, իրենց աւաքինութիւնն աւելի վտանգի մէջ է քան երիտասարդութեան ժամանակ:

Ուշիմաբար ըսաւ. Թէ միշտ կ'հասնի ժամ մ'երբ աշխարհիս ամենէն պարկեշտ կիներն իր առաքինութենէ կ'տաղտկանայ: Այս ժամն այն է երբ կինը դեռ դեղանի է, բայց և այնպէս դեղանի լինելէն դադրելու վրայ է: Ամենէն ամօթխած և բարեպաշտ կանայք այս տաղտուկէն ղերծ չեն: Եւ կոմսուհին կ'զգար որ իր սրտին մէջ կ'ծագէր կնային պչրասիրութիւն մը զոր 'ի վաղուց մարած կ'համարէր: Շարժման անսովոր պէսք մը զգայ, և իմացաւ որ ամէն ձմեռուան չորս ամիսը Բարիզ պիտի անցընէր:

Վերապատուելի հարք կ'ձանչէին մարդկային սիրտն առ հասարակ և 'ի մասնաւորի կնային սիրտը: Կոմսուհւոյն կրած տագնապն արդէն դուշակեր էին. անոր առաջին նշանները պիտի պահէր, պէտք էր անոր դիմադրել: Ուղևորութիւնն էր 'ի Բարիզ թերևս վտանգալի լինէին: Այս վտանգին առաջն առին կոմսուհին յորդորելով որ Միաբանութեան վերաբերեալ այլևայլ շահուց մասին հոգ տանէր Բարիզի վերապատուելի հարցն հետ: Այսպէս իր ինքնասիրութիւնը կ'գոհանար, և ձարակ կ'տայէին իր դործունէութեան պիտոյից որ կ'վախցուէր թէ ուրիշ տեղ չդառնայ: Այն առեն հայր Քանտալ, որ այն առեն մեծ յարդ ու շնորհ ունէր, * * * հետ յարաբերութեան մէջ մտաւ: Լսեց կոմսուհին անոր քարոզը, և իր խանդն անոր համար չափազանց բորբոքեցաւ: Հայր Քանտալ սիրուն էր, դեղեցիկ էր, ընկերութեանց մէջ վարուիլ դիտէր, դիտէր կանանց խօսիլ, դդուել, և դործածել անոնց առջև այն քծնիքն որ յաւուրկ է խել մ'նկեղեցականաց, որ պայմանեալ սահմանէն դուրս չելներ, այլ սակայն աշխարհիկ և երեսմն ցաւալի քնքշանաց մէկ նշոյլն է:

Վերապատուելի հարք, իրենց միաբանութեան մէջ միշտ ուշնեցած են կանանց մօտ այս տեսակ քծնող ժէզվիդներ, որ սահմանուած են սարջացող որբևարիներու վրայ ներդործելու, քանի որ ամուսնութիւն մը, բմաձոյն հաճոյք մը, առաքինութենէ տաղտկալի վայրկեան մը կարող կրնան լինիլ 'ի սպառ կորզել իրենց ազդեցութենէ: Ամէն մարդ դիտէ թէ հայր Լըմուան ինչ սիրուն ոտանաւորներ կ'յօրինէր աշխարհի կնկան մը համար, և ինչպէս բարձրաթիր կնոջ այտերուն կարմրութիւնը քերովբէից

այտերուն կ'նմանցընէր, բաղդատութիւն մ'որ երկնային հոդևնորու շատ նպաստաւոր չէր:

Հայր Քանտալ Տ... ի վերապատուելի հարց գործն ամրացուց: Վճռական յաղթութիւն մը տարաւ աշխարհի վրայ որ իր որսը կորզելու վրայ էր:

Պէտք է ըսել որ կոմսուհին Քլավիէրի մօտ աղուոր հոդևային կալուած մ'ունէր, և քաջ կ'ձանչէր Լուիզը, Թուլիոն, Վէրսալոնն և մինչև անգամ Մատէդը զոր հայր Պրիֆար իրեն յանձնարարեր էր:

Երկու տարի կար որ կոմսուհին չէր տեսած հայր Քանտալը, բայց անդուլ թղթակցութիւն մը հաստատուեր էր անոնց մէջ, կէս բարեպաշտական, կէս աշխարհիկ թղթակցութիւն մ'որու մէջ վերապատուելին հոդեկանութեամբ կ'խօսէր, և իր Փիլոդէի կ'պատմէր բարձր ընկերութեանց լուրերը:

Կոմսուհին իր դղեկին մեծ սրահին մէջն էր: Մեծ ձարտարութեամբ կ'յարդարէր զարդի մ'երփնազոյն ծաղիկները զոր կը բաներ վերապատուելի հարց մատրան համար: Սրահին դուռը բացուեցաւ: Պճնազարդ պայիկ մ'իմացուց վերապատուելի հայր Քանտալի գալուստը: Կոմսուհին զարմացման և ուրախութեան աղաղակ մ'արձակեց և բարեպաշտ կնկան մ'առ խոստովանահայրն ըրած ընդունելութիւնը ցոյց ժէզվիկին, ընդունելութիւն, որու մէջ ամենէն նախապաշարեալ միաբը պարսաւանաց պատրուակ մը չէր կրնար դտնել, այլ սակայն այն ջերմային խօսքերով, սիրուն փաղաքշանօք, և խորհրդաւոր քննութեամբ լի զրոյս բարեպաշտ կանայք դիտեն դործածել:

Հայր Քանտալ այս ամէն բաներուն կ'պատասխանէր այս տեսակ յայտնութեանց վարժ մարդու մը պէս, և վերջապէս խօսակցութիւնն սկսաւ ու Տ... դալուն նպատակին վրայ դարձաւ:

— Պօնի ջերմուկները կ'երթամ, ըսաւ հայր Քանտալ: Բրուշվէյէ բժիշկը յորդորեց զիս ջերմուկները մտնելու: Միշտ ընչաքաղցի յաւով կ'տառապիմ, և կարելի է այս յաւս ստիպէ զիս քարոզչութեան պաշտօնէ հրաժարելու:

— Ո՛ հայր իմ, Աստուած չպիտի թոյլ տայ որ այսպիսի ա-

ղէտ մը տեղի ունենայ : Դեռ ես շատ նորահասակ ես , և ո՛րչափ բարիք կարող ես տակաւին ընելու հոգիներուն :

— Աստուած իր խորհուրդներն ունի , կոմսուհիս , և պարտինք անոնց հպատակիլ : Հրաման առեր էի շլեսակ Պիբէնեան լեռները դիմելու , 'ի Տ . . . չմնալով : Մեր միաբանութեան մէջ , պէտք չէ հրաման մը քննադատել , այլ հնազանդիլ : Ձեզի համար , կոմսուհիս , մեր սուրբ կանոնէն շեղեցայ : Հրաման խնդրեցի և բաւական դժուարութեամբ ստացայ , 'ի Տ . . . երկու օր մնալու համար :

— Եւ միթէ ինձի համար , հայր իմ , լաւ կոմսուհին ժպտելով , այս ծանր կանոնազանցութիւնն ըրիր :

— Միթէ հնար է ինձ , կոմսուհիս , այսչափ մօտէն անցնելէն ետև՝ քեզ չտեսնել :

Պէտք չէ փորձել նկարագրելու թէ երախտագիտութեան ինչ ջերմեռանդ ակնարկ մը ձգեց կոմսուհին հայր Քանտալի վրայ :

— Երջանիկ եմ տեսնելու , յարեց նա , որ առողջութիւնդ կատարեալ է , և եթէ աշխարհի մարդ լինէի , քանի մ'անգամ դովեստներ պիտի տայի երեսիդ փայլութեան վրայ : Ճշմարիտը , կերպարանդ չգոյշներ որ երսուն տարեկանէ աւելի լինիս :

Կոմսուհին համեստ երես մը դասեց :

— Եւ սակայն ժամանակէն առաջ պառաւեցայ . իմ ծաղիկ հասակս ինչ անգութ դառնութիւններ կրեց :

— Պէտք է շնորհակալ լինիլ Աստուծոյ , տիկին , այդ կերպով է որ քեզ իրեն կոչեց :

— Այո՛ , հայր իմ , և շնորհակալ եմ նաև այն անձին որ ուսոցոյց ինձ թէ ինչ ճամբայ պարտաւոր էի բռնել :

— Աղաչեցի Աստուծոյ որ ինձ ներշնչէ : Իմ սիրտս կ'պղպղէր գիս բնազդէս որ քեզ ծառայեմ : Քու կայութիւնն այնքան սրտառուչ էր :

Հայր Քանտալ հառաչեց , բարեպաշտ կինը հառաչեց : Ծէզվիզը մտածելով որ բաւական արդահատական զգացում կեղծեց այս կնկան հետ , որու սրտին անզգայութիւնը պիտէր , բայց անոր շինովի քաբեկամութիւնն իր դառոզութիւնը կ'պղտէր , աւելի հաստատակամ կերպով յարեց .

— Համոզուած եմ որ այդ ձեր հոգւոյն յատուկ անդորրութեամբ շատ աւելի երկար ատեն պիտի ապրիք քան թէ ձեր պատուական և սուրբ բարեկամուհին , տիկին Քլավիէր : Այս տեղ գալուս անոր մահն իմացայ , և ասոր համար շատ վշտացած եմ : Քանի մ'անգամ ձեր տունն անոր հանդիպեր , և անոր հաստատ բնաւորութեան վրայ զարմացեր էի , մանաւանդ սրբակրօնութեան վրայ :

— Այո՛ , սուրբ , ճշմարիտ սուրբ և ինձի չափ բոլորանուէր ձեր միաբանութեան շահուց :

— Եւ միթէ անոր ըրած կտակն իմացաք :

— Այո՛ , անտարակոյս :

— Եւ միթէ անոր տրամադրութիւնները կ'ճանչէք :

— Գիտեմ պատուական Պ. Դուբնիշոնը , զոր ստէպ իմ տունս տեսած էք , իր ընդհանուր կտակակատարը կարգած է , այսինքն այն բարեպաշտ կինն ամէն ինչքը տուաւ այն սիրական Միաբանութեան , որ ինչչափ ունենայ քիչ է իր ընելիք մեծամեծ գործոցը համար :

— Եւ Պ. Ժուլիօ , այս իմաստասէր քահանայն , որ Տ . . . ի յեղափոխական կուսակցութեան այնքան սիրելի է , ինչ կ'ըսէ այս մասին :

— Եթէ Պ. Ժուլիօ արդար դատէր ինքզինքը , պիտի ըսէր իւրովի որ իր հօրաքոյրը զինք քաջ ճանչնալուն ժառանգութենէ զրկած էր : Անտարակոյս այն հարստութիւնն այս բարեպաշտիկ կնկան դիտաւորութեանց համեմատ չպիտի գործածէր :

— Այդ կարելի բան է : Հասկս իր քոյրը , օրիորդ Լուիզը : Ջինքը շատ բարեպաշտ գտայ , չորս տարի առաջ : Կ'ըսէին թէ Նօ-էքսկան-Սբոյն վանքը պիտի մտնէր :

— Իր եղբօրն աղաչեցութեան ներքև՝ ըստ երևոյթին կարծիքը փոխած պիտի լինի : Զէք կրնար երևակայել , հայր իմ , թէ այս քահանայն ինչ չարիք կ'հասցընէ եկեղեցւոյն : Վաղուց քահանայութենէ արգիլել պէտք էր զանի :

— Կ'ըսեն թէ բաւմաթիւ կուսակիցներ ունի 'ի Տ . . . :

— Այո՛ , հանգուցեալ արքեպիսկոպոսին շնորհիւը կարող ե-

ղաւ կուսակիցները շահիլ։ Արդի արքեպիսկոպոսն ալ սոյն կուսակցութեան մարդիկը կ'պդուէ, վասն զի գրեթէ բոլորն ալ կառավարութեան կ'վերաբերին։ Եւ կ'հասկընաք անշուշտ որ իր նախորդը կարտինալ մ'էր։

— Եւ կ'կարծէ նա, տիկին, յարեց ժէզվիզը ժպտելով, որ կարտինալի խոյրն իրեն ալ այնպէս պիտի վայելէ ինչպէս իր նախորդին։

— Անտարակոյս։

— Աշխարհիկ կղերին մէջ ամենքն այսպէս են, ըսաւ ժէզվիզն ուսերը բարձրացընելով, փառասիրութիւնը գիրենք կ'մաշէ։ Տիկին, փառասիրութիւնը կրնայ առաքինութիւն մը լինիլ, բայց այն պայմանաւ որ չմոռնաւորի։ Կրօնական միաբանութիւնները, մանաւանդ մերինը, այս խոհականը կ'կատարեն։ Մեր ուխտին բոլոր անդամները սուրբ, գովելի փառասիրութեամբ վառուած են, այսինքն կ'փափաքին որ իրենց միաբանութիւնը բարձրանայ, աճի, հարստանայ, և այսպէս իրագործէ այն բարիքը զոր ընելու կոչուած է քրիստոնէից մէջ։ Իբրև անհատներ, ամենքնիս ալ կ'ուզենք որ անյայտ ճանք աշխարհիս մէջ, եկեղեցւոյ պատիւներէն անգամ հրաժեշտ կ'տանք ժէզվիզ լինելով։ Բայց կ'փափաքինք որ ընկերութիւնը զօրաւոր լինի, վասն զի այս բանս կարևոր է։ Պառնանք այժմ տիկին Քլավիէրի եղբօր զաւակներուն։ Ուրեմն այն փոքրիկ Լուիզն առաջուան պէս բարեպաշտ չէ՞։

— Ո՛չ, շատ փոխուած է. հայր Պրիֆարը թողուց։

— Վա՛յ իրեն։ Այս որոշման պատճառներուն վրայ տխուր զաղափար մ'ունիմ։ Այժմ ո՞ր քահանայն ընտրած է իրբև խոստովանահայր։

— Իր թեմին երէցը։

— Ա՛հ, պ. պ* * *, քահանայ մ'որ, կարծեմ, փոքր ինչ Ժուլիս աբեղային գլխէն է։ Իր թեմին մէջ ուխտատեղի մը կայ, այս է Նօդր–Տամ–տէդ–Էբրին։

— Ճիշտ այդպէս, և ժէզվիզները կ'ատէ, վասն զի իրենին մօտ մատուռ մը շինեցին։

— Այդ գիտեմ, ըսաւ ժէզվիզը. այդ քահանան տաղանդ ունի, իր վարքն ու բարքն ուղիղ է, ըսին ինձ, բայց հոգևոր մարդ մը չէ, հոգւոց տեսչութեան համար անկարող մէկն է։ Աշխարհիկ կղերն այս մասին շատ պակասաւոր է։

— Ուրիշ բաներու մէջ ալ պակասներ ունի, վերապատուելի հայր իմ. և ես փոքր ինչ Ֆրանչիսկեան հայր Պաղիլի կարծիքէն եմ, որ բացէ ի բաց կ'ըսէ թէ աշխարհիկ կղերն ուրիշ բանի չկրնար ծառայել այլ միայն լուսաբարներ տալ ժէզվիտներուն։

Հայր Քանտալ ժպտեցաւ։

— Այս պատուական Ֆրանչիսկեան կրօնաւորները, ըսաւ նա, մեզի միշտ անձնուէր եղած են. մեր գաղափարները ժողովրդեան մէջ կ'նետեն։ Ասով չեն արդիւլուիր իրենց շահերը մերիներէն աւելի մտածելու։ Ա՛հ, մանրացի՛կ միաբանութիւնները, շարունակեց հայր Քանտալ, եթէ իրենց հիմնադիրը վերադառնար, շատ պիտի զարմանար, այն որ իր աշակերտաց համար ուրիշ բան չէր ուզեր այլ միայն փայտէ կամ հողէ շէնք, ցած ու փոքր եկեղեցիներ, ամենուրեք աղքատութիւն։ Վերջապէս՝ իրենց այս վիճակին մէջ՝ մեզի կ'ծառայեն։ Իսկ Քլավիէրի երէցն անկարող է օրիորդ Լուիզին հաղորդել իր կրօնական կոչումն ամրապնդող խորհուրդներ։

— Ո՛հ, ի՛ր կոչումը, այդ կորսուած է, կ'հաստատեմ ձեզ, և դիտեմ որ տիկին Քլավիէր աւելի շատ բաներ պիտի ընէր Լուիզի համար, եթէ Նօ–էթյան–Սբդին մենաստանը մտնելու միտէր։ Սակայն չուզեց իր եղբօրաղջկան Թողուլ աշխարհիս մէջ ապրելու նիւթական միջոցները, աշխարհ մ'որ վտանգաւոր կրնար լինիլ իր բնութեան տկարութեան նայելով։ Տիկին Քլավիէր ամէն ինչ զոհեց իր սիրական Լուիզին հոգևոր շահուց համար։ Իսկ Ժուլիս աբեղային գալով՝ այն օրն որ Կարմէլեանց յորդորեց իր քարոզին մէջ աշխարհ դառնալ, քարոզ մ'որ այնքան գայթակղութիւն պատճառեց, տիկին Քլավիէր ինչ ըսաւ.

« — Երբէք իմ ժառանգորդս չպիտի լինի եղբօրորդիս »։

— Ա՛հ, միթէ այդպէ՞ս ըսաւ ձեզի։

— Ճիշտ այսպէս։

— Լա՛ւ, պէտք եղած ժամանակին ու տեղը՝ յիշել հարկ է այդ խօսքը։

— Գիտէք արդեօք, վերապատուելի Հայր, որ ձեր ուխտն աղտոր պատառ մը կորզեց։ Դուրնիշօն Հայր Պօնիֆասի ըսաւ որ տիկին Քլավիէրի հարստութիւնը վեց հարիւր հազար ֆրանքէն աւելի է։

— Աղէ՛, ըսաւ իւրովի Հայր Քանտալ, ժամ է խնդրոյն մէջ մտնել։

— Ճշմարիտը կ՚խօսիք, կոմսուհիս, և այս պահուս պիտանի են մեզի նախախնամութեան մեզի շնորհած այդ նպաստները։ Խորհուրդներ ունինք եկեղեցւոյ փառաց և յաղթանակին համար, և այս խորհուրդները կատարելու համար մեզի անբաւ միջոցներ պէտք են։ Մեզի հետ և մեզի համար աշխատիլը, Աստուծոյ համար աշխատիլ է, և մեզի դէմ եղողները Աստուծոյ թշնամիք են քան թէ մեր թշնամիները։ Ասոնց միջոցաւ՝ թերևս տիկին Քլավիէրի ժառանգութիւնը Դուրնիշօնի ձեռքէն հետևապէս մեր ձեռքէն ելնէ։

— Մի՛թէ կարելի՞ բան է։ Սակայն կ՚հաստատեն թէ կտակն օրինաւոր կերպով շինուած է։

— Այո՛, թէև օրինաւոր, դարձեալ վէճի ներքև պիտի ձգուի։ Ի Տ . . . դալու ատենս՝ մեր վերապատուելի Հարք այս լուրն առին։

— Եւ ո՛վ պիտի վէճի ներքև ձգէ այդ կտակը։

— Տիկին Քլավիէրի ժառանգորդները։ Այս բանին համար մեր վերապատուելի Հարք ամէն ինչ կարգադրեր էին։ Դուրնիշօն և Հայր Պրիֆար կարծէին թէ Մատէդ իրենց ափին մէջն է, տիկին Քլավիէրի այն պատառ սենեկապանուհին որ իր տիրուհոյն վրայ կ՚իշխէր, անոնք՝ ի հաշիւ չէին առած այս կնկան ընչասէր բնազդումները։ Անոր բաժինը քիչ հաներ են, և հետևապէս Մատէդ կատղելով Ժուլիօ աբեղային և իր քրոջը համար սկսաւ մեծ համակրութիւն մը ցոյց տալ։ Նա շատ բաներ երևան հանեց, կ՚երևի թէ դռներուն ետևէն մտիկ կ՚ընէր։ Այդ երբեմն կրնայ լաւ միջոց մը լինիլ բայց ոչ միշտ։ Ջրոյց մը կայ թէ պատառ կինը նօտարը կանչել տուած լինի, այդ ղրոյցը եթէ

Մատէդի կերպով պատմուի կրնայ շատ վատ հետևութիւն ունենալ։ Իր կողմէն ալ Դուրնիշօն՝ կարծելով թէ Լուիզ և Ժուլիօ աբեղան գործոյ անհմուտ մարդիկ են, անոնց ըսաւ (Դուրնիշօն երբեմն սխմար է) թէ բարեմիտ տիկին Քլավիէրի կամքն անտարակոյս պիտի կատարուին։ Այս խօսքը վէրջնօն փաստաբանին ականջը կ՚հասցընեն, այն կարգընկեց աբեղային, որ Մատէդի հետ գաղտնի կ՚բանակցի Քլավիէրի երէցին տունը, այն եբէյն որ մեր անհաշտ թշնամին է, և այս ամէն փաստերը յաւաջ բերելով փոքրիկ դատ մը պիտի բանան իբրև ժառանգութիւնը կապուտներու դէմ և կտակն իբրև աւանդագիր ցոյց տալու։

— Եւ իրօք աւանդագիր մ՚է։

— Անտարակոյս. բայց որովհետև օրէնքը չճանչեր իբրև վաւերական աւանդագրերն, կրնայ նոյն կտակն ալ առ ոչինչ դրել։

— Ա՛հ, միթէ օրէնքը չ՚ճանչեր։

— Ո՛չ, տիկին. բայց, յարեց ժպտելով, մենք ալ օրէնքը չենք ճանչեր։ Եթէ այս դատը մեզի դէմ վարեին չորս հինգ տարի առաջ՝ թերևս շահէին, բայց մեր այս ժամանակիս մէջ խնդիրը կ՚փոխուի։ Մատէդ սոսկալի վկայ մ՚է։ Ստոյգ եմ որ իր պատմածին կէսը կ՚հնարէ, բայց բաւական բան լսած և տեսած լինելով կարող է աւանդագրի մը ճշմարտութիւնը հաստատել, միայն թէ յետս կոչում չընէ. և եթէ գործը սկսիլ ուզեն, այն փաստն որու վրայ կ՚կռթնին, մէջը չհաղայ։ Այն ատեն մեր թշնամիները պիտի բռնուին։ Կարելի է այն միամիտ աղջիկը, որ ըստ ինքեան բարի է, ինչպէս որ կ՚ըսեն, ազահութեան կրքէն մոլորեալ, աւելի լաւ դղայութիւններու դառնայ։ Բայց այս բանս յուսալի չէ ամենևին։ Յուդայի կորստեան պատճառն ագահութիւնն է, և Յուդա առանց ապաշաւի մեռաւ։

— Մի՛թէ հնար մը չկայ այդ դժբաղդ դատին առաջն առնելու։

— Տիկին, Տ . . . ի մեր վերապատուելի Հարց այս լուրը մեծ հոգ պատճառած էր։ Անոնցմէ մին, կրտսերագոյնը, կարծիք մը յայտնեց։ Իր առաջարկութիւնը մերժելին, և ինքն ալ խոստովանեցաւ որ իրաւունք ունէին։ Եւ ստիպեն . . .։

— Եւ այդ կարծիքն ինչ էր, Հայր իմ։

Եւ կոմսուհւոյն կերպարանքը սաստիկ հետաքրքրութիւն մը կը յայտնէր։

— Մեր միաբանութիւնն այնքան կ'սիրէք որ չեմ վախնար ա-նոր գաղտնիքը ձեզի հաղորդելու։ Ան վերապատուելի Հայրը կ'ուզէր որ Մատլէդի լուռ թիւնը սակով ծախու առնուի։

— Կ'երեւի ինձ որ իրաւունք ունէր։ Հայր Պրիֆար, օրինակի համար, Ճարպիկ է. Մատլէդի խոստովանահայրն է։

— Հապա թէ որ չյաջողին, այս փորձն իսկ կրնայ վնաս բե-րել. ասկէ զատ՝ այս կնկան պահանջումներն իր ժխտումներուն համեմատ պիտի ծանրանան։ Անհաւասիկ խնդրոյն նիւթական կողմը։

— Միթէ այդչափ մեծ են այդ դժուարութիւնները։

— Անտարակոյս, չեն, հեռւաստէն ասոնք չեն այն փաստերն որ այդ խորհուրդը մերժել տուին։ Դեռ ևս բարոյական կողմը կայ։ Լաւ ուրեմն, կոմսուհիս, մեր միաբանութիւնը կերպով մը անհատական մարմին մ'է, այս պատճառաւ իր փափկութիւններն ունի։ Մեզնէ և ոչ մէկն անձնապէս չպիտի հաճի այն թշուառ կնկան հետ լռութիւնը սակարկել. թէև դատն ինքնին արդար է, վասն զի կայ աւելի նուիրական բան մը քան այն իրաւունքն որ ունինք մեր ինչքն ըստ հաճոյս տնօրինելու։ Ամէն օրէնք որ կատարարին կամքը կ'արգիլէ սեպհականութեան դէմ անիրաւու-թիւն մ'է. ընկերհաշտական սկզբունքով արատաւորեալ օրէնք մ'է. մարդ կարող է անոր դէմ դնել առանց խղճահարութեան։ Սակայն, սիրելի, որչափ որ կ'կարծեն թէ այս առածն 'ի գործ կ'դնենք, Նպաստիլը կ'ոչընչացնէ ծնողները, չենք կամիր իրրև միա-բանութիւն ընել, ինչ որ իրրև անհատներ չպիտի ընէինք։ Չենք կամիր վճարել այն ողորմելի կնկան անոր պարտաւորութիւն մը կատարել տալու համար։ Կարող էինք ուրիշ կրօնական կարգի մը համար ընել, նոյն իսկ աշխարհային շահ մը պահպանելու հա-մար, եթէ խնդիրը մեզ անձնուէր բարեկամաց վրայ լինէր։ Իսկ մեզի համար, խնդիրը կ'տարբերի։ Մենք մեր արժանապատուու-թիւնը պիտի պահենք և ահաւոր չենք մը չպիտի տանք զրպարտութեան որ Յիսուսեան միաբանութեան դէմ կ'մղեցնի։

Կոմսուհին՝ վերապատուելի Հարց դերադրական և նուրբ փափկութեան վրայ կ'զմայլէր։ Նա չէր պատասխաներ և կարծես թէ կ'մտախոհէր։

— Այո՛, ըսաւ նա վերջապէս, կ'իմանամ, չէք կարող դուք ինքնին վարուիլ։

Եւ խօսակցութիւնը փոխելով ուրիշ բանի վրայ դարձուց։ Ձէզ-վիկն ոսք ելաւ մնկնելու համար. կոմսուհին անոր ընկերացաւ մինչև ծառուղւոյն ծայրը. այս տեղ իրարմէ զատուեցան։ Երբ վերապատուելի Հայրն առանձին մնաց, ձեռները շփեց յաղթա-կան դէմքով մը։

Կոմսուհին հրաման ըրաւ որ ձիերը կառքին լծեն. դրպահ մը առաւ դրամատոմսերով լի, և Քլավիէրի դղեակը դնաց։ Անդ Մատլէդը տեսնել ուզեց։ Նա ներքուստ այնպէս համոզուած էր թէ իր յաստուկ ներշնչութեանց համեմատ կ'վարուի։

Ը

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՐԱՆԻ ԿԵՑՈՒՄԲԱՆՔԸ

Քլավիէրի ժառանգական սոսկալի դատը սաստիկ մտատանջու-թիւն կ'պատճառէր ժէզվիզայ։ Ունկնդրութեան օրը կ'մօտենար։ Վերապատուելի Հարք՝ կոմսուհւոյն միջոցաւ իմացեր էին որ Մատ-լէդ՝ լատպոյն ղղայրութիւններու դառնալով իր անխորհուրդ խոստո-վանութիւններն յետս կ'կոչէր և թէ իրեն լինելիք ամէն հար-ցումներուն՝ անվրէպ պիտի պատասխանէր.

«Բոլոր ըսածներս յետս կ'կոչեմ. պ. Դուրնիշօնի դէմ բար-կութիւնն լինձ խօսել կ'տար»։

Պիրէնեան օրիորդը լաւ սորվեր էր իր դասը կոմսուհւոյն կողմէն, ուստի անորմէ վախնալիք բան մը չկար։

Գաւառական Դէտն իր դաղտնի ժողովին ուրիշ խորհուրդ մը յայտնեց.

— Գերապայծառ արքեպիսկոպոսը, ըսաւ նա, մեղմէ պէտք ունի ’ի Հռոմ կարեւորելի գործին համար գոր Հռոմէն կ’սպասէ երկու տարիէ ’ի վեր: Մեր վերապատուելի զօրապետն անոր համար կ’աշխատի, և գերապայծառը քաջ գիտէ որ շատ բան կըրնանք ընել այս գործին համար. որու սրտովին կ’բաղձայ: Միթէ չէ՞նք կարող անոր հասկըցընել կերպով մ’որ եթէ ժուլիս արեղան բռնադատէր մեզի դէմ ըրած պահանջումէն ետ կենալու, մեր եռանդուն երախտագիտութիւնը Նորին Սրբութեան մօտ թախանձելու պիտի յորդորէ մեզ, որպէս զի այն երանելի գործը ձեռք ձգենք:

— Այդ բանը դժուարին է գործադրել, ըսաւ վերապատուելի հայր մը: Ծանր բան է արքեպիսկոպոսէ մը խնդրել որ իր քահանայից մէկուն ընտանեացը գործոյ միջամտէ:

— Իրաւ, վերապատուելի, ըսաւ նուրբ ժպիտով մը հայր Պօնիֆաս, միթէ այդպէս կարծես: Աղէ, միթէ եպիսկոպոսներն այդքան բանի տեղ կ’դնեն իրենց կղերը: Այնպէս թմրեցուցած են զանոնք որ երեք քառորդ մասը ձեռնոցներու պէս կ’գործածեն զանոնք որ երեք քառորդ մասը ձեռնոցներու պէս կ’գործածեն: Այս հնազանդութեան վարժած լինելով՝ ոխերիմ կ’դառնան երբ դիմադրութիւն տեսնեն: Եւ ժուլիս արեղան, ինչպէս որ կարծեմ՝ ըմբոստներու դասէն իսկ լինէր, արքեպիսկոպոսը չպիտի վախնար անոր ըսելու.

« — Ետ կեցիր այդ դասէն թէ ոչ վաղը քեզ կաքսեդ կ’արգիլեմ»:

Մտածէ ուրեմն որ այդ բառը շատ զօրաւոր է կղերին վրայ: Արգիլուիլ. բայց այդ կերպով կրօնական աշխարհին կարծեայ առջև թիւարանը նետուիլ է: Քահանային այս սպառնալեայ առջև միշտ կ’խոնարհի: Իմ կարծիքս այն է որ այս միջոցին դիմել պէտք է:

Միւս վերապատուելի հայը ’ի նշան հաւանութեան խոնարհութիւն ըրին:

— Միթէ գերապայծառ արքեպիսկոպոսին պիտի, ըսաւ գաւառական Դէտը, թէ ոչ ընդհանուր փոխանորդին միջնորդութիւնը խնդրեմ, քանի որ բոլորովին գինք մեր կողմը շահած եմ: Այն եպիսկոպոսներն որ մեզ արտաքուստ այնքան կ’գդուեն, որ մեզի մեծ մեծ բաներ կ’խոստանան, ըստ ինքեան մեզի հետ չեն, և ես կ’կասկածիմ որ մեր արքեպիսկոպոսն իրրև գործիք կ’գործածէ մեզ, առանց անկեղծ համակրութիւն մ’ունենալու մեր միաբանութեան համար: Ես աւելի վստահ եմ իր ընդհանուր փոխանորդին վրայ:

— Այս պարագային մէջ, իմ վերապատուելիս, ըսաւ հայր Պրիֆար, իմ կարծիքս ալ այն է որ ընդհանուր փոխանորդը բռնենք որ գերապայծառ արքեպիսկոպոսին հետ աւելի դիւրութեամբ կրնայ բանակցիլ այս գժուարին գործին վրայ: Գիտենք որ եպիսկոպոսական վիճակի մը աչք ունի. խօսք տուր անոր որ իշխանութեան մօտ մեր ունեցած գաղտնի ազդեցութիւններն իր օգտին համար պիտի գործածենք: Այնուհետև բանէ մը մի վախնաք. նա պիտի յառաջ տանի գործը:

Քանի մ’օր ետք՝ ժուլիս Սէնտ-Ավանտէնէ իջնելով՝ Լուշոնէն ’ի Տ... բանող կառքը կ’նստէր: Առաջին անգամն էր որ կ’անցնէր՝ տխուր և մտահոգ՝ Բիբի այն երջանկաւէտ հովտէն, այն օրէն ’ի վեր որ նոյն ձամբով Տ...էն կ’գառնար իր սրտին սիրական գանձովը, իր ամենասիրելի Լուիզով: Այժմ եպիսկոպոսարանը կոչուած էր. երկտող չոր ու ցամաք գիր մը, զոր ընդհանուր փոխանորդը գրեր էր, անոր կ’հրամայէր որ առաջնորդին ներկայանայ անմիջապէս կարևոր խնդրոյ մը համար:

Միթէ մայր Ցուդայի բանսարկութեան գործին վրայ էր խնդիրը: Բայց արքեպիսկոպոսն այս խնդրոյն կարևորութիւն չէր տուած Սէնտ-Ավանտէն այցի գացած առեն: Միթէ Լիզէդ Քապարուսի տեսլեան նշանաւոր քննութեան գործն էր: Սակայն արքեպիսկոպոսը խօսք մը չէր ըսած ո՛չ բեմէն և ո՛չ առանձնական, և եթէ գործը դրդռել կամենար անտարակոյս ժողովրդեան պիտի խօսէր իր մէկ քարոզին մէջ: Մայր Ցուդան այս բանիս կ’յուսար. Թեմին փոքրիկ բարեպաշտուհիներն արքեպիսկոպոսին լռութենէ դայթակղեր և լուր էին... Արդեօք ժէզվիդաց դէմ դաման է:

Բայց ինչ իրաւամբ ընտանեկան գործի մը պիտի խառնուէր արքեպիսկոպոսը։

Որչափ որ վերապատուելի և դերապայծառ Քրիքէն խրոխտ մարդ էր, դարձեալ դիւրին բան չէր ծուլիոյի պէս անձ մը ստիպել խոնարհելու մեծաւորի մը փափաքանաց առջև, կամ անոր ապառնալեաց ղիջանելու։ Սակայն արքեպիսկոպոսը փորձ մ'ըրաւ, և երբ Սէնդ–Ավանտէնի երէցն իր գրասենեակը մտաւ, նախ նեղսամիտ թելադրութիւններով զանի յորդորելու ջանայ։

— Պ. երէց, քեզ շատ, շատ ծանր գործի մը համար բերել տուի. քաջ կ'ելլանաս միտքս. խնդիրը ժէզվիտաց դէմ ունեցած դատիդ վրայ է։ Ուրիշ պարագայի և որ և իցէ պատճառաւ ընտանեկան գործի մը խառնուելու պիտի ղրուշանայի, որչափ առեն որ քահանայն առանց դայթակղութեան շարժէր։ Բայց այժմ ամէն ինչ փոխուած է. խնդիրն՝ եկեղեցւոյ մէջ մեծ կշիռ ունեցող յարդելի ուխտի մը վրայ է։ Կ'ըսեն թէ այս դատը մեծ կարեւորութիւն պիտի առնու։ Արդէն քու փաստաբանդ այս մասին մեծ աղմուկ կ'հանէ։ Քիչ շատ համբաւ ունի. և ժէզվիտաց դէմ դատ վարել բաւական ցանկալի առիթ մ'է որով 'ի հարկէ փաստաբան մը կանխաւ կ'հրճուի։

Տ . . . ի աղատական, յեղափոխական և բուռն կուսակցութիւնը, ինչպէս ամենուրեք, այս պատն իր մատը պիտի փաթթէ՝ 'ի նպաստ իր ատելութեան եկեղեցւոյ դէմ որ թէ 'ի Հռոմ և թէ 'ի Գրանսա իսկ զղուելի կերպով կ'հալածուի։ Ուրեմն այս դատը ձշմարիտ դայթակղութիւն մը պիտի լինի։ Քու ողորմելի պաշտպաններդ, զոր բեմէն քարոզեցիր, նոյնպէս այն սխալը գըրոյկին մէջ զոր իմ պատկառելի նախորդիս կ'վերագրեն՝ թերհաւատից և ամբարշտաց կուսակցութեան առջև քեզ սրանչացման առարկայ մ'ըրին։ Անոնք խիստ անշահ կուսակիցներ են քեզի համար, Պ. երէց, այս բանս պատիւ չեմ համարիր քեզ։ Բայց զիս չպիտի ամբաստանես իբր թէ քեզի դէմ բռնապետութեան դէմ։ Քեզ իբրև դատաւոր կ'ընդունիմ։ Մէկ դի թողուցի Գլամարէն նարտինալին կրօնական հրիտակին գործն ու նրա համար Գրանսայի ամէն կողմէ նամակներ ստացայ։ Աչք դոյզն քարոզներուդ վրայ, որ այնքան հակառակ են քրիստոնէական վարդապետութեան և որոց մէջ տատնէն ինն հերետութիւն կարելի է դանել։ Շարունակ պանդատներով դլուխս ցաւցուցին, և չես կարող երևակայել թէ քեզի համար ինչ կրուներ ըրի։

Ամէն ինչ երիտասարդութեանդ վերագրեցի, նոյնպէս անհոգութեամբ բնաւորութեանդ և պատրաստահաւատութեան դժուարութեանց։ Քու վարուց ու բարուդ վրայ ծանր գանգատ մ'որ այշաւնապէս ուղղուեցաւ ինձ խիստ արժանի անձի մը և սրբակրօն քահանայի մը միջոցաւ, զոր չենք կարող անուանել, ուրիշ հետեւանք չունեցաւ բայց եթէ խիստ գաղտնի քննութիւն որպէս զի պատասխանատուութենէ զերծ մնամ։ Այս ամէն բաներէ յայտնի կ'երևի որ ես քեզի դէմ անաչառ չեմ։

Բայց այսօր իմ կացութիւնս կ'փոխուի. ժէզվիտները հզօր են, ազդեցութիւն ունին 'ի Տ . . . ։ Մեծ անհոգութիւն է անոնց դէմ մաքառիլ։ Թէև արքեպիսկոպոս եմ, խօսքը մեր մէջ մնայ, չէի փափաքեր անոնց դէմ դատ մ'ունենալ։ Ոչ միայն դատս կորուսանելու վտանգ պիտի տեսնէի, քանի որ դատարաններու վճիռները շատ անորոշ են, այլ և բոլոր եպիսկոպոսական քաղաքս իմ դէմ պիտի ելնէր, վասն զի ժողովուրդս զանոնք չափազանց և իրաւամբ շատ կ'մեծարէ։

Ափսո՛ս, սիրելիդ իմ Պ. երէց, արքեպիսկոպոս մը Տ . . . էն կ'անցնի, ժէզվիտ կ'մնայ։ Միաբանութիւն մը չմեռնիր։ Ուրեմն թոյլ տուր ինձ առաջարկելու քեզ ընթացք մ'որու ես ինքս պիտի հետևէի՝ եթէ քու տեղդ լինէի. ես չպիտի դիմադրէի։

Գիտեմ որ քու քրոջդ շահերը պիտի մէջ բերես. 'ի հարկէ այդ յարդելի պատճառ մ'է։ Կ'ըմբռնեմ թէ դէթ ասպիճան մը անոր խնամակալը կ'հաստատես ինքզինքդ։ Սակայն քու բարեսիրտ հօրաքոյրդ բաւական դատեց ցիեանս տարեկան թոշակ մը նուաստ աղջկան մը համար, որ, կ'ըսէին, կրօնական կոչում ունէր։ Իսկ քեզի գալով, Պ. երէց, թեմիդ փոքրիկ հասոյթներով, նոյնպէս հօրքրոջդ կտակէն ստանալիք թոշակովդ կարող ես երջանիկ ապրիլ։ Եկեղեցական պաշտօնի մէջ քիչ բանի պէտք ունինք։

Սակայն եթէ հաձիս իմ խորհրդոյ հետևիլ այս դժբաղդ դործին մէջ որու համար թերևս՝ (կրօնական կարծիքէն մղեալ որ թագուհի է՝ի Տ . . . , գիտես, պիտի ստիպեի այնպիսի որոշում մ՝ընել որ լինի ծանր պիտի երևի) կարդադրութիւն մ՝ընելու հնարը գտնուի : Աստուած գիտէ, որ յօժարակամ միջնորդ պիտի կանգնիմ վերապատուելի հարց և քու մէջդ : Որովհետև այս դատին մէջ միայն քրոջդ շահերը կ՝նկատես, կարելի է ժէզվիդներուն հաշտարար միջոց մ՝առաջարկել, թէ քրոջդ յաստկացած մշտական թոշակին աւելցընելու, թէ մեծապոյն գրամադլուխ մը վճարելով որ կրնայ իրրև օժիտ ծառայել՝ երբոր աշխարհ մտնելու կամենայ :

Աւասիկ, Պ. երէց, իմ կողմէս դեռ ևս որոշում մը չըրած՝ ինչ որ քեղի առաջարկել արժան դատեցի, թէ քու հանդստութեանդ համար, թէ յօգուտ կրօնի որ այսօր ամէն կողմէ կ՝հալածուի, որպէս զի հաւատոյ թշնամեաց յաղթութեան և գայթակղութեան առաջն առնուի, գայթակղութիւն՝ զոր պիտի պատճառեն անշուշտ հրատարակելով ամէն անշահ լրագրաց մէջ այն դատը : Մինչեւ լաւ ևս չը՞ որ յետս կասիս, կարդադրութեան մը միջոցաւ, որու պայմաններն ես ինքս առաջարկելու պիտի յօժարիմ, քու շահերդ պահպանելով՝ ինչպէս որ ամէն եպիսկոպոս պարտաւոր է պահպանել իր կղերին շահերը :

Նայինք, ի՞նչ է ընելիք որոշումդ :

— Սրբազան տէր, մէկ որոշում ունիմ միայն ընելու, այս է արդարութեան որոշում մը քսամնելի յափշտակութեան մը դէմ : Եթէ այս կտակին վրայ տարակոյս մ՝ունենայի, այդ ձեր ընթացքը վերջին ապացոյց մը պիտի լինէր : Ոչ այնքան իմ ընտանեացս ընչից տիրանալու որչափ սրտմտութեան դղացումն է երկար ատենե՝ի վեր պատրաստուած խարդախութեան մը դէմ որ զիս կ՝դրկէ դատես ևս չկենալու, իմ և միանդամայն իմ քրոջս կողմէ՝ քանի որ անկ յայտնի կ՝երևի թէ արդարութիւնը մեր կողմն է : Սրբազան տէր, վշտալի է ինձ տեսնել եպիսկոպոս մ՝որ այսպիսի անշահ դատի մը պաշտպան կ՝ելնայ և հաշտարար միջոց մը կ՝առաջարկէ որ միշտ յափշտակութիւն մը պիտի լինի :

— Պ. երէց, իմ միտքս չիմացար : Դու կ՝ենթադրես թէ վերապատուելի հարց կողմէ պաշտօն ունիմ քեզի իրաւախոհութեան առաջարկութիւն մ՝ընելու : Այս իմ անձնական կարծիքս է միայն :

Արքեպիսկոպոսը ձչմարիտ կ՝խօսէր : Ժէզվիդներն ընդհանուր փոխանորդը դրեր էին որպէս զի իր աղեցութիւնը դործածել տայ Ժուլիոյի վրայ դատէն հրաժարեցընելու համար . բայց շատ հնարագէտ էին և գործն այս աստիճանի չէին հասցըներ : Միայն արքեպիսկոպոսն անտեղի գործիքը չէր :

— Երբ հարկ է, շարայարեց նա, պայթակղութեան մ՝առաջն առնելու, հասարակութիւն մը զոհողութիւններ կ՝ընէ և ամէն ձիգ կ՝թափէ : Ես համոզուած եմ որ ժէզվիդները, միշտ թշնամի հասարակութեան մ՝ուշադրութիւնն իրենց վրայ չհրաւիրելու համար, պիտի յաջողին բարեպաշտ և պատկառելի Պ. Դուրնիշօնին փոխել տալ կտակին պայմանները, բաւական է որ դու դատէդ ետ կենաս :

— Ուրեմն, Սրբազան տէր, չեմ կրնար ըմբունել ձեր միջամտութիւնն այս մասին :

— Ձես կարող ըմբունել, Պ. երէց . և սակայն իմ պիտանութիւնն շատ մեկին է : Իմ պոլեա է պայթակղեցուցիչ դատի մ՝առաջն առնուլ, դատ մը զոր քահանայ մը կ՝ուզէ վարել կրօնական միաբանութեան մը դէմ, որ եկեղեցւոյ մէջ ընդհանուր ակնածութիւն կ՝վայելէն : Կարծեմ թէ այս շատ պարզ և անհրաժեշտ է :

— Բայց, Սրբազան տէր, ինչո՞ւ համար քահանային շահուց պաշտպան չընիմ, քանի որ դուք անոր բնական պաշտպանն էք, քան թէ միաբանութեան՝ մը, որու յափշտակիչ ոգին քան զիս աւելի լաւ կ՝ճանչէք :

— Ես պէտք չունիմ ժէզվիդները դատելու, և յափշտակութիւնն որմէ կ՝գանգատիս դեռ ինձի համար ապացուցուած չէ : Բայց ես պատասխանատու եմ, Սրբազան Պապին և հասարակաց կարծեաց առջև, իմ քահանայիդ հասարակային դործոյ համար : Քեզի համար ունեցած ներողամտութիւնս սակայն երեսիս պարկին, ես չեմ ուզեր որ մեղադրանքը նորէն սկսին : Ձանձրացած եմ

այդ վէճերէն և պէտք է որ դադարին : Ես ուզեցի պարզ և պատուաւոր միջոց մ՚առաջարկել քեզի, քրոջդ շահերը պահպանելով : Այս պարագային մէջ ես իմ եպիսկոպոսի և հօր դերը կը խաղայի : Եթէ իմ ուղիղ և մաքուր խորհուրդներս չես հասկըցած, այն ատեն լոկ միջոց մը պիտի մնայ ինձ, թէև այդ միջոցը չգործածելու փափաք ունէի, այս է իմ հոգևոր իշխանութիւնս գործածել քու վրայ :

— Ձեմ դիտեր բնաւին թէ եպիսկոպոսական պաշտօնն ինչ տեսակ իրաւունք կ՚տայ ձեզ կղերի անդամոց ընչից վրայ :

— Պ. երէց, նրբութեանց դիմելու հարկ չկայ : Անշուշտ քու ինչքը տնօրինելու իրաւունք մը չեմ կրնար ունենալ. բայց երբ առանձին կենաց մէջ՝ քահանան այնպիսի գործեր կ՚ընէ որով թերևս եկեղեցական դասուն ձնաս բերէ, երբ անկարելի է որ եպիսկոպոսը՝ իր իշխանութիւնը գործածելով, եկեղեցւոյ մէջ մեծ շփոթութեան մ՚առաջն առնու, իրաւունք ունի, ևս առաւել, պատասխանատուութիւն ունի այդ իշխանութիւնն ի գործ դնելու : Վերստին կարդամ Աւետարանը, աբեղայ, և դիտցիր որ կան պարագաներ ուր պէտք է, երբ մեր պատուհասանը կ՚ընդրեն, տալ նաև մեր վերարկուն :

— Սրբազան հայր, այս խօսակցութիւնը կրնայ անչափս երկարիլ : Երբ ձեր քահանայից նկատմամբ այդպէս կ՚լսենաք ձեր իրաւունքը, ուրիշ ըսելիք չմնար ինձ . . . :

— Բայց վերջապէս ինձ հնազանդելու տրամադիր ես :

— Վերստին կ՚ըսեմ, Սրբազան հայր, ձեզի հնազանդելու պարտաւոր եմ իմ պաշտօնիս վերաբերող ամէն իրաց մէջ. այդ է իմ եկեղեցականութեանս ուխտը : Այս պաշտօնէս դուրս՝ ուրիշ մարդու և քաղաքացիի իրաւունքն ղորս ինձ կ՚վերապահեմ :

— Քանի՛ դեղեցիկ են այդ քաղաքացիի իրաւունքդ : Սաէպ լսած եմ այդ զանազանութիւնը, քահանայն և քաղաքացին : Լաւ ուրեմն, պ. երէց, քանի դիտցիր որ եպիսկոպոսութիւնը չճանչեր այդ զանազանութիւնը : Այդ նոր դաղափարներ են. Եկեղեցւոյ և պետութեան բաժանումը : Քու եկեղեցւոդ մէջ Թեմին երէցը պիտի լինէիր, անկից դուրս պ. Թուլիս Քլավիէր, կալուածատէր,

ընտրող, ընտրելի պիտի լինէիր, կէս եկեղեցական և կէս աշխարհական մարդ : Այդ դրութիւններն այսօր դատապարտուած են. եպիսկոպոսութիւնը զանոնք կ՚մերժէ, կ՚ատէ : Սիրելիդ իմ երէց այն օրն որ եկեղեցին մտար, մարդն ի քեզ անեղծացած եղաւ, եկեղեցական կազմակերպութիւնը սուրբ և որովհետև հոգին վեր է քան մարմինը և թէ աղնուագոյն բնութիւնը միւսին վրայ կ՚տիրապետէ. նոյնպէս կ՚ըսեն. մարդը, մարմնովին հոգւոյ մասին, քահանայն, եկեղեցականութեան բարձրացած քրիստոնէին համար : Ահա այս է քու արժանապատուութիւնդ : Կ՚ցաւիմ որ տակաւին այս բանս չես հասկըցած, և քեզի պէս մարդ մ՚որ խելացի կ՚հռչակուի իր նուիրապետական բարձունքէն վար իջնելու և աշխարհային մարդոց դասն անցնելու ընդունի : Պ. երէց, այդ բոնած ճամբադ աղէտաբեր ճամբայ մ՚է : Եթէ այդպէս յարատևես, հատած եպիսկոպոսիս որ աւելի տարօրէն քան քեզ, վերջդ դէշ պիտի լինի :

— Յուսամ որ Աստուած վէս պիտի պաշտպանէ, Սրբազան տէր իմ : Իսկ քահանայի և մարդու զանազանութեան գալով, կը պահեմ զայն, վասն զի Աստուած այսպէս տնօրինած է : Քահանայի պէս չեմ քնանար, չեմ ճաշեր : Եւ մարդն որ յիս է քահանայէն առաջ, միս մարդոց մէջ ունի իր դիրութիւնն եկեղեցական վիճակէն անկախ : Այս դիրութիւնը զինքն ընկերութեան կ՚միացընէ, անոր պարտքեր կ՚տայ, անոր իրաւունքներ կ՚ապահովէ, որոց վրայ եկեղեցին իշխանութիւն մը չունի : Ինչպէս որ քահանան յիս կախում չունի քաղաքային պաշտօնէէն իբրև քահանայ, նոյնպէս քաղաքային եպիսկոպոսէն կախում չունի :

Ասանք, Սրբազան տէր, այնքան պարզ դաղափարներ են որ տարբեր կերպով կարելի չէ մտածել : Եթէ վէս ձեռնադրող եպիսկոպոսը՝ ձեր այդ ըսածներն ինձ յայտնէր, պիտի մերժէի այդ աստիճանը զոր կ՚սիրեմ այլ չեմ կրնար հասկընալ, երբ յիս կը ջնջէ մարդն ու քաղաքային :

— Մենք այդպէս կ՚իմանանք, և բարի քահանաներն ալ այդպէս դիտեն. ահա այս պատճառաւ նուիրական դղեակ ունին և ուրիշ դղեակ չեն հաղնիր երբէք. պատի մը կայ իրենց դլխուն

վրայ իրենց նուիրադործութեան 'ի նշան: Ազատ ժողովուրդ մ'է: gens sancta, royale sacerdotium (սուրբ ժողովուրդ, արքայական նուիրապետութիւն):

Բայց վերջապէս Թողունք այդ կէտը. կ'փափաքիմ վերջնական պատասխան մը ստանալ քեզնէ: Մինչ կ'ուզես սոսկալ զիս խիստ միջոցներ գործածելու:

— Սրբազան տէր, դուք իշխան էք, քահանային ձեր իշխանութեան յանձնուած է ձեռքն ու ոտքը կապուած: Կ'զարմանամ իսկ որ Ձեր Սրբազնութիւնն ինձի հետ բանակցելու կ'զիջանի: Ունիք պաշտօնակիցներ որ այդչափ ձևեր չեն դործածեր: Անխնայ կը խորտակեն քահանան, ի՞նչ փոյթ ունին վրդովեալ ընտանիքի մը դոյութեան, կորուսեալ ապագայի մը համար: Ի՞նչ նշանակութիւն ունի ֆաքիր մ'անոնց առջև քանի որ նա միայն ապարդիւն բողոքոյ մ'իրաւունքը կ'վայելէ:

Սրբազան Հայր, համարձակ ըսեմ, ձեր պաշտօնակից եպիսկոպոսներէն աւելի դովելի էք, չէք սպաններ մարդիկն առանց մտիկ ընելու:

— Պարոն, 'ի բայ Թողունք այդ կատակները, որ քահանայի մը բերնին անյարմար են, և որովհետև պէտք է վերջ տալ բանին, քեզի կ'հրամայեմ, յանուն ինձ երդմամբ խոստացած հնազանդութեանդ, կասիլ այդ դատէն որ Տ... ի կղերին արատ պիտի բերէ և բոլոր կաթոլիկայ դասակարգութիւն:

— Սրբազան Հայր, իմ խոստացած հնազանդութիւնն իմ հովուական պաշտօնիս վերաբերութեամբ էր: Այդ հնազանդութիւնն իմ մարդու կենացս և իմ շահուս չկրնար պատկանիլ: Իմ եպիսկոպոսիս հրամանին դիմադրելուս պիտի ցաւիմ սաստիկ, բայց ամէն բանէ առաջ իմ պարտաւորութիւնն և խիղճս կ'նկատեմ:

— Ուրեմն այդպէս վճռական կերպով կ'մերժես:

— Այո՛, տէր իմ:

— Լաւ ուրեմն, պիտի տեսնենք:

ԵՒԻՂԵՑԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆ ԺՈՒԼԻՕՅԻ

Ժուլիօ սաստիկ տրտմած դարձաւ 'ի Սէնդ—Ալանտէն: Իր քարկոծութեան մէջ՝ եպիսկոպոսը կրնար ծայրայեղ միջոցներու դիմել: Քահանային համար մէկ պատիժ կայ միայն և այս պատիժը սոսկալի է: Ո՛չ առանձին և անարատ կեանքն 'ի նկատի կ'առնու և ոչ երիցատան ծանր աշխատութեան մէջ անձնուիրութիւնը: Քահանայն ամէն կողմէ կ'ընդհարէ, կ'արատէ անոր պատիւը՝ որ տնանկին իսկ առաջին հարստութիւնն է, կ'ջախջախէ անոր դոյութիւնն իսկ իր համեստ վիճակին յատկացեալ հացը կորզելով: Ապուշ ռամկին առջև՝ կրօնական աշխարհին մէջ, երբ եպիսկոպոսը պաշտօնէ կ'արգիլէ քահանայ, որ և է պատճառաւ, թէ սուրբ հաղորդութիւնն արաթուր կոխած լինի, կամ կանոնի դէմ իր դանկն ածլած չլինի, եկեղեցւոյ ելուզակն է, եղեռնագործն է:

Եթէ տխուր հետաքրքրութենէ շարժեալ թիարան մը մտնես, շղթայակապ մարդիկը տեսնես, իրենց վատահամբաւ համազգեստով, քստմնելով կ'ըսես. Ապահիկ գողեր, հրձիգներ, մարդասպաններ, դրամանենգներ: Երբ կաթոլիկ մը տեսնէ քահանայն որու պլուխն եպիսկոպոսական հրամանագիր մը կ'իջնէ շանթի մը պէս, և աղքատիկ երիցատունէն կ'արտաքսուի, կաթոլիկն այլ ևս չճանչեր զանի, նա առջի քահանան չէ. ռամիկն այլ չբաներ այս մարդն որ իր առջև այլանդակ հրէշ մը դարձած է: Իրեն համար թիապարտ մ'է նա, միայն զգեստը պակաս է:

Արդ երկաթէ հոգի մը պէտք է ճակտի վրայ կրելու բոլոր

կենաց մէջ, բարեպաշտ գոհեկին մէջ, առանց յուսահատութենէ ընկճելու և Աստուծոյ ու մարդոց դէմ հայհոյելու, այն տղմէ սրատն որ արգելում կ'անուանի։

Միթէ ծուլիս այս արիութիւնը պիտի ունենար։

Բաւական գիտէր որ, եթէ շատ եպիսկոպոսներ կային, նոյն իսկ մեծ մասը, որ այս սոսկալի պատուհասն 'ի գործ կ'դնեն ծանր և կարգէ դուրս պարագայից մէջ, կային նաև ուրիշ եպիսկոպոսներ որոց համար արգելումը խաղ մ'էր։ Ըրդի եկեղեցին՝ իր Թուլութեան մէջ, հին օրէնքէն բան մը պահած չէ, որ քահանայն կ'պաշտպաներ սխալմունքի մը կամ բանսարկութեան դէմ։ Ցեղափոխութիւնները անցան, քաղաքային աշխարհին ազատութիւն բերին։ Գրանսայի մէջ երեսուն ութ միլիոն ժողովուրդ իրրև նուիրական կ'համարին հայրենիք կոչուած մեծ ընտանեաց առջեն խոնարհ անգամին կեանքը. բռնութեամբ գլխուն մէկ մազին անգամ եթէ դպին, պահապան օրէնք մ'անոր օգնութեան կը հասնի։ Ցեղափոխութիւնները կղերին քաղաքական իշխանութիւնը կործանեցին, և իրենց անհոգութեամբը չկրցան դուշակել այն օրն երբ աղքատին այցելութեան եկնող քահանայն, հոգեվարին անարին մօտ տենդ ու քօղերան ընդող ողորմելին երկրիս վրայ տիրոջ մը հաճոյքէն կախում պիտի ունենայ։ Եպիսկոպոսարանին յետին գրագրին և եպիսկոպոսին իշխանութեան ներքև դրին զանի, եպիսկոպոսարանն որ կրնայ օխակալութեամբ շարժիլ, եպիսկոպոսն որ ազատ մարդու մը կարծիքէն կրնայ վիրաւորուիլ. աշխարհիս վրայ մի միայն մարդու մը համար պահեցին ստրուկի պայմանները, և այս մարդն է քահանայն։

Անկարելի էր ծուլիոյի համար չմտածել այս բաները. իր խաղաղութիւնը, իր երջանկութիւնը, իր ապագան քմածին հաճոյքէ մը կախում ունէր։

Լուիզ արտասուելով պատասխանեց իր եղբօրն ու եպիսկոպոսին մէջ տեղի ունեցած տեսակցութեան պատմութիւնը լսելով։ Ընդունելի բաղդն այնպէս բերած էր որ իր երջանկութիւնն, երջանկութիւն մ'որու ամէն բանէ առելի կ'տենչար, իր միութիւնը Վերտրօնի հետ այս հարստութեան հետ կապուած էր, և հարկ

էր այս հարստութեան յափշտակիչներուն դէմ կռուիլ, թէև ամենակարող եպիսկոպոս մը զանոնք կ'պաշտպաներ։

— Խե՛ղճ եղբայր, բաւական վհատանձն չեմ քեզի ըսելու համար. Անոնց երեսին նետէ այդ ոսկին որու անկուշտ աչօք կ'տենչային։ Թողուր այս Թշուառ երկիրն ուր քահանային լոկ փաքիր մ'է, ուր որբերը կ'կողոպտեն յանուն Աստուծոյ։ Երթանք ազատ երկիր մը, ուր կարող ենք որ և է կերպով մեր օրապահիկը ձեռքել։ Դու ընտիր ուսմունք առիր, կրնաս լեզուաց դասատու լինիլ. ես ալ կարող եմ երաժշտութեան դաս տալ, և այսպէս մեր գոհաձայ ձեռքէն կ'ազատինք։

Բայց, բարեկամ, այդ այժը չունիմ իմ վրայ։ Դու անտարակոյս գուշակեցիր. սիրտս իմն չէ։ Թերևս շատ ուշկեկ կ'ընեմ քեզի այս խոստովանութիւնս։ Սակայն վկայ է ինձ Աստուած որ միշտ վստահութիւն ունեցած եմ քու վրայ։ Բայց մեր, կանանց գաստիարակութիւնը քանի եզական է. կարծես թէ ամենախածութեան ներհակ բան մը կ'ընենք, երբ սիրոյ բառը կ'արտասանենք, նոյն իսկ եղբօր մ'առջև։

Հիմակ որ քեզի ամէն բան ըսի, պարտիմ շնորհակալ լինիլ քեզ այդ ձգանդիդ համար որով կ'ուզես պահել այն օժիտս, որ եթէ կորսուի, ամա՛ղ, կ'զդամ որ իմ սրտիս արիութիւնը բաւական չպիտի լինի։ Քու քովդ պտուելէս 'ի վեր շատ մտածեցի։ Քիչ ժամանակի մէջ քանի՛ քանի պատրանք մարեցան։ Կեանքն՝ ասկից քանի մ'առիս առաջ երազած կեանքէս ո՛րչափ տարբեր կ'երևի ինձ։ Դժբաղդութեան դասն առի։ Եւ սակայն որչափ որ ծանր լինի հարուածը, իմ խեղճ սիրտս չէ կարող բոլորովին յուսաթեկ մնալ։

Ըսէ ինձ, բարեկամ, որ զիս չես մեղադրեր, ըսէ ինձ որ կը ներես ինձ այդ անձնուիրութիւնն ընդունելուս որ կրնայ քեզի համար, քահանայի ապագայիդ համար, սոսկալի հետեւանք ունենալ։

— Սիրեցեալդ իմ Լուիզ, ես քու առջև պարտաւորութիւն մը կ'կատարեմ և այս պարտաւորութիւնը նուիրական կ'համարիմ։ Աստուծոյ օրէնքն ինձ կ'պատուիրէ որը աղջկան մ'իրատունքը

պաշտպանել՝ եթէ նախախնամութեամբ անոր բաղդն ինձ յանձնուած է, ո՛րչափ առաւել պէտք է որ ձգնիմ երբ այս որբ աղջկան իմ քոյրս է։

Ասկից զատ՝ աղէկ է որ աշխարհիս մէջ անիրաւութեան դէմ ելնող մարդիկ գտնուին, թէպէտ ինչ վերաբերի ներքև որ ուղէ ծածկուի այդ անիրաւութիւնը։ Այսօր մեզի դէմ կ՚գործի այն՝ կրօնական միաբանութեան մը բարեպաշտիկ վերաբերուն հագնելով։ Պիտի դիմադրեմ ժէզվիթի հագուստով այդ Սատանին։ Արքեպիսկոպոս մը մեր յափշտակիչներուն սխիտը կ՚գառնայ. չեմ վախնար անոր սպառնալիքէն։ Բանէ մը մի՛ վախնար, քոյր իմ, մինչև վերջը պիտի մաքառիմ։

— Ո՛ բարեկամդ իմ, այդ արիութեանդ վրայ կասկած չունիմ, բայց կ՚մտածեմ թէ արդեօք շատ յանդուգն չե՞մ զօրաւորներու դէմ քեզ կռուի պրդռելով, քեզ վտանգի ենթարկելով այն կղերական դասուն առջև որ երբէք դիմադրութեան չներեր։ Առանց ինձի, դու երջանիկ և ազատ թռիչքդ պիտի առնէիր, և չպիտի ելնէիր այդչափ ճգունք թափելու, որ թերևս ապարդիւն մնան, այնպիսի մարդոց դէմ որ ամենէն ներգամիտ են և յամառ։ Աստուած իմ, քանի՛ դժբաղդ եմ։

— Լուիզ, անիրաւութիւնը զիս կ՚զայրացընէ, և եթէ միևնոյն իսկ լինէի, շատ հաւանական է որ իմ իրաւունքս վերստին պիտի պահանջէի, ոչ այնքան՝ ի սէր հարստութեան, որու արժէքը կ՚ճանչեմ թէև՝ իբրև անկախութեան միջոց, որչափ արդարասիրութեան զգացմամբ և կաթոլիկութեան դիմակով գործուած խաբէութիւնը բոլոր աշխարհի առջև երևան հանելու հարկը տեսնելով։ Ուստի անհոգ եղիր, մեր գործը մէկ է. ես երջանիկ եմ քեզի համար անձնուէր գտնուելու, բայց ամէն բանէ առաջ քու գաղեղ բարձր բանի մը կ՚նայիլիմ, այս է Աստուծոյ գործն։

Այս վստահութեան խօսքերն, որչափ որ Ժուլիօ ազդուութեամբ կ՚արտասանէր, Լուիզին սփոփում չբերին։ Կինը, իր արտին խանդավին զայրոյթներով՝ աւելի լաւ կ՚նկատէ իրաց գործնական կողմը քան մարդը, որու հզօր տրամաբանութիւնն առէպ բացարձակին կ՚յանգի։ Կինը մանր պարագաները կ՚տեսնէ, կ՚տես-

նէ երկրորդական պատճառները։ Նա՝ մանկան պէս՝ իրայ վրայ վաւվռուն յիշատակ մը կ՚պահէ։ Իրեն յատուկ տրամաբանութիւնն է միայն տեսածը։

Արդ Լուիզ գիտէր որ եկեղեցական ատելութիւններն ոխերիմ են, թէ երբ կրօնական հզօր միաբանութեանց կողմէ կ՚դրդուին, և թագուն փառասիրական նկատումներով կ՚տածին, այլ ևս արգելք մը չեն ճանչեր։ Նա քաջ գիտեց որ արքեպիսկոպոսին միջնորդութիւնն իր կողմէ ձրի չէր, թէ առանց ծանր շահու, որ հետևապէս ժէզվիթներուն շահուց դաւակից էր, Ժուլիօն՝ ի տ . . . չէր կոչած։ Եւ ամէն ինչ հաւանական վախճանի մը բերելով կ՚ըսէր նա սոսկմամբ.

— Կորսուեցանք։

Մայր Յուդան Ժուլիոյի մի քանի օրուան տարակայութենէ օգուտ քաղեր էր որպէս զի իր դժոխային դերը խաղայ Սէնդ-Աւանտէնի մէջ։ Ժուլիոյի դէմ լոկ ատելութիւն չէր տածեր, այլ սոսկում։ Եւ որովհետև նա ո՛չ սիրել գիտէր և ոչ ատել կիսովին, նա պիտի գովաբանէր երէցն որ սուրբի տեղ անցնէր, կամ անխնայ զանի հալածել իբրև ամենէն վատահամբաւն քահանայից մէջ։

Այս վերջին ընթացքն աւելի կ՚յարմարէր իր բնաւորութեան։ Վրէժխնդրութեան հեշտութիւններն այսպիսի հոգիներու համար աւելի կծու են քան թէ կրօնամոլութեան։ Մարդիկ կ՚յաղնին միշտ մի և նոյն մարդն փառաբանելով, սակայն չեն յաղնիր երբ ատելութեամբ կ՚հալածեն զանի։ Բարեպաշտ սրտերու մէջ աղբիւր մը կայ որու լեզին չցամքիր։

Ժուլիօ իր թեմին մէջ կ՚պաշտուէր։ Ժողովրդեան մեծ բնաղդումները ղինքը չեն խաբեր. կարելի է երբեմն խաբել զանի, բայց քիչ ատենէն այս շինովի կարծիքներէն կ՚գառնայ և մեծանձնաբար ճշմարտութեան սահմանին մէջ կ՚մտնէ։ Սէնդ-Աւանտէնի լեռնականները բաւական ատեն քններ էին այս երիտասարդն որու կերպերն այնքան տարբեր էին խոտան տիպարէն որու վրայ կ՚ձևեն կղերը։ Այս ազնուատիպ մարդը, որ այնքան խորհրդաւոր էր լեզուաւ, այնքան պարզասեր ամէն բանի մէջ, ընտանի

աւանեան հետ՝ միշտ արժանապատուութեան սահմանէն չելլելով, այս համարձակ և փոքր ինչ վայրենի լեռնցիներուն քնաւորութեան կ'յարմարէր։ Կ'զգային ասոնք որ իրենց երէցին մէջ բարի մարդ մ'ունէին։

Ս'անաւանդ ծերունիները՝ նախնեաց փորձառութեան այս աւանդական պահպանողականները, կ'աքանչանային անոր վրայ։ Անոր վրայ ստէպ կ'խորհրդակցէին և կ'ըսէին. Ասի Ճշմարիտ քահանայ մ'է։

Հասուն հասակի մարդիկ խօսք մը միայն կ'ըսէին. Նա իրօք մեզի բարեկամ մ'է։

Աւելի եռանդուն երիտասարդներ բայաւիկ մարդ մը կ'համարէին զանի. Շատ կ'սիրենք զանի։ Այս էր իրենց սրտէն ելած աղաղակը։

Թուլիս իրեն դէմ ունէր միայն տիկին Քաբրէտի փոքրիկ կուսակցութիւնը։ Որովհետև Թուլիս մեծ բանի տեղ չէր դրած Լիզէդ Քապարուս, հրաշագործ աղջիկը, բնապէս այս ալ բարի մօր սխակալութեան մանանեխից էր։ Ասոնց կ'հետեւէին այն ապուշ կամ մոլեռանդ արարածները, հիւանդոտ երեւակայութեան տէր օրիորդներ, որոց բորբոքեալ ըղեղը չէր ամպերը օգտաւէտ հաւատարակշռութեամբ այն գործարաններն որ սահմանուած են աւդջնութիւն ըսուած հանդարտ և անդորր կենաց վիճակ մը բերելու։ Տիկին Քաբրէտ բացարձակ իշխանութիւն մը ստացեր էր այս փոքրիկ խմբին վրայ։ Նա էր իր Աւետարանն երկրի վրայ։ Ո՞վ կ'իշխէր տիկին Քաբրէտէն աւելի պիտեր եկեղեցւոյ բաները։

— Այն ողորմելի՛ երէցը։

Ջերմեռանդ կնկան բերնին մէջ ուրիշ բառ չկար։ Եւ այս անորոշ բառն որ լեզուի մէջ նախատինք մը չէր, բայց կարծել կտար ինչ որ երեւակայութիւնը կարող էր հնարել, և ինչ որ կրնային հետեւցընել այս բառէն նոյն աղջիկները. 'ի հարկէ պիտի ըսէին թէ Թուլիս անշահ քահանայ մ'է, քանի որ վերակացուհին այսպէս կ'կոչէր զանի։ Եւ երբ իրենց պապերն ու հայրերը, իրենց եղբայրները սիրովին կ'խօսէին այս մարդուն վրայ, իրենց համար աշխարհիկ մարդու խօսքեր էին. տիկին Քաբրէտ անոնցմէ աւելի պիտեր եկեղեցւոյ բաները։

Ահա այս տկար դլուխները գործիք ընելով մայր Յուդան իրեն առնելի եղող մարդուն ձեռսելու ջանայ։ Բայ 'ի գպրոցի աղջիկներէն՝ ունէր նա իր մտերիմ կուսակիցները, իր սրտակիցները։

Տ . . . էն դիր մ'որ Թուլիոյի եկած օրուան հետեւեալ օրը հասաւ՝ խմայուց պառաւ մայրապետին մեծ դէպքեր, ժէզվիտայ դէմ բացուած դաշը, արքեպիսկոպոսին սրտմտութիւնը, և այս մեծ դայթակղութեան առաջն առնելու համար ըրած ճիդը, արդելման մը սպառնալիքը զոր 'ի գործ դնելու ակամայ պիտի ստիպուէր արքեպիսկոպոսն եթէ ըմբոստը չզղաստանար։

Այս նամակը ցնորական ուրախութեան մէջ ձգեց տիկին Քաբրէտը։

— Ա'հ, ժէզվիտայ դէմ կ'ելնէ այդ ողորմելի երէցը, ըսաւ նա Լիզէդ Քապարուսին և իր մտերմացյ խմբին։ Վերջէն պիտի տեսնէ թէ ինչ փորձանքի պիտի հասնի։

Ժէզվիտայ դէմ ելնէլ, բայց փոքրիկ աղջկանց համար, Աստուծոյ դէմ մաքառիլ էր։

— Ժէզվիտա՞յ դէմ, ըսաւ ցնորեալը։

— Ժէզվիտա՞յ դէմ, ըսին Մանէդ, Կօթիլլ և Մարիօն։

— Վերապատուելի հարը սուրբեր են, և ո՛վ որ անոնց դպչի, տեսնելիք ունի։ Գաղղիական յեղափոխութիւնը կատարուեցաւ, աղջիկներս, Լուի Ժ.Ջի դլուխը կառափնաւին վրայ ընկաւ, վասն զի ժէզվիդները վոնտեր էին. Շարլ Ժ ընկաւ, վասն զի իր պաշտպանութիւնն անոնց գլացեր էր։

— Ուրեմն շատ հարկաւո՞ր են, բարի մայր, այս ժէզվիդները։

— Ի՛նչպէս հարկաւոր, աղջիկս։ Առանց ժէզվիտայ կրօն չպիտի մնար։ Անոնք են Հռոմի մէջ մեր սրբազնասուրբ Պապը պահպանողները։ Անոնք են որ Անարատ Յղութիւնն ըրին։

— Ո՛ իմ բարի մայրս, ըսաւ Լիզէդ Քապարուս, չմնա՞ ուրեմն տեսնելու զանոնք որպէս զի մեր սիրական սուրբ Յովսեփայ անարատ յղութիւնն ալ ընեն։

— Անտարակոյս, իմ սիրեցեալ զաւակս. երբ օրը հասնի, Աստուած պիտի ներշնչէ ժէզվիտայ, և այն ատեն, դու, աղջիկս, պիտի փառաւորուիս, և քու յայտնութիւնդ բոլոր աշխարհի վրայ

պիտի տարածուի։ Միշտ աղօթէ, աղջիկս. բայց քաջ դիտցիր որ ինչ որ լինի ժէղվիդի մը ձեռօք պիտի լինի։

— Հապա բարի հայր Պաղլ'ը... ըսաւ Մարիօն։

— Ո՛հ, այն կարապետն է Սուրբ Կուտին ամուսնոյն դատն իր ձեռքն առնող ախոյենին։ Եկեղեցւոյ մէջ ամէն ինչ որ բարի է, ժէղվիդաց ձեռօք միայն կ'կատարուի։

— Ուրեմն ես շատ կ'սիրեմ զանոնք, ըսաւ Կօթիլլ, և չէ թէ այս ողբմալի երէցը։

— Պէտք չէ ըսել որ զանի չես սիրեր, ըսաւ մայր Յուդայ կծու հեգնութեամբ մը, դիմասիրութեան հակառակ է այդ։ Բայց ներելի է խնդրել Աստուծմէ որ անկից ազատինք։

— Մինչ դիմութիւնը կ'ներքո այդ բանին, մայր իմ։

— Ո՛հ, բոլորովին։

— Խոստովանարանը՝ երբէք չխօսիր ինձ Սուրբ Կուտին վրայ, մայր իմ։

— Ես ալ ուզեցի իմ կոչմանս վրայ խորհուրդ հարցընել քեզի, ըսաւ Մանէդ, և ոչ իսկ ականջ դրաւ խնդրոյս. «Երբ քսան տարեկան լինիս, այն ատեն կ'խորհինք այդ բանին վրայ» ըսաւ նա ինձ։

— Նա՛, կոչումները բանի տեղ չդներ բնաւ։ Նայէ մի անդամ ինչ դարձուց իր քոյրը, երաժշտուհի մը, դուսան մը։

— Մայր իմ, ինձ միշտ պարտաւորութեան վրայ կ'խօսի։

— Այո՛, մայր իմ, ինձ ալ ըսաւ որ մարդ իր պարտաւորութիւնը կատարելով հոգին կ'փրկէ. և եթէ ամէն առտու հաղորդ առնենք, և ամէն շաբաթ խոստովանանք լինինք, դարձեալ անօգուտ է եթէ մեր պարտաւորութիւնները անկատար թողունք։

— Ինձի ալ նոյն կերպով խօսեցաւ. շատ միթարիչ խոստովանահայր մը չէ։ Ա՛հ, հայր Պաղլ'։ Այս մեր բոլոր սիրտը կը գրաւէր։ Դեռ իմ ականջիս մէջ տաք տաք կ'ձայնան այն բարեկամութեան խօսքերը զոր խոստովանարանն ինձ կ'ըսէր.

— Իմ ամենասիրելի աղջիկս, իմ հրեշտակս։

— Ո՛հ, քանի՛ անգամ է հրեշտակ կոչուիլ։ Իսկ մեր երէցը պարզապէս իմ աղջիկս կ'ըսէ կ'անցնի։

— Իր անհունը մծծալուտ է, վստահ եղիր, իմ սիրական զաւակներս։ Կ'հաւատամ ձեզ կանխաւ որ զերապայծառ առաջնորդը մեզ պիտի ազատէ անոր ձեռքէն մօտ օրերս։ Բայց աղօթք ըրէք կոյս Մարիամայ և սուրբ Յովսեփայ որ մեզի բարեպաշտ, եռանդուն, նեղքին, խստակրօն քահանայ մը ղրկէին, որպէս զի այս թեմը բարեպաշտական ապաշխարութեանց առաջնորդէ և Աստուծոյ հաւատարիմ ապաստուհիներուն համար բարեսիրտ լինի։

Տիկին Քարբէտի բանսարկութիւնները իր ակնկալած բոլոր ներդործութիւնը չունեցան։ Ի մեծն ինչ որ դործեցին իր դործակատարները չկրցան Սէնդ-Ավանտէնի բնակիչներուն սէրն առ իրենց հովիւը ջնջել։

Ուստի երբ Տ... ուղեւորեցաւ ետև՝ դարձաւ անոնց մէջ, միշտ անկեղծ, միշտ բարի և արժանի, և իմացան թէ ինչ յափշտակութեան ենթակայ կ'դանուին իր քոյրն ու ինք, դիւրին էր իրեն նկատել որ աւելի մեծ հանգրուեամբ սկսեր էր սիրել զինք ժողովուրդը։ Կրօնական միաբանութեանց՝ ի նպաստ հրիտական խնդիրներու մէջ՝ արդարութեան շահ մը կայ որ միշտ բարձր կ'խօսի։ Եթէ հրիտակարարն ազգականներ չունի, եթէ իր ազգականներն ալ ձոխ հարստութեան տէր են, հասարակաց կարծիքն այնքան չխորհիր կտակին վրայ. եթէ օրէնքը դրժուի, եթէ աւանդադրի դիմուի, բնաւ փոյթը չէ։ Բնական կ'համարին այն՝ ատեն որ ամէն ոք ըստ հաճոյս տնօրինէ իր կալուածքը։ Բայց անդութ կ'դառնան մարդիկ երբ ժառանգորդներ կան մէջ տեղ՝ առանց հարստութեան, և բարեպաշտական կտակներ յանկարծ իրենց օրինաւոր յոյսերն՝ ի դերև կ'հանեն։ Ո՛հ, մեր ժամանակի կրօնական միաբանութեանց, և՝ ի մասնաւորի ժէղվիդաց տխտին, անիրաւութեամբ ձեռք ձգուած այս ժառանգութիւններն ծրչափ սուղի պիտի նստին։ Պիտի գայ ժամանակ մը երբ դաստիարակութեան և դիմութեան ձեռնարկութեանց մէջ իրենց ըրած բարիքը ժողովրդային կշռոյն մէջ՝ ի հաւար չպիտի առնուին։ Պիտի ընկնին, առանց ցաւ մը պատճառելու. ժողովուրդն այս յափշտակութեանց վրէժխնդիրը պիտի լինի։ Աստուծոյ արդարութեան ծառայած պիտի լինի։

Ժուլիս՝ ութ օր կար որ վերադարձեր էր։ Լուիզ դող կ'ելլէր ամէն անգամուն որ դեղջական ցրուիչը դիր կ'բերէր, վախնալով որ առաջնորդին մէկ հրամանը չդայ զարնելու իր եղբայրը։

Վերջապէս եպիսկոպոսական դրոշմով նամակ մը հասաւ 'ի Սէնդ–Ավանտէն։ Խեղճ աղջիկը՝ որ ցրուիչին ձեռքէն առաւ այդ դիրը, իր եղբօրը տարաւ։

— Ասասիկ, ըսաւ նա, մահավճիռ մը։

— Ո՛չ, ամենևին, ըսաւ Ժուլիս։ Տես թղթատան դրոշմը։ Նամակը * * * էն կ'դայ, և եպիսկոպոսական կնիք չկրեր։

— Օրհնեալ է Աստուած, դոչեց Լուիզ։

Ժուլիսի ստացած դրոյն պարունակութիւնն այս էր.

« Շատ անհոգ ես դու, սիրելիդ իմ արեղայ։ Նամակիդ երթալով հազուագիւտ կ'գտնան և ես ուրչափ կ'ախորժիմ ընդունելու զանոնք։ Գիտես որ եղբայր ենք. այնքան անոյշ է բանիբուն քահանայից հետ հաղորդիլ, որ երջանիկ կ'համարիմ ինքզինքս շնորհալի բարեկամութեանդ համար։

« Բաղանեայ եղանակին մէկ մասն 'ի Լուշօն անցընելու պիտի երթամ։ Երկրիս վրայ երկու տեղ կայ զոր շատ կ'սիրեմ, Բաբիզ և Պիրինեանքը. Բարիզ, մեր ժամանակին մտաւորական շարժման կեդրոնը, Պիրինեանք, այն ահագին և մշտադալար պարտէզն որ Աստուծոյ ձեռօք անկուած է մարմինը սփոփելու և հոգին զուարճացնելու համար։

« Պէտք չունիմ ըսելու որ իմ դերապատուութիւնս դերապատուութիւնդ տեսնելու պիտի դայ։

« Մի կարծեր թէ կատակ կ'ընեմ, դու ինձմէ աւելի եպիսկոպոս ես։ Ըսին ինձ թէ Սէնդ–Ավանտէնի մէջ հրաշքներ կ'դործես։ Մեր մեծ սիկիննեերէն մին, որ այնքան միտ ու խելք ունի որչափ հաստատ առաքինութիւն, և այս հազուագիւտ է իմ եպիսկոպոսական քաղքիս մէջ, Լուշօնէն բոլորովին հիացած դարձաւ Սէնդ–Ավանտէնի լսած բաներուն համար։ Կ'ըսեն թէ ոսկեդարը կ'բերես այդ լերան վրայ։ Քու հօտդ առաջին գարուց քրիստոնեայք են։

» Ի՞նչ ընթացք բռնեցիր։ Սորվեցուր ինձ այդ և երկարօրէն բացատրէ։ Միայն նամակներդ շատ կարճ կ'դանեմ։

« Մեր երէցներն այդ մասին անյաջող են։ Հազիւ թէ քսան տարի պաշտօն վարեցէն ետև՝ քահանայ մը կարող կ'լինի հաստատել որ իր թեմին մէջ այնքան կրօնասիրութիւն կայ որչափ որ կար երբ ամենէն առաջ պաշտօնն ստանձնեց։ Այս բանս յաւալի կ'դտնեմ, իրաւի։ Քանի որ Աստուած քեզի շնորհ կ'տայ լաւ ևս դործելու, սորվեցուր ինձ քու մեթոտդ։

« Կ'երևի թէ դու ալ քու հրաշքդ ունիս 'ի Սէնդ–Ավանտէն։ Այս մասին չեմ շնորհաւորեր քեզ։ Զդուշացիր, Սալէդ և Լուբա պիտի սրդոզին։

« Կ'հաւատամ որ թեմիդ մէջ հրաշք մ'եղաւ, և այս հրաշքն է Աւետարանի ոգին որով կ'ոգևորի իր մոլութեանց և աբարոզական դուեհիկ ձևերու մէջ քնացած ժողովուրդ մը։

« Պատաք ու հովերուն տուր այս գիրն որ կիսկատար ոճով գրուած է և եպիսկոպոսի մը պատիւ չբերեր։ Ասկէ զատ՝ մի խօսիր բնաւ մեր թղթակցութեան վրայ։ Կ'ուզեմ 'ի խաղաղութիւն մեռնիլ ժէզվիտական նուիրական ուխտին հետ. իսկ դու քիչ մը հերետիկոս կ'հոտիս։

« Մնաս բարեաւ, իմ սիրելի աբեղաս։

« Սրտովին քոյդ
« * * Եպիսկոպոս * * * »։

Ժուլիս պատասխանեց.

Սէնդ–Ավանտէն, օգոստոս 1860

« Դերապատիւ տէր, քանի բարի ես որ դեռ Սէնդ–Ավանտէնի տարագրին վրայ կ'խորհիս։ Արդի իրաց ընթացքը դիտելով իմ տարագրութեանս մէջ անդամ խաղաղութիւն չպիտի վայելեմ։ Հաւանական է որ անտեղեակ ես դործի մը։ Ասասիկ, քոյրս և ես դատի մէջ ենք. դուշակէ որոյ հետ։ Վերապատուելի Ժէզվիտ Հարցյ հետ։ Յանդիմներ են՝ աւանդադրի մը միջոցաւ հօրքրօջս բոլոր ստացուածոց սիրանալ։ Ի հարկէ՝ ես ալ

ալիսի համարձակիմ այս ղղուելի յափշտակութեան դէմ բողոք բառնալ դատաստանական ատեաններու առջև: Տ. . . ի պերա-ցւոյ Սրբազանն որ իր քահանայից պարտաւոր եղած պաշտպանութիւնն ինքն իր խելքին կարածին պէս կ'ըմբռնէ, պահանջեց որ այս օրինաւոր պահանջումս ետ կենամ: Նա պնդեց որ յանուն սուրբ հնազանդութեան պարտաւոր էի կասիլ:

« Կրնաս երևակայել որ այս խոշոր առարկութեան պատասխանատուի: Ուստի կարծածէդ աւելի իրաւունք ունիս մնածելու որ հեղինակութիւն ունիմ: Ինչ յանդգնութիւն. ժէզվիտաց դէմ գինովիլ. ինչ գարշելի ոճիր: Ինչե՞ր չպիտի ընեն գիս ի կորուստ մատնելու համար:

« Բայց թողունք այս տխուր խնդիրը:

« Կ'հարցընես ինձ թէ Սէնդ-Ավանտէնի ժողովուրդը ձշմարիտ քրիստոնեայ ժողովուրդ մ'ընելու համար ինչ միջոցներ ի գործ դրի: Կ'ուզես իմ մեթոտս իմանալ. այդ շատ պարզ է:

« Ամէն քահանայից ըրածին բոլորովին ներհակն ըրի:

« Իրենց առաջին առածն այս է. թէ պէտք է ժողովրդեան զղայարանաց խօսիլ: Իմս այս եղաւ. պէտք է անոր բան խօսիլ:

« Քահանայից երկրորդ առածն է. պէտք է ապաշխարանք քարոզել. իմս այս եղաւ. պէտք է միակ բան մը քարոզել, այս է պարտաւորութիւն:

« Եբրայական դաղափարին ներհակ. pavete ad sanctuarium meum (իմ սրբավայրս փառաւորեցէք). իմ քրիստոնէից սորվեցուցի որ իւրաքանչիւրին սիրտը ձշմարիտ սրբարանն է Աստուծոյ. թէ նևթական եկեղեցին հասարակ տուն մ'է որ ամէն հաւատացեալ կ'պատսպարէ, որ նոյն ինք ձշմարիտ տաճարն է: Բացատրեցի անոնց որ զանգակը ժամացոյցի մեծ հնչումն է, թէ ինքնին առաքինութիւն մը չունի, և ոչ մրրիկներ հանելու զօրութիւն, բայց թէ երբեմն զանգակահարները կ'սպանանէ շանթով:

« Հաստով հասկըցան թէ կրօնը պէտք չէ շփոթել պաշտամանն անբաւ բաներու հետ որ միջնի դարու քերկրանքն էին: Ըսի անոնց որ կեսար և Սուրբ-Պետրոս շատ սլիտի զարմանային եթէ այսօր Հռոմ վերադառնային: Կեսար չպիտի հասկընար Գեթսեմանէ

աւերակաց վրայ խօսուած լեզուն, և Սուրբ-Պետրոս պիտի հարցընէր թէ Հռոմայեցիք ինչ կրօն կ'դաւանին: Իմ թեմականներս քաջ գիտեն եկեղեցւոյ առաջին դարուց պատմութիւնը: Կարող ես քրիստոնէական հին եկեղեցւոյ վրայ անոնց խօսիլ, եղբարց ընթրիքն խորհրդաւոր հաղորդութենէ եաբը: Այս ամէնը գիտեն: Անոնց հետաքրքրութիւնը շարժեցի իրենց հարց հաւատոյ մասին ըրած դործերը պատմելով: Կ'պարծին այն մարդոյ պէս որոյ ցոյց կ'տան իրենց աղնուականութեան տիտղոսները:

« Կ'քարոզեմ միայն անոնց Մովսիսի հին քրիստոնէականը Քրիստոսի ձեռօք վերաստեղաւ: Սիրեցէք զԱստուած, սիրեցէք մարդիկը: Եկեղեցւոյ մէջ ամէնքը նստած են. հասարակաց կենաց երկու մեծ բաները կ'սիրեն անդ. ամէն մարդ իրաւու սիրտ կը հասկընայ:

« Մեր լեռնականներն երածիշտ ծնած են: Շատ անգամ համաձայնութեամբ կ'երգեն իրենց աշխատանքին դառնալու ատեն: Մեր տղաքն երգիչներու դաս մը, և մեր աղջիկներն ուրիշ դաս մը կ'կազմեն: Քանի մը պարզ օրհներգութիւններ ընտրեցի: Եւ ես ալ անոնց դործածութեան համար ուրիշներ շարադրեցի: Շատ կ'պարծին այս վերջնոյ վրայ, Սէնդ-Ավանտէնի օրհներգներն են:

« Միով բանիւ ուզեցի այս խնդիրը լուծել. քրիստոնէութիւնը մեր ներկայ ժամանակիս մարդուն հետ յարաբերութեան մէջ դնել: Իմ խորհուրդս յաջող գնաց պարզ և ուղիղ լեռնականաց մէջ. հետևապէս կարելի է ամենուրեք յաջողիլ:

« Իմ մեծ լծակս այս է:

« Պէտք էր ջերմադին ընդունելութիւն դանել նոր սերմնիչին կողմէն: Ծերունիներն ամէն տարի կ'մարին՝ ինչպէս որ աշնան տերևները կ'թափին: Իրենց հետ կ'տանին նախապաշարումներ, տգիտութիւն, դեհիկ արարողութիւններ: Կրօնի ապագան տունց մէջ չէ: Նոյնպէս՝ բարեպաշտուն աղջկանց փոքրիկ խմբի մը մէջ չէ, ինչպէս որ կ'կարծուի: Այս կէս-կրօնուհիք կրօնը լաւ չեն հասկընար, և ժողովրդեան տուած սխալ կարծիքը՝ միայն զայն ղղուելի ընելու կ'ծառայէ:

« Թեմի մը բոլոր ապագան մատաղ սերնդին մէջն է, երիտա-

սարդայ մէջ որ ամուսնանալու յարմար են կամ քիչ առնէ՛ի վեր ամուսնացած են: Աւասիկ իմ գործողութեանցս հիմը: Ահա առնք խմբելու ջանացի, իրենց սիրտը շահելէն ետև, առանց շինովի միջոցներ՛ի գործ դնելու, որ պահ մ՛երիտասարդութիւնը կ՛դրդուեն և ասպա իր կռիւներուն և զղուանայ կ՛թողուն:

«Շատ անգամ քարոզեցի ամուսնութեան մեծ խնդրոյն վրայ: Բարձրաձայն ըսի որ երիտասարդները պէտք է կանուխ կարգել: Սիրող սիրտերու պաշտպան կանգնեցայ: Սէրն իր արժանութեան մէջ հաստատեցի, մինչդեռ ապուշները զայն մեղք կ՛հռչակեն, թէև Աստուած զայն մարդկային հոգւոյ մեծ լծակն ըրաւ:

«Մարդս ապականիչ կիրքերէ աղատելու համար անոր աղնիւ կիրքը հրահրէ:

«Քու բարի երէցներդ եղական բարոյագէտներ են: Կ՛փափաքին սառ և ողորկ մարմարիոն մ՛ընել մարդուս սիրտը զոր Աստուած հրաբորբոք ըրաւ: Արիւն քրտինք կ՛թափեն կրօնական հաստատութեանց մէջ որպէս զի ամէն ուխտեալ հոգի պիակ մը դարձընեն, և չեն յաջողիր: Այս մեթոտն ինչպէս կարելի է՛ի գործ դնել այն հոգիներուս համար որ աշխարհիս վրայ աղաստ կ՛ապրին:

«Աւասիկ ներկայ ընթացքը: Մարդս խանձարուրով պատեալ գերեզման կ՛նետեն. ողորմելին կ՛տարուբերի, կ՛ամբառնայ ծանր ծածկոյթը, կ՛խորտակէ իր շղթաները, իր պատանքով կ՛փաթթուի, իր տունը կ՛դառնայ և կ՛յայտարարէ թէ բաւական չարչարանք քաշեց: Իր փորձառութիւնն ըրաւ նա: Քու քահանայդ զանի պիտի տեսնեն իր հոգեվարքին ժամանակ, այլ ոչ առաջ:

«Ես մարդն առի, անոր պոռացի. Veni foras! (Դուրս ել:) Աստուծոյ աչայ ներքև, օդ, կեանք, ազատութիւն շնչէ, անոր օրինայ հնազանդելով և անոր նախախնամութեան և շնորհայ շնչովը զօրացընելով մեղ պարգևած հրաշալի զօրութիւնները:

«Կ՛տեսնես, Սրբազան, որ այս երկու դրութեանց մէջ անդունդ մը կայ: Բայց մի յոյնիր իմ դրութիւնս տալու անոնց. զայն չգիտի հասկընան: Մարդիկ որ իրենց մանկութենէ՛ի վեր

քուրն աստուածապետութեան գաղափարներով տոպրուած են, որ ուսած են քահանային սիրապետութիւնը տեսնել ամէն արարածի վրայ, որ աշխարհիս երեսն աղաստ չեղ մը կ՛համարին ինքզինքնին, և ընտրեալ ժողովուրդ մը, «որպէս զի զաւազանով աղվեր խորտակեն և իրենց ոտից ներքև պահեն» այս մարդիկ ոտոյ մարմնոյն ամէն ծակերէն միջին դարու ոգին կ՛բուրեն և անչափ կ՛գարշին արդի քաղաքակրթութիւն ըսուած բանէն, վասն զի այս քաղաքակրթութիւնը չներեր այլ ևս քահանային ժողովրդոյ շահավաճառութիւնը, այս մարդիկ ինչպէս կրնան քովդ գալ, Սրբազան, թէև եպիսկոպոս, շուտ մը հերետիկոսութեամբ պիտի ամբաստանուէիր:

«Թող, թող որ անցնի այս կորուսեալ սերունդը: Եթէ կաղող ես, քու երկայն եպիսկոպոսական պաշտօնիդ միջոցին, վասն զի դեռ նորատի ես, աշակերտաց փոքրիկ ակումբ մը կազմել բոլորտիքդ, որ ճշմարիտ քահանաներ լինին, իրենց ժամանակն ըմբռնեն և իրենց միաքը յայտնելու կարողանան, այն ատեն մեծ և միակ գործադրելի գործ մ՛ըրած պիտի լինիս:

«Բայց ասոր համար քիչ մ՛արիութիւն պէտք է: Պէտք է դոյել կզերանոցը: Վանական ոգին այս հիմնարկութեանդ վրայ կը տիրապետէ, որու սկզբունքը դեղեցիկ է և որ կրնային ահագին ծառայութիւններ մատուցանել եկեղեցւոյն եթէ մնային ինչ որ Տրանդի համագումար ժողովը կ՛ուզէր որ լինէին, այսինքն աստուածաբանական համալսարան մը: Այժմ խանգարուած է. ժողովրդանոցի ոգին կ՛իշխէ անոր վրայ օրինայ վարդապետներուն ձևապաշտութեամբը:

«Երբ մի անգամ այս կարևոր կարդադրութիւնն ընես, քու եպիսկոպոսական տունդ բարձր դպրոց մը դարձուր ուր դու լինիս վարդապետը, ուր եկեղեցականութեան կոչուած ժառանգաւորները քու բարեկամներդ և քու զաւակներդ լինին: Սուրբ Գրոց ոգւոյն պատրաստէ զանոնք, նոյնպէս այն ամէն ուսմանց որ այժմ բարեկիրթ մարդ կ՛շինեն: Թող ունենան դրեանք, շատ դրեանք, Թող եպիսկոպոսական քաղքիդ մէջ գտնուած դպրոցներուս դասերուն ներկայ գտնուին: Թող աշխարհ մարդ տեսնեն, և երբ

քանի մը տարուան միջոցի մէջ, բացարձակ աղատութեան դրութեամբ՝ անոնց եկեղեցական կոչումը փորձես, անոնց պիտի ըսես. Հիմակ աշխարհ դարձէք, առէք մէկ, երկու, երեք տարի ձեզի կողակից մը գտնելու, և երբ այս ընտրութիւնը ձեր սրտին համեմատ ընէք, Արեւելեան եկեղեցւոյ իմաստուն կարգադրութեան համեմատ՝ այն ատեն քեզ պիտի ձեռնադրեմ և իմ վիճակիս կաթուղոր քաղաքները քու հովուութեանդ պիտի յանձնեմ:

« Մինչև այսօր Արևմտեան եկեղեցին կարծեց թէ իմաստութեամբ կ'վարուի իր կղերն ամուրի թողլով՝ աւելի յարդ և համարում տալու մտօք, այս կարգադրութիւնը թերևս ժամանակ մը լաւ էր և արդիւնք բերաւ. բայց ասոր հակառակ կարգադրութիւնը միայն այսօր ժամանակիս պիտոյից կ'յարմարի: Այսուհետև քահանային համար միջոց մը միայն կայ որպէս զի ժողովրդեան կողմէ իբրև բղջախոհ չդամբասուի, այս է բարի ամուսին և բարի հայր լինելը:

« Այս միջոցներով կղերդ պիտի վերանորոգես, Սրբազան տէր, այս կղերը՝ երբ մի անգամ օրինաւոր ձամբան մտնէ, ուսնիլ միաբանականութիւնը զինքը շեղեր էր, նոր առաքելութիւնը պիտի կարող լինի սկսիլ արդիւնքով: Իմ ըրածէս աւելի լաւ բաներ պիտի կատարէ, և նուաղ դժուարութեամբ պիտի կատարէ: Այն ատեն ահագին յորձանք մը պիտի սկսի որ մարդիկը գէպ 'ի հաւատ պիտի մղէ: Այսօր ընդ հակառակն անկից կ'խորշին, և իրենց զզուանք պատճառող բանը, ամենէն աւելի քահանան է:

« Բայց որովհետև ժէզվիդական նուիրական միաբանութենէ կը վախնաս և չես կամիր Հռոմի հետ դէշ հոգի լինիլ, կ'երևակայեմ որ այս մտածին դրութիւնս իբրև երաշխաւորութիւն ընդունիս:

« Եւ իրաւունք պիտի ունենաս: Ի՞նչ է մարդ մ'այսօր այս շարժման մէջ որ մեծ հեղեղատի թնդիւնն ունի և կղերը նոր ընկերութեան դէմ ըմբոստելու և անկից բոլորովին խզուելու կը մղէ: Եթէ գոն եպիսկոպոս մ'ելնէր այս յիմարներուն ըսէր. գէպ 'ի անդունդ կ'գիմէք. անհաշտ բռնութեամբ անոնց կողմէ

պիտի հալածուէր և տարագրուէր: Հռոմէն անոր կարգէ լուծուիլը պիտի խնդրէին բարձրաձայն:

« Երբ ասոնց պիտի խօսինք իրարու հետ այն փափուկ վիճակին վրայ՝ որու մէջ ընկած է կղերը քանի մը մոլեռանդներու դրդմամբ: Դու ինձ դիտցածդ պիտի ըսես, և անտարակոյս ամէն օր հետաքրքրական բաներ կ'տեսնես: Ես ալ առանձնութեան և մտածութեան մէջ սորված քեզ պիտի պատմեմ: Ի՛նչ աղէտք կ'պատրաստուին կղերին համար ապագային մէջ:

« Սրբազան Հայր, կ'աղաչեմ քեզ ընդունիլ յարգական զգացումներն անոր զոր եղբայրդ կոչելու կ'հաճիս:

« ԺՈՒԼԻՈ »

« Յ. Գ. Բոլոր մայիս ամսեան մէջ այս տեղ իբրև հիւր ունեցայ անշահ խոշոր կրօնաւոր մը զոր եպիսկոպոսն ինձի զրկեր էր որպէս զի քարոզէ և հրահանգէ իմ հօտս: Սքոմմունիկ բաներ ըրաւ, շատ լաւ թրջեց և պօրտօի դինիս խմեց: Հարկ եղաւ բոլոր ըրածն աւրել: Այս պատմութիւնն ուրիշ անգամի համար կը պահեմ: Նա է որ այժմ Լիզէդ Քապարուսի յայտնութիւնը կը հռչակէ զացած տեղերը: Իր անունն այս զաւեշտին կցել կ'ուզէ: Ողորմելի կրօնաւորներ, գետինը կ'տապալին ու կ'տարուբերին. աւաղ, իրենց մահը մօտալուտ է »:

Ժ.

ՆՈՐ ՎԻՐԱԻՈՐ ՄԸ

1860ին ամառուան ամենէն տաք օրն էր, օգոստոսի 29ին շաբաթ առաւօտուն: Ուղևորներուն ցանկալի օրերէն մին կ'երևէր քերան վրայ, ուր մարդ երկար արշաւանքներ կրնայ ընել, նոյն

պէս բարձր լեռներն էլնել: Թարմ հով մը, գրեթէ կծու, կ'առ-
էր վերջին սպիտակ մշուշը մոլեռներուն կողերէն որ կամարակալ-
ներուն պէս կեդրոնական գօտիին հսկայական պատը կ'վերցը-
նէին: Առնակոյտները կ'փողփողէին արևուն առաջին ճառագայթ-
ներէն, հովն ու խոր հովիտները դեռ ևս թարմաէա լիուլի
ստուերին մէջն էին, մինչև որ արևն երկայն կիծ մը կ'գծէր հա-
րաւոյ այս գեղեցիկ կապոյտին վրայ:

Վերջին հալած ձիւները Պիրէնեան կոյտերը ձծեր էին, և ի-
րենց լայն կողերէն, իբրև սեղմուած սալանդէ մը, անհամար
վտակներ կ'բղխէին, ոմանք լուին առուներու պէս, այլք խոխո-
ջող առուակներու պէս, ուրիշներ դոռալող հեղեղներու պէս,
այնքան արագասահ զոր աեսնողին գլուխը կ'գառնար և ահագին
դոռումով որ երկիրը կ'սարսէր:

Հեռուն՝ կարմն գետին ուղղած ընդարձակ դաշտին վրայ՝ կա-
ղող էիր նշմարել դարաւանդէ մ'որ դէպ 'ի դաշտը կ'երկարի,
արդէն ջրմայած մշնոլորտ մը, կապարեայ երկինի մ'որ հորիզո-
նին վրայ կ'երևէր կարմրորակ գծով մը:

Ուղևոր մը, իր թևին ներքև փոքրիկ պայուսակ մ'առած, Լու-
շօնէն 'ի S . . . տանող ճամբուն վրայ կ'սպասէր կառքի մ'որ
մեկնած պիտի լինէր առաւօտեան ժամը հինգին: Անհամբեր մարդն
ատէպ ժամացոյցին կ'նայէր, ճամբուն վրայ կ'քալէր մերթ դէպ
'ի S . . . մերթ հովտէն վեր ելնելով՝ և ակն յայտնի կ'երևէր
որ կ'ուզէր ժամանակն անցընել:

Այն օրը խիստ մաքուր և կատարեալ եկեղեցական հաղուստ
մը դրեր էր: Պարեգօտ, գրպան, գօտի, լայնածիր փեղոյր:
Սակայն տասնիններորդ դարու մարդն այս զգեստին տակէն կ'ե-
րևէր, կ'կրէր նա ինչ որ քահանայից մէջ կատարեալները կը
կոչեն. «յեղափոխական զգեստ», այսինքն տափատ, որու տեղ
իրենք հին ժամանակի դասական վարտիկը կ'դնէին, և այս պատ-
կառելի նշան մ'էր որ արդի ոգին գլուխնք չճարակեր: Հաստ մու-
ճակները՝ թէև մաքուր, պիրէնեան բնիկը լինելը կ'յայտնէր:

Վերջապէս ծանր կառքը հասաւ, որ իր զսպանակներուն վրայ
կ'կռնչէր և լծուած էր այն ողորմելի, վսիա և բարձր գրաստ-

ներէ արիւնոտ կողերով որ այս ծառայութեան մէջ իրենց ունե-
ցած դոյզն ինչ ոյժը կ'սպառեն:

— Տեղ մը կայ լինելի համար:

— Չկայ տեղ, պ. երէց:

— Չկայ: Կարելի բան չէ: Ո'ւր որ կ'ուզես նստեցուր զիս,
քու քովդ նստարանին վրայ՝ մտուկներու վրայ: Ի S . . . գործ
ունիմ:

— Լաւ, հապա թէ որ մաքսատունը զիս տուգանքի դատա-
պարտէ:

— Լաւ, տուգանքը կ'վճարենք:

Եւ այս կորովի ուղևորը բազմոյն եկաւ նստաւ, ուր քանի մը
երիտասարդներ՝ փոքր ինչ սեղմուելով՝ անոր տեղ բացին:

— Ասասիկ կարիճ մ'որու աչքը չպաղիր, ըսին ներսէն վա-
ճառական ճամբորդները: Հերակլէսի մ'իրանն ունի: Այս Պիրէն-
եանք աղոր մարդիկ են: Մինչ դուք ունիք այս վաւաշուն աչ-
քը, այս կամարաձև քիթը, այս հրային շրթունքը:

— Աստուած վկայ, ճշմարիտ է: Այս մարդն աւելի զօրական
մը կրնար լինիլ քան թէ քահանայ:

— Գեղեցիկ մարդիկ հազուագիւտ են: Եթէ կառավարու թեան
մարդ լինէի, զօրահատաք մը պիտի ղրկէի ամէն կղերանոցներն
և խնդոյն ատոր պէս կորովի մարդ մ'եթէ գտնէին՝ պիտի հրա-
մայէի որ բանակը տանին:

— Կրո՛ղ, հապա ազատութիւնը:

— Իւրաքանչիւրն իր պաշտօնը թող վարէ: Ես այս միայն դի-
տեմ: Անդամալոյծ մարդիկը քահանայ ու կրօնաւոր ըրէ, խօսք
չունիմ: Ասոնք չեն կարող զաւակ ունենալ: Սակայն ուժեղ մար-
դիկ, թուղ պարկն առնուն կռնակն, և օրին մէկը, երբ իրենց
տունը գառնան, տէրութեան աղոր զաւակներ պիտի տան:

Ընկերական անտեսութեան վրայ այս անպատրաստից ճառը խօ-
սելու առեն՝ երէցն որ գտած տեղը նստեր էր, իր աղօթքը կը
մրմնջէր հանդարտիկ:

Երբոր կառքը կարօնէն անդին գտնուած արուարձանին մօտե-
ցաւ, պէտք եղաւ վար իջնել: Մեծ դժուարութեամբ երէցը հե-

ռիոան հասաւ քաղաքը։ Ժամը տասն մէկ էր. Պիրէնեանն որ այդուն հետ ելեր էր սոսկալի ախորժակ մ՚ունէր։ Կապիտոլէ հրապարակին վրայ պանդոկ մը մտաւ, նախաճաշ մը բերել տուաւ, նայնպէս շէշ մ՚աղուոր պինի, կերաւ ծանր ծանր, քիչ մը հանդստացաւ, ստակը վճարեց և դուրս ելաւ։

Յետոյ Թատրոնին կողմը դիմելով մտաւ մեծ փողոցն որ մայր եկեղեցին կ՚տանի և քաղքին կեդրոնը։

Երրորդ տան պետնայարկը զինավաճառի մը խանութն էր Օտբան անուն։ Երէցը խանութը մտաւ, և սպասաւորին դառնալով.

— Կ՚փափաքէի, ըսաւ, աղուոր բեժէվէր մ՚ունենալ. հաստատուն բան մը։

Օտբան՝ որ կրպակին ներսի կողմն էր, ներկայացաւ։

— Պ. երէց, մեծագին ղէնք մը կ՚ուզէք։

— Աստուած իմ, ոչ, շատ սուղ բան չեմ ուզեր, այլ հաստատուն։ Լեռը երթ եմ, երբեմն ուշ տանն կ՚ձամբորդեմ...։

— Կ՚իմանամ։

Եւ զինավաճառը չորս փողէ դեղեցիկ բեժէվը մը հանելով,

— Ահա ձեղի պէտք եղածը, պարոն։ Ամենընտիր հրացէն մ՚է։ Կոթը զարդարուն չէ, բայց երկաթը պատուական. ահա կարդացէք անունս։

— Հասպա գլ՚նը։

— Քիչ մը սուղ պիտի գտնէք. լննսուն ֆրանք է Հաստատ գլին։

— Հաստատ գլ՚ն։

— Այո՛, պ. երէց, Հաստատ գլին։

Երէցն առաւ հրացէնն իր ձեռքը, դարձուց քանի մ՚անդամ և գայն գործածելու համար վարժութիւն ըրաւ։

— Ասով մէթէ կարելի՛ է վախ ազդել մարդու մը։

— Շատ մարդու, պ. երէց, մանաւանդ երբ ձեր կազմուածքն ունի։

— Ուրեմն կրնամ վաճառել։

— Անշուշտ։

— Ձեմ կրնար գնդէլ։

— Ձէք կրնար։

— Լաւ։

Եւ երէցը՝ հաստ լարերով կապուած կաշիէ քսակը հանելով սեղանին վրայ համրեց լննսուն ֆրանք։

— Ձեր անունը, պարոն. սովորութիւն ունինք մեր դրքին մէջ արձանագրել գէնք գնողին անունը։

— Շատ լաւ, պարոն։ Մարզասպաններու դէմ այդ զգուշութիւնը կարեւոր է։ Գրէ՛, ծան Լուպէր, ***ի երէց։

Դուրս պիտի ելնէր, բայց զինավաճառին դառնալով.

— Գէշ չլինիր կարծեմ, եթէ գնդակներով գայն լեցընես, կարծեմ թէ ասոր համար ալ ստակ չպիտի խնդրես։

— Ամենևին, պ. երէց. միթէ պէտք է ֆըֆնէլ գնել։

— Անտարակոյս։

Եւ զինավաճառը հրացանակն երէցին տուաւ։

Երէցն իր տափատին գրպանը գրաւ կամացուկ մը հրացէնն և ակնկեցաւ վաճառականն անոր շնորհալի բարև մը տալէն ետև։

— Հիմակ երթանք տեսնելու մեր սրբազան Քրիքը, ըսաւ Լուպէր խրոխտ։

Սուրբ Սթեփաննոսի մեծ ժամացոյցը ժամը մէկ կ՚հնչէր։ Փողոցները լուին էին, և որչափ որ այս այլանդակ մարդը՝ հրացանակով զինեալ՝ աղնուականաց թաղը կ՚յառաջանար, նոյնչափ քիչ անցորդներու կ՚հանդիպէր։ Սակայն քիչ առեն էն փոքրիկ փողոց մը գտաւ կրպակներով լեցուն, ծանրաբեռ յառաջ անցաւ, աջ կողմը զարկաւ ուրիշ փողոց մ՚որ նոյնպէս վաճառաշահ էր, և գաւթին վրայ նայող մեծ դուռ մը զարկաւ։ Դուռը բացուեցաւ և դռնապանին օթեակը դիմեց։

— Բարի լոյս, Փլօրանդէն։

— Ա՛հ, դո՞ւ ես, պ. Լուպէր։

— Այո՛, բարեկամդ իմ։ Ի՞նչպէս ես։

— Շատ աղէկ, պ. Լուպէր։

Այս Փլօրանդէն շատ ծանօթ էր ***ի երէցին։ Մեծ կղերանոցին դռնապանին որդին էր։ Աբեղան զանի տեսեր էր դրեթէ մանկիկ մը չորս տարի, ուստի անոր հետ ընտանի էր։

— Մինչ ամենքն եպիսկոպոսական սրահն են։

— Ո՛չ, այն պարոնները դուրս ելան. միայն Սրբազանն իր դահլիճն է։

— Ա՛հ, շատ լաւ։ Ճիշտ իմ գործս ալ անոր հետ է։

— Կ՚ուզես որ երթամ զայդ իմացընեմ։

— Հարկ չկայ, տղաս։ Ինձի պէս դիւղի երէց մը, այդպիսի արարողութիւններ չսիրեր։ Ես դիտեմ ուր է սանդուղը։

— Շատ լաւ, պնա՛, Պ. Լուպէր։

— Մտիկ ըրէ։ Քիչ մ՚երկարօրէն պիտի խօսիմ Սրբազանին։ Եթէ դիպուածով մէկը գայ, դու պիտի ըսես թէ Նորին Գերապատուութիւնը չտեսնուիր։ Գիտես, մենք բարեկամ ենք։

— Ո՛հ, պարոն, ոչ ոք այս ժամուս կ՚գայ. շատ տաք է։ Այս ժամն է որ ՚ի Տ. . . ամէն մարդ իր հանգիստը կ՚նայի։ Ասկէ զատ՝ շաբաթ է այսօր։ Այսօր քահանայ չենք տեսներ այս տեղ։ Դու ինչպէս եղար եկար։

— Ժամանակ ունիմ երեկոյեան կառքով վերադառնալ։

— Շատ կարմրեր ես, Պ. Լուպէր։

— Ո՛հ, տաքութիւն։

Ապա Լուպէր յարեց կէս ժպիտով մը.

— Կարելի է աղտոր դինիին ներգործութիւնն է։

— Դու միշտ բարեվիճակ մարդ մ՚ես։

— Միշտ, բարեկամ. ահա վեր կ՚ելլեմ, ՚ի կրկին խոստովանիլ։

Քահանայն շուքն քալեց առաջնորդարանին պատին երկայնքը, շատ մ՚արտաքին աստիճաններէ ելաւ, ընդարձակ վերնատունը մտաւ և սկսաւ սանդուղն ՚ի վեր ելլել։ Երբ առաջին դռիկոնը հասաւ, նախասենեակ մը գտաւ որու դուռը կէս բաց էր։ Ներս մտաւ և ներքուստ դոցեց այս դուռը կրկին կղպակով։ Մեծ սրահն անցաւ, և դուրս ելլելու միջոցին՝ անոր դուռը նոյնպէս կղպեց։ Յետոյ եպիսկոպոսին ննջարանը գնաց, ընդարձակ սենեակ մ՚ուր ծուլիս՝ կարտինալ Գլամարէնի հոգեվարքը տեսեր էր, և երբորդ անգամ բանալիով դոցեց դուռը։

Ան ատեն՝ Թէև սիրտը սաստիկ կ՚տրոփէր և իրեն անկարելի

եղաւ այս տրոփումը զսպել, կամացուկ մը զարկաւ եպիսկոպոսին գրասենեկին դուռը։

Քիչ ատենէն չոր ձայն մը լսեց որ իրեն կ՚ըսէր.

— Ներս մտիր։

Քահանայն ներս մտաւ։

Եպիսկոպոսը լայն թիկնաթոռի մը վրայ՝ աշխատութեան սեղանին մօտ նստեր էր։ Գրիանք, լրագիրներ, նամակներ խառն ՚ի խուռն դիզուած էին այն սեղանին վրայ։ Որովհետև գահլիճին խորշը կ՚գտնուէր և դէմքը դրան կողմը դարձուցեր էր, իսկոյն * * * ին երէցը տեսաւ և զանի ճանչցաւ։

— Սրբազան, պատիւ ունիմ. . .։

— Ի՞նչ ։կայ։ Ի՞նչ կ՚ուզես, ըսաւ արքեպիսկոպոսը չոր ու ամբարտաւան ձայնով մը։

— Եկայ, Սրբազան. . .։

— Քեզի բան մը չունիմ ըսելու. դարձիր թեմդ, անդ պիտի սպասես իմ հրամաններուս։

Լուպէր նոյն ձայնով շարունակեց.

— Բայց, Սրբազան տէր. . .։

— Բայց պէտք չէ, կ՚ըսեմ քեզի. վիճաբանելու ժամանակ չունիմ քեզի հետ։ Գնա. . . երթաս բարեաւ։

Այս տրամախօսութեան ժամանակ՝ արքեպիսկոպոսը նստած էր և քահանան ոտքի վրայ։

— Մինչ Ձեմարտիւ այդպէս կ՚խօսիք, Սրբազան տէր։

— Այո՛, Ձեմարտիւ։ Դուրս ելիր, թէ ոչ. . .։

Եւ առաջնորդն ոտք եղնելով վառարանին մօտ երթալու պէս ըրաւ որպէս զի հեչակին լարը քաշէ։

Պիրէնեան երէցը տեսաւ այս շարժումը, և խոհեմ այն որսորդին պէս որու վրայ կ՚հասնի առիւծն իր սպասած ժամանակէն առաջ, վառարանին կողմը կ՚ոստնու, մեծ դանակ մը գրպանէն կ՚հանէ և լարը կ՚կարէ։

— Իմ տանս մէջ բռնաբարութիւն կ՚գործածես, պարոն, բայց այդ սոսկալի բան է, արդեօք առ կախեցար ես։

— Ա՛հ, Սրբազան տէր, մինչ այդ կնդրով կ՚շարունակէը

տակաւին : Միթէ այդպէս կ'ընդունիք ձեր քահանաները : Ահա ինչ բռնութեան ենթարկուած են ձեր ամենասիրելեալ դործակիցները :

Դուք ալ ըստ կարդի հիմակ ինձ մոխիկ պիտի ընէք :

Ասա իր լայն տափատէն հանելով փայլուն հրացանակը , իր պատմուճանը սոթթելէն եաև՝ աղմկալի ղինեց ղայն , և արքեպիսկոպոսին ցոյց տալով .

— Ահա վերջին բաժինը : Հիմակ կարող էք նստիլ :

Եւ ինքն ալ թիկնաթոռ մ'առնելով որ առաջնորդին դիմացը կ'դանուէր , այս կերպով շարունակեց .

— Ամէն ընդիմութիւն անօգուտ է : Երեք դուռ ներսէն բանալիով դոցուած մեղ օդնութեան հասնողէն կ'զատէ : Գլօրանդէն արդէն պիտէ որ ձեղի հետ ընդ երկար պիտի խօսիմ : Խմացուց ինձ որ ամէն մարդ դուրս ելած է : Ծառաները խոհանոցն են կամ կ'հանգչին : Դուք բոլորովին իմ իշխանութեան տակն էք . . . կ'լսէք , բոլորովին իմ իշխանութեանս տակ :

Եւ այս պահուս , Պիրէնեան երէցին աչքը սոսկալի կերպով բորբոքեցաւ :

Արքեպիսկոպոսը մտածեց որ այս խեղճ քահանային ըղեղը խանդարուած է , և թէ իր առջևը կեցողը կատաղի խենթ մ'է : Իր վիճակը փափուկ էր , ջանաց հանդարտեցընել այս մարդը :

— Լաւ ուրեմն , բարեկամ , խօսակցինք , ես ալ այդ կ'ուզեմ : Ազէկ ըրիր որ դռները դոցեցիր , այսպէս մինակ կ'մնանք : Բայց պահէ այդ հրազէնը զոր տեսնելու վարժ չենք ոչ դուռ և ոչ ես . կարելի է նաև անակնկալ դիպուած մը . . . այդ բորբոքման ժամանակ . . . որու վրայ Թերևս օրին մէկը կ'զղջաս . . . :

— Ա'հ , հիմակ բարեկամ եմ . վասն զի ինձի հետ խօսակցիլ կ'ուզես : Տ . . . ի եպիսկոպոս , դերապայծառ և դերապատիւ Քրիք , Գլամարէն կարեկնալին յաջորդը՝ կ'հաճի առանձնակի խօսիլ լեռան մէկ ողորմելի երէցին հետ , ինչ հրաշալի փոփոխութիւն :

— Հիմակ համաձայն ենք , բարեկամ իմ : Լաւ ուրեմն , նայինք , միթէ Թեմդ լաւ վիճակի մէջ է . . . : Ա՛յս առտու ելար անկից . . . :

— Իաւական են այդ կատակները , Սրբազան : Ես այս անգութ որոշումը չըրի սնոտի բաներ ըսելու կամ մոխիկ ընելու համար : Կարծեմ՝ այդ կերպարանդ տեսնելով որ կ'երկնչիս , և իրաւունք ունիս , կարելի է ենթադրես որ տենդային կատաղութենէ շարժեալ՝ այս տեղ մտայ : Այդ մասին անհոդ եղիր . ես վէրժէս չեմ , խենթ մ'որ կ'երթայ անբաղդ Սիպուրը կ'ապտանէ՝ որ իր թաղէին դէմ ելլեր Անարատ–Յղութեան վարդապետութիւնը քարոզեր էր : Իմ խելքս դլուխս է այնչափ որչափ քու խելքդ , 'ի բայ առեալ այդ այլանդակ կացութեանդ մտահոգութիւնը : Բայց ես իմ որոշումս ըրած եմ : Եթէ Թեթև Ձիկ մը հանես օդնութիւն կոչելու , կ'տեսնես այս հրացանակը . . . :

Եւ անոր ցոյց կ'տար բէվոլվերը :

— Դուռ երկու դնտակ կ'ուաես , ապա ես ալ երկու դնտակ , և ամէն բան կատարեալ կ'լինի :

— Կարելի է խենթ չէ , կ'ըսեր եպիսկոպոսը մեկուսի . այն առեն խնդիրը շատ կ'ծանրանայ :

— Հիմակ մոխիկ ըրէ ինձ , վրայ բերաւ Լուպէր : Արքեպիսկոպոս լինելէդ 'ի վեր , և քիչ առեն կայ որ եղած ես , ահա երրորդ թեմն է ուր կ'ղրկես զիս : Նոյն վիճակին մէջ միայն լեռ ու ձոր , հիւսիս ու հարաւ կ'վազեմ : Իմ * * * ի թեմիս մէջ պ . . . կոմսուհւոյն անհաճոյ եղայ : Նա կ'սրդողէր որ ժէզվիտները բաւական չեմ սիրեր : Իմ թեմս ձեռքէս առիր , Սէն–Պէրթրանի երէց կարդելով՝ զիս Նուաստացուցիր : Քրիստոնեայ գպրոցին եղբայրները զիս բերան տուին որպէս թէ Անարատ–Յղութեան չեմ հաւատար : Զիս մեծ կղերանոցը ղրկեցիր տասն հինդ օր ապաշխարելու համար և անկից լեռն աքսորեցիր : Ես հանդիստ էի Լիս հովտին հովիւներուն հետ : Անկից ալ վռնտեցիր , վասն զի կ'ըսէիր թէ՝ իմ եկեղեցւոյս մէջ քիչ եռանդ ունիմ , թէ ամէն ինչ անկարդ վիճակի մէջ է , և այս տեսակ մի շատ մտոտի խօսքեր : Հիմակ ալ կ'սպառնաս ինձ Լ . . . էն հեռացընելու . . . . վասն զի Լիս հովտին իմ վաղեմի քաղաքապետիս ընտանեաց հետ յաձախակի յարաբերութիւններ ունենալս քեղի իմացուցին : Լաւ , հիմակ բոլոր ձշմարտութիւնը պիտի յայտնեմ : Մանր մունր

պարտքերս վճարեցի. այս հրայանակն հիմակ լիննուն ֆրանքի դնեցի, կ'ուզեմ լինձ տան ֆրանք զոր իմ դերեզմանս փորողին պիտի յատկացընեմ: Աստ եկայ միտքս հաստատ դրած լինելով քեզի պէս բռնաւորէ մը կղերն ազատել, և ինքզինքս այս աշխարհէս փրկել: Նայինք, արքեպիսկոպոս, մեռնելու պատրաստ ես: Ես պատրաստ եմ:

Այս խօսքերը՝ զոր ծանր ծանր կ'արտասանէր այս սոսկալի մարդն որ անհատատալի սառնութիւն մը կ'դասէր և եկեղեցւոյ իշխանի մը կ'խօսէր իբրև իր սպասաւորին, ահուդողի մէջ կ'ձգէր խեղճ եպիսկոպոսը:

— Դու կ'դողաս. ուրեմն դու պատրաստ չես. լաւ ուրեմն, ծունր դիր:

Արքեպիսկոպոսն անշարժ մնաց, բայց մրմնջեց. In manus tuas, Domine (քեզ կ'ապաւինիմ, Տէր իմ):

— Ծունր դիր, ըսի քեզի, չէ թէ իմ առջև, այլ Աստուծոյ առջև:

Անխոհեմութիւն էր դժնդակ ժամը փութացընել. արքեպիսկոպոսը հնազանդեցաւ և դէմքը դարձընելով փղոսկրեայ դեղեցիկ խաչելութեան մը կողմը, որ սև անդուսէ երեսի վրայ շրջանակի մէջ էր, ծունր դրաւ:

— Թող Աստուած քեզ ներէ, եղբայր իմ:

— Լաւ ուրեմն, մոխիկ ըրէ: Դու եպիսկոպոսի մը պէս, մարդու մը պէս չվարուեցար լինձի հետ. ինս տղմի պէս կոխեցիր անցար. քու զոհիդ դէմ յետին ատելութեամբ, ինչպէս գազան մ'իր որսին դէմ, վարուեցար: Այժմ պիտի ցոյց տամ որ ես քեզնէ աւելի կ'ուժեմ: Աւասիկ ընելիքս: Քեզ չպիտի սպանեմ: Քեզ պիտի փակեմ քու դահլիդ մէջ և քու մեծ սրահիդ մէջ գլուխս հրայանի պիտի տամ: Այս ձայնին ամէն մարդ պիտի վազէ գայ, իմ ըղեղս կարասիին վրայ և գետինը պիտի պտնեն. ձեռքս բռնած հրազէնս ինքնասպանութեանս ակնարկ ապացոյց մը պիտի լինի: Բայց դարձեալ՝ չեն կրնար քու վրայ կասկածիլ. եպիսկոպոսներն այսպէս չեն սպաններ: Աւելի երկար ժամանակ կ'անցընեն: Բայց, Սրբազան տէր, այժմ պարտիմ ըսել իմ

պայմանս: Քու վարչութեանդ ժամանակ ըրած ղոհերուդ մէջ անձ մը կայ որ անչափ պատկառանաց արժանի է: Նա լինձի պէս յուսահատ մարդ չէ. իր եպիսկոպոսին դէմ դաւն բառ մ'անգամ չարտասաներ: Գիտէի թէ ինչ անուանարկ դեր խաղացիր անոր նկատմամբ: Յատուկ բարեկամ մը, նպաստաւոր անխոհեմութեամբ մը, ամէն ինչ իմացուցեր էր լինձ: Քու եպիսկոպոսական իշխանութիւնդ չարաչար գործածելու անխոհեմութիւնն ունենալով՝ պարտաւորութիւն դրիր իր վրայ որ Ձոխ ժառանգութենէ մը հրաժարի Լոյոլայի անկուշտ որդւոց 'ի նպաստ: Գիտեմ որ արիաբար պաշտպանեց իր իրաւունքը: Այլ սակայն քու սպառնալեաց ներքև կ'գտնուի: Քանի մ'օր առաջ՝ զինքը տեսայ: Քու անունդ միշտ յարգանօք կ'արտասանէ: Ըսի անոր որ ամէն բան գիտէի: չկրցայ քեզի դէմ գանգատ մը կորզել բերնէն: Զմայլեցայ վըրան և միտքս դրի անոր վրէժխնդիրը լինիլ:

Արդ եթէ հիմակ երդում ընես Աստուծոյ և այս խաչելութեան առջև... (և անոր կ'ցուցընէր սուրբ պատկերը) որ հանդարտ պիտի թողուս այն արժանի քահանան, այս բարեգործ մարդը, որ բնաւ չպիտի նեղես այս դերընտիր եկեղեցականին կեանքը, լաւ, այդ նուիրական երդման առջև, քեզ մեծ պատիւ կ'ընեմ, կ'կարծեմ թէ երդումդ պահելու չափ արժանիք ունիս, քեզ կեանքդ կ'բաշխեմ: Այդ կեանքդ Թուլիս Քլավիէրի առաքինութեան կը պարտաւորիս, այն Թուլիոն զոր հալածեցիր: Երդում ըրէ այս Քրիստոսի պատկերին առջև:

— Այո՛, կ'երդնում, ըսաւ արքեպիսկոպոսը դողդողալով. անկեղծօրէն կ'խոստանամ քեզի:

— Ոտք ելիր, Սրբազան տէր, կ'հաւատամ խօսքիդ: Լաւ գործ մ'ըրած լինելու մտածութեամբ պիտի մեկնիմ այս աշխարհէս:

Եւ դէպ 'ի դուռը վազելով.

— Հիմակ, մնաս բարեաւ, տէր իմ, աղօթէ անոր համար որ քու զոհդ պիտի լինէր: Կարելի է որ արիւնս ընդունայն չպիտի հոսի. աւելի կարեկից պիտի լինիս խեղճ քահանայից համար:

Սակայն խեղճ եպիսկոպոսը տեսնելով որ այն տարաբաղդ քահանայն իրօք իր կեանքը ղրաւելու միտք ունէր, յանկարծ սթա-

ցեցյալ ինքն որ աւելի մեռած էր քան կենդանի: Այս մարդուն սիրտը դեռ չէր: Գումը շարժեցաւ անոր վայրագ վհհանձնութեան վրայ, որ իր ատած եպիսկոպոսին կեանքը կ'ազատէր՝ անոր վրայ խոստում մը դնելով որ անուշութեամբ և բարեսրտութեամբ վարուի այնուհետև իր քահանայից հետ:

Փայլակի պէս իր որոշումն ընել և եթէ կարելի էր Լուպէրն ազատել՝ իր առաջին խորհուրդն եղաւ: Որովհետև իր հասակին նայելով տակաւին ուժեղ էր, քահանային եռանդն վազեց և անոր այնքան մօտեցաւ որ դուռը դոցելուն արգելք եղաւ, նոյն իսկ սրահին դուռը:

— Սրբազա՛ն տէր... թոյլ տուր ինձ, կ'ըսէր դժբաղդ քահանան վայրագ կատաղութեամբ մը, մինչդեռ հրացանակն իր ձակատին ուղղելու կ'ջանար:

Վերջապէս յաջողեցաւ, հրացանակը պարպեց: Եպիսկոպոսը յուսահատ, տեսաւ այս անբաղդ քահանային արիւնաթաթաւ:

ԺԱ.

ԴԱՏԻ Մ'ՕԳՏԱԿԱՐ ՆԱԽԱԲԱՆԸ

Պ'Նաղարդ պոյիկ մը ժէղվիդոյ տունը կ'ներկայանար և հայր Պօնիֆասը կ'խնդրէր:

Հետևեալ դիրը կ'բերէր անոր.

« Վերապատուելի Հայր,

« Գործի մ'օգտին համար որու հոգ կ'տանիմ, պէտք ունիմ դիմնալ փաստաբանին անունն որ ձեր սուրբ ուխտին կողմէ պիտի դատախազ կանգնի: Շնորհ ըրէք դրաբերիս միջոցաւ ինձ յայտնել:

« Վերապատուելի Հայր, ներեցէք ինձ որ ձեր բարեպաշտական առաձնութիւնը կ'վրդովեմ: Աղօթեցէք խեղճ հոգւոյս համար որ միշտ անջերմեռանդ է և որ այնքան ծանր կ'յառաջանայ կատարելութեան մէջ:

« Ընդունեցէք իմ յարգական անձնուիրութեան հաւաստիքը:

« Կոմտուհի * * * »

Պայիկը՝ րիւր բարևներ վերապատուելի Հարյ կողմէ բերելով՝ կ'բերէր նաև հետևեալ անունն որ թղթի կտորի մը վրայ գրուած էր.

« Պարոն Տէլլաս, փաստաբան, Մխուէ փողոց »:

* * * Կոմտուհին, իր կնային բնազդումով՝ քաջ հասկցեր էր որ պէտք չէր Մաուէլդը թողուլ հարցաքննութեան փորձանքին դատաստանին ժամանակը, և թէ կարևոր էր անոր տրվելցընել թէ ինչ դեր պարտի խաղալ: Նա արդէն համոզեր էր Պիբէնեան օրիորդն որ Դուբնիշօնի դէմ ունեցած սրտնեղութիւնն իր դատողութիւնը մոլորեր էր, և թէ, տիկին Գլավիէրի կամքը չկրնալով կասկածելի լինիլ, իր պարտքն էր յետս կոչել ինչ որ կրքի ժամանակ արտաբերեր էր:

Աւելորդ չէ նշանակել՝ որ ժէղվիդական անորոշ և նուրբ բաղձութեանց համեմատ՝ այս մեծ տիկինը, ժողովրդեան այս աղջիկը խաբելովն ինքն ևս կ'խաբուէր և չէր կարծեր բնաւ որ պատուիրաններէն մին կ'դրժէր. « Սուտ վկայութիւն չպիտի ընես »:

Կոմտուհին մտածեց որ արժան էր Մաուէլդը ժէղվիդոյ փաստաբանին հետ յարաբերութեան մէջ դնել, բոլորովին վստահելով այս մարդուն ճարտարութեան, որպէս զի լիովին կրաւէ այն պատուա աղջիկը:

Ուստի Մաուէլդն իր կառքին մէջ դնելով որոշեալ տեղը դնաց:

Պ. Տէլլաս բոլոր Տ... ի փաստաբանից մէջ ամենէն քիչ ճանչցուած և նուաղ ճարտասանն էր, բայց ամենէն խորամանկն էր և իրաւք ամենէն շատ ծուխ ունեցողը: Նա իրաւագիտութեան հետևելով՝ քաջ հասկցեր էր որ զօրաւոր պաշտպանութեան մը

պէտք ունէր որպէս զի քաղաքացիս անուանի մարդոյ մէջ անուն մը ստանայ, որոյ համար ունէին, այլ քաղաքակրթական տաղանդ, որով միշտ մարդ յաջողութեան կ'հասնի:

Պ. Տէլբաս, նրբամիտ մարդ մը, կապկի պէս դիւրաթեք և աղուէսի պէս նենգաւոր, ժէղվիդաց դիրքին ընկերը էր, իր ասպարէզն սկսած օրէն, և դեռ ևս իր առաջին դասը չվարած: Նոյն պահուն և իրրև հետևութիւն Սէն-Վէնսան ալ Թօլի միաբանութեան մէջ մտեր էր, և մեծ նիւթական միջոցներ ունէր:

Ամէն պարագայից մէջ ժէղվիդաց՝ որոյ աշակերտն էր, ցոյց տուեր էր՝ անսահման անձնուիրութիւն մը: Այս պատանին փոքրիկ սուրբ մ'էր: Վարժարանը «Մարիամու ասպետ» եղեր էր: Այս իր նախորդ բարի գործոյ համար՝ վերապատուելի հարբ՝ իրրև բարեօրինակ մարդ ընդուներ էին զանի և ջերմագին կ'պովաբանէին:

— Նայեցէք այն նորատի Տէլբասն, ինչպէս յաջողութիւն դատ յարատևութեամբը:

Երեք չորս տարիէն Տ... ի իրաւաբանից դասը մնանէէն ետև՝ ժէղվիդները զանի կարդեր էին շահաւէտ կերպով մը:

Դատաստական Դէտը դայեր Նո-էրեան-Սբոլն վանքն ուր քաղքին մեծատանց աղջիկները կ'կրթուէին, և ղևսաւոր մայրապետը պատեր էր:

— Մայր իմ, ահա կանխաւ ձեզ իմաց կ'տամ. մեզի բան մը պէտք է. նորատի ժառանգուհի մը, շատ բարեպաշտ և շատ հարուստ, և եթէ կարելի է ազդեցութիւն ունեցող դերդաստանէ լինի: Գեղեցկութեան մասին այնքան խստապահանջ չպիտի լինինք: Տ... ի երիտասարդութեան մարդարիտն անոր պիտի տանք, այս է սուրբ, Տէլբաս փաստաբանը, մեր զաւակներէն մին, մեր բարեկամներէն մին, մարդ մ'որու վրայ թէ դուք և թէ ես կրնանք վստահիլ:

Ապսպրանքն այսպէս եղեր էր: Պ. Տէլբասին լաւ կտոր մը պիտի գտնէին: Տասն ամիս ետք՝ Տէլբաս կ'ամուսնանար օրիորդ Էլէօնոր Պէրդալի հետ, կայսերական տաճին հին նախագահի մը միակ աղջիկն էր, բաւական տգեղ, բայց չափէ դուրս հարուստ,

որ քիչ տաճնէն Տ... ի ամենէն վստահաւոր և բանսարկու կինը դարձաւ: Այս երջանիկ ամուլք ժէղվիդաց ձեռօք կրթուեր էին: Վերապատուելի հայր մ'այս սուրբ միութիւնը օրհներ էր: Եւ՝ ի շնորհս ժէղվիդաց միաբանութեան ակներև պաշտպանութեան, ՝ի շնորհս նախագահին աղդեցութեան, որ իրրև բարի քրիստոնեայ կ'ուզէր ինքել զուարճութեանց մէջ անյաջող կեանք մը, ՝ի շնորհս տիկին Տէլբասի ըրած ճգանց, փաստաբանն իր բաղդը շինեց և անբաւ գործերու մէջ մտաւ:

Արդարև՝ ծանր էին իր դատախազութիւնները, անձուկն էր իր ճարտարախօսութիւնը, ճապաղ և երկայնաձիգ էր իր ոճը. բայց գործ մը ճարտարութեամբ խառնակել գիտէր, դատաւորները տանջանքի մէջ կ'գնէր, այնպիսի փաստաբանի մը տեղ անյընել կ'ուզէր ինքզինքս որ իրրև կաթոլիկ իր խիղճը չէր ներեր երբեք անիրաւ դատ մը պաշտպանել, և այնպէս լաւ կ'նիւթէր ամէն բան որ այս առաջին կարդի կատակերգակին առջև՝ պարկեշտ դատաւորները կ'շփոթէին և վերջապէս դատն անոր վատկել կ'տային:

Մատլէդ՝ վայելուչ * * * կոմսուհւոյն մօտ՝ կաւքի մէջ նստած և այնքան պատիւներով ինքզինքը շրջապատուած տեսնելով խելքը կ'թռչըներ: Երբոր փաստաբանին գահլեճը տարուեցաւ, կոմսուհին ձգեց իր ասպարանը գնաց: Նա իր գերը խաղացեր էր, փաստաբանն ալ իրը խաղալու փութայ և Մատլէդ անկից դուրս ելաւ բոլորովին համոզուած լինելով որ իր խղճին պիտի հնազանդէր եթէ յետս կոչէր բոլոր վէրտլէնի ըսածները:

Ժէղվիդներն որոյ ծախուած էր կակիլ ընդհանուր փոխանորդը, զանի գործածեցին որպէս զի Քլավիէրի երէցն համոզէ: Բայց այս ձնշումն իրենց սպասած արդիւնքը չտուեցաւ: Բայց՝ ի բայ յայտարարեր էր թէ խիղճ մ'ունի, և թէ Մատլէդի բոլոր ըսածները մի առ մի պիտի յառաջ բերէ եթէ անոնք իր յիշողութենէ ելած են:

Հին սովորութեանց համեմատ, ինչպէս որ յարդ պատառները կ'սեռնուին, մարդ կարող է երթալ իր դատաւորներն աղերսել: Դուրնիշօն որ միայն համարձակ կ'երևէր այս բաներու մէջ չմտաս-

ցաւ դնալու, և ժէզվիդներն՝ միշտ բանրասանքէ զերծ մնալով այս մասին, իրենց ազդեցութիւնը գործածելու միջոցը գտած որպէս զի իրենց ապաշխարութիւները վճիռն արտասանելու սահմանուած դատաւորաց վրայ ղրկեն։

Ուրեմն այս ամենակարեւոր գործին մէջ ամէն միջոց զանց չըրին։ Անգրլեռնեայ օրագիրներ, որ ժէզվիդներէ վարձ կ'ընդունէին՝ որպէս զի Պասկին աշխարհական իշխանութեան պաշտպան կանգնին, և «արդի քաղաքակրթութեան» դէմ լուտանք ժայթքեն, հասարակաց կարծիքը պատրաստեցին և ըսին թէ այս դատին մէջ լոկ ազատականութեան ողբալի գործ մը տեսնել պէտք է, թէ յեղափոխութեան լարած մէկ գաւն է պատկառելի ուխտ մը նախատելու, որ քահանայապետին նկատմամբ ունեցած կատարեալ անձնուիրութեամբը երեւելի կ'հանդիսանար։ Բարեպաշտական լրագիրները՝ և՛ մանաւորի Լանկուէնան ապագը՝ զարմանալի ննդամտութեամբ կ'թելադրէր թէ յեղափոխութիւնը՝ այս դատին մէջ՝ իրեն դաւակից աւեր էր գժբաղդ քահանայ մը, որ իմայականութիւնը թերևս փոքր ինչ խանգարուած է և՛ է տ . . . ախտ անուն մը ձգած է արտակերպն հրատարակութեամբ և անխոհեմ ընթացքով մը, թէ կրօնական իշխանութիւնը՝ իր սովորական ներողամտութեամբ՝ յանցաւորին երիտասարդութեան դթալով՝ չուզեր էր զանի արժանի եղած խստութեամբ պատժել։

Ատեանը բացուելէն ութ օր առաջ՝ երբ այս դատը պիտի վարէին, ամէն ակումբներու մէջ խօսակցութեան ուրիշ նիւթ չկար։ Ծողովուրդը, ազատասէր քաղաքաւորները, դասատուները, լրագրաբաններ, արհեստագէտներ Թուլիոյի կողմը կ'բռնէին։ Նոյն իսկ դատաւորներն որ ինքնին այնքան խոհական և անթափանցելի էին՝ իրենց համակրութիւնը չէին ծածկեր երկու որբերուն համար։ Աղնուականները, վանականները, բարեպաշտուհիները, բարձր կղերը, փաստաբանները ու կրօնամոլները ստորին կղերին մէջ՝ ժէզվիդներուն կողմը կ'բռնէին։

Թուլիօ բնաւ չէր կամեր քաղաքային դատարանին առջևն երեւնալ, աւելի ևս կ'դժկամակէր իր սիրական Լուիին առեան հանելու։ Վէրալօնի հետ որոշեցին՝ և Սէնդ-Ամանտէն դառնալու, քանի որ ո՛չ մին և ոչ միւսը չէին կարող այս յափշտակութեան գործին վրայ կարեւոր տեղեկութիւն մը հաղորդել։

Վէրալօն չէր մոռցած նշանակել տալ Քլավիէրի երէցը, իրը կարեւոր վկայ, եթէ երբէք Մատէզ ժէզվիդայ դէմ բացորոշ ամէն բան չդայտնէր։ Պարձեալ՝ Մատէզը տեսեր էր և այս պատուաւ աղջկիկը խօսք տուեր էր փաստաբանին բոլոր ճշմարտութիւնն ըսելու։

ԺԲ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

1860, սեպտեմբեր 6ին, այս գործը դատելու որոշուած էր։ Այն օրն արդարութեան պալատնատունն անհամար բազմութիւն դնաց։ Վճռոյն կարեւորութիւնն ամէն ոք կ'զգար։ Եթէ կտակը փճանար իսկ, սոսկալի հարուած մը պիտի լինէր ժէզվիդաց դէմ։ Բուն խնդիրն հինգ վեց հարիւր հազար ֆրանք սրբակրօն ուխտին ճանկէն կորզելու վրայ չէր, այլ այն կրօնաւոր յափշտակիչներու դէմ պայքար աղաը։

Տիկին Քլավիէրի կասկին դէմ իրեւ անվաւեր և յափշտակութեան գործ՝ խօսեցաւ Վէրալօն՝ Թուլիոյի և Լուիզի կողմէ։ Մեր դատաւային քաղաքները՝ նոյն իսկ մեծերը՝ փոքր ինչ դիւղ են։ Ամէն մարդ ղնրար կ'ճանչէ, ամէն բան իրարու կ'պատմեն, վայրագահաչութիւնը սովորական ախտ մ'է ամենուն։ Թէև Լուիզ ու Վէրալօն իրենց սէրը գաղտնի պահելու ջանացեր էին, բայց ամէն ոք դիտէր որ փաստաբանն՝ որու համբաւն արդէն հաստատուեր էր, այս անգամ իր սիրուհւոյն համար գատ կ'վարէր։ Հեռաւոր վիպային կարեւորութիւն մը կ'ընծայէր այս բանս իր դատին յաջողութեան։ Կ'կարծէին որ ատենապանը դեր՛ի վեր պիտի հանդիսանար և թէ սիրոն, որ այնպիսի ճարտար հնարաւոր մ'է, հրաժարել ներշնչութիւններ իրեն պիտի ազդէր։

Տ . . . ի երիտասարդները Թուլիս արեղային վսեմ քարոզնեբուն վրայ լաւ յիշատակ մը պահեր էին : Կ'վազէին այն առեանը, ինչպէս որ կ'վազեն միշտ այն դատերուն, ուր ազատութեան, պատուոյ, սիրոյ խնդիրները վտանգի մէջ են, և որոյ համար կը վառին ու կ'բորբոքին : Անդ կ'պիտի մանաւանդ ժէզվիթայց դէմ քնական հակառակութեամբ, որոնք իրենց աչայ առջև մեծ յանցաւորները էին, յանդուգն դաւաճաններ որոյ կ'հանդիպի միշտ արդի ընկերութիւնն ամենուրեք, որպէս զի իր յառաջադիմական խորհրդոյ խափան լինին և մարդկութիւնն աստուածապետութեան հին դրութեան մէջ պահեն :

Ուստի դատարանն առաջարկ մ'էր ուր բուռն Ճակատամարտ մը պիտի մղէին : Երկու աշխարհ Ճակատ առ Ճակատ կ'երևէին : Մին հրաւառ, անհաշտելի, որ դարերէ 'ի վեր արիւնալի պաշտօն մը ստանձներ է Աստուծոյ վրէժը լուծելու չարափառ վարդապետութիւններով նախատեալ, և որ իր մտոտի ցասումներով կ'դրգռի և իր անկարողութեան վերջին նշանները կ'ցուցընէ . միւսն որ ապագային կ'ժպտի և անյեղլյն պաշտողները կ'պատժէ, կը առնչէ ցոյց տալով անոր ամէն օր, իր աչայ առջև՝ իր անիծած քաղաքակրթութեան բարգաւաճելը :

Հին դրութեան ներկայացուցիչները՝ այս ամբոխին առջև որ վտանգուն այլայլութեանց պատրաստուած էր, ծեր Դուրնիշօն, պ. Տէլբաս և Մաալէդն էին : Առանց հաւը կեցած էր, իր մեղքին ծափահարութիւններով այս ամբոխն որ ժէզվիթներու կողմն պատրաստուած էր և կ'կոչուէր « Լէգէոն » :

Օղոստոս վէրոլօն իրրև փաստաբան, Քլավիէրի արժանի եբեկոյ իրրև վկայ, ապագայ աշխարհը կ'ներկայացընէին : Երկու որբերու 'ի նպաստ եկեր էին արդարութիւն պահանջելու, և բոլոր Եւրոպայի առջև յիւրեան հանելու միաբանութեան մը չափչտալութեան ձևը, միաբանութիւն մ'որու փառասիրութեան սահմ չէր կարող դնել և ոչ օրէնք մը :

Աղաստասէր ժողովրդեան համակրութիւնը կ'վայելէին, որ այն օրը՝ մարդկային արդարութենէ կ'սպասէր արիւթեան գործ մը, դատավճիռ մը, ընտանեաց չափշտակիչներուն Ճակատին վրայ ևս աղտ մը տեսնել :

Վէրոլօնի դատավարութիւնը ժէզվիթներու դէմ՝ շանթի պէս ջնջաւ : Ցոյց տուաւ Դուրնիշօնն, իրրև դեղջուկ մ'որ հարստութեան հասեր էր, իր գործակատարութեան շնորհիւ, իրրև հասարակ կրթութեան աէր մարդ մը, զոր ժէզվիթներն իրենց ծառայութեան մէջ առեր էին իրրև հնարագէտ որսական բարակ մ'որպէս զի ժառանգութիւններ որսայ : Տատն տարի կար որ հայր Պրիֆար, տիկին Քլավիէրի խոստովանահօր հզօր յանձնարարութեամբը զանի կ'բշէին այս կնոջ տունը, կին մ'որ աշխարհի հետ շատ յարաբերութիւն չունէր : Քլավիէրի տան մէջ պ. Դուրնիշօնի ներկայութիւնն որ երթալով առօրեայ կ'դառնար ոչ հին բարեկամութեամբ մը և ոչ ընտանեկան յարաբերութեամբ կրնար արդարանալ : Շատ կարևոր շահ մը պիտի ունենար Դուրնիշօն որ դրեթէ ամէն իրկուն իր ընտանիքին և իրեն դասակից ու տարիքիյ մարդոց հին յարաբերութիւնները թողուր և դար հիւանդոտ հինկան մը հետ թուղթ խաղար, կին մ'որ քիչ կ'խօսէր և բնաւ չէր կրնար այն հաճոյք ընծայել զոր գործէ մարդիկ կ'պահանջեն, օրուան աշխատանքէն և պատմութիւնէն եաք :

Ահաւասիկ փաստաբանը Մաալէդը կ'ներկայացընէր, շատ պարզամիտ աղջիկ մը, որ փոքրիկ հասակին մէջ իր լեռնեն իջեր էր և ուրիշ տան մէջ ծառայութիւն չէր ըրած բայց եթէ տիկին Քլավիէրի տան մէջ : Ժէզվիթները կ'մտածէին որ քանի հայր Պրիֆար տիկին Քլավիէրը պաշարէր, այնքան Դուրնիշօնի 'ի նպաստ կտակը պիտի ստանան : Բայց այս տիկինը, որ բնութեամբ չափազանց տկար էր, շատ կ'սիրէր Թուլիսն և Լուիզը, որոց երկրորդ մայրն էր : Ուստի կարող էր օրին մէկը, մանաւանդ մահուան մօտենալու ժամուն՝ իր առաջին կտակը փոխել, բնութեան ձայնը լսել, և իր եղբօր զաւակացը հատուցանել ինչ որ իր խիղճն իրեն կը յանդիմանէր հզօր միաբանութեան մը տալուն, որ իր ընչասիրութիւնն այն աստիճանի հասցեր էր որ օրինաւոր ժառանգաց միայն տարեկան սին թոշակ մը կապեր էր :

Իրողութիւններն այս կարծիքը կ'հաստատէին : Եւ փաստաբանն իր և անժխտելի վկայի մը, Քլավիէրի երէցին առջև անցած տեսարանը պարզելով՝ ցոյց կ'տար թէ ինչպէս Մաալէդը՝ դերև եղած յոյսերով կառղեր էր, ինչպէս պառաւ կնկան վրայ հսկե-

ցու համար շարունակ իրեն յորդորներ կ'կարդային, ձիշտ այն միջոցներուն որ մօտալուտ մահը խղճին տրուած ամենէն ծանր դատ է։

Ուստի Դուբնիշօնի նախորդ ընթացքէն, և Մատլէդի բերնով նախախնամութեան անօրինած խոստովանութիւններէն կ'հետևէր՝ որ Ճարտարահիւս դատապրութիւն մը հայր Պրիֆարի կողմէն պատրաստուեր էր, տասն տարի առաջ, թէ հայր Պրիֆար Դուբնիշօնի անուամբ խնդրեր էր կտակը, թէ տիկին Քլավիէր՝ Մատլէդի վկայութեան համեմատ՝ կտակը փոփոխելու և նոր տրամադրութիւններ աւելցնելու վրայ էր այն անձերու՝ ի նպաստ, զոր «իր խեղճ զաւակները» կ'անուանէր, և թէ Մատլէդի ակնառութեամբն էր և դժոխոց արհաւիրքէն՝ որմէ Դուբնիշօն Ճարտարութեամբ օղուտ քաղելու կ'ձգներ, որ խեղճ կինը Ճամբեր էր նօտարը, զոր ինք կանչեր էր ուրիշ կտակ մ'ընդունելու համար։

Ա՛յս դատաստանին ժամանակ՝ Վէբրալօն շատ բարձրացաւ։ Դատին մանաւանդ պարագաներէն ընդհանուր նկատողութեանց անցնելով՝ ժէզվիղները ցոյց տուած այնպէս որ Ֆրանսայի ամէն քաղաքաց մէջ նոյն վարմունքը կ'բռնէին հարստահարելու համար։ Կանայքն ահաբեկելով կրօնի սարսափներով, և անոնց ձեռքէն խլելով ոսկի, գոհարներ, ապառիկներ, իբրև մնափառութեան առարկաներ զորս պէտք է անդոնել։ Ցոյց տուաւ հայր Քանտալն՝ որ Ֆրանսայէն կ'անցնէր իբրև յաղթական և ազնուապետական սրահներու մէջ ամենուն առջև կ'հանէր մեծագին զարդեր, պերճ առնթէլներ, ամէն տեսակ գոհարներ զորս իր Ճարտարանութեամբ ձեռք ձգեր էր աշխարհային բաներու յարեալ անձանցմէ։ Կ'յիշատակէր նա այս դէպքը, որ անհատնալի կ'թուի տասնևհինգերորդ դարու մէջ, ժէզվիտ մ'որ ինքզինքը վկայականութեան կը դնէր, այսինքն խօսք կ'տար քանի մ'օր այն անձին լինիլ որ շահող թիւը պիտի տանար։ Ժամանակին այս դէպքը լրագիրներու մէջ հրատարակուեցաւ և անժխտելի վաւերականութիւն մը ունի։ Տոմսակները հարիւրական ֆրանք էին, միայն կանայք կարող էին գնել. և այս վկայականութիւնը Բարիզի անտի—կրօնական ընկերութեան մէջ տեղի ունեցաւ։ Երբ վկայքը հանեցին և ելաւ, այսինքն վերապատուելի հայրն մեծ տիկնոջ մը հրա-

մանին ներքև ընկաւ։ Վէբրալօն Մարսիլիա, Լիօն, Բուատիէ և այլն քաղաքները յիշեց, ուր մի և նոյն միջոցները՝ բայց ի կեղծ պանի ժէզվիղի մը վկայականութիւնն, ի զորձ դրուեր էին բոլոր Ֆրանսայի պետութեամբ, աշխարհիկ կղերին ժխտութիւն պատճառելով, կղեր մ'որ մեղմիկ կ'տրտնջայ, բայց լուռ կենալու ստիպուած է այս հզօր սիրողներու առջև։

Վէբրալօնի դատավարութիւնն ընդհանուր աքանչացում պատճառեց, և քանի մ'անդամ ծափահարութիւններով ընդմիջեցաւ, սրահին ունկնդիրները դուրս հանելու համար նախապահին ըրած սպառնալեաց չնայելով։

Պ. Տէլբօ՝ որ Մատլէդի ուրացումներուն վրայ վստահ էր, բաւական նրբամտութեամբ իր հակառակորդին պատախօսութիւնը ծաղրեց՝ այս ամենն առասպել անուանելով՝ անպաշտպանելի դատ մը պաշտպանելու համար հնարեալ։ Նա պնդեց որ կտակը տիկին Քլավիէրի յօժար կամքն եղած էր որպէս զի հին բարեկամի մը անձնուիրութիւնը վարձատրէ։ Դուբնիշօն տասն տարիէ ի վեր այս կնկան հետ յարաբերութիւն ունէր։ Ճշմարիտ համակրութիւն մը հաստատուեր էր այս երկու անձանց մէջ որ արդէն կարծեաց համաձայնութեամբ միացած էին. և երկու տարի առաջ եղած կտակի մ'իրողութիւնն անբացատրելի բան մը չունէր։ Բայց ամէն բան բացատրողն էր այս տրամադրութեանց թուականը։ Եթէ միայն յիշուի Քլամարէն կարգնալին կտակին հրատարակութեան թուականը, քանի մը Ճառեր որով քաղքիս կրօնական դասը սասսիկ յուզուեցաւ, այն ատեն ոչ ոք կրնայ համարձակիլ ըսել թէ անբացատրելի է տիկին Քլավիէրի կտակը, քանի որ այս կտակով նախատաս Համարեց իր հարստութիւնը բարեկամի մը տալ որու համար մեծ համակրութիւն ունէր, քան թէ աղգականի մ'որու կարծիքն ու վարդապետութիւնները այնքան դառնացուցին իր վերջին օրերը։ Ինչ Մատլէդ՝ պահ մ'իր պահանջումները չափազանցելուն՝ թերևս Պ. Դուբնիշօնի դէմ սրանեղութիւն յայտնած լինէր, բայց նա կ'հաստատէր որ այն բարկութեան ժամը քիչ մը տևեր էր, և թէ անտարակոյս այսօր կը ներկայանար դատարանին առջև՝ իր ցաւալի բարկութեան ժամանակ ըսածները ժխտելու։

Թէպէտեւ պաշտպանին այս յայտարարութիւնը կայծակ մ'եւ բնչյաւ և ընդհանուր հետաքրքրութիւնը սաստիկ շարժեց։

Երկու դատախօսութիւնները բոլոր նիստը պրաւած լինելով հետեւեալ օրուան Հողմոյին վկաները մուիկ ընելու գործը։

ՎԵՐՋ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ
ԵՐԻՑԱՏՈՒՆ ՄԸ ԼԵՐԱՆ ՎՐԱՑ

Երես

Ա. Փաղուած ժուլիոյի յիշատիրներէն 3
Բ. ժուլիոյի յիշատիրներէն ուրիշ հատուած մը . . . 8
Գ. Երկու յանցաւորներ. 14
Դ. Ֆրանչիսկեան կրօնաւորը 27
Ե. Լուիզի և Վէրալօնի սէրը 34
Զ. Գիտութիւնն ու Ֆրանչիսկեան կրօնաւորը 37
Է. Մարիամու ամիսը 46
Ը. Մայր Յուպա 55
Թ. Հրաշք 63
Ժ. Քարոզչին չուն 75
ԺԱ. Կրօնական բանախօսութիւն 82
ԺԲ. Քննութիւն 96
ԺԳ. Հովուական այցելութիւն 104

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ
ԺԷՉԻԽԴԱՅ ԴԷՄ ԴԱՑ

Ա. Կաթոլիկ կղերին մէջ տագնապ. 118
Բ. Հօրքրոջ մահը 127
Գ. Մատէոսի յայտնութիւնները 138
Դ. Երկու սիրահարներու թղթակցութիւն. 141
Ե. ժուլիոյի տատապանքը 146
Զ. Դատական հօր տունը գլուսանք մը 152
Է. Դժուարին բանակցութիւն մը 161
Ը. Արքեպիսկոպոսարանի կշտամբանքը 177
Թ. Եկեղեցական պաշտօն ժուլիոյի 187
Ժ. Նոր վէրժէն մը 203
ԺԱ. Դատի մ'օգտակար նախաբանքը 214
ԺԲ. Դատավարութիւն 219

1655
1656
1657
1658

2013